

วรรณคดีไทย เล่ม ๑

ของ

นายหริต เรืองฤทธิ์ เปரியัญ

พิมพ์เนื่องในงานฉาปนกิจศพ

นายหริต เรืองฤทธิ์

ณ ฉาปนสถานวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

วันที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๓

คำนำ

อาจารย์หรือค เรื่องฤทธิ์ ได้เดินทางไกลมาสู่โลกนี้

ประการตา เพื่อศึกษาสิ่งอันพึงศึกษา เมื่อรู้แล้วปฏิบัติตาม และ

ได้เดินทางกลับแล้ว ชีวิตประวัตินของท่านเต็มไปด้วยความมั่งคั่งน้อย

สิ้นโทษ ไม่ทำใครให้เดือดร้อน ศิษย์คนใดเดือดร้อนเข้ามาหา

ท่าน ท่านจะแนะนำให้เกิดคลายจนหายความเดือดร้อน และศิษย์

ได้สงสัยในเรื่องราวหรือวรรณคดีใด ๆ มาถามท่าน ท่านจะ

ชี้แจงจนหายสงสัย ท่านมีน้ำใจโอบอ้อมอารี และความโอบอ้อม

อารีของท่านนัย่อมมีแก่ทุกคน ผู้ที่คบหาสมาคมท่านย่อมรู้จัก น้ำใจ

เช่นนี้หาได้ไม่ง่ายนัก ถ้าจะกล่าวโดยสรุป ท่านมีศีลธรรม

มีความดีครบไตรทวาร คือ กาย วาจา และใจ ทั้งจะสังเกต

เห็นได้ จากการไม่เบียดเบียนใคร ไม่นินทาว่าร้าย ถ้าจะมีใคร

นินทาว่าร้ายคนไหนคนนั้น ท่านเป็นต้องขัดคอไม่ยอมเห็นด้วย

คือมองคนแต่ในแง่ดี นิสัยอย่างนี้ท่านฝึกมานาน แม้มีใครมา

ขอความช่วยเหลือจากท่าน ถ้าท่านช่วยไม่ได้ เพราะมีเหตุ

จำเป็น รู้สึกว่าท่านไม่สบายอกไม่สบายใจ ถ้าช่วยได้รู้สึก

ดีอกดีใจ เมื่อยังดำรงอยู่ในสมณเพศได้สอนพระปริยัติธรรม

แผนกบาลี ปรากฏว่ามีศิษย์สอบได้มาก เป็นที่เคารพนับถือ
ของศิษยานุศิษย์ทั่วไป แม้ลาจากสมณเพศไปแล้ว ก็ได้ไปทำ
ประโยชน์เป็นนออย่างมาก ขอให้ท่านตามประวัติท้ายนี้ นอกจาก
นั้นยังได้ไปทำการสอนวิชาวรรณคดีที่มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย
วัดมหาธาตุ ก็ปรากฏว่า สอนได้ดีเป็นที่ถูกใจของศิษย์ และ
มหาวิทยาลัย ท่านเกิดมาเพื่อทำความดีหรือเรียกว่า บารมีธรรม
แต่อนิจจา ! อนิจจา ! ท่านถูกพญาริเบียดเบียน และถูกมรณะ
นำชีวิตของท่านไป ท่านจึงจำต้องเดินทางไปสู่โลกใหม่ ทั้งความ
อาลัยไว้ให้แก่ศิษย์และผู้เคารพนับถือ และเชื่อแน่ว่าชีวิตใน
โลกใหม่ของท่านก็ราบรื่นสดชื่นรื่นรมย์ เพราะกรรมที่ท่านทำไว้ดี
ย่อมจะนำไปสู่คติที่ดี

ศิษย์คนหนึ่ง

นายพรต เรืองฤทธิ์

ช้ดะ ๑๖ ด้นวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔

มดะ ๑๖ ด้นยายน พ.ศ. ๒๕๑๒

ประวัติ นายหรด เรืองฤทธิ

ท่านเกิดเมื่อวันพฤหัสบดี ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔
ที่ตำบลโพธิ์หัก อำเภอคำเนินสะทวก (ปัจจุบันนี้ชนกับอำเภอ
บางแพ) จังหวัดราชบุรี บิดาชื่อนกัฒ มารดาชื่อนสาทร ประ
กอบอาชีพทำนา มีพี่น้องทั้งหมด ๔ คน คือ

๑. นางฉ่ำ ทิมบุตร (ถึงแก่กรรม)

๒. นายหรด เรืองฤทธิ

๓. นางเปลี่ยว อินทร์แหยม

๔. นางเหวียน ทาลมณี (ถึงแก่กรรม)

อายุได้ ๑๐ ขวบ บิดาได้นำไปฝากไว้กับพระอาจารย์
เกลือบ สำนักงานวัดใหญ่โพธิ์หัก เพื่อศึกษาเล่าเรียนหนังสือไทย
จนกระทั่งอ่านออกเขียนได้ จึงเริ่มเรียนหนังสือขอมในเวลา
ต่อมา ด้วยความช่วยเหลือท่านพระมาลัย และต่อสูตรสนธิไปจน
ถึงการก เล่าเรียนจนจบหลักสูตรตั้งกล่าวแล้ว ครั้นอายุได้ ๑๖-
๗ ปี ก็เดินทางเข้ากรุงเทพฯ พักอยู่ที่วัดราชนันทดา ได้
พระอาจารย์นาคเป็นครู พระประสิทธิ์สถิตคุณเป็นผู้ปกครอง
อายุ ๑๗ ปี ย้ายไปอยู่วัดสระเกศ ได้พระสมุห์ท่าย

เป็นผู้ปกครอง อายุ ๑๕ ปี บรรพชาเป็นสามเณร พระครู
 คีลตั้งวรณ์ (ขันธ) เป็นพระอุปัชฌาย์ เรียนนักธรรมตรี ไม่
 ได้สอบ ด้วยอายุไม่ถึง ๑๕ ปี

อายุ ๑๕ ปี สอบนักธรรมตรีได้ และในชีวิตช่วงนี้
 เริ่มศึกษาวิชาอักษรศาสตร์ อันว่าด้วยกวีนิพนธ์อย่างจริงจัง
 มีความรู้ในด้านหลักเกณฑ์ เขียนโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ได้
 ชำนาญ และใช้นามปากกา ว.ส.ภ. ซึ่งย่อมาจากวงศ์สระเกศ
 เขียนกวีนิพนธ์ลงหนังสือพิมพ์สมัยนั้นสม่ำเสมอ ขณะเดียวกัน
 ก็ได้ศึกษาภาษาบาลีควบคู่กันไป ระหว่างนี้ บิดาได้สิ้นชีวิตลง
 เหลือแต่มารดา

อายุ ๒๑ ปี บริบูรณ์ เดินทางไปอุปสมบทที่วัดใหญ่
 โพธิ์หัก ท่านพระครูชว เจ้าอาวาสวัดกลางวังเย็น บางแพ
 เป็นพระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์เกลี้ย พระอาจารย์แมน เป็น
 กุสวาท อุปสมบทเรียบร้อยแล้ว กลับมาจำพรรษาที่วัดราชนัคคา
 อีกครั้งหนึ่ง ได้พระมหาหรรุ่น แก้วพันธุงค์ เป็นครูสอน
 พระธรรมวินัย และสอบนักธรรมโทได้ในบั้นนี้ อายุ ๒๔ ปี
 บวชเป็นพรรษาที่ ๓ สอบเปรียญประโยค ป.ธ. ๓ ได้ ได้
 เป็นพระครูสอนพระปริยัติธรรมที่วัดราชนัคคา

กรณ พ.ศ. ๒๔๖๕ ย้ายไปจำพรรษาที่วัดเทพธิดาราม
 เป็นครูประจำสำนักเรียน มีพระธรรมรังสีเป็นเจ้าอาวาส
 และได้เป็นเปรียญธรรม ๖ ประโยค ใน พ.ศ. ๒๔๘๔ นอก
 จากสอนพระปริยัติธรรมแล้ว ยังรจนากวีนิพนธ์ต่าง ๆ อยู่
 เสมอ ๆ นายพันตรีหลวงสารานุกรมประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์)
 ปลัดกระทรวงธรรมการในสมัยนั้น และเป็นเจ้าของหนังสือสารา
 นุกรมรายสัปดาห์ ได้ถวายนามปากกาให้ท่านมหาหรีตว่า "ธรรม
 เสว" ถวายเป็นผุรจนากวีนิพนธ์ลงในหนังสือสารานุกรมเป็นประจำ
 งานส่วนใหญ่ตอนนั้นเป็นคำฉันท์ เช่น ชุนช้าง-ชุนแผน คำฉันท์
 กากคำฉันท์เป็นอาทิ

พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้ไปศึกษาวรรณคดีสาขากวีนิพนธ์กับ
 สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ตำหนักปลายเนิน
 คลองเตย และยังได้เรียนรู้ถึงขนบธรรมเนียมประเพณี คติป
 วัฒนธรรม ตลอดจนโบราณคดีที่เจ้าฟ้าพระอภัยมณีทรงประทาน
 เมตตาสอนให้เป็นประจำทุกวันอาทิത്യ อาทิത്യใดมิได้ไปเฝ้า
 หรือมิได้พบ ก็ทรงประทานลายพระหัตถ์ถึง ดังเช่นสำเนา
 ลายพระหัตถ์ ฉบับหนึ่งของพระองค์ท่านทูลมาดังนี้

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ กันยายน ๒๔๗๑

ถึงคุณมหาพรต

นางทรคาเหยียบศนวน เป็นทสงสัยมากเพราะพระ
 ศนวนเป็นพระสวามควรรเบนท์เคารพ ทำไมยาเหยียบเสีย
 เพราะสงสัยเช่นนน จึงตอคนตำราจนหมดได้จดบันทึกถวายมา
 แล้ว เป็นหมคอย่างเท่านั้น ไม้มเหยียบพระศิว ผมใคร
 ครอบงูเห็นว่าในเรืองเวदानเขาจะแต่ง หมายถึงรูปปางปราบ
 มหาสรวนนเอง ผู้แปลอ่านชอมมหาสรว ผดเป็น มหาสรว
 มหาสรวรคคอประอศรว แล้วเลยเปลี่ยนเป็นชอพระศิว ซึ่ง
 เป็นชอสสามญเสยทเศยว ถามเขาไปไม่ได้ผดแน่ ต้อง
 เอาตามบันทึกทผมจดถวาย จะเลือกเอารูปชนิดใด ปางใด
 ก็แล้วแต่จะโปรด เป็นลูกทงนน
 เมื่อเดือนก่อนผมจะไปหัวหิน เลอกหนังสือชงเขา
 ขายทสถานรดิไฟจะเอาไปอ่านเล่นตามทาง เห็นนทาน
 ไอคูปต์ นกถึงคุณมหา เห็นว่าไอคูปต์เป็นชาติเก่า นทาน
 กกงเก่ามาทางข้างไทย จึงชอไปลองอ่านดกไม่พบดในนน
 แต่ได้ตั้งใจแล้วว่าจะถวายชงส่งมาถวาย เรืองหลังเขาทหนอย
 ทเทวดานมิตนางนมิตได้แต่รูป อตกนมิตไม่ได้เป็นทางท
 แปลกอยู่ ถาเอาความกตนนแต่งขนใหม่ให้ตกจะสนุกอยู่

พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ไปศึกษาการประพันธ์กับพระยาอุปทิศ
 ศิลปสาร (นับ กาจจนนาหวัระ) ที่บ้านสว่างวงศ์ หัวลำโพง
 ศึกษาอยู่ประมาณ ๑ - ๒ ปี ท่านถวายหนังสือมาให้อ่านมาก
 และสอนวิธีดำเนินเรื่องในการประพันธ์ สอนวิธีเข้าบทเข้ากลอน
 ในเรื่องกวีนิพนธ์

พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้ลาสิกขาบท เดินทางไปเที่ยวจังหวัด
 สุพรรณบุรี ราชบุรี และบริเวณจังหวัดใกล้เคียงอยู่ ๕ ปีเต็ม
 จึงกลับมาอยู่กรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง และในช่วงเวลานี้ได้เขียน
 “วรรณคดีไทย” ออกเผยแพร่ โดยสำนักพิมพ์ธรรมเสวี
 เป็นผู้จัดพิมพ์

นายขม บัณฑิตยารากร แห่งกรมศิลปากร ได้อ่านหนังสือ
 วรรณคดีไทยเล่มนั้น มีความสนใจ จึงชักชวนให้เข้าไปทำงาน
 ที่กองวรรณคดี กรมศิลปากร และรับราชการอยู่ที่กองวรรณคดี
 ตลอดมาจนครบเกษียณอายุ

ปัจจุบันวัย สุขภาพของท่านไม่สมบูรณ์นักเพราะนอกจาก
 จะต่อสู้กับความชราแล้ว ท่านยังต้องต่อสู้กับโรคาพยาธิอื่น ๆ
 อีก โรคอัมพาตได้เข้ามาคุกคามท่านเป็นเวลานานปี แต่ท่านหา
 ได้หยุดยั้งการทำงานของท่านไม่ ได้ะทำงานของท่าน ที่กอง

วรรณคดีและประวัติศาสตร์ หอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี
 งานเขียนสารานุกรม งานชำระลิลิตยวนพ่าย ยังคงอยู่บนโต๊ะ
 และท่านตั้งใจไว้ว่า เมื่อชำระลิลิตยวนพ่ายเสร็จแล้วจะชำระ
 ลิลิตพระลอต่อไป แต่แล้วในวันอังคารที่ ๑๖ กันยายน
 พ.ศ. ๒๕๑๒ เวลาประมาณ ๑๑.๐๐ น. เกษ อาจารย์หรีด
 เรื่องฤทธิ์ ก็ได้จากโลกนี้ไปอย่างสงบและเฉียวตาย ณ บ้านพักที่
 ตำบลบางอ้อ จังหวัดชลบุรี

งานของอาจารย์หรีด เรื่องฤทธิ์ แบ่งได้เป็น ๓ ตอน คือ

๑. งานกวีนิพนธ์และงานร้อยแก้วต่าง ๆ ส่วนใหญ่

เขียนลงในหนังสือสารานุกรม ใช้นามปากกาว่า "ธรรมเสวี"

อันแปลว่า ชำราชากรฝ่ายธรรม มีดังนี้

๑. บัญชาวุธชาดกคำฉันท์

๒. ขุนช้างขุนแผนคำฉันท์

๓. ราชเกียรติบูชา

๔. สัปดาหะบรรณ

๕. วัสสกาลคำฉันท์

๖. เทวษรค์

๗. วาทยะสงคราม

๘. ปุโรหิตโศวาทคำฉันท์
๙. กากีคำฉันท์
๑๐. พระคเนศร์เสียงาคำโคลง
๑๑. นฤพานคำกลอน
๑๒. นิราศเขาคันทนา
๑๓. ฐิตามารคำฉันท์
๑๔. จินตารมย์คำกลอน
๑๕. วัชรินทร์คำกาพย์
๑๖. อาบหะชันคำฉันท์
๑๗. ม้าเจ็ดตระกูล
๑๘. อินทร์-จันทร์ (บทความร้อยแก้ว)
๑๙. คำอธิบายอักษรศาสตร์ หลักภาษาไทย
๒๐. เรื่องวรรณคดีไทยเล่ม ๑-๒

๒. เป็นงานที่ทำระหว่างรับราชการ โดยชำระ

วรรณคดีต่าง ๆ มั่งคั่ง

๑. บันทึกภาษิตพระอภัย

๒. บันทึกเรื่องโคลงทวาทศมาส โคลงนิราศพิพิธสาส์
และนิราศชะนาว

- ๓. บันทึกกลิตตะตะเลงพาย
- ๔. บันทึกทดสอบเทียบสมุทโฆษกัจฉันท์ ฉบับพิมพ์กับสมุท
ไทย ๘ ฉบับ
- ๕. บันทึกนิราศภูเขาทองและนิราศวัดเจ้าฟ้า
- ๖. บันทึกนิราศพระประธม และนิราศเมืองแกลง
- ๗. บันทึกทดสอบเทียบเสื่อโตคำฉันทฉบับพิมพ์กับสมุทไทย
- ๘. นิราศไปพระแท่น
- ๙. บันทึกเรื่องอนรุทศกัจฉันท์ฉบับสมุทไทย
- ๑๐. บันทึกทดสอบเทียบเสื่อโตกถา ฉบับพิมพ์กับสมุทไทย
เรื่องสุบินกถา
- ๑๑. ย่อเรื่องพระอภัย และบันทึกวานรพงศ์-อสุรพงศ์
- ๑๒. ขำระนามข้างตุรลักษ์ณ์ หรือปาลักษณ์ ในตำราลักษณ์
ข้างคำโคลง พระนารายณ์ประทมสินธุ์ และตำราข้าง
คำฉันทฉบับสมุทไทย
- ๑๓. บันทึกทดสอบเทียบบุณโณเวาทคำฉันทกับสมุทไทย ๑๐
ฉบับ
- ๑๔. ขำระโคลงนิราศสุพรรณ ฉบับเขียนสมุทไทยเล่ม ๑,
๒,๓,

๑๕. แห้วเครื่องเล่นมหาชาติ

๑๖. อธิษณาคำฉันท์ ฉบับเจ้าพระยาพระคลังหน และโคลง
ฉันท์เบ็ดเตล็ด

๑๗. บันทึกโคลงนิราศนรินทร์อินทร์

๑๘. ชำระลิลิตยวนพ่าย

๑๙. อธิบายและไขความ กากกลอนสุภาพ

๒๐. รวงน้ำผึ้งที่ราชสดุดีต่าง ๆ ตงแต่รัชกาลที่ ๗, ๘, ๙,

และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

๒๑. ย่อเรื่องนิทานพื้นเมือง

๒๒. ชำระพระอภัยมณีต่อจากที่หอสมุด ฯ ชำระก้างไว้จนจบ
เรื่อง

๒๓. ชำระขุนช้าง-ขุนแผน ต่อจากที่หอสมุด ฯ ชำระก้างไว้
จนจบเรื่อง

๒๔. ชำระเรื่องโคบุตร ๘ เล่ม สมุดไทย

๒๕. ชำระเรื่องลักษณวงศ์ ๘ เล่มสมุดไทย

๒๖. อธิบายโคลงนิราศไปแม่บ้านน้อย ศิษย์ตรีปราชญ์แต่ง

๒๗. บันทึกคำแปลเรื่องหม่อมเบตสวรรค์

๓. ว่าด้วยกวีนิพนธ์ต่าง ๆ ที่ได้รับงานชั้นในงานสำคัญ

๑. กาพย์เห่เรือฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ
๒. สดุดีสั่งเว่ยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เนื่องในงาน
"อนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช" เมื่อวันที่ ๒-๑๑
ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๒
๓. ประกาศสั่งเว่ยพระร่วงเจ้า ในพระราชพิธีเปิดพิพิธ
ภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย วันที่
๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๗
๔. ประกาศสั่งเว่ยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
๕. ประกาศสั่งเว่ยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เจ้าสาม
พระยาและเทพยดาอารักษ์ ในพระราชพิธีเปิดพิพิธภัณฑ
สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
วันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๔
๖. ประกาศสั่งเว่ยพระร่วง ในวันทำพิธีอัญเชิญดวงวิญญาณ
พ่อขุนรามคำแหงมหาราช สถิต ณ ศาลแม่ย่า จังหวัด
สุโขทัย เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๖
๗. สัปตาทม์แห่งวรรณคดีคำฉันท์ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

๘. ประกาศสั่งเวยพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี วันที่ ๑

มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๘

๙. ประกาศสั่งเวยพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๒๓

ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

๑๐. ประกาศสั่งเวยพระเจ้าอยู่ทอ ในวันเปิดพิพิธภัณฑ์สถาน

แห่งชาติอยู่ทอ จังหวัดสุพรรณบุรี วันที่ ๑๓ พฤษภาคม

พ.ศ. ๒๕๐๙

๑๑. ประกาศสั่งเวยวิญญาน พระยาพิชัยดาบหัก จังหวัด

อุตรดิตถ์ วันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐

๑๒. ประกาศสั่งเวยพ่อขุนเม็งราย ในงานพิธีเปิดอนุสาวรีย์

ณ จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

๑๓. เขียนเรื่องเกี่ยวกับตัวละครในวรรณคดีต่าง ๆ ให้ราช

บัณฑิตยสถานตีพิมพ์ในหนังสือสารานุกรม

บรรณานุกรม ผู้บันทึก

๖ ๘๘

อาลัยอาจารย์พรด

แม้จะไม่เคยมีโอกาสดำเนินศิษย์ของอาจารย์ในสถาบันใด
มาก่อน แต่เมื่อพวกเราเข้ามารับราชการในกองวรรณคดีและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พวกเราก็ได้เป็นศิษย์ของอาจารย์
โดยปริยาย เพราะทุกครั้งที่เรามีความข้องใจในงานที่เกี่ยวข้อง
กับวรรณคดีและภาษาไทยแล้ว อาจารย์เป็นผู้ที่ให้ความกระจ่าง
แก่พวกเราเสมอ บางครั้งอาจารย์ก็มักมกแกวัดความรู้ต่าง ๆ มา
เล่าให้ฟัง แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่พวกเราซึ่งมิได้เรียนรู้
จากอาจารย์มากตั้งที่หวังไว้ อาจารย์ก็มาด่วนจากพวกเราไป
อย่างรวดเร็วนอกจากพวกเราจะมีความเสียใจในการจากไปของ
อาจารย์อย่างสุดซึ้งแล้ว ยังนึกเสียดายแทนทางวรรณคดี และ
ภาษาไทยของชาติ ที่ต้องสูญเสียนู้ออย่างอาจารย์ไปอีกด้วย
พวกเราจะจารึกพระคุณ และความดีงามของอาจารย์ไว้ ในสำนัก
ตลอดกาล และเชื่อมั่นว่าวิญญาณที่จากร่างของอาจารย์ผู้ซึ่งเคย
ประกอบแต่กรรมดีตลอดมา คงไปสู่สุคติในสัมปรายภพอย่าง
แน่นอน

สุขสมาน กายจนลัทขณ
เพ็ญพิศ กำราญ
กัลยา จุลนวล
มนวิภา ไชยพันธ์

วรรณคดีไทย

เนาวรัตน์

“นางในไซสุทนต์รายสายสินธุ์
วารินระยองอาบซาบชาน
ทรงสุคนธ์ปันทองรองพาน
พนักงาหน้าเพ็พชนี้
ตลับเพลาเชิงอนช้อนกนก
ภูษายกแม่รูปราชสีห์
ฉลอมองค์ทรงสอดไสอินทรีย์
สวมเกราะแก้วมณีสีประเทือง
๕
บนเท่งเพชรพรรณรายสายกระสน
สังวาลวัลย์สายสร้อยห้อยเฟื่อง
พาหุ์ครจนาคำเมือง
๖
ทอกรประดับเนืองเนาวรัตน์
๗
ธำมรงค์รังแทนแหวนเพชร
๘
น้ำหนักแต่ตะเม็ดแจ็กกะหวัด

กรรเจียกจรเจียรระไนคอกไม้ตัด

กริศพระหัตถ์ห้อยห่วงพวงผกา”

(รามเกียรติ์รัชกาลที่ ๒ ตอนศึกกุมภกรรณ)

(๑) เนาวรรตน์ คือ แก้ว ๕ ประการ มีดังนี้

๑. เพชร สีงามบริสุทธิ์เหมือนน้ำใส

๒. ทับทิม สีแดงอ่อนเหมือนเมล็ดทับทิมสุกหรือสีแดง
สดเหมือนสีดอกบัว (ทับทิมราช)

๓. มรกต สีเขียวเหมือนสีปีกแมลงทับ

๔. ไพฑูรย์ สีดำไม้ไผ่สุก

๕. โกเมน สีแดงก่ำ คือสีแดงกับสีดำปนกัน

๖. เพทาย สีแดงสลัว คือสีแดงกับสีเหลืองปนกัน

๗. นิล สีเหมือนดอกผักตบหรือสีน้ำเงินแก่

๘. บุษราคัม สีเหลืองเหมือนแฉวทางปลาสด

๙. มุกดาหาร สีเหมือนไข่มุก

จินตกวินนักแต่งบทกลอนของเรา

ท่านผูกเป็นกลอน

ดังนี้ไว้แต่ครั้งโบราณว่า

๑. เพชรน้ำดี (เพชรที่ ๑)

๒. มณีน้าแดง (ทับทิม)

๓. เขียวใสแสง มรกต

๔. เหลืองไสสก	บุษราคัม
๕. แดงแก่ก่า	โกเมนเอก
๖. สีมอกเมฆ	นิลกาฬ
๗. มุกตาหาร	หมอกมัว
๘. แดงสลัว	เพทาย
๙. ส้มตาลสาย	ไพฑูรย์

แก้ว ๙ ประการนี้เรียกว่า เนาวรัตน์บ้าง นพรัตน์บ้าง
มณีเนปหรือเนปเก้าบ้าง เป็นเครื่องประดับชั้นสูงสำหรับประดับ
เรือนแหวนหรือดวงตราเช่น ตราเนปรัตน์ราชวราภรณ์ เป็นต้น
นับถือกันว่าเป็นเครื่องประดับที่ทําให้เกิดสิริมงคลแก่ผู้ประดับ
เรามักจะพบเสมอ ๆ ซึ่งถ้าได้อ่านบทกลอนต่าง ๆ

“นาคีภูษแผ่เกล้า	เกลือกเคียร
คลี้อาตมะออกเวียน	หัตถ์ไท
นพรัตน์เรียบรายเฉวียน	ฉวีทวิง แสงนา
เกลือกเค็กิงกลใต้	ตากรุ่งเรืองไพยม”
	(ลลิตตะเลงพ่าย)

บาทที่ ๑ นาคีภูษ คือกำไลมีรูปพระยานาคขดลำตัว
แผ่พังพานเกลือกเคียรชะ

บาทที่ ๒ คลี้อาตมะออกเวียนรอบข้อมพระหัตถ์

บาทที่ ๓ นพรัตน์ แก้วแก้วรายดวงกลอกแสงวิ้งอยู่
รอบวงกำไลมือ

บาทที่ ๔ สว่างลูกเหมือนดวงไตที่ตั้งตากไว้กลางแจ้ง
ตำรานพรัตน์กล่าวว่า บรรดาแก้ว ๔ ประการ เพชรมี
ลักษณะพิเศษประเสริฐว่าแก้วอื่น ๆ ควรจะพูดไว้ในที่นี้บ้าง

เพชรชอชตตยชาติ พนดวงมีน้ำแดงเหมือนผลตำลง
สุก ในดวงมีรัศมีขาว เหลือง ดำ เขียว และสีรุ้งกินน้ำอยู่
ด้วย เมื่อส่องดูด้วยแฉกเป็นดวงแล่นออกจากเหลี่ยมนับได้

๕ สี ดำนละ ๘ ดวง เพชรชตตยชาติเป็นสิริมงคลแก่ผู้ถือ
ผู้ถือคือเพชรนี้ ผู้นั้นจะได้เป็นนายคน และปราบศึกศัตรู
พ่ายแพ้ทุก ๆ ทิศ ท่านจัดเป็นเพชรประดมชาติประการที่ ๑

เพชรชอสมณชาติ พนดวงมีสีเหลืองเหมือนน้ำมันไก่
ในดวงมีรัศมี แดง เขียว ขาว ดำและแดงเรื่อ เมื่อส่องดู
ด้วยแฉกจะเห็นเป็นดวงแล่นออกจากเหลี่ยมเป็น ๕ สี ทุก ๆ

ท่าน ผู้ถือเพชรสมณชาติจะเจริญสุขสมบูรณ์ด้วยสมบัติ
ท่านจัดเป็นเพชรประดมชาติประการที่ ๒

หนังสือเรื่องพระอภัยมณีกล่าวว่า เมื่อนางสะเวงวัลดา
ราชชนนีเมืองลังกา พวกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ปรึกษาพร้อม
กันถวายตราพระราชทานแก่นาง กล่าวว่าเป็นตราแก้วดวงประเสริฐ

แต่เห็นว่ามิลักษณะพิเศษ เหมือนเพชรสองประการที่กล่าวนี้

“ประการหนึ่งซึ่งตราพระราช

เป็นของขัณฑ์ตติยาเทวาถวาย

เป็นตราแก้วแววเวียนวิเชียรพราย

แต่เข้าสายสร้งตรงเรื่อง

ครนแดงแข็งแสงขาวดูพราวพร้อย

ครนบายคลอยเคลือบสมนเหลืออง

ครนคำสว่างดวงแดงแสงประก้อง

อร่ามเรืองรัศมีเหมือนสีไฟ”

(เรื่องพระอภัยมณี)

ตราแก้วดวงนี้เปลี่ยนสีได้ถึง ๕ สี ตามระยะเวลา คือ

ตอนเช้าหรือตอนสายออกเป็นสร้ง เหมือนรัศมีในดวงเพชร

ขัณฑ์ชาติ ตอนแดงแข็งออกเป็นสีขาว เหมือนรัศมีในดวง

เพชรขัณฑ์ชาติและสมนชาติร่วมกัน ตกตอนบ่ายออกเป็น

สีเหลืออง เหมือนรัศมีในดวงเพชรขัณฑ์ชาติ ตอนกลางคืนออก

เป็นสีแดงสว่างเหมือนรัศมีในดวงเพชรสมนชาติ

สนทรมูเมื่อแต่งเรื่องพระอภัยมณีถึงตอนที่กล่าวด้วยลักษณะ

พิเศษของตราแก้วดวงนี้ ท่านจะแต่งตามมโนภาพหรือจะได้

เข้ามาจากเรื่องอะไรยังรู้ไม่ได้ แต่เห็นว่าตราพระราชามีลักษณะ

พิเศษกล้ายเพชรที่กล่าวอยู่ข้าง จึงได้ยกมาเทียบไว้เพื่อให้
 พวกนักเลงหนังสือวินิจจัยดู หนึ่งเพชรขั้ตติยชาติและเพชร
 สมณชาติสองสกุลนมลักษณะพิเศษที่ ๑ มีค่าควรเมือง คือ
 อาจละแลกเอาเมืองใดเมืองหนึ่ง

วิทยากร

“ชาวเหลืองเรื่องสัวเขียรฉาย

แสนสวาทมิได้ขาดทิวฉาย
 เสน่ห์หมายวชิรรัตน์อลงกรณ์
 แสงสว่างกระจ่างจับเนตร
 วันประเวศวิบูลย์สิงขร
 แม่นเรื่องฤทธเหมยณวิทยากร
 จะเขจรแหวกเมฆไปเมียงชม
 พันหัตถ์จะประสิทธิ์สำเร็จ
 จะประคองซ่อนซุมาสสม
 แสนสงวนมิให้ต้องละอองลม
 จะวางชมบนพันสุมาลี
 วัตถุประสงค์จะประทับ
 มิให้อับอายแสงมณีศรี
 จะแนบไว้ในอุราทุกนารี

อันรักมิให้ปนระคนพาล

น้สขุยากที่จะปากอารมณ์ถวิล

ทั้งเดินดินแล้วก็ฉลาดไม่อาจหาญ

ถึงแต่ทนเทวศชำระกะน่าน

กั้นบัวรายยชีพนีราทวา

เพราะกนิษฐ์และได้คิกถิรมย์รัก

เสน่ห้หนักในเพศแห่งเชษฐา

ไม่สมหมายก็ไม่วายจินตนา

จะฝันฝ่าฝากรักก็สุดใจ”

(ประชุมเพลงยาว ภาคที่ ๗)

(๑) วิทยากร เป็นพวกอมนุษย์ครึ่งคนครึ่งเทวดา เข้า
ได้ทั้งเทวดาและมนุษย์ สร้างวิมานอากาศอยู่บนยอดเขาวิเศษ
มีพระราชปกครองกันเอง บ้านเมืองนอกจากจะสวยงามตาม
ธรรมชาติแล้ว ยังประกอบศิลปกรรมทำได้ดีวิเศษอีกด้วย

“เมืองทองระรองเรือง ประเทืองทิพยมนตรี

กุ่ก่องกนกัน

รชะรัตนามย์

สถิตบนหิวณบรร

พทะอันพิเศษไศล

เทวiticขุมทวารชัย

ประกิตแก้วประกอบกาญจน์

หอห้องและนางจรัส
แด่เลศอุพารพาน

สุพรรณเสนทุกถิ่นสถาน
สถิตน์เทพธานี
(สมุทรโฆษคำฉันท์)

ผู้ชายมฤทษด้วยมนต์ และพระขรรค์ทชุบด้วยเหล็กวิเศษ
เพียงแต่แกว่งเขาก้เหาะได้ไม่ต้องใช้เวทมนต์ประกอบ เพราะ
เป็นเหล็กกายสิทธิ์ ผู้หญิงต้องสวมปีกหางที่ประดิษฐ์ขึ้น (ปีก
วิทยาศาสตร์) จึงจะบินไปได้เหมือนนก มิฉะนั้น ก็ต้องใช้
มนต์เรียกพระพาย ให้พัดตัวลอยไปทางอากาศ แต่นิยมใช้
ปีกหางที่ประดิษฐ์ขึ้นมากกว่ามนต์ เพราะมนต์เสื่อมง่าย และ
ถือว่าการใช้ปีกหางลอยร่อนไปบนฟ้าทำให้เห็นความสง่างาม
ของสตรีชั้นสูง

“พนเฝ้าที่ธารเรศ
ปีกหางกัญชกพัน
สามารถจะโบยบิน
กลกินนราคณา

จรเวทอาคมครัน
ธกระสันต์ด้วยมนตรา
อันลบลจเวหา
ทิวาชาติบักษ
(สมุทรโฆษคำฉันท์)

(๑) ปีกหางกัญชกพัน หมายถึงการแต่งตัวที่วิจิตรทางไกล
ของพวกนางวิद्याธร เพราะพวกผู้ชายไม่เคยปรากฏว่าสวม
ปีกหางบินไป มีแต่แกว่งพระขรรค์กายสิทธิ์เหาะร่อนไป

หนังสือวรรณคดีสันสกฤตแบ่งพวกอมนุษย์ไว้ ๑๐ จำเนียร
 มีวิทยากรและกัณทรอยู่ใน ๑๐ จำเนียรนี้ด้วย วิทยากรและ
 กัณทรกล่าวว่ามีลักษณะพิเศษดีกว่ามนุษย์ จึงได้จัดไว้ในพวก
 อมนุษย์ พวกนางมโนหร่าลูกสาวท้าวทุมราชเจ้าแห่งกัณทรทางหลาย
 เป็นเทพกัณวี กัณนางกัณทรชนสูง มบกกหางที่ประดิษฐ์ขึ้นไว้
 สำหรับตัว ซึ่งสวมเข้าแล้วบินได้เหมือนพวกนางวิทยากร หา
 ใช้พวก กัณทรที่เป็นสัตว์ ครองคนครองนก มบกกหาง ประจำตัว โดย
 ธรรมชาติไม่ เพราะกัณทรพวกนี้มีลักษณะพิเศษดีเท่า ๆ พวก
 วิทยากร ในสุธนชาดกหรือพระสุธนกัจฉนัทธ์ จึงได้เรียกพวก
 นางมโนหร่าเทพกัณทรทางเจ็ดนางว่า "วิชาธร" หรือ "วิทยากร"
 ซึ่งแปลว่านางวิชาธรหรือนางวิทยากร

“ยุพินทรวิทยา

ธรรราชิตา

ทั้งเจ็ดคือนางคันทาล”

(พระสุธนกัจฉนัทธ์)

ทางประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า คนพวกหนึ่งซึ่งหลัก
 ฐานอยู่บนเขาวันธย์ อันตั้งอยู่ทางทิศใต้แห่งประเทศอินเดียแต่
 ดึกดำบรรพ์ จับกลุ่มกันมากเข้าเลยกลายเป็นชนชาติหนึ่งเรียก
 ว่า “ชาติวิทยากร” ที่เรียกอย่างนั้น เพราะเป็นชาติที่ทรง
 ศิลปวิทยาเจริญรุ่งเรืองในโบราณสมัย ชาติวิทยากรนี้ น่าจะ
 สืบสมสยสืบมานานแล้ว แต่ชื่อเสียงยังปรากฏอยู่ในเรื่องเงือก

เก่าๆ (ชาติภ) ถึงกระนั้น^{๕๕๓} คนบางพวกที่อยู่ตามไหล่เขา
วันดีทุกวันนี้ คงจะสืบสายโลหิตมาจากชนชาติวิทยาธรบ้างไม่
มากก็น้อย นักประวัติศาสตร์บางท่านสันนิษฐานว่า วิทยาธร
(ทรงวิชา) เห็นจะเป็นพวกที่เล่นกลเก่ง คนพวกนี้ผู้ชายมักจะ
มีนิสัยเจ้าชู้ เทียมแสวงหาอาหารมั่งอันพึงใจไม่เลือกชาติ น่าจะ
เป็นเพราะเหตุนี้แหละมัง โบราณจึงกล่าวต่อกันเล่นว่า กุมารี
เพิ่งแรกรุ่งน้อมจะมีวิทยาธรแต่งตัวมาแรกหอ พ่อแม่ต้องระวัง
ให้จงหนัก คำล่อนน่าจะศักดิ์สิทธิ์อยู่ จึงได้เกิดวิทยาธรบุญขึ้น
ในภายหลัง

อรรถกถาธรรมบทคัมภีร์พุทธศาสนา มีเรื่องวิทยาธรแรก
อยู่ในเรื่องเศรษฐีโชฎึกเรื่องหนึ่งว่า “เศรษฐีธิดารูปสวยใน
กรุงพาราณสี เมื่ออายุได้ ๑๖ ปี บิดาให้อยู่ในห้องบนปราสาท
เจ็ดชั้น วันหนึ่งนางเปิดหน้าต่างแลดูนอกบ้าน วิทยาธรคนหนึ่ง
เห็นเหาะมาเห็นเข้า จึงลอบเข้าทางหน้าต่างผูกสมัคร์รักใคร่กับ
นางแล้วได้เสียกันลับๆ นางตั้งครรรภ์ตลอดลูกเป็นชายนี้ก็อายุ
แก่หญิงเพื่อนบ้าน จึงส่งสาวใช้คนสนิทให้อาภาชนะใหม่มา
ใส่เด็กแล้วนำไปลอยเสียในแม่น้ำคงคา สาวใช้ปฏิบัติตามคำ
สั่งนาย แต่เด็กนั้นไม่ตาย ก็ยังมีหญิงคนหนึ่งเก็บไปเลี้ยงไว้
ต่อมาปรากฏว่าเด็กนั้นมีบุญวาสนาเกินสามัญชน”

เรื่องหน้ากล่าววาทวิทยากรนั้นมาด้วยอาการอื่น (ไม่เหาะ
 มา) แล้วลอบเข้าหากันทางหน้าต่าง เรื่องจะเข้ากันได้กับเรื่อง
 ในประวัติศาสตร์ที่ว่าวิทยากรก็ออกคนนั่นเอง แต่ได้ชื่ออย่างนี้
 เพราะเรียกตามชาติ

หนังสือนิทานเวตาล ฉบับ น.ม.ส. เล่าเรื่องนางวิทยากร
 ไว้ในลำดับเรื่องที่ ๘ ว่า ท่ามกลางทะเลมีต้นไม้วัดเศษผุดขึ้นจาก
 ฟ้า ออกชื่อเป็นแสงสว่างเหมือนแสงแก้ว มีนางทิพหนึ่งติดพัน
 และขับเพลงอยู่บนกิ่งไม้วัดเศษนั้น พระราชาครองอังคราษฏร์
 ทรงทราบเรื่องจากคนที่ควรเชื่อได้ จึงปลอมพระองค์เป็นโยคี
 ไปกับพวกพ่อค้าเดินทะเล ได้ทอดพระเนตรเห็นนางทิพหนึ่ง
 บนกิ่งไม้วัดเศษกำลังติดพันและขับเพลงอยู่ว่า

“อันปวงกรรมทำไว้แต่ปางหลัง
 เป็นพิษขึงปางน ไหมผล
 หวานพิษก็ผลตมแกงน
 หวานพิษชวกลวผลทชนแค่น
 อันความจริงซ่อนมมาแล้ว
 ไม่กลาดแคลวเป็นอนทุกทหมนแสน
 ชะเปลี่ยนชั่วให้คิมมาแทน
 ถึงแก่นแก่นแก่นไม้เปลี่ยนได้เอ๋ย”

แล้วจมหายไปในทะเล พระราชาเสด็จโจนตามลงไป ก็พอดี
 พบเทพนครอันตั้งอยู่ใต้ทะเล รอบ ๆ นครมีเรือนเสาแก้วมณ
 ล่องแสงระยับ หน้าต่างและม่านล้วนด้วยมุกดา ท่ามกลาง
 นครมีราชอุทยานประดับด้วยดอกไม้ต่าง ๆ สี กลางราชอุทยาน
 อันใหญ่กว้างนั้น มีสระโบกขรณีตาชด้วยบัวหลายอย่างต่าง ๆ
 ชนิด พระราชาเพลินชมตลอดทางไม่พบคนสักคนเดียว จึง
 เสด็จเดินเข้าไปในพระราชวังมีปราสาทสว่างด้วยแสงแก้ว ทรง
 ผลักประตูเข้าไปพบคนนอนกลুমไปงอยู่บนแท่นน้อย ทรง
 เล็กผำคลุมออกพบนางทิพคนทีต้องพระประสงค์ ควงหน้า
 สวยและงามสดชื่น สองแก้มย้มเหมือนนางแย้มเมื่อแรกแย้ม
 นางลืมเนตรเห็นบุรุษรูปสวยยืนอยู่ข้างพระแท่นบรรทม จึงลุก
 ขึ้นมายืนคำนับแล้วถามว่า “ท่านชื่อไร เป็นอะไร และมาเพื่อ
 ประสงค์อะไร”

พระราชาตอบว่า “ฉันชื่อยศเกต เป็นพระราชาครอง
 อังคราษฎร์ ได้ทราบว่าคุณทิพผู้ชื่อนจากทะเล จึงได้สละราช
 บัลลังก์ปลอมตัวเป็นโยคีมาเพื่อจะได้เห็นนาง” แล้วถามว่า “นาง
 เป็นอะไร เหตุไรจึงอยู่แต่ผู้เดียว”

นางตอบพระราชาว่า “ข้าพเจ้าเป็นธิดาของพระราชา
 ซึ่งเป็นใหญ่ในหมู่วิทชากร พระบิดาทรงพาวิทชากรทั้งหมดไป

จากนครน่านแล้ว ทงข้าพเจ้าไวแต่ผูกเคียว จะเนื่องทวยเหต
โรหาทราบไม ข้าพเจ้าอยู่คนเคียววงเวียนงานก็ จึงได้ผูกชน
จากทะเลนั่งร้องเพลงเล่นแกเหงา

พระราชาทรงพอใจในรูปและเสียงนางสุดที่ จะยังพระวาท
จึงตรัสขอความรักและเชิณางให้แต่งงานกับพระองค์ อย่างคน
ธรรพวิภาห์ ยันเป็นวิธทศกถกถกกันเอง นางก็มีหน้าชายเนตรสี
น้ำเงินไปปกคลุมบัวบาทพระราชาเป็นเชิงเคารพ แล้วแสดง
ความยินดีปฏิบัติตามพระประสงค์

พระราชายุกกับนางวิทยากรเป็นสุขสำราญ วันหนึ่งเป็น
วัน ๑๔ ค่ำ นางทูลลาพระราชาวา ข้าพเจ้าจะต้องออกไปนอก
นครด้วยธุระอย่างหนึ่ง แล้วรีบเดินออกไป พระราชาทรง
เจดียวพระทัยจับพระแสงดาบเดินสะกดรอยออกไปนอกนคร ได้
ทอดพระเนตรเห็นรากษสตนหนึ่ง มีร่างสูงใหญ่ทงน้ำเกลี้ยง
และน้ำกลว อ้าปากคำมตรึงเข้าอมนางเหมือนราหูอมจันทร์
พระราชาทกพระทัย ทรงชักพระแสงดาบถลันโลดเข้าฟันรากษส
คอขาดตาย นางออกมาได้จากกายรากษสเหมือนพระจันทร์
ที่หลบออกจากเมฆ ไม้มลทินแม่เตนอย พระราชาทรง
เข้าสวมกอดกายนางแล้วตรัสถามว่า เป็นความจริงหรือ
ความฝันละเธอ

นางวิท्याธรหวนระลึก ได้ถึงความหลัง จึงทูลพระราชาวา

“ราชะ การทงนเป็นความจริงหาใช่ความฝันไม่ คือพระราช
 ครองนครนเป็นบิดาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นราชบุตรคนที่
 พระองค์โปรด วันหนึ่งข้าพเจ้าไปบูชาพระเคารี (นางทุรคา)
 ถวายเป็นวัน ๑๔ ค่ำ เพลินอยู่ในที่นั้นตลอดวัน พระองค์ก็กริ้ว
 ข้าพเจ้าผู้กลับมาในเวลาพลบค่ำว่า ‘ลูกทำให้พ่ออดอาหาร’
 เพราะเวลาเสวยอาหารถ้าข้าพเจ้าไม่เสวยด้วย พระองค์ก็ไม่
 เสวย จึงทรงสาปข้าพเจ้าไว้อย่างนั้น การจึงเป็นอย่างนี้ แต่
 บัดนี้ข้าพเจ้าพ้นโทษที่ต้องสาปแล้ว จะต้องรีบไปเฝ้าพระบิดา
 ที่เขานิชทันที่ เพราะกฎของพวกวิท्याธรมีอยู่ว่า ผู้ที่
 สาปแล้ว เมื่อสิ้นสาปต้องรีบไปเข้าพวกทันที่ นั้นประคูป
 มนุษย์โลกอยู่ในห้องนั้น เวียนเสด็จกลับเกิด ราชะ”

พระราชเกราพระทัยเป็นที่สุดตรัสว่า “เมื่อมีความจำ
 เป็นก็จำใจ แต่จงอยู่ด้วยกันอีกสัก ๗ วันเถิด” นางรับปฏิบัติ
 ตามใจพระสามี ครั้นถึงวันที่ ๗ พระราชทรงชวนนางเข้าไป
 ในห้องอ่างแก้ว สองพระองค์ประทับยืนชะเง้ออยู่ที่ปากอ่าง
 แก้ว แล้วพระราชาก็กอดพระคอนางใจลงในอ่างนั้น สักครู่
 หนึ่งก็ผุดขึ้นในมนุษย์โลกตรงราชอุทยานของพระองค์ ถึง

เวลาเขียนกระบวนแห่เมื่อออกมาจากพระนคร เชิญพระราชาและนางวิทยาธรเสด็จเข้าสู่พระราชวัง

วิทยาธร มีชื่อเรียกได้อีกหลายชื่อคือ วิชาธร พิทยาธร เพทยาธร เลื่อนไปเป็นเทพยารรบบ้างก็มี แต่ที่เรียกกันมากที่สุดคือ วิชาธร วิทยาธร เพศหญิงเป็นวิชาธรหรือวิทยาธร

โลกบาล ๔

งามทรงองค์ท้าวทุขยันต์ เหมือนจอมเทวีญ

ผู้ทรงมหิทธิฤทธา

ทรงรถวิมานรัตนา

มาตุลีเทวา

ชั้นขับละลิวปลิวไป

ทัพหน้าคนธรรพ์ชาญชัย

ธครรชยศไกร

พระขรรค์ทะนงกงกร

ปีกขวาวิรุพหกเริงรอน

คุมหม่อมมร

ผู้ฤทธิรุทรยทธนา

บุกซ้ายกเวรราชา

คุมยักษ์เสนา

กำแหงตัวแรงเริงรอน

วิบุษยเทพหลังขึงพล

มาคณาตนาแต่

กระเทียมประยุทธราวี

(เรื่องตลกขบขัน)

กษัตริย์ครองนครหัตถ์กัน รับอาสาพระอินทร์ยกพลเทวาไป
 ปราบกมลเนมิซึ่งทำความเดือดร้อนให้แก่เทวดา เสร็จศึกแล้ว
 ทรงรอมากับพระมาตลี ถึงเขาเหมมกุฎ แวะเข้านมัสการพระ
 กสปเทพบิดรและพระอภิตีเทพมารดา พบนางศกุนตลาที่นั่น

(๑) **ธรรมา** ราชาแห่งนครธรรพ์ทั้งหลายครองทิศบูรพา
 มีช้างพลายชื่อวิรุบักษ์เป็นพาหนะ สถานที่สถิตอยู่เหนือยอด
 เขายกนครทิศตะวันออก

(๒) **วิรุพหก** ราชาแห่งอมรเทพทั้งหลายครองทิศ
 ทักษิณ มีช้างชื่อมหาบัคมเป็นพาหนะ สถานที่สถิตอยู่เหนือ
 ยอดเขายกนครทิศใต้

(๓) **กุเวรค่อท้าวเวสสวัณ** ราชาแห่งยักษ์ทั้งหลาย
 ครองทิศอุดร มีช้างพลายชื่อหิมปาณธาระเป็นพาหนะ สถานที่
 สถิตอยู่เหนือยอดเขายกนครทิศเหนือ

(๔) **วิรุบักษ์** ราชาแห่งนาคทั้งหลายครองทิศประจิม
 มีช้างพลายชื่อโสมนัสเป็นพาหนะ สถานที่สถิตอยู่เหนือยอดเขา
 ยกนครทิศตะวันตก

อาภานาภูยสูตรและมหาสมัยสูตร กล่าวตรงกันว่า "ท้าว
 วิรุพหกเจ้าแห่งกุ่มกัณฑ์ทั้งหลาย" แย้งกันกับบทในเรื่อง
 ศกุนตลาที่ว่า

“บิกขวาวิรูปหกเง็งรอน

กมหมอมร

ผู้ฤทธิฤทธิ์ยุดธนา”

เรื่องศกุนตลา เป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖ น่าจะ

ทรงตามเรื่องที่ได้มาจากท่อน

เทพฉนมเหล็กช ๔ องค์นี้เรียกรวมกันว่า จาตุมหาราช

คือมหาราชาผู้ครองทิศทั้ง ๔ จตุโลกบาลคือผู้รักษาทิศทั้ง ๔

แต่แยกกันรักษาทิศละองค์

อภินาฏยสูตรตอนท้ายกล่าวไว้ว่า ทำวธรรูจอมคนธรรพ์

ครองทิศบูรพา สำเร็จสุขอยู่ด้วยคนธรรพ์บริวารขัณฑ์ราตวาย

เขมมีบุตร ๕๑ องค์ทรงอิทธิพลเสมออันหมด และมิชื่อว่า

“อินทรเทพ” เหมือนกัน

ทำวิรูปหกจอมกุ่มภัณฑ์ครองทิศทักษิณ สำเร็จสุขด้วย

หมุกกุ่มภัณฑ์บริวารขัณฑ์ราตวาย มีบุตร ๕๑ องค์ ทรงอิทธิพล

เสมออันหมด มิชื่อว่า “อินทรเทพ” เหมือนกัน

ทำวิรูปกษัตริย์จอมนาครครองทิศประจิม สำเร็จสุขด้วยนาคร

บริวารขัณฑ์ราตวาย มีบุตร ๕๑ องค์ ทรงอิทธิพลเสมออันหมด

และมิชื่อว่า “อินทรเทพ” เหมือนกัน

ท้าวภูเวร (เวสสวัน) จอมยักษครองทิศอุดรเกษมสุข
 ด้วยยักษบริวารขบร้าถวาย มีบุตร ๕๑ องค์ ทรงอิทธิพลเสมอ
 กันหมด และมีชื่อว่า "อินทรเทพ" เหมือนกัน

คัมภีร์สมังกลวิลาสินีแก้อาณานาฎียสูตรว่า "ท้าววิรุณก
 โลกบาลประจำทิศทักษิณมีกุศมณฑลแปดเป็นบริวาร" วิรุณก
 แผลงจากวิรุพหก กุศมณฑลแผลงจากกุมภณัฑ์ แต่เหตุไร
 พวกกุศมณฑลจึงไหลไปเป็นแปด ซึ่งกุมภณัฑ์ต้นศัพท์กุศมณฑล
 ไม่เคยเป็นแปดเลย ลัทธิไสยศาสตร์นับถือกุมภณัฑ์ว่าเป็น
 จำพวกอมมนุษย์ครึ่งเทวดา อยู่ในคณะพวกยักษ์ใช้พระอิศวร

ท้าวภูเวรคือท้าวเวสสวัน มีราชวังตั้งปราสาทอร่ามด้วย
 แสงแก้วอยู่เหนือยอดเขาคุณธร มียักษเฝ้าประตูวังและยักษ
 เสนาบดีอยู่หลายตน มีช้างทิพย์ ม้าทิพย์ รถทิพย์และวอทิพย์
 เป็นยานพาหนะ วอทิพย์นั้นจะให้ลอยไปสู่ที่ใดก็ได้ นอกจาก
 นมสระช้อรณ กว้างยาวได้ขนาด มีบัวหลวงบัวสายดอกสี
 ต่าง ๆ ынลอยตลอดสระ น้ำในสระไม่ขุ่นมัว เพราะว่าเมฆฝน
 ตกลงทับน้ำเก่าให้ไหลเลื่อนไป เหลือแต่ น้ำใหม่ใสสะอาดอยู่
 เสมอ มีสภาพอุดมคติ เป็นที่ประชุมยักษตั้งอยู่ริมสระ มีไม้
 ดอก ดอกกนกบานระตะกลั่นขจายหอมขจร มีไม้ผล ผลพวง

เป็นพวยย่อยย่นอมกึ่ง ผุงนกสาลิกา มยุรา ชูเหว่าที่พวยส่งเสียง
ถวายนวนเสนาะนำฟังเล่น

รามายณะคัมภีร์ ไสยศาสตร์กล่าวว่า ท้าวกุมเวรคือเวสสวัณ
เป็นโอรสพระวิศรวัสส์นี้ จึงได้ชื่อว่า "เวศรวัน" แปลว่า
"เกิดแต่วิศรวัสส์" เวศรวันหรือเวสสวัณ ฟังเสียงไก่ ๆ กันอยู่
แต่ได้ชื่อว่า "กุมเวร" เพราะรูปไม่สวย ท้าวกุมเวรเวสสวัณบำเพ็ญ
ตบะอยู่หลายปี พระพรหมประทานพรให้เป็นโลกบาลครอง
ทิศอุดร และให้เป็นเจ้าของทองเงินและแก้วต่าง ๆ ซึ่งเป็น
ทรัพย์แผ่นดินทั่ว ๆ ไป มีอสูรพวกซ่อนตัวเป็นบริวารรักษา
ทรัพย์แผ่นดินไว้ เหมือนพวกปู่โสมของเรา พระวิศรวัสส์ผู้บิดา
แนะให้กุมเวรไปอยู่นครลงกา

ต่อมาพระวิศรวัสส์ได้นางไภคัสริกาท้าวสุมาลี เจ้าแห่ง
รากษสเป็นพระชายา เกิดราพณาสูร (ทศกัณฐ์) ๑ กุมภกรรณ ๑
นางศูรปนชา ๑ พิเภกษณ์ (พิเภก) ๑ ในรามเกียรติ์ว่า ท้าว
ราพณาสูรเป็นลูกท้าวลัสเตียนพรหม ท้าวลัสเตียนพรหมผู้
เป็นคน ๆเดียวกับพระวิศรวัสส์นี้ แต่มช่อเป็นสองเหมือน
คนสองช่อ ดังนั้นท้าวกุมเวรกับราพณาสูรจึงเป็นพี่น้องร่วมบิดา
กัน แต่ต่างมารดา อยู่มานางไภคัสริกาให้ราพณาสูรผู้บุตรแย่งเอา
นครลงกา ท้าวราพณาสูรจึงแย่งนครลงกาไปกับบุษบกแก้วจาก

ท้าวฤเวระไว้ได้ ในสมณภิธานรามเกียรติ์ว่า บุษบกแก้วเป็น
 อากาศยานกายสิทธิ์ เหาะลอยไปได้ตามปรารถนาของผู้นั่ง
 แต่หญิงหม้ายคนหนึ่งแล้วไม่ลอย เพราะถูกพระอิศวรสาปไว้
 ความข้อนเหมือนจะตรงกับคำในชาฎาณาฎิยสูตรคัมภีร์พุทธศาสน์
 ที่กล่าวไว้ว่า ท้าวฤเวระ คือเวสสวัตน์มิวอทัพยให้เลื่อนลอยไปสู่
 ทิศใดก็ได้

ท้าวฤเวระเมื่อเสียนครลงกาแก่ท้าวราพณาสูรแล้ว^(๑) ก็พา
 ยักษ์บริวารหนีไปเฝ้าพระอิศวรวิสมนผบตา พระบิดาจึงสร้าง
 นครให้ใหม่เรียกชื่อว่า "อลกา" หรือ "ประภา" ตั้งอยู่ยอด
 เขาหิมालย์ มีสวนชื่อเจตรรตเป็นรมณียสถาน อยู่บนเขามนทร
 อันต่อเนื่องกับเขาพระสุเมรุ อलगานครของท้าวฤเวระนั้นเป็น
 ที่เรืองรมย์ ผุดผิบเป็นสุขปราศจากความเศร้าใจ ไม่มีวิตกขุ่นมัว
 ไม่มี ความกลัวภัยใด ๆ ในสวนเจตรรตนั้นต้นไม้มีใบเป็นผา
 เนื้อดี ดอกเป็นแก้วมรกต และมีผลเป็นนารี^(๒) ในปราสาท
 มีพวกกนิหรือยู่บ้าเรอ

ท้าวฤเวระคือเวสสวัตน์เองก็เป็นยักษ์มีเผ่าพันธ์และบริวาร
 เป็นยักษ์ แต่มองน่าใจรักยุติธรรมเป็นที่สุด ไม่เข้าข้างฝ่ายผิดแม้

(๑) ศอธบายสนาชาฎาฉบับปาง ว่าด้วยปางรามจันทรารวตกร หน้า ๔๑

(๒) หรือที่เรียกกันว่า มังกีสผล

จะเป็นเผ่าพันธุ์หรือบริวารก็ตาม ทางไสยศาสตร์และพุทธ
ศาสน์ยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐด้วยภูมิธรรม

ยังทิศเฉียงอีก ๔ ทิศ คัมภีร์พุทธศาสน์หาได้ออกนาม
โลกบาลผู้ครองทิศไว้ไม่ แต่คัมภีร์ไสยศาสตร์เขามีนามระบุไว้
ว่า พระอักษิ (พระเพลิง) ครองทิศอาคเนย์คือตะวันออก
เฉียงใต้ พระนिरฤติครองทิศเหนือ (๑) คือตะวันตกเฉียงใต้
พระพาย (พระพาย) ครองทิศพายัพคือ ตะวันตกเฉียงเหนือ
พระอีสาน ครองทิศอีสาน (๒) คือตะวันออกเฉียงเหนือ

ทิศเฉียงของเขาตั้งตามนามเทพผู้ครอง คืออาคเนย์
(มุลจากอักษิ) แปลว่า ทิศของพระอักษิ พายัพ (มุลจากพาย) แปลว่า
ทิศของพระพาย เหนือ (มุลจากนिरฤติ) แปลว่า ทิศ
ของพระนिरฤติ อีสาน (มุลจากอีสาน) แปลว่า ทิศของพระ
อีสาน

๔ ๐๘
สเทพารักษ์

“ อ้าเทวารักษ์บุรลือ

ฤทธิคือพระเสื่อเมอง

จงมีมนานเคราะห์หนื่อง

นิจเอ้ออ้ารุงพล

(๑) เราเรียก ทิศ

(๒) เราเรียก อีสาน

เสนาพลากรทหาร	ณ สถานสถลชล
ให้เต็มกำแห่งพหลธรณ	ยรีพายกระจายหนี
^๒ ^๓ ^๔ อ้างอิงพระทรงนครชั้น	ชยนั้นต้อ่านาจมี
^๕ ^๖ ^๗ จรงกษชาบทรุด	ธกรการกระทรวงปวง
ให้ปองสนองพระคุณโดย	พิริยศใหญ่หลวง
^๘ ^๙ ^{๑๐} ม่นม่งผดุงกิจทบวง	บริบูรณ์จรูญเรือง
^{๑๑} ^{๑๒} ^{๑๓} อ้าเทวก้องกิติระบือ	ยศถือพระหลักเมือง
^{๑๔} ^{๑๕} ^{๑๖} เชิญให้ธ โผม่นซ้ำเลื่อง	ทัพเนตรเออาภา
ในกฎและบทพระบรมณู	อนุกุลตุลาการ
^{๑๗} ^{๑๘} ^{๑๙} เทียงตรงชำระยุติพิจารณา	คดีต้องณคณองศวรม
^{๒๐} ^{๒๑} ^{๒๒} อ้างอิงกับพิตรธิศรนาม	พระสยามเทวัญ
^{๒๓} ^{๒๔} ^{๒๕} เตชานภาพอมิหมหัน	คมหิทธิเกรียงไกร
^{๒๖} ^{๒๗} ^{๒๘} สรวมทรงจำนงมนตรรัก	ชพิทักษ์ไผทไทย
^{๒๙} ^{๓๐} ^{๓๑} ให้พลพิพัฒน์พิพิธไฟ	บุลภาภิโยทวิ

(ฉันท ๑๔ เรื่องนี้ของชาวงานนาไทยโบราณ)

(๑) พระเสื่อเมือง เป็นเทพารักษ์รักษาบ้านพระนคร
 ชนอยู่กับพระสยามเทวาราช คุมบริวารออกเที่ยวตระเวน
^๑ ^๒ ^๓ ^๔ ^๕ ^๖ ^๗ ^๘ ^๙ ^{๑๐}
^{๑๑} ^{๑๒} ^{๑๓} ^{๑๔} ^{๑๕} ^{๑๖} ^{๑๗} ^{๑๘} ^{๑๙} ^{๒๐}
^{๒๑} ^{๒๒} ^{๒๓} ^{๒๔} ^{๒๕} ^{๒๖} ^{๒๗} ^{๒๘} ^{๒๙} ^{๓๐}
^{๓๑} ^{๓๒} ^{๓๓} ^{๓๔} ^{๓๕} ^{๓๖} ^{๓๗} ^{๓๘} ^{๓๙} ^{๔๐}
 ค่านทางนำและทางบกเป็นชั้น ๆ ไป เพื่อรักษาความปลอดภัย
 ภัยให้แก่ประเทศชาติ คำว่า "เสื่อเมือง" หมายถึงความที่

เมือง คือคลุมเมืองไม่ให้หนาวด้วยผ้าศีกภายนอก กล่าวโดย
 เฉพาะ เทพ^{๒๕}พุน^{๒๖}เป็นนายทหารใหญ่ฝ่ายเทพารักษ์ถืออำนาจเด็ด
 ขาด จึงมีคำวอนขอให้คุ้มครอง^{๒๗}พลากร คือแสนยานุภาพทั้ง
 ทางน้ำและทางบก เพราะหน้าที่ฝ่ายทหาร^{๒๘}เฝ้าอยู่ด้วยเทพ^{๒๙}พุน
 ในรามเกียรติ์กล่าวว่า ๑. ผู้เสื่อสมุทรเป็นเสื่อเมือง
 รักษา^{๓๐}ท่านนครลงกายอยู่^{๓๑}ช่นนอก

“เมื่อนั้น นางผู้เสื่อสมุทร^{๓๒}รยักษ์

กายาใหญ่หลวงพ่วงพี

เที่ยวอยู่ที่กลางสมุทร^{๓๓}ผุดขึ้นมา

ผันแปรแลเหลือบเห็นวานร

จะเหาะข้ามไปนคร^{๓๔}รยักษ์

กระเดาะปากกระดาก^{๓๕}กลนเหลืออกตา

ขนขวางหน้าหนุมาน^{๓๖}ชาญชิต

ดูเคียดแองคเณ^{๓๗}ตะบองเหล็ก

แล้วว่าเหวย^{๓๘}สังเเล็กกะจิหริต

ไม่เกรงหม้อสุ^{๓๙}รมฤทธร

บังอาจจิตจะตรงไปลงกา

ก้อยู่ในวังวนชลธาร

เป็นแดนท่านวศัพ^{๔๐}พักตร์รยักษ์

จะสั่งหารผลาญมึงให้มรณา

ว่าปลางแคว่งคทาเข้าโจมตี”

๒. นางอังกฤษตะไล เป็นเสอเมืองรักษาค่านนครลงกา
อยู่ชั้นใน

“๘ ๕ นางอังกฤษตะไลมารหาญกล้า

๗ ๘ เป็นปักษาสือเมืองเรืองฤทธา

๘ ๙ สหน้าแปดมือถืออาวุธ

เห็นถึงเหาะลอยลงมาตรงวัง

ให้แก่นกขัตใจตั้งไฟจุด

ร้องเรียกพลพวกหมี่ฤทธิรุทร

๙ ๑ ขนขวางหน้าว่ายุบครแล้วตามไป

เหวี่ยงเหวี่ยงสวาวานร

จะเหาะข้ามนครไปไหน

๑ ๒ กุศือเสอเมืองเรืองฤทธิไกร

จะสั่งหารมึงให้วายปราณ”

(๒) พระทรงนครชั้นร คือพระทรงเมือง เป็น

เทพารักษ์รักษากรปครองและรักษากระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ
ชั้นกับพระสยามเทวาธิราช มีบริวารอยู่ประจำตำบลต่าง ๆ ทั้ง
นอกเมืองและในเมือง เพื่อดูแลสุขทุกข์ของประชาชน ได้อิน

ว่า พ่อปู่หรือเจ้าปู่ที่สถิตตามตำบลต่าง ๆ เป็นผู้รักษาท้องถิ่น
เป็นพวกพระทรงเมือง คำว่า "ทรงเมือง" หมายความว่าครอง
เมือง คือรักษาบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข พุคสน ๆ ก็คือพระ
ทรงเมืองเป็นเสนาบดีฝ่ายเทพารักษ์ทำหน้าที่ปกครอง บ้านเมือง
โดยตรง

(๓) พระหลักเมือง เป็นผู้เทพารักษ์รักษายุติธรรมหรือ
พระราชกำหนดกฎหมาย เป็นผู้ให้แสงสว่างแก่พวกตุลาการ
ด้วยทิพย์เนตร ชนกับพระสยามเทวาธิราช มีบริวารเทยवलลอบ
ชำเลืองดูความเป็นธรรม และความไม่เป็นธรรมแห่งประชาชน
คำว่า "หลักเมือง" หมายความว่าหลักประกันเมืองไว้ไม่ให้
ล่ม เหมือนเสารับเรือนไว้ บ้านเมืองถ้าขาดความยุติธรรมเป็น
หลัก ซากก็แตกสลาย เหมือนเรือนถ้าเสาหลักพังทลาย พุคสน ๆ
พระหลักเมืองเป็นเสนาบดีฝ่ายเทพารักษ์ ทำหน้าที่ตุลาการ
โดยตรง

(๔) พระสยามเทวัญ คือพระสยามเทวาธิราชเป็นใหญ่
เหนือเทพารักษ์ทั้งหมด ทรงปกครองทั่วราชอาณาจักรไทย มี
พระเสื่อเมือง พระทรงเมืองและพระหลักเมือง เป็นผู้ช่วยเหลือ
ราชการ เทียบด้วยการปกครองแบบราชาธิปไตยคือ

พระสยามเทวาธิราช เหมือนพระราชา

พระเสื่อเมือง เหมือนเสนาบดีฝ่ายทหาร (กลาโหม)

พระทรงเมือง เหมือนเสนาบดีฝ่ายปกครอง (มหาด
ไทย)

พระหลักเมือง เหมือนเสนาบดีฝ่ายตุลาการ (ยุติธรรม)

ที่พินามชื่อข้าราชการเก่า ๆ เช่น สี่หราชเดโช เดโชคือ
เดช เป็นฝ่ายทหารพวกพระเสื่อเมือง สี่หราชจำเมือง จำเมือง
แปลว่า คลุมเมืองคือรักษาเมือง เป็นฝ่ายปกครองพวกพระ
ทรงเมือง อภัยราชามหายุติธรรมคือ ถ้อยยุติธรรม
เป็นฝ่ายตุลาการพวกพระหลักเมือง ดังนั้น จะเห็นได้ว่าชื่อข่า
ราชการเก่า ๆ เขาตั้งตามหน้าที่ที่กระทำ

ประเทศที่ถือไสยศาสตร์หรือเมืองที่ไสยศาสตร์ มีลัทธินิยมนับถือ ๔ เทพารักษ์นั้น เป็นหลักบ้านเมืองเหมือนกันทุก ๆ ประเทศ ต่างกันแต่เพียงภาษาที่ระบุนามเท่านั้น

พระอศักร

“ขอเดชะพระสยามบรมนาถ

เจ้าไกรลาศโลกามหาสถาน

ทรงว้าวเฟือกเงือกหงอนสังวรสังวาล

ถือพิฆิตาตทาไฟประลัยกัลป์

ประกาศิตอิทธิเวทวิเศษประเสริฐ

ให้ตายเกิดสนสมนุชย์สวรรค์

ตรัสอย่างไรเป็นไปเหมือนเช่นนั้น

พระโปรดฉันเชิญช่วยอำนาจพร

เมื่อว่าจักรกโคจรที่ไหนมั่ง

ให้สมหวังตั้งจำนงประสงศ์สมร

ทรงเวทมนต์กลประสิทธิ์ฤทธิรอน

เจริญพรภิญโญเศไชชัย

ทหวังชนกลั่นกลนกระสันต์สวาท

อย่าแคล้วกลาตเกลือบแคลงแห่งไหน

มิตรจิตขอให้มิตรใจไป

ที่มืดไม่เห็นห้องช่วยส่องเทียน”

(ร่ำพันพิลาป)

(๑) พระสยามบรมนาถ (คือพระสยามภูวนาถ) เป็นนาม

เรียกพระอศวร ซึ่งเป็นพระเป็นเจ้าองค์หนึ่ง ในศาสนา

พราหมณ์ คัมภีร์บทมบราณว่า “พระวิษณุมหาเทวราชประสงศ์

จะสร้างโลก จึงทรงสร้างพระพรหมจากเบื้องขวาแห่งพระองค์

เพื่อจะได้สร้างโลกแทนพระองค์ ทรงสร้างพระวิษณุ

(นารายณ์) จากเบื้องซ้ายแห่งพระองค์ เพื่อจะได้สร้างโลกนี้

แทนพระองค์ ทรงสร้างพระคีวะ (พระอศิวะ) จากบนกลาง
พระองค์ เพื่อจะได้ล้างโลกแทนพระองค์

ทรงนบนโลกเราจนมทางผลสร้างผลต่างและผลสงวนพระ
อศิวะเป็นผลต่างทำลาย จึงได้ชื่อว่า หรือ คือพระผลต่าง รุทกคือ
พระผู้สร้าง แต่ศาสนาพราหมณ์เขาถือว่า ความตายนั้นไม่ใช่
ความสูญ เป็นแต่ไปเกิดใหม่เท่านั้น ฉะนั้น พระผลต่างก็คือ
พระผู้บนศาลสत्वและวาทตอนให้เปลี่ยนจากรูปเดิมไปเป็นรูปใหม่
เหมือนผลตัดผ้าเก่าเอาผ้าใหม่มาแต่งแทน พระอศิวะผู้ล้าง
ทำลาย จึงได้รับความยกย่องว่าเป็นคีวะ พระผู้ทำให้สะอาดมี
ทั้งพระเดชและพระคุณ พระองค์มีประกาศิตคือคำประสาทและ
คำสาป ทรงประสาทพระผู้ใด ผู้นั้นย่อมประสบผลดีสมกับความ
มุ่งหวัง ทรงสาปผู้ใดผู้นั้นย่อมประสบผลร้ายตามประกาศิต
สมกับบทกลอนที่กล่าวไว้

“ประกาศิตอิทธิเวทวิเศษประเสริฐ

ให้ตายเกิดสนมมนุษย์สวรรค์

พระคุณของพระองค์ท่านทมิแกมมนุษย์คือ

๑. ยมิบาลชนทั้งหลาย ทารกทั้งหลาย โทกระบือ
ทั้งหลาย และปศุสัตว์ทั้งหลาย เป็นโอกาสคือท่วยาแทรกอยู่
ในสรรพวัตถุต่าง ๆ ที่มนุษย์ใช้รักษาโรค ฯลฯ

ถึงคราวโลกเดือดร้อนทรงช่วยรับเชิญ
 เชิญพระนารายณ์ให้อวตารลงมาเกิดเป็นพระราม เพื่อปราบ
 ทำวราพณาสูรผู้ทำความเดือดร้อนให้แก่โลก เมื่อพระคงคา
 เสร็จลงจากสวรรค์ปล่อยกระแสน้ำเชี่ยวกว้าง พระองค์เห็นว่า
 น้ำจะท่วมโลกมนุษย์ลบลหายไป จึงทรงคิดมวยพระเกศารับแม่
 พระคงคาไว้แล้วค่อย ๆ ปล่อยน้ำให้ไหลลงมาทีละน้อย ๆ จึง
 ปราบกฐพระนามว่า "คงคาธร" แปลว่า "ทรงพระคงคา"
 คือรับน้ำไว้ถวายมวยพระเกศ

๒. ทรงถือเพศพรหมจรรย์เป็นมหาโยคี มุ่งหมายชมรูปร่าง
 เปลื้องพระกาย (ทักมพรคือนุ่งผ้า) มีประจำหัวกะโหลกผิ
 คล้องคอ (กपालมาติน) ยืนอยู่ในป่า ในป่าช้าฝั่งศพและที่
 เพลศพ มีภูตเป็นบริวาร (ภูตศวร) เทียวสอนคนให้ประกอบ
 กองกุศลด้วยบำเพ็ญตบะคือข่มอารมณ์ เหมือนอย่างพระองค์ทรง
 ประพฤติและทรงสอนทางสมาธิ ให้เกิดธรรมปัญญา ดำเนินเข้า
 รวมอยู่ในพระบรมพรหม คือแห่งนิรวาณ (นิพพาน) พระ
 อศวรปางเป็นมหาโยคิน พราหมณ์ทั้งหลายเพ่งเอาเป็นอารมณ์
 เมื่อเจริญสมาธิภาวนาและเข้าฌานสมาธิ

พระคุณของพระองค์ (อัครว) ที่มีแก่เทวดาทงหลายเช่น
 ทรงเป็นประธานในการกวนเกษียรสมุทรเพื่อได้น้ำอมฤตมาแจก
 แก่เทวดาทงหลาย และเมื่อน้ำทพยจะเกิดได้น้ำพิษเกิดขึ้นก่อน
 ทรงเห็นว่าจะเป็นภัยแก่เทวดาทงหมด จึงทรงดื่มเสียก่อนเพื่อให้
 เห็นว่าเป็นน้ำพิษ น้ำพิษที่ทรงดื่มนั้น หม่อมพระศอกกลายเป็นสี
 นิลจึงได้นามว่า "นิลกันธู" แปลว่า "มีปานสีครามที่คอ"

เมื่อพระจันทร์กำเรือบจิตไปลักพานางคารายาพระพฤหิส
 บตัมาเป็นเมีย พระพฤหิสบศิตตามไปชอกก็ไม่ยอมคืน พระพรหมา
 เสียดใจว่ากล่าวก็ไม่ฟังเสียงเรื่องจึงเกิดรบกันขึ้น พระศุกรีซึ่ง
 ไม่ชอบกับพระพฤหิสบศิตอยู่ก่อนนั้นเข้าข้างพระจันทร์ พวกอสูร
 เทตยและทานพซึ่งเป็นศิษย์พระศุกรี รวมกันเข้าข้างพระจันทร์
 พระอินทร์และเทวดาอื่น ๆ รวมกันช่วยพระพฤหิสบศิตผู้เป็น
 อาจารย์ เทวาสุรสงครามก็เริ่มตั้งขึ้นเสียงสนั่นหวั่นไหว
 ทวีไตรภพ (๑) พระอัครวซึ่งอยู่ข้างพฤหิสบศิตทรงจับตัว
 พันพระจันทร์ขาดกลางตัว พระพรหมาทรงเห็นเป็นความ
 เสียหายอย่างที่สุด จึงเข้าห้ามเทวาสุรสงคราม แล้ว
 พิพากษาให้พระจันทร์ส่งนางคารายาคืนให้แก่พระพฤหิสบศิต และ

(๑) ก็คือสวรรค์ ภูมิของโลก และบาดาล

ห้ามพระจันทร์ให้เข้าที่ประชุมเทวดาอีก พระจันทร์ไปขอ
 ความช่วยเหลือจากพระอศิวร พระอศิวรทรงพระเมตตาเอา
 พระจันทร์เป็นปืนเสียพระเมชาติเข้าสู่เทวสภา จึงได้นามว่า
 "จันทร์เศษ" แปลว่า "มีพระจันทร์เป็นปืน"

ส่วนพระเศษของพระอศิวรนั้น ในคัมภีร์ภาควัตปุราณ
 เล่าว่า ครึ่งหนึ่งพระอศิวรเป็นปากเสียงกับพระทักษะพระราชบิดา
 ผู้บิดานางสตี (๑) โดยเหตุที่พระทักษะพระราชบิดาก้าวค้ำสว
 ประมาทพระอศิวรว่า "เธอเที่ยวสัจจอยู่ตามป่าช้ามฤตและ
 บิศาจเป็นบริวาร เหมือนคนเสียจริต เปลือยกาย ปล่อยผม
 รุงรัง เอากะโหลกผีเป็นม้าย และกระดูกผีเป็นอาภรณ์ แสร้ง
 ทำเป็นศิวะ แต่ความจริงนอกศิวะเป็นผู้เสียจริต เป็นที่รักใคร่
 ของคนเสียจริต เป็นจอมแห่งภูตทั้งหลายผู้มัจฉา"

พระอศิวรทรงทราบก็กริ้วกราด กลายเพศเป็นเทพผู้ร้าย
 ร้าย ท้องดำใหญ่ หนำย่น ปากแสยะแยกเขี้ยวรังอกโจ่ง
 ศีรษะและตาคิ้ว ขมวดมวยผมประดับด้วยพระจันทร์ครึ่งซีก
 หนึ่งหนึ่งเสียดูมด้วยโลหิต มีมือพนมถืออาวุธครบ เสด็จตรงมา
 ยิงเทวสันนิบาตทรงแผดเสียงดังสนั่นหวั่นไหว เทวดาในสงฆาคม

(๑) กุที พระขุมมา หน้า ๕๕

ก็อลหม่าน เทพพร่างร้ายก็น้าวสายซัดศรไปตัดศีรษะพระทักขะ
 ประชาบดีชาติหาย และยิ่งเทวดาอื่นๆ ต้องบาดเจ็บอีกหลายองค์
 หนึ่ง หัวอ้อราชาษัตริย์ครองนครพลหินพาบริวาร
 ออกเที่ยวล่าเนื้อในป่า หลงไล่มฤกเข้าไปถึงที่รโหฐาน ขณะนั้น
 พระอิศวรเสด็จลงมาประพาสไพร่กับพระอุมาเมียรัก ประทับ
 อยู่ ณ ที่นั้นสองต่อสอง ทรงแปลงพระองค์เป็นหญิงสาวล้อพระ
 อุมาเล่น บรรดาต้นไม้สัตว์และพวกท้าวอ้อราชาที่อยู่ในบริเวณ
 นั้นต่างกลับเพศเป็นเพศหญิงไปหมด เพราะต้องพระเวท
 วราคม ท้าวอ้อราชาเมื่อกลับเพศเป็นนางอ้อลาก็ตกใจกลัว เหลือบ
 พระเนตรขึ้นไปเห็นนางอิศวรกับพระอุมาอยู่บนภูเขาก็ก็นั่งไปขอ
 ขมาโทษ พระองค์ก็กลับกริ้วพระหัตถ์ถนัดว่า

“เหม่อลูล่าไลน์ประพาส

บกลัวบเกรงกระทำอุกอาจ

อหังการ

เราแหละสาปแหละสรรค้ฉะนี้แหละสา

กะใจละเจ้าแนะนำนางอ้อลา

จะทำไลน์

พระอุมาทลขอให้ปรับโทษนางอ้อลาแต่กิ่งเคียวคือให้
 เธอเป็นหญิงเดือนหนึ่ง เป็นชายเดือนหนึ่งสลับกันไป แต่เมื่อ
 เป็นหญิงให้ล้มความเป็นชาย เมื่อเป็นชายให้ล้มความเป็นหญิง

นางอิตาคำนับรับพร พระแม่เจ้าพาบริวาร สาวมาถึงตระหน้าแห่ง
หนึ่ง เป็นสถานที่พระพุทธรูปบำเพ็ญฌาน นางก็พาบริวาร
ลงเล่นน้ำเสียงดังจ๋อมแจ๋ม พระพุทธรูปลมตาเห็นนาง

“ อิตาเลอพิลาสลักษณ์ พิมลพักตร์ระใสปางค์

จำเริญจิตบจิจก้าง ประจักษ์เนตรประเจิตนวล

เสนห์หนักสลักจิต กำเริบฤทธิเรรวน

พระพรหมจรรยรัญจวน จำนงแนบถนอมโฉม”

(อิตราช คำฉันท์)

เธอจึงลุกเดินมาโลมนาง ล้อไปถึงพระอาศรมแล้วอยู่ด้วยกัน
ส่วนบริวารสาวนอกนั้นให้อยู่ในถ้ำภูเขาอย่างพวกนางกนิษฐ นาง
อิตาอยู่กับพระพุทธรูปเป็นสุขตลอดมา ถึงเดือนเป็นชายก็ประกอบ
ตบะกรรมเยี่ยงโยคี ถึงเดือนเป็นหญิงก็เป็นเมียพระพุทธรูป การ
เป็นอยู่อย่างนี้ ๆ จนนางมีพระโอรสองค์หนึ่งชื่อปุรรพ พระกุมาร
หน่อมมา ได้เป็นกษัตริย์ครองนครประดิษฐาน กอนตั้งกรุงหัสตินา
ปุระ และได้เป็นมหาชนก (บรรพบุรุษ) แห่งกษัตริย์จันทรวงศ์
เพราะสืบเชื้อสายมาจากพระพุทธรูปซึ่งเป็นโอรสพระจันทร์(๑)

(๑) ดูเรื่อง อิตราชคำฉันท์

รูปพระอิศวรมักทำเป็นรูปปางมหาโยคี ด้วยมุ่งสุทธิต่าง
 คิวโมกซ์ (นิรพาท) เป็นที่ตั้ง เรื่องพระเป็นเจ้าโดยสังเขป
 แสดงรูปพระอิศวรไว้ว่า “พระอิศวรมีรูปเป็นมนุษย์ สถิต
 อยู่ยังหิมาลัยบรรพตกับพระบรรพดี (พระอูมา) บางทีกำลัง
 เขยิบหรือสังหารอสูร เอาจเป็นสังวาลและกะโหลกศีรษะมนุษย์
 กรองเป็นสร้อยคอ ชีโคเพือกช้อนันท์ ทรวง (นุ่ง) หนึ่งเสื่อ
 และหนึ่งข้าง กุมารี บัณเฑาะว์ บ่วงบาศ เป็นต้น มีสามตา
 มุ่งความว่าทรงไตรเพท หรืออีกนัยหนึ่งมุ่งว่าเป็นเจ้าแห่งกาล
 ทั้งสาม มีพระจันทร์ครึ่งซีกติดที่หน้าผาก โดยเหตุที่ได้รับ
 ดวงจันทร์เป็นบำเหน็จในครั้งกวนอมฤต”

อภิธานท้ายเรื่องศกุนตลาว่า “รูปพระอิศวรมักทำเป็น
 คนขาว มีตาสามตา ตาที่ ๓ อยู่ตรงหน้าผากมีจันทร์ครึ่งซีก
 อยู่เหนือหรือต่อมตาที่ ๓ กะคามุ่นเป็นชฎามีประจำหัวกะโหลก
 (มณฑมาลา) คล้องคอ และมีสังวาลเป็นงู คอสีนวล นุ่งหนึ่ง
 เสื่อ หนึ่งข้างหรือหนึ่งทวาง มีอาสนะเป็นหนึ่งเสื่อ ถ้อยตรีศูล
 ช้อบีนากบ้าง ถ้อยหนูช้อกชกพบ้าง ถ้อยบัณเฑาะว์บ้าง ถ้อยคทา
 ยอดหัวกะโหลกช้อยชฎาวางก็บ้าง ถ้อยบาศ (บ่วง) ข้าง มีภูตเป็น
 บริวาร สถานที่สถิตคือเขาไกรลาส”

พระอศวรมีเม็ดสีช่อออกมาทั่ว มีพระโอษฐ์กับพระทนต์ ๒
 องคคือ พระคณาเศียร ๑ พระขันธ์กุมาร ๑ สถานที่สถิตอันแท้
 จริงคือเขาไกรลาส แต่บางแห่งกล่าวว่าอยู่ยังยอดเขาหิมาลัย
 ถึงกระนั้นก็ยังลงรอยกันได้ เพราะเขาไกรลาสตั้งอยู่บนที่ราบ
 สูงเหนือยอดเขาหิมาลัย

ผิวกายพระอศวรบางแห่งกล่าวว่าเป็นสีแดงเหมือนในคำ
 สรรเสริญพระคุณว่า “ขอพระองค์ผู้ทรงระเห็จไป ผู้มีพระศอ
 สีนล และมีพระกายสีแดงจงทรงพระกรุณาแก่ข้าทงผอง”

ข้อสังเกต คำกลอนที่ว่า “ทรงแวเผือกเงือกหงอนสังว
 สંગวาล” ทรงแวเผือก คือขีโค่นน้ทิมขหรือโคอสุภราช เงือก
 หงอนสังวรสังวาล คือเอาพระยานาคเป็นสังวาล ตรงกับคำว่า
 “มสังวาลเป็นงู” หรือ “สวมสังวาลงู”

“ถือพิศตาสตาไฟประลัยกัลป์” ตาไฟประลัยกัลป์ คือ
 ตาควงที่ ๓ อยู่ตรงหน้าผาก เป็นตาแสงมฤตยู อาจดมชนใหม่
 โลกได้เหมือนไฟประลัยกัลป์ แต่ “ถือพิศตาส” เทวรูปพระ
 อศวรไม่เคยปรากฏว่าถือพิศตาสเลย ผู้แต่งเรื่องราพันพิลาป
 ท่านจะพบรูปพระอศวรถือพิศตาสที่ไหนบ้างไม่ทราบ

พระนารายณ์

“ขอเดชะพระนารายณ์อยู่สายสมพร

พระโปกษวงศ์เจดิมเสริมพระเศียร

มังกรกอดสอดประสานสังวาลเวียน

สถิตเสด็จรแทนมหาวาสกรี

ทรงจักรสังข์ทงคทาเทพาวุธ

เหยียบบ่าครุฑเทียวทวาทศราศี

ขอมหาอานุภาพปราบไพร

อย่าให้มีมารขวางระคางระกาย

ที่คนคิดวิษยานินทาโทษ

พระเปลื้องโปรดปราบประมุขให้สูญหาย

ศัตรูเียบเรียบร้อยจะล่อยช่าย

ไปเซยสายสุดสวาทไม่ขาดวัน”

(รำพันพิลาป)

(๑) พระนารายณ์ เป็นพระเป็นเจ้าองค์หนึ่งในศาสนา

พราหมณ์ (๑) พระเป็นเจ้าองค์นี้เป็นฝ่ายบริหาร โลกให้เป็นสุข

จึงได้นามว่า “หริรักษ์” แปลว่า “พระผู้บำรุงรักษา” ถึง

(๑) กำนันจตุตถ์พระอิศวร หน้า ๒๗

คราวโลกเดือดร้อนเองหรือมีผู้ทำให้โลกเดือดร้อนก็อวตารลงมา
 กับเข็ญ เสร็จกิจแล้วเสด็จกลับสถานที่เคย อวตารปางต่าง ๆ มี
 มากกว่า ๒๔ ปาง แต่ที่ตลกกว่าเป็นปางสำคัญ ๆ มี ๑๐ ปาง
 ปางที่ควรจะเล่าในหนังสือนี้คือ

ปางที่ ๑ มีตถยาอวตาร เป็นปลาแม่เขา คัมภีร์ภาควัตปุ
 ราณกล่าวไว้ เมื่อปลายกัลป์ที่ล่วงแล้วนเกิดน้ำท่วมโลกเป็น
 ครั้งใหญ่ ชนคราวหนึ่ง ทุก ๆ หีบจักรวาลลึกเป็นทะเลไปหมด
 ทงนบนเพราะพระพรหมเป็นผู้เป็นเจ้าของกรรมหลับ สัตว์ทั้งหลาย
 จึงจมน้ำตายอยู่ในทะเลโลกอันกว้างลึก ก่อนเวลาน้ำท่วมใหญ่มี
 อสุรช้อยหัยศรพมาลักพระเวทที่หลังออกจากโอษฐ์ของพระพรหมา
 ไป พระนารายณ์จึงอวตารเป็นปลาแม่เขาชื่อสผริ พระมณู
 โอรสพระสุริยาภักย์ เป็นราชาผู้ทรงธรรมครองแคว้นทรวีระ
 ชื่อนได้ปลาตัวนี้เลี้ยงไว้แล้วนำไปปล่อยในมหาสมุทร ปลาสผริ
 เติบใหญ่เต็มที่แล้วรู้ว่าน้ำจะท่วมโลกลมหายไปใน ๗ วัน จึง
 รีบมาบอกพระมณูให้เตรียมตัวไว้ พระมณูชนสัตว์และพืชต่าง ๆ
 ที่เป็นประ โยชน์ลงเรือใหญ่จนพอเพียง แล้วพาพวกบริวารและ
 เชิญพระฤๅษี ๗ คนลงเรือคอยปลาอยู่ถึงวันน้ำท่วมโลกปลาก็มาถึง

ส่งนาคให้ล้ามหิวเรือ แล้วผูกกับเขาของตนลากไปจนถึงที่ รอค
 อันตราย เมื่อน้ำลดลงแล้ว พระนารายณ์กับพระพรหมาก็ผูกพัน
 พร้อมกันจากห้วงมหรรณพ พระนารายณ์ฆ่าหัยกรีพ (สังขอสูร)
 ตายเอาพระเวทคืนมาได้ ส่วนพระมनुต่อมาได้เป็นกษัตริย์ครอง
 ชมพูทวีป ทรงนามว่า "มनुไววัต" เพราะมีเชื้อสายสืบมา
 จากพระสุริยาภักย์ เป็นต้นกษัตริย์สุริยวงศ์และได้เป็นมหาชนก
 แห่งปวงชนในกัลป์นี้ เหตุฉะนั้นชนทั้งหลายจึงได้นามว่า "มनु"
 แปลว่า "เกิดแก่พระมनु" แปลว่า เนื่องในพระมनु คน^(๑)

นักปราชญ์ฝรั่งที่ได้ศึกษา และพิจารณาเรื่องนารายณ์
 สืบปางต่างลงความเห็นกันว่าเรื่องมิตสยวการปางที่ ๑ นี้ มี
 เค้าความจริงในประวัติศาสตร์ คือเคยมีมหาอุทกภัยน้ำท่วม
 ใหญ่ในโลกครั้งหนึ่ง ข้อสังเกตคือคัมภีร์ศาสนาต่าง ๆ มีกล่าว
 ถึงน้ำท่วมโลก และมีผู้รอดพ้นจากอุทกภัยได้อยู่เป็นมหาชนก
 (คือ บรรพบุรุษ) ของคนชนหลัง คัมภีร์ไบเบิลของยิวและ
 คริสเตียนมีเรื่องในห่อารอดจากอุทกภัย คัมภีร์โกทราน
 (โกละอาน) ของพวกอิสลามกล่าวถึงโนเซเช่นเดียวกัน ใน

(๑) คู่กันเรื่องในตำนานาวายณ์ สืบปาง

โบราณสมัยแห่งกรีซ มีเรื่องน่าทึ่งใหญ่และมหากวีป้อตลันดิส
จมหายไปใต้มหาสมุทร มีคนรอดตายมากคนเดียว ชื่อเดอคูคาลิ
ไออันซึ่งไต่ลงเรือของพระเป็นเจ้าเมื่อเวลาน้ำท่วม

ปางที่ ๒ กุรมาวตารเป็นเต่ารองเขามนทร มีเรื่องเล่าว่า
เทวดาทิ้งหลายทำสงครามแพ้ฤทธิพวกอสูรบ่อยเข้า จึงเสกทำว
มัมชวาน (พระอินทร์) เป็นหัวหน้าพากันไปเฝ้าพระนารายณ์ที่
ไวคุถรูตสวรรค์ ทูลแถลงเรื่องแพ้สงครามอสูรให้ทรงฟัง พระ
นารายณ์เป็นเจ้าทรงพระกรุณา จึงช่วยเห็นว่าพวกเทวดามีภูมิ
ธรรมอันดี จึงตรัสว่า "เอาเถอะ มัมชวานเอ๋ย เราจะช่วย
เธอจงไปหย่าทัพกับพวกอสูร คินดิกันเสียก่อนแล้วช่วยกันเก็บ
เกสรและว่านวิเศษต่าง ๆ มาทำมลงในเกษียรสมุทร เอาเขา
มนทรมาตั้งกลาง เอาพระยาवासูกิจมาผูกเป็นเชือก ช่วยกัน
ชักจนเขากวนเกษียรสมุทรจนแห้งเป็นปลักตม ก็จะได้เกิดน้ำอมฤต
ซึ่งทำผู้ดื่มไม่ให้ตาย และเรื่องฤทธิรบไม่แพ้ใคร"

ทำวมัมชวานถวายบังคมลาพาพวกบริวารกลับ และได้
กระทำตามคำสั่งของพระเป็นเจ้าทุกประการ ถึงวันกำหนด พระ

นารายณ์ พระอิศวร พระพรหมาเสด็จมาประทับนั่งเป็นประธาน
 เทวดาและอสูรทั้งหลาย เออพระยาวาสุกรีนาคราชาสมาพันเข
 มนทรไต้ ๕ เปลาะ พวกอสูรตั้งข้างหัวนาค พวกเทวดาตั้ง
 ข้างหางนาค ต่างฝ่ายต่างร้องสวระพา เสรโลขึ้นพร้อมกัน เขา
 มนทรหมนตวน้ำในเกษียรสมุทร (ทะเลนม) บ้วนพลั่งเป็น
 ควันคว้างพระนารายณ์ทรงเห็นเขามนทรคลอนโยกด้วยไม่มีอะไร
 ทาน จึงแบ่งภาคเป็นสองภาค ภาคหนึ่งเป็นเต้าใหญ่ต่ำตั้งลง
 ไปรองรับเขามนทร อีกภาคหนึ่งปาฎิหาริย์ขึ้นไปเซียงยื่นแผ่สกร
 อยู่บนยอดเขา คอยบักเป่าลมฝนให้ตอ้งกายเทวดา ฝ่ายอสูร
 อยู่ทางหัวตอ้งพิษพระยาวาสุกรีนาคก็อ่อนเพลีย เมื่อเกษียรสมุทร
 ขึ้นเป็นปลักตมเกิดเป็นแสงสว่างไฟโรจน์ ผลที่ได้รับคือ สิ่งที
 ด้วิเศษหลายอย่างเช่นดวงจันทร์ ไม้ปาริชาติ โคนม และนาง
 อปสรทั้งหลายมีเครื่องประดับพร้อมสรรพคุณขันมา นับได้หลาย
 สิบโกฏี จากนนมณาพิษผลขันมา แต่พวกนาคสูบเข้าไว้หมด
 จึงมีพิษแก่นนม จากนนมเเทวีสถิตกลางตอกบัวผลขันมา
 นางนาคคือพระลักษมี แม่น้ำในสรวรกัหลังกระแสน้ำมาเกาะพ
 วยบาท เพื่อบูชาศากยมงาม

ในที่สุดก็มีเทวดาแพทยคนหนึ่งทูลพระขอ बनाอมฤตขมนมา เทวดา
 ทั้งหลายนั่งล้อมทูลนาอมฤต จนเกิดกำลังมฤตย์ ไม่มีวันตาย
 จึงได้นามว่า "อมร" แปลว่า "ผู้ไม่ตาย" เพราะได้ตมนนาอมฤต
 นั้น ฝ่ายอสูรไม่ได้ตมนนาอมฤตเพราะเสียรู้เทวดา และถูกพวก
 เทวดากัดกิน

อวตารปางนี้ น่าจะเป็นธรรมุประมัยมากกว่าเป็นอื่น

ชื่อนานาสงเกตคือ เทวดาทได้ตมนนาอมฤตได้ชื่อว่าอมร(ผู้ไม่ตาย)

ลัทธิตไสยศาสตร์เขาสอนว่าพวกที่นับถือพระนารายณ์อาจรอดพ้น

จากอำนาจมฤตยูคือไม่ตกนรก เพราะเขาถึงพระคุณที่เรียกว่า

"ศรีสุขุม สุขุมเลิศ" เทียบกับพุทธศาสน์ในข้อที่ว่า ผู้ที่ ได้ตมน

อมฤตธรรมเป็นอริยบุคคลแล้ว ย่อมไม่ไปสู่สำนักมฤตยู คือ

ไม่ตกนรกเลย ดังนั้นพวกเทวดาทได้ชื่อว่าอมรเพราะได้ตมนนา

อมฤต น่าจะได้แก่พวกที่เขารังพระคุณคือศรีสุขุมสุขุมเลิศของ

พระเป็นเจ้าพระองค์

ปางที่ ๗ รามจันทราวตารเป็นพระรามจันทร์ ทมกวี

รามายณะกล่าวไว้ เมื่อทำวราพณาสูรกับพวกบ้านเพ็ญจาบะมีบุตร

รุ่งเรืองดุจกองเพลิง เทียวรุกรบสวรรคัมมนุษย์ให้เดือดร้อน
 พระนารายณ์จึงอวตารมาเกิดเป็นพระรามจันทร์ เพื่อล้างที่
 ราพณาสูร (ทศกัณฐ์) กับพวกภราทษสัทที่เป็นฝ่ายอธรรม เว
 ในไทยเราได้นำมาแต่งเติมขึ้นใหม่ และเรียกชื่อว่า "รามเกียรติ์"
 เล่าเรื่องสงครามระหว่างพระราม (รามจันทร์) กับพวกว
 ฝ่ายหนึ่ง ราพณาสูร (ทศกัณฐ์) กับภราทษสฝ่ายหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษ
 ฐานว่า "เป็นเรื่องแถลงการสงครามที่ได้กระทำแก่กันจริง
 ระหว่างคนจริง ๆ พระรามและชาวอโยธยาเป็นต้นที่เรีย
 "มนุษย์" คงเป็นเชื้อสายชนผิวขาวที่เรียกว่า "อารยะ" ว
 สันนิษฐานว่าเป็นชนที่อยู่ในดินแดนริมเทือกเขาอินชยะ (จีน
 ชิงจนกาลสปกนกายงมเหล็้อยู่เป็นชนผิวดำ ผมหยิกและริมผ
 หนา ไกลข้างเงาะป่าของเรา และชนเหล่านี้มิได้ถือศา
 พราหมณ์เลย แต่ก็มีตำนานเล่าต่อ ๆ กันมาหลายชั่วคนใน
 นั้น เนื่องด้วยประวัติการของพระรามจันทร์ ซึ่งทำไ
 สันนิษฐานว่า คงเคยเกี่ยวข้องกันมาในโบราณสมัยจริง

“รากษส” นั้น ก็คือชนชาวเกาะลังกา ซึ่งเป็นชนผิวดำ ผิวดำ
หยึกและร่างใหญ่ อย่างคนดำในทวีปอาฟริกาในกาลบัดนี้พวก
อารยชนเกลียดชังจึงตั้งชื่อว่ารากษส หรือยักษ์”

ในบัมปราคายณะของจีนศาสนากล่าวว่า ชนชาติใน
อินเดียภาคใต้มีอยู่ ๓ พวก คือรากษสมีลังกาเป็นราชธานี วานร
มีกษัตริย์เป็นราชธานี วิทยาธรมีรัตนปุระและจักรวาตปุระเป็น
ราชธานี ที่ใดชื่อว่า “รากษส” เพราะสืบเชื้อสายมาจากบรรพ
บุรุษของเขาชื่อรากษส หรืออีกนัยหนึ่ง ชนชาติที่ใดชื่ออย่าง
นั้นเพราะอยู่ใกล้ทะเล พิเคราะห์ดูกันน่าจะเป็นจริง เพราะเกาะ
ลังกามีทะเลล้อมรอบ

“อันลังกาธานี ไม่มีทาง

เป็นเกาะตั้งอยู่กลางทะเลใหญ่”

(รวมเกียรติ รัชกาลที่ ๒)

ส่วนวานรมีชื่ออย่างนั้น เพราะชนชาติหนึ่งประเพณีใช้รูป
 ลิงเป็นเครื่องหมายไว้ที่ฉัตรและธง ชื่อว่าชนชาติวานร ใน
 อินเดียภาคใต้กับชนชาติวานรในดินแดนเทือกเขาวิ้นชยะนั้น
 เป็นคำกล่าวต้องกันโดยความหมาย เพราะเขาวิ้นชยะ (วินธัย)
 เป็นเขาเทือกยาวใหญ่อยู่ทางทิศใต้ของประเทศอินเดีย เป็นคู่
 แข่งกับเขาหิมาลัยอันตั้งอยู่ทางทิศเหนือของประเทศอินเดียนั้น
 ตั้งนั้น รากษสและวานรสองพวกนี้ ก็คือคนนั่นเองแต่ว่าไม่ใช่
 ชาติอริยกะ จึงถูกชาติอริยกะเหยียดลงไปให้ต่ำ เรียกชื่อคู่
 ประหนึ่งว่าจะไม่ใช่คน

รวมความว่า เรื่องรามจันทราวตาร (รามเกียรติ์) เป็น
 เรื่องแสดงตำนานของชนชาติอริยกะโดยตรง พวกอริยกะถือว่า
 อสูร ยักษ์และรากษสเป็นศัตรูของตนโดยเฉพาะ จึงเหยียด
 หยามลงถึงเช่นนั้น

อนึ่งคัมภีร์รามายณะกล่าวไว้ พระนารายณ์อวตารมาเกิด
 เป็นพระรามจันทร์กษัตริย์สุริยวงศ์ในทวาปรยุค (ยุคที่ ๓) แต่
 ในรามเกียรติ์ว่า อวตารลงมาเกิดเป็นพระรามกษัตริย์สุริยวงศ์ใน
 ไตรภวยุค (ยุคที่ ๒) แข่งกันอยู่

“เมื่อนั้น พระมหานารถฤๅษี

ได้ฟังคำคิณครุฑ

ปางนี้ต้องในไตรศายุค

นารายณ์เฝ้าอารมาผลาญยักษ์

ไตรจักรจะอยู่เย็นเป็นสุข

จับมือหัวร่อว่าพันทกษี

จะสวทมนต์ให้สนทน้าใจกู

จึงอวยพรลูกพระพายนายทหาร

ยักษ์มารอย่ารอก่อสู

แม่นขี้ขางข้างหน้ามาหากู

จะช่วยบอกให้รู้ทุกประการ”

(รวมเกียรติ รัชกาลที่ ๒)

รูปพระนารายณ์ มีกเป็นลค้ำ ส้มวงแก่ หรือ สีขาบ มลกร

(จตุรภุช) หัตถ์ ๑ ถือคทา หัตถ์ ๑ ถือจักร หัตถ์ ๑ ถือสังข์

หัตถ์ ๑ ถือดอกบัวช่อธรรม ทรงภูษาสีเหลือง พระยาครุฑ

เป็นพาหนะ พระยาเศษนาค (อนันตนาคราช) เป็นบัลลังก์

พระยานาคตนหนักดำวว่า เป็นตนเดียวกับพระยาवासกรี ผู้เป็น

ใหญ่กว่านาคทั้งหลายในบาดาล

ข้อสังเกตคำกลอนในวรรคที่ว่า “พระโพทศงศ์เจดิม
 เสริมพระเศียร” และ “มังกกรอกคตยตประสาณสังวาลเวียน”
 ซึ่งหมายความว่า เอาพระยานาคโพทศีระษะ และ เอมังกรเป็น
 สังวาลสวมเจียงไหล่ รูปพระนารายณ์ที่ ^{๔๗๒๒}ได้รู้และ ^{๔๗๒๓}ได้เห็น ในที่
 หลายน ๆ แห่ง ไม่มีเอาพระยานาคโพทศพระเศียร และไม่มี
 เอมังกรหรืองูเป็นสังวาลเลย - แต่แล้ว ๆ อยู่หน่อยหนึ่งว่า
 ชนชาติ รามัญ เขามักจะทำรูป พระยานาค เล็ก ศีระษะไว้บน มงกุฏ
 กษัตริย์ ^{๔๗๒๔} จึงจะเห็น ^{๔๗๒๕}ได้จากลิลิตตะเลงพ่ายตอนพระมหาอุปราชา
 ทรงเครื่องว่า

“มงกุฏทรงเทริทเกศ อย่างอิศเรศรามัญ
 สรรเป็นรูปอุรเคนทร์ เพญพะพานแม่เศียร
 แสงวิเชียรช่อช่วง.....”

หมายความว่า พระมหาอุปราชาทรงมงกุฏแบบกษัตริย์
 รามัญ ซึ่งบนมงกุฏ ทำเป็นรูปพระยานาคเล็กพันพานแม่เศียร
 วัชรเพชรที่ประดับส่องแสงสว่างออกเป็นช่อ ๆ

รามัญ (มูลจากราม) แปลว่า “ผู้นับถือพระรามปาง
 พระนารายณ์” เป็นนามเรียกชาติของคนพวกหนึ่งที่เคยถือ
 ศาสนาพราหมณ์มาก่อนถือศาสนาพุทธ และเคยบูชานาคมาด้วย
 รามัญเรียกเลื่อนไปเป็นรามอญเพ็งตัด “จ” ออกเมื่อภายหลัง

จึงเรียกว่า "มอญ" คือชนชาติรามัญจนทุกวันนี้ เหมือนพม่า (มุตจากพรหมา) ซึ่งแปลว่า "ผู้บดอพระพรหมา" เป็นชื่อ ชาติ ๆ หนึ่งที่เคยถือศาสนาพราหมณ์มาก่อนถือศาสนาพุทธ แต่ แล้ว "พรหมา" ก็เลื่อนไปเป็น "พหฺมา" ตามภาษาของ คนนอกมณฑลประเทศ และเลื่อนจากพหฺมาเป็น "พฺมา" หรือ "พฺมา" คือชนชาติพม่าในทุกวันนี้ เทวรูปพระนารายณ์ พวก รามัญเขาจะทำรูปพระยานาคเล็กศีรษะไว้บนมงกุฎพระนารายณ์ หรือ จะทำเศียรพระนารายณ์โปกพระยานาค เสริมขึ้นไว้บ้างยัง สงสัยอยู่

ชื่อซึ่งพระนารายณ์ทรงส่งवालมङ्करนั้น ยังไม่เคยเห็น แต่ถ้าเป็นเทวรูปพระอิศวรคงไม่แปลกอะไรเพราะพระอิศวร มี วัลมङ्कเป็นอยู่แล้ว ถึงจะกล่าววาทรงส่งवालมङ्करก็ไม่ผิด เพราะมङ्करกับอุหงอนมลลักษณะคล้าย ๆ กัน เอาเป็นไปด้วย กันได้

อรุณ กตว ธรรมบทฉบับ แปล ร้อยสำนวน เก้า กล่าว เพศ กุมารที่พระเทวทัตเนรมิตขึ้น เมื่อเข้าไปหาเจ้าอชาศัตตราช กุมารว่า "แล้วกนเรมิตเพศเป็นกุมารแล้ว กนเรมิตอสรพิษ ๗ ตัว มือ ๒ ตัว เท้า ๒ ตัว ฟันคอกตัว ๑ ฟันซี่พระกระทำให้ เป็นเทวคตัว ๑ เติงปากกระทำเป็นส่งवालตัว ๑ แล้วกให้

ลงมาจากอากาศเวหาพร้อมด้วยสังวาลงู ประคิษฐานเหนือตัก
 แห่งเจ้าอชาตศัตรู เตน ภูเตน ครนว่าเจ้าอชาตศัตรูราช-
 กุมารกลับแล้ว เจ้าอชาตศัตรูก็ไต่ถามว่า โกลี ตว์ ท่านนม
 นามปรากฏชื่อไร อหิ เทวตโต ข้าพเจ้านเชื่อว่าเทวทัต แล้ว
 ก็กลับเพศบรรเทาเสียซึ่งความกลัวแห่งเจ้าอชาตศัตรูแล้ว ก็ยัง
 เจ้าอชาตศัตรูให้เลื่อมใสได้ซึ่งลาภสักการะเป็นอันมาก”

เพศกุมารนมิตที่ว่า “(เอางู) พันธุ์ระชะกระทำให้เป็น
 เทรศตัว ๑” และ “เจียงปากกระทำเป็นสังวาลตัว ๑” นั้น
 คล้ายกับ “พระโปกกุซงค์เจติมเสริมพระเคียร” และ “มังกร
 กอตสอศประสานสังวาลเวียน” ขอให้นักวรรณคดีและนัก
 โบราณคดีกันสอบดู

สถานที่พระนารายณ์สถิตกล่าวเป็น ๒ นัย นัยหนึ่งว่า
 พระองค์สถิตอยู่ในเกษียรสมุทร บรรทมหลับอยู่บนหลังอนันต
 นาคราช พระลักษมณ์ผู้ชายน่าปฏิบัติอยู่ อีกนัยหนึ่งว่า เสด็จ
 ประทับอยู่บนลวรรค์ไวกูณฐ์

พระพรหมา

อ้าองค์บรมปรเมศ

วรมหิทธิเตชา

ทรงบงกชกหงส์วิหคพา

หนะผาจผยของผัน

เชิญช่วยพิทักษ์ธรรมอนุกฎ อัยการระบอบบรรพ
 เบนอาทคอคัมภีร์ธรรม มศาสตร์สั่งเป็นแก่นสาร
 หลักชัยและคัมภีร์พรหมคักต กำหนดกฎมนเทียรบาล
 อย่าให้จลาจลวิการ คือจะปลอมจะเปลี่ยนแปลง”

(ประดอมมาลา)

(๑) ปรมเส เป็นนามเรียกพระพรหม ซึ่งเป็นพระเป็นเจ้าองค์ ๑ ในศาสนาพราหมณ์ (๑) พระองค์มีกำเนิดจาก ใช้ทอง

ในมานวธรรมศาสตร์ว่า แต่เดิมมาทั่วไป มีแต่ความมืดไม่อาจจะเห็นได้ ประหนึ่งว่าหลับสนิททั่ว ๆ ไป พระอาตมภู (ผู้เกิดเอง) ผู้รูปกเทพ ได้ปรากฏขึ้นในที่มืด พระองค์เป็นผู้พ้นจากวิญญูญาณทั้ง ๖ เป็นผู้ไม่รู้สึก เป็นผู้เป็นเชอแห่งวัตถุทั้งหลาย และเป็นผู้อยู่เหนือบัญญัติแห่งชนทั้งหลายที่จะรู้ได้ เห็นได้ ออกด้วย พระองค์ประสงค์จะสร้างสรรค์สัตว์ จึงได้ทรงสร้างนาชนก่อน และทรงหว่านพืชลงในน้ำนั้น พืชนั้นแหละได้บังเกิดเป็น ใช้ทอง (พรหมณ์ชะ) ขึ้นมาก่อน พระอาตมภูเองได้เข้าถือกำเนิดในใช้ทองนั้น เมื่อใช้ทองแตกออกเป็นสองภาค รูปกเทพตนหนึ่งก็เกิดขึ้นมาปรากฏเป็นปฐมเหตุ อันไม่พึงสังเกตได้ อันไม่รู้ได้ อันไม่รู้ดับ อันเป็นอยู่และไม่เป็นอยู่

(๑) ดที่พระยิศวร หน้า ๓๑

ทั้งสองสถาน พระองค์เกิดมาเป็นบุรุษคนที่ ๑ จึงมีพระนาม
เด่นอยู่ในโลกว่า “พรตมา”

พระพรตมาได้สร้างโลกนชนด้วยธาตุทั้ง ๕ คือ ดิน น้ำ
ลม ไฟ และอากาศ และได้สร้างสิ่งทั้งปวงขึ้นนอกด้วย จึงได้
นามว่า ธาตาคือผู้สร้าง วิธาคือผู้เลี้ยง โลกเกิดคือจอมโลก
ปรเมศคือผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ และเพราะได้สร้างเทวดา และ
มนุษย์ขึ้น พระองค์จึงเป็นบิดาแห่งเทพามนุษย์ และเป็นพระ
ประชาบดียอดแห่งฤษทรงหลาย เพราะพระองค์มีสพระพักตร์
จึงได้นามว่าจตุรพักตร์ และมีกษัตริย์อยู่เหนือคอกบัวเสมอ จึง
ได้นามว่ากมลสถานคือมีคอกบัวเป็นอาสนะ กมลเศคืออยู่เหนือ
คอกบัว

พระพรตมาไม่พระอริยาศยัดไม่ช้ตคอกใคร ใครขอพรเป็น
ต้องได้ ได้ยินว่าพวกษัตริย์และราชกษสกาเจ็บเพราะได้พรไปจาก
พระพรตมา พระองค์มีเหตุท้ยเต็มเปี่ยมด้วยพรตมาวิหาร ๔ คือ
เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แลไปในประชาสัตว่าทวิทศทศ

“ฉันใดพระธาดา

มีเมตตาเอกอุตม

กรุณาหวังให้สัตว่าสม

ประสงคสุขทุกวันคืน

บานใจในเมื่อสัตว์

สบสวัสดิเกษมสันต์

สัตว์เลววิบากกรร

มควรเฉยพระเฉยเมย

อันพรหมวิหาร

สี่ประการพระพรหมเผย

จบจักรวาลเลย

ทะเลนาคบาตาลคืน

(วัชรินทรธรรมคำภีร์)

รูปพระพรหม หนังสือเรื่องพระเป็นเจ้าโดยสังเขปกกล่าว
ว่า “พระพรหมมีสี่พระกายแดง^(๑) มี ๔ เคียรและ ๔ กร^(๒)
ทรงภูษาขาวล้วน หัตถ์กุมธาร พระกรข้าง ๑ จานรับ
ทักษ์ณอกอีกข้างหนึ่ง”

คัมภีร์บทมปุราณเล่าเรื่องราว “ (เต็มพระพรหมมีเคียร
๕ เคียร) เคียร ๔ เคียรได้แสดงพระเวทต่าง ๆ กัน และเคียร
ที่ ๕ เป็นเคียรที่ทรงจำไว้ทั้งสิ้น จึงมีรัศมีอรุณรุ่งโรจน์จนเหลือ
ที่สุระและอสุระทั้งหลายจะอดทนได้ ต้องพากันไปทูลพระมหา
กาล (คือพระอิศวร) พระมหากาลเสด็จไปทอศพระเนตรเห็น
เคียรที่ ๕ แห่งพระพรหม มีรัศมีอรุณรุ่งโรจน์ยิ่งกว่าแสงตะวัน
พินดวงทำให้เบนนทเคียรอรุณว่าคาญแก่โลกทั้งหลาย จึงทรงตัด
เคียรนั้นเสียด้วยพระนขาแห่งพระองค์”

(๑) สมณภิธานรวมเคียรที่ว่า สี่ขาว

(๒) ของเรารว ๔ กร

หนังสืออภิธานสังเขปเรื่องศกุนตลา กล่าวไว้ว่า “พระพรหม
 นั้น ว่าสีกายแดง มีสีหน้าจึงเรียกว่า จตุราภนหรือจตุรมุข
 และอัญฏกรรม (แปดหู) มีสีกว เครื่องดี้อมีธารพระกร ซ้อน
 (สำหรับหยอตนเหนยในไฟ) กับมีประจำ มีธนูชื่อปรีวิตะ มีหม้อ
 น้ำและ (ในชั้นหลัง ๆ) คัมภีร์ มหาเสศคยพระสรสวัตเทวผู้
 อุปถัมภ์การศึกษา และเรียกว่าพระพรหม ก็เรียก พาหนะ คือ
 หงส์ (ห่าน) จึงมีนามว่า หงสวาหนที่สถิตเรียกว่า พรหม
 พถนทา”

พระเป็นเจ้าทั้งสามคือ อิศวร นารายณ์ พรหมาม้าเนต
 นามและคุณก้าวกายกันอยู่ ยากที่จะอธิบายแยกออกจากกันได้
 เท่าที่กล่าวมานั้น เป็นแต่เพียงเอกเทศส่วนหนึ่งและส่วนหนึ่ง
 เท่านั้น อนึ่งประวัติพระพรหมในมานวธรรมศาสตร์นั้น กล่าว
 เป็นธรรมประมัย คือแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงแห่งธรรมชาติ
 ตามลัทธิทฤษฎีกันว่า โลกมีผู้สร้าง พระอาตมภูมูรูปกเทพที่
 ได้กำเนิดเป็นพระพรหมในไซ่ทองนั้น น่าจะได้แก่ธรรมชาติผู้
 สร้างนั่นเอง

พระอินทร์

“อินทรرونพฤตาสวร เอิบอัสวร์อันพูน
 บำเพ็ญตบะบารมี
 พระผลาญมารมอดชีวิต วชิรปานี
 กระเนิงในโทษอันทำ
 อวยอัสวเมธพลีกรรม เกิดอนบาปบ่ม
 บำรุงระบอบบำบวง”

(อิลราชคำฉันท์)

อภิชานท้ายเรื่องศกุนตลา กล่าวไว้ พระอินทร์เป็นเทวดา
 ๘๘๒-๖๘๖ ๘๘๖-๖๘๖ ๘๘๖-๖๘๖
 ทมฝนบดอมมาก แต่ไม่ใช่อาตมภูผึสร้างตนเอง คงมีเทวะเทวี
 ๘๘๖-๖๘๖
 เป็นพระชนกชนนีเหมือนเทพอื่น ๆ สักกายเป็นสีเสศหรือสีทอง
 ๘๘๖-๖๘๖
 แต่ต่อมาในชั้นหลังกลายเป็นสีแก้วมรกตไป อาวุธที่โปรดถือ
 ๘๘๖-๖๘๖
 ประจำอยู่เสมอ คือ วังขระ (เพชร) จึงได้นามว่า “วังขริน”
 ๘๘๖-๖๘๖
 แปลว่า ทรงวังขระ “วังขรปานี” หรือ “เพชรปานี” แปลว่า
 ๘๘๖-๖๘๖
 ผู้มีเพชรในฝ่ามือ นอกนั้นก็คือ ศร ขอบ และร่างแหสำหรับ
 ๘๘๖-๖๘๖
 คลบศัตรู ทรงถือบ้างเป็นบางครั้ง ยานที่โปรดทรงคือรถทอง
 ๘๘๖-๖๘๖
 เตียมด้วยม้าคู่สีแดงมีขนคอและหางยาว ได้ยินว่า โปรดเสวย
 ๘๘๖-๖๘๖
 น้ำไสมเสมอ เพราะนาชนตนทำให้ผู้ต้มกล้าในสงคราม ได้เป็น
 ๘๘๖-๖๘๖
 ใหญ่ในหมู่วสุเทพ คือ

๑. ธร (ดิน)
๒. อาป (น้ำ)
๓. อนิล (ลม)
๔. อนล (ไฟ)
๕. ธรุวะ (ดาวเหนือ)
๖. โสม (ดวงเดือน)
๗. ปรักษุขหรือปัจจุส (รุ่ง)
๘. ประภาส (แสงสว่าง)

จึงได้นามว่า “วาสพ” แปลว่า “ผู้เป็นใหญ่ในหมู่วัส
 เทพ” สรุปความกล่าวก็คือ พระอินทร์นั้นได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่
 ในดินฟ้าอากาศเป็นผู้กำกับฤดูกาลและให้ฝน เคยใช้วัชระ (สาย
 พ้า) รมกับพฤษาสุรอยู่เนื่องนิตย์ พฤษาสุรนั้นกล่าวกันว่าเป็น
 ตัวผีร้ายทำให้เกิดความแห้งแล้ง ห้ามเมฆฝนไม่ให้ตกต้อง
 ตามฤดูกาล นำความชั่วร้ายเช่นโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ มาสู่สัตว์อากาศ
 พระอินทร์จึงต้องคอยปราบเพื่อให้ปล่อยฝนลงตามฤดูกาล และ
 ในวาระสุดท้ายพระอินทร์ได้ฆ่ามันเสียด้วยวัชระ จึงได้นามว่า
 “พฤษาหน” แปลว่า “ผู้ฆ่าพฤษาสุร” ในเทวาสุรสงคราม
 พระอินทร์เป็นนายหน้าเทวดาเข้าปราบพวกอสูรคือสิ่งชั่วร้ายใน
 ดินฟ้าอากาศ ได้ทำลายเวียงผาของพวกมันพังทลายไปมาก

จึงได้นำมาว่า "บูรันทร" แปลว่า "ศุภทำลายเวียง" ต่อมา
 ทรงคะนึ่งถึงโทษที่ทำ จึงได้ทรงพธอศวเมธมามาบชายญูรชย
 กรัง จนเกิดความนิยมขึ้นในหมู่สุรเทพทั้งหลาย ด้วยอำนาจ
 อันทนแต่งให้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงได้นำมาอีกหลาย
 นามว่า เทวอินทร์ เทเวศร์ สุรินทร์ สุเรนทร์ อมรินทร์ อมเรนทร์
 เป็นต้น ล้วนแต่แปลว่า "เป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือพวกเทวดา"
 ทงนน

ในชั้นหลัง ๆ มีฤทธิอันยลลง ทำสงครามมักจะทำพวก
 อสูรบ่อย ๆ ทงความประพฤตกทำกรรมลงเที่ยวทำชู้กับเมียเขา
 เช่นครั้งหนึ่งลงมาทำชู้กับนางกาลอัจนาชายาพระโคตม นางมี
 ลูกเป็นชาย พระฤๅษีสงสัยด้วยนางสวาทะลูกสาวคนโตกระซิบ
 บอก จึงพาไปฝังหน้าพระคงคาตงสังจาศิษฐานแล้ว โยนเต็ก
 สามคนลงไปกลางแม่น้ำ เมื่อเต็กทั้งสามเป็นไปตามสังจาศิษฐาน
 แล้ว พระฤๅษีเห็นประจักษ์จึงเข้าอนนางสวาทะลูกสาวซึ่งว่า
 หนีเข้ามาหา รับสาวเท่ามากฎี แต่พอมาถึงก็สาปนางให้กลายเป็น
 เป็นก้อนหินไป นางกาลอัจนาเมื่อจะถูกสาปก็สาปนางสวาทะลูก
 สาวผู้ก่อกรรมทำเข็ญให้แก่ตนเสียก่อนว่า ให้ไปยืนต้นเดี่ยว
 เหนียวกนดมอยู่ในป่าเชิงเขาจักรวาล ต่อเมื่อมีลูกเป็นวานรผู้มี
 ฤทธิ์แล้วจึงพนสาป

ฝ่ายพระอินทร์ พระอาทิตย์ เพื่อนทำชู้ด้วยกันเห็นลูกต้อง
 สืบเป็นลิงวิ่งร่อย ๆ อยู่ที่ฝั่งน้ำพระคงคาจึงลงมาสร้างเมือง
 กิษกินธ์ (ชิตชิน) ให้อยู่ พระอินทร์ให้ลูกของตัวผู้เป็นพี่ช้อ
 กากาตครองเมือง ให้ลูกพระอาทิตย์ผู้เป็นน้องชื่อสุครีพเป็น
 อุปราช

ครั้งหนึ่งเขาพระเมรุเอียงไปด้วยฤทธิรามสุรจับ อรชุนฟาด
 พระอิศวรทรงขอร้องอสุร เทวดานักสิทธิ์ และวิยาจรทงหลาย
 ทงพระยา กากาตและสุครีพด้วยให้ช่วยกันชะลอเขาพระเมรุ พวก
 เหล่านนเขาพระยาคามาพันเป็นเชือกผูกยกอดเขา แล้วช่วย
 กันจุกชักจนอ่อนหนาก็ยังไม่เขยื้อน สุครีพบอกให้คิงนาคจนถึง
 เคี้ยวค แล้วเอานวมือจกลงตรงสะดือนาค นาคสะดุ้งตัวม้วน
 ชนคหางเข้าพร้อมกัน เขาพระเมรุไหวทั่ว พระยา กากาตถกกัน
 ลงแยงแยเอ่าบ่าทันจนเขาพระเมรุตรง พระอิศวรทรงเห็นพระยา
 กากาตทำความชอบก็ชอบใจ จึงตั้งชื่อให้ใหม่ว่า "พาลี"
 และประสาทพรวาดารบกับผู้ใด ให้กำลังของผู้นั้นมารวมกับ
 กำลังของพาลีครั้งหนึ่งเสมอไป แล้วประทานตรีเพชร ให้เป็นคู่
 มือ ภายหลังเมื่อพาลีขึ้นไปเผ่า พระอิศวรทรงฝากผอบนางคารา
 ลงมาให้แก่สุครีพ เพื่อเป็นรางวัลแห่งความชอบ พระนารายณ์
 ทลค้ำเห็นว่า การที่ฝากหญิงไปกับชายเหมือนฝากคอกไม้แก่แมลง
 ภู พาลีสาบานว่า ถ้าไม่สต่อช้อก่อน้องชายขอให้ครนารายณ์

ผลาญชีวิต เมื่อน้ำพอบลงมาถึงเมือง เปิดพอบพบนางคารา

ผู้รูปสวย ทำให้ลืมคำสาบาน เลยเอานางเป็นเมียเสียเอง

ในมหาภารตะเล่าเรื่องพระอินทร์ว่า ครึ่งหนึ่ง

“อมรินทร์ป็นดาวดึงส์

เป็นจอมโจกเทวาทุกภาค

เดลิ้งอาสน์บัณฑุเรื่องรุจี

ชายามีสีจอมถนอมเธอ

อัปสรสวรรค์มีสสะอาด

โคมวิลาสอยู่แห่นกว่าแสนเสมอ

ยังไม่อ้อมอัปสรอ่อนอำเธอ

พระเทวีสีเกลอไม่กล่อมใจ

จากสวรรค์คนเมมมาชมเขา

พบนงเยาว์หนึ่งนางอยู่หว่างไศล

เป็นชายาโยคียอดซีไพร

เธอพิสมัยรูปนางสะอางอร

เอี่ยมล้ำอางเปรี๊ยะบอย่างดวงโกมุต

อันพงผดขนขยายแย้มเกสร

หอมระรินชื่นน้ำชโลธร

อรชรนำเคล้านาคสังขม”

เพราะพระองค์มพระทัยเป็นเช่นนั้น เรื่องจึงเป็นเช่นนี้
 คือปลอมพระองค์เป็นโยคีเข้าไปจับกรนงเยาว์ ผ่ายนางอหฺลยา
 กรวาคนทจับมือนางก็สามปลอม แต่ นางก็ยากจะสองทง ๆ
 ทูลก ผลก็คือความสมเจตนาด้วยกันทั้งสองฝ่าย ครั้นแล้ว
 นางอหฺลยาจึงบอกสามปลอมให้รีบออกไปเสีย เพราะกลัวว่ามี
 จริ่งจะมาเห็น พระอินทร์ผู้โยคีปลอมก็เสด็จเกินออกมาพอดี
 พบพระโคตมผู้สามีนาง จะหลบก็ไม่ทัน พระโคตมพรหมฤๅษี
 จับพิรุฑูได้แจ้งจริง จึงชี้หน้าตรวาทว่า "เหม้ ! ศักระ ทำชั่ว
 ไม่อายแก่ใจ แล้วสาปให้ร่างพระอินทร์กลายเป็นสหัสโยนี มี
 คอกดวงเหมือนรูปโยคีเกลื่อนทั่วไปทั้งทั่ว พระอินทร์อายหลบ
 ขึ้นไปบนสวรรค์ พวกเทวดาเห็นพระรูปอันน่ารังเกียจเช่นนั้น
 จึงพาเข้าไปเฝ้าพระอิศวรที่เขากไกรลาส ทูลแถลงเรื่องให้ทรง
 ทราบ พระอิศวรเป็นเจ้าทรงพระกรุณาประสาทพร กลับ
 สหัสโยนี เป็นสหัสโยนี เสียตั้งแต่นั้นมา

“สหัสโยนีสนนามตามสำเหนียก

เขากลับเรียกสหัสโยนีตรัยตรีงศา

พระเนตรส่องสอดสวรรค์เท่าพันตา

เห็นโลกาเงินจบบภพไตร”

(จินตารมณ์กำกลอน)

อภิธานเรื่องศกุนตลาว่า พระอินทร์มีมเหสีองค์หนึ่ง (๑) ชื่อ
 อินทราณีหรือศจี จึงได้นามว่า "ศจีบตี" แปลว่า "ผู้
 นางศจี" มีโอรสชื่อชยันต์ เมืองช่ออมราวตี ปราสาทช่อ
 เวชยันต์ หรือไพชยนต์ ช้างชื่อไอยราพต หรือเอราวัณ สวรรค์
 ชื่อมาตุลี มีสวนชื่อนันทนะ หรือนันทโนทยาน ๑ จิตรลดา ๑
 ปารสก ๑ (๒) มีสระอยู่ในสวนนันทโนทยาน ประดับด้วยบัว
 สีขาว เหลือง เขียว แดง งามประหลาดตา เป็นสระที่พญอยู่
 ในห้วงแห่งความฝันของพวกรัจฉิกาวี

“โณมทิพย์ประทุมกุสมลวรงค์

พงผตพินชลชเคียงคกกัน
 อยู่ในนันทโนทยานสถานอินทร์
 ชนบังใบไกลผงอยู่ทงค
 ยากที่หม้แมลงผงจะฟังถวิล
 เจ้าอยู่ถึงทิพย์โลกเฝ้าใบกบิน
 ตามแต่กลิ่นอยู่แต่ไกลไม้ไกล้กรวย
 ยังไม่บานแบ่งผกาสร้อยสาโรช
 อยู่ในใบกชณินกระสินธุ์สาย

(๑) ที่จริงว่ามีมากกว่าหนึ่งองค์
 (๒) มักเรียกจิตรลดาวัน หรือปารสกวัน

อับถอ้นกั้นระคะในสระราย
 มีมากมายหลายหลามไม่งามเกิน
 อับถอ้นอับถอ้นกั้นกระสุนธู์ สังกลันกลบ
 หอมตระหลบลอยฟ้าเวหาเห็น
 ระรินรินกลันฟุ้งจรุงเจวีญ
 ตังจะเจวีญชวานหม่มแมลงภู์ทอง
 ค้วยคอกไม้ ไกลมนุษย์อยู่สุดสูง
 เหลือที่ฟุ้งภูมรินจะบินผยอง
 ครนจะลอลมหลีกค้วยปีกปอง
 ให้ข้ามห้องคักนันทสถานทาง”

(เพลงยาวความเก่า)

ทางประวัติศาสตร์ว่า ชนชาติอริยกระนับถือพระอินทร์
 เป็นเทพเจ้าคุ้มครองพวกของตนโดยเฉพาะ เมื่อพวกอริยกระ
 ยกเข้าสู่แดนมัธยมประเทศเป็นครั้งแรกนั้น ถือว่าพระอินทร์ได้
 นำพวก เขาเข้ามาพบกับพวก ทศยุซึ่งเป็น เจ้าของถิ่น จนได้ชัยชนะ
 เพราะฉะนั้นในพระไตรเพทจึงมีบทสรรเสริญพระอินทร์อยู่มาก

คัมภีร์ทางพุทธศาสนาว่า พระอินทร์เป็นเจ้าสวรรค์ชั้น
 ดาวดึงส์เป็นใหญ่กว่าเทวดาทงหลาย จึงได้นามว่าเทวราชหรือ
 ออมรินทร์ราชา มีเมืองชื่อเทพนครมีปราสาทชื่อไพชยนต์ล้วน

ด้วยแก้ว ๗ ประการ ประดับด้วยธงทิพย์ มีไม้ปาริฉัตรประจำ
 ราชันเวศน์ มีแท่นศิลาบัณฑุกัมพลศิเหมือนดอกชัชยพฤกษ์ ตั้ง
 อยู่โตร่มไม้ปาริฉัตร เวลาประทับนั่งยุบลง เวลาเสด็จลุกขึ้น
 พุชนเต็มอย่างเต็ม มีเทวสภาที่ประชุมเทวดาชื่อสุทธรรมา มีสระ
 ไบกขรณชื่อสุนันทา มีสวนชื่อจิตรลดาวัน มีช้างชื่อเอราวัณ
 มีกระพอง ๓๓ กระพองเพื่อเทพ ๓๓ ชาย กระพองหนึ่งมีงา
 อยู่ ๗ งา งาหนึ่งมีสระไบกขรณอยู่ ๗ สระ สระหนึ่งมีกอ
 ปทุมอยู่ ๗ กอ กอหนึ่งมีดอกอยู่ ๗ ดอก ดอกหนึ่งมีกลีบอยู่
 ๗ กลีบ กลีบหนึ่งมีเทพอัปสรพื่อนอยู่ ๗ คน

นอกจากนี้ มีกระพองพิเศษอีกกระพองหนึ่งชื่อสุทนต์สนะ
 สำหรับพระอินทร์ประทับนั่ง ตั้งอยู่หว่างกลาง ๓๓ กระพอง
 นั้น เบื้องบนกระพองพิเศษนี้มีมณฑปแก้ว มีธงคู่สำเร็จด้วย
 แก้ว ๗ ประการตั้งอยู่ในระหว่างมณฑปแก้ว รอบชายมณฑป
 แก้วมีชายกระดึงห้อยลงมา เมื่อดวงลมพัดอ่อน ๆ ส่งเสียงดัง
 เสนาะเหมือนดนตรีทิพย์ ท่ามกลางมณฑปมีรัตนบัลลังก์สำหรับ
 พระอินทร์ประทับนั่ง ช้างเอราวัณนี้ เคยเห็นว่าบนเทพยตรจะ
 เป็นราชหัตถ์สำหรับขับชกชกชเมือพระอินทร์ประสงค์ให้เป็นเท่า
 นั้น

พระอินทร์มีพระชายา ๔ องค์ คือ นางสุธรรมา นาง
 สุกิตรา นางสุนันทาและนางสุชาดา มีนางเทพอัปสรอยู่บำเรอ
 นับด้วยแสน ๆ เธอได้เสวยทิพยสมบัติอันสุขุมเลิศดังเพียงนี้
 เพราะอานิสงส์ที่ทำทานรักษาศีลบริสุทธ์ และประพฤติวัตรบท
 ๗ ประการแต่ครั้งได้กำเนิดเป็นคน วัตรบท ๗ ประการนั้นคือ

๑. เลี้ยงดูมารดาบิดาโดยชอบธรรม

๒. เคารพต่อเซษรูปบุคคลคือผู้เจริญโดยวัย ผู้เจริญโดย
 คุณ ผู้เจริญโดยชาตินับแต่คนในสกุลของตนออกไป กล่าวโดย
 เฉพาะก็คือไม่ดูหมิ่นคน

๓. กล่าวคำสัตย์จริง

๔. ไม่กล่าวคำหยาบ

๕. ไม่กล่าวคำต่อเสียด คือไม่ยุยงหรือส่งเสริมให้คน
 สองฝ่ายแตกจากกัน

๖. ขจัดความตระหนี่ที่เป็นมลทินใจออก และ

๗. ไม่โกรธเคืองใครจนถึงแก่พยายาม

กล่าวโดยเฉพาะ พระอินทร์ไม่มีจิตประมาณทุก ๆ เมื่อ
 จึงเป็นเหตุได้ทิพยสมบัติอันเลิศดังนั้นท่านจึงกล่าวว่า

“ข้าวมัชฌาน (พระอินทร์) ถึงความเป็นผู้ประเสริฐกว่า
 สุรเทพทั้งหลาย เพราะความไม่ประมาณ ปราชญ์ทั้งหลายจึง

สรรเสริญความไม่ประมาท แต่ที่เตือนความประมาท เพราะ
ความไม่ ประมาท เป็น เหตุ^๗ ได้ โลกียสมบัติ และโลกุตตรสมบัติ
ความประมาท^๗ เป็นมูลแห่งความวิบัติทางปวง^{๘ ๙}

ถึงฤกษ์ดอกแฉฝอยบาน ท้าวเวปจิตราชาแห่งอสูรทั้งหลาย
กุมพวกชน^๕ ไปบนดาวตึงส์เพื่อรบพระอินทร์^๖ พระอินทร์ตั้งค่าน
นาคไว้รับภายใต้สมุทร ต่อจากค่านนาคถึงค่านครุฑ ต่อจาก
จากค่านครุฑถึงค่านกัมภีร์^๖ ต่อจากค่านกัมภีร์ถึงค่านยักษ์
ต่อจากค่านยักษ์ถึงค่านจาตุมหาราช และตั้งรูปพระอินทร์จำลอง^๘
ถิววิษณะหลอกไว้บนประตูเทพนครทุก ๆ ประตู พวกอสูรรบ
นาคชนะขึ้นมาโดยลำดับจนถึงชั้นดาวตึงส์ เห็นรูปพระอินทร์
จำลองที่ตึงส์หลอกไว้แต่ไกล สำคัญว่าพระอินทร์ออกรบ ต่างก็
หลบหนีไป

ข้อสังเกตุ ศาสนาพุทธยกย่องพระอินทร์ดีกว่าศาสนา
พราหมณ์ในชั้นหลัง ๆ

พระอาทิตย์

“ฝ่ายบรมพรหมที่ตนฤเบศร์

ครนหายเหตุเกิดการกลาหล
ไม่ยลพักตร์กากินฤมด
คิดจงนจงายเหงาเปล่าฤทัย
เมื่ออนงค์เนาแทนไถยาอาสน์

ทลาภประหลาดจรดลไปหนไหน
 จึงให้ค้นทั่วมนทิวาลัย
 ทั้งนอกในพระปรัศว์เรือนจันทร์
 มิได้พบจบสกลวงราช
 ภวนาถโศกโทมณัสศัลย์
 โอ้กาทีศรีสตาลาวัญย์
 เจ้าผู้ช่วยเมื่องมิ่งวิมลมาลย์
 สงานน้องมิให้ศองธุดม
 ยามชมมิให้ซำล้วนคำหวาน
 ยามค้อยค้อยประคองแต่พอพาน
 ยามประสานเนตรน้องแต่พอนวล
 ยามแนบพิदनอมมิให้หนัก
 ผจจรักนึมน้องครองสงวน
 อยู่หลัดหลัดคฤมาซัดให้เรียมกรวญ
 ใ้อ่านวลหน่ายแห่งไปแห่งใด
 พระถวิลหวนใจให้เทวศ
 อัสสุชตนองเนตรพิลาปไหล
 พระลุ่มองค์หลงทศนาใน
 เห็นเงาไหวคล้ายเกล็ดมว่ากาที

ยรยาตรจากอาสน์โองการตรัส
 ศรีสวัสดิโยหมางระคางพิ
 แลวังห้าหัตถ์รับขวัญไปทันที
 ไม่ยลศรีศากัลกษณ์แล้วโคกกา
 เสด็จยงทรงเยนไม่เห็นหาย
 ผ่อนระบายอดอนในนาสา
 สะท่อนถอนฤทัยถวิลแล้วลิ้นลา
 ข้าเลี้ยงหารอบบริมภูเขายล
 ที่เคยทรงสนานในอ่างแก้ว
 อันทศแถวหน้ากระจายเป็นสายฝน
 ที่เคยเล่นมิได้เห็นนฤมต
 ฤาเจ้าคดแดนสระปทุมมาลัย
 พระเสด็จเดี่ยวชลาไปท่าสระ
 มิได้ประนีมอหนักยิ่งสงสาร
 พระเยี่ยมยอดแต่อบลแบ่งบาน
 ใ้อื่อกานตาตรงไปแห่งใด
 แล้วเสด็จเกยแก้วกัญชริน
 ยพวาพินมาประพาสฤาไฉน
 ไม่สบสมรแล้วกจรจรัสไกล

สุโไพชยนเศรชานเวิงพราย

เอนองคังกับอาสน้องเขนย

กรเกยพระนลาตแล้วใจหาย

ชลเนตรกลอนเนตรลงพร่างพราย

ไอ้สายสวาทร้างอุราทวา

นี้เวศนวังตังเที่ยวตระหลบจบ

มิได้พบนิม้องสนองหน้า

ฤๅลีสเวศประเวศทรงอุสภา

ลักสกาเห็นเหาะไปหิมพานต์

ฤๅจักรกฤษณฤทธิรงค์ทรงครุฑ

มาลักนุชพีไปร่วมภิรมย์สมาน

ฤๅธาดาทรงมหาหงส์ทะยาน

ลักสมร ไปสมานพิมานพรหม

ฤๅอินทร้องคัทรงพระยาไอยเรศ

พาควงเนตรพิไปดาวดึงส์สม

ฤๅสุริยงคัทรงรถอันลอยดม

มาดอบชมกัณแก้วแล้วพากร

ฤๅพระเพลิงฤทธิรงค์ขเวงแเวศ

มาเวียนแวกพาน้องไปสมสมร

ฤๅพระพายชายทรงอัสคร

มาอ้อมบังอรแอบอร่าไป

ฤๅครุฑาवासกรวิหยาเศศ

มาโลมดวงดวงเนตรไปฤๅไหน

เสี้ยตายเอี่ยมมิได้เคยระกายไกล

เวรใดจึงกลาตทเกล้าคลึง

(กาที่กลอนสุภาพ ตอนหัวพรหมทัตครวญถึงนางกาที)

- (๑) อิศเรศประเวศทรงอุสุภา พระอิศวร^(๑) ชีโตอุสุภราช
- (๒) จักรกฤษณ์ฤทธิรงค์ทรงครุฑ พระนารายณ์^(๒) ชีครุฑ
- (๓) ธาตาทรงมหาหงส์ทะยาน พระพรหม^(๓) ชีหงส์
- (๔) อินทร์ทรงพระยาไอยเรศ พระอินทร์^(๔) ทรงช้าง

เอราวัณ

(๕) สุริยงค์ คือ พระอาทิตย์ หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า

พระสุริยาทิตย์ ท่านเป็นลูกคนที่ ๔ ของนางอหิตี แต่นางอหิตี

(๑) กที่พระอิศวร หน้า ๓๑

(๒) กที่พระนารายณ์ หน้า ๔๑

(๓) กที่ พระพรหม หน้า ๕๔

(๔) กที่ พระอินทร์ หน้า ๕๘

ไม่ยอมรับว่าเป็นลูก จึงไม่ได้ไปอยู่บนสวรรค์เหมือนพระอาทิตย์
องค์พี่ ๆ อีก ๗ องค์เลยต้องขบถตลอดระยะเวลาอยู่ในระหว่าง
สวรรค์กับมนุษยโลกจนทุกวันนี้ ในพระเวทว่า พระสุริยาทิตย์
เป็นผู้ให้แสงสว่างและความอบอุ่น ขีรดเทียมด้วยม้าสีแดง ๗ ตัว

พระสุริยาทิตย์มีชายาหลายคน คนหนึ่งชื่อนางสัณญา
เป็นบุตรพระวิศวกรรมา มีลูกด้วยกัน คือพระมนูไววัสวัต ๑
พระยม ๑ นางยมนา (ล้านนา) ๑ คัมภีร์หรือวังสระว่า พระมนู
ไววัสวัตลูกพระสุริยาทิตย์ได้เป็นพ่อท้าวอักษวากุ ท้าวอักษวากุ
ผู้เป็นต้นกษัตริย์สุริยวงศ์ และเป็นผู้สร้างนครอโยธยาด้วยพระ
รามจันทรมหาราช^(๑) มีเชื้อสายสืบเนื่องมาแต่ท้าวอักษวากุ โดย
ลำดับจึงเป็นกษัตริย์สุริยวงศ์

พระสุริยาทิตย์มีภคมีกายรุ่งโรจน์ยิ่งนัก นางสัณญาผู้ชายา
ไม่ไหว ต้องจัดให้นางฉายาไปเป็นเมียแทน ตัวเองหนีไป
บวชเป็นตาบสินอยู่ในป่า และเพื่อจะมีให้พระสุริยาทิตย์ผู้สามี
จำนางได้ จึงแปลงตัวเป็นอศวิน (นางม้า) พระสุริยาทิตย์
ทราบเข้าจึงแปลงตัวเป็นอศวิราช (พระยาม้า) ไปเป็น
สามีนาง เกิดบุตรด้วยกันคือ พระอศวินเทวธาดาแฝดคู่ ๑ พระ
เวรนต์ ๑ แล้วพานางกลับยังสำนักที่อยู่

(๑) ในเรื่องรามเกียรติ์เรียกว่า พระราม

ในรามายณะและรามเกียรติ์ว่า พระสุริยาทิตย์เป็นพ่อ
พระยาสุครีพราชาผู้ครองนครกัษกินธ์ (ชิตชิน)

พระสุริยาทิตย์มีสกายแดง ร่างเล็กซรตเทียมน้ำ ๗ ตัว มี
รัศมีเป็นระเบียบ (อังคมาดิน) มีนายสารภีชื่ออรุณ มีเมืองที่
พักชื่อภาสวดี นามพระสุริยาทิตย์ที่ใช้เรียกกันบ่อยๆ คือภาสกร
คือผู้สร้างแสงสว่าง ทนกรหรือที่พากรคือผู้สร้างกลางวัน สหส
รังสคือมรคัมเป็นชื่อแจกต่าง ๆ พันชื่อ ภาณูมาน (มักใช้เป็น
ภาณูมาศ)

(๖) พระเพลิง เป็นเทวดาทรงรัศมีมี ๗ แจก (สัปต
รังสี) เรียกชื่อตามภาษาสันสกฤตว่า "พระอัคนี" ในพระเวท
ว่า พระอัคนีเมื่อแรกเกิดได้เกิดขึ้นในเทวโลกก่อน มีองค์เดียว
แต่แบ่งภาคได้ ๓ ภาค

ภาคที่ ๑ เป็นดวงตะวันส่องโลกสวรรค์และโลกมนุษย์
ให้สว่างทั่วถึงกัน

ภาคที่ ๒ เป็นอัสนี (สายฟ้าหรือไฟฟ้า) แลบแสงแปลบ
ปลามอยู่ในอากาศ

ภาคที่ ๓ เป็นดวงไฟรุ่งโรจน์อยู่ในบ้านเรือน

“ ^๑ อ้างอิงพระอัครัน	วราตรีประภาไส
^๗ เป็นเอกอุดมใน	หตุกิจพลีการ
ข้าขอประณตองค์	สุระทั้ง ๗ ตรีสถาน
ทุกภาคพิเศษมาน	มนมุงนการขัญ
หนึ่งคือสุริยแจ่ม	สุจวิสนภูมิสวรรค์
สองโลกมนุษย์นั้น	ทนอยู่นระอุกาย
ที่สองประภาปรา	กฏในนภาพราย
คือวิซช โขติฉาย	รุจิแลบณเมฆา
ที่สามก็คือไฟ	นรกก่อ ๗ เกหา
เพื่อกอบสมักษา	และประกอบพลีพูน
องค์นแหละใต้เข็ญ	พระเสด็จ ๗ แทนกณฑ์
ควัยพร้อมมโนมล	จะกระทำหตุการ”

(มัทนะพาธา คำฉันท)

พระอัครัน (พระเพลิง) แรกได้กำเนิดในมนุษย์ มุนีทั้งหลาย
^{๖๖}ผู้พรพระเวทได้เข็ญพระองค์ลงมาสถิตในมนุษย์โลก เพื่อรับ
^{๖๗}เครื่องสังเวช เพื่อสถับคำสรรเสริญ และเพื่อบันทาสให้กรณียกิจ
^{๖๘}ทั้งหลายสำเร็จแก่ภกรชน พระองค์รับเข็ญด้วยอุษณีภาพ แสดง
 พระกายปรากฏเป็นสีทอง พระเกศาอุกโชน ปลายพระเมาลีที่
 มุนแล้วสงระทมเป็นก้อนเหมือนสีหมอกแกมมิ พระโอษฐ์อมเพลิง

เสวย สรรพสิ่ง ที่เป็นอาหาร สำหรับ พระองค์เสด็จ ขึ้น สุวรรณนคร
 เทียมด้วยมาตังค์แดง ปลิวตามลมลงมาถึงแดนมนุษย์ พระองค์
 เสวยไม้หญ้าในป่าทุ่งเตียนตะลิวเหมือนนมที่โกนแล้ว เปลวซึ่ง
 ออกจากพระกายเมื่อลมส่งเปล่งเสียงดังเปรี้ยว ๆ วิถีทางที่เสด็จ
 ผ่านมากองเหลือแต่แผ่นดินมีสากเหมือนตอตะโก

พระองค์ ได้ถือปฏิสนธิเป็นครั้งแรกในครรภ์พระชนนี คือ
 แม่สีไฟอันสว่าง ซึ่งมุนท์หลาย ได้จุดให้สว่างกับพระชนก คือ
 แม่สีไฟอันบน แล้วพระอัครนั้นก็แสดงพระองค์อันไฟโรจน์ ออก
 มาปรากฏ แต่อนิจจาพระองค์ผู้ไฟโรจน์ได้เสวยพระชนกชนนี
 คือแม่สีไฟอันบนและอันล่างเสียแต่เวลาที่เกิดมา แล้วจึงหลบ
 พระองค์เข้าซ่อนอยู่ในที่อื่น โอ ! พระอัครนี้เจ้าเอ๋ย พระองค์ฯ
 เคี้ยวเท่านั้นที่เสวยพระชนกชนนีโดยปราศจากโทษ เพราะ
 ธรรมชาติของพระองค์เป็นเช่นนั้น พระองค์เป็นกำพร้าว แต่วัน
 ที่ลมตาเห็นโลก พระชนกชนนีผู้มุนท์น้อย ไม่สามารถจะทนอม
 เสวยพระกุมารเช่นพระองค์ได้ เพราะถูกพระองค์เสวยเสียจน
 เป็นเตาถ่าน แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังเป็นเอจจรัญกุมาร สามารถ
 เจริญวัยขึ้นได้เอง พระองค์เป็นมหามิตรอันวิเศษของนิกรชน
 เขาจึงได้เชิญพระองค์มาไว้ในเตาไฟและด้าไม้ตะเกียงเทียน

พระองค์เป็นทงบุตร เป็นทงมารดา เป็นทงบิดา เป็น
 ทงญาติพี่น้องของเจ้าของเคหสถาน และเป็นมิตรที่ทำประโยชน์
 ให้แก่มิตรที่ไม่ประมาณในพระองค์ แต่ถ้าประมาณไม่รอบคอบ
 ในพระองค์แล้ว พระองค์ก็เสวยบ้านเรือนและลูกเล็กเด็กอ่อน
 ของเขาเสียสิ้น แม้แต่เศษเสี้ยวก็ไม่ยอมเหลือไว้ ถึงมีมิตร
 ที่ให้เศษไม้เสวยก็ไม่ยอมลดละ (ไหม้ทั้งหมด) เพราะเหตุไร ?
 เพราะเหตุที่พระองค์ไม่ชอบคนเฟลอนนั้น

พระองค์ให้ประโยชน์แก่มิตร คือช่วยทำอาหารทุกๆชนิด
 ให้สุก กลับกลืนอาหารอันไม่น่ากินให้น่ากิน ให้แสงสว่าง ให้
 ความอบอุ่นแก่ร่างกาย และช่วยป้องกันอันตรายในเวลาจำเป็น
 เมื่อวิญญานของมิตรแตกดับทั้งแต่ร่างเนาอันน่ารังเกียจไว้ พระ
 องค์ก็รับชำระโทษไม่รังเกียจ คือเสวยเนอเนาของมิตรเสียเอง
 แล้วแปรให้เบนเถาถานสนชอรงเกยจ

พระองค์ ทรงพระเมตตาประสาทพร แก่ผู้แสวงหาเครื่อง
 พลักรรม คือ ถานหรือขอนไม้อันแห้งสนิทมาบำเรอพระองค์
 พระองค์ทรงพระปรานีคนทำงานยาก มีแต่เพียงเศษไม้แห้งมาบูชา
 ก็ประสาทพรให้ด้วยใจบริสุทธิ์

ขณะที่ทรงพิโรธ เพราะถูกพระพายยั่ว ก็แสดงพระเดช
 ลุกตามไปจนบาราบ สรรพสัตว์ยอมหลีกหนีเพราะกลัวพระเดช
 แฉกเบนอยชั่วเวลาที่ถูกยั่วเท่านั้น ตามปรกตพระองค์โปรดอยู่
 กลางเตาหรือบนไม้ตะเกียงเทียน ส่องแสงสว่างแต่พอให้เกิด
 สุขแก่ผู้บาเรอพระองค์ด้วยระมกระวัง

รูปพระอัครนี้ (พระเพลิง) เขามักเขียนเป็นคนที่กายแดง
 มี ๓ ขา ๗ กร เนตร ขนงและเกศาดำ ทรงแกะตัวผู้^(๑) เป็น
 พาหนะ ทรงสายธูรา คือสังวาลพราหมณ์ (ย้ายพื้นตามสาย)
 และพวงผลไม้แทนมลัย มีเปลวเพลิงพุ่งออกมาจากโอษฐ์
 และมีรัศมี ๗ แฉกออกมาโดยรอบ^(๒)

(๑) พระพาย เป็นเทวดาเจ้าลมมีสีกายขาวทรงมีวาลาหก
 ในรามเกียรติ์ว่า พระพายเป็นพ่อหนมานเมื่อเมษนาทลูกทศกัณฐ์
 ยกทัพขึ้นไปรบพระอินทร์ พระอินทร์จับพระพายเป็นนายพล
 บุกค่ายออกรบสงครามแตกแพ่เมษนาท เมษนาทจึงได้ชื่อว่า
 “อินทรชิต” แปลว่า “ผู้ชนะพระอินทร์” แทนนมา

ในพระเวทเรียกชื่อพระพายว่า “วาตา” และบอกด้วยว่า
 เป็นสหายกับพระอินทร์ ชอบบทรงรถแก้วเทียมมด้วยม้าสีมัวจางแดง

(๑) บางแห่งว่า ทรงแตร

(๒) กุเรื่อง พระเป็นเจ้าไทยสังเขป

กู่ ๑ บางครั้งทรงร่ำร่วมกับพระอินทร์ เพราะโปรดกันมาก
 ใต้เป็นโลกบาดครองที่ศัพย์ (๑)

ข้อสังเกต ธรรมชาติที่มีคุณแก่โลก ศาสนาพราหมณ์เขา
 สมองที่ว่า มีผู้ครอง เช่นไฟมีพระเพลิงเป็นผู้ครอง สมองมีพระ
 พายเป็นผู้ครอง เทพเหล่านี้ชาติกำเนิดเดิมอยู่บนสวรรค์ทั้งนั้น

พระคณเศียร

“โหมบังคมพระคณเศียรท้าวศิวบุตร

ฆ่าพิษนระสนสุด ประลัย

อ้างามกายะพระพรายประหนึ่งรวีอุทัย

ก้องโกญจนาทให้ สหรัษ์

เป็นเจ้าสี่ปะประสิทธิ์วิวิธวรรณ

วิทยาวิเศษสรร พสน

ยามช้ำกอบกรณพิธมยะบวร

จงโปรดประทานพร ประสาท”

(กัณฑ์พารา คำฉันท์)

พระคณเศร เป็นโอรสพระอิศวรกับพระอุมา จึงได้หมาย
 ว่าสิ่วบุตรลูกพระศิวะ (อิศวร) แต่ก็มีรูปราณะหงหลายว่า
 ไม่ใช่โอรสจริง เพราะไม่ได้ประสูติ แต่ครรถ์พระอุมา เป็น
 แต่พระอุมาทรงนึกให้เกศกเกิดชนแทนนั้น ครึ่งหนึ่งพระอิศวร
 ทรงทำมังกลโสกันต์ (โกนจุก) พระคณเศร ได้ประชุมเทวดา
 บนเขาไกรลาส แล้วให้ไปเชิญพระนารายณ์เสด็จมาในงานมังกล
 นทวย เทวดาทั้งหลายไปเฝ้าสั่งปลุกพระนารายณ์เชิญเสด็จมา
 พระนารายณ์เดินบรรทม แต่ยังไม่ทรงง่วงนอนอยู่นึกรำคาญพระทัย
 ชนมากตรัสออกไปว่า "ลูกหัวหายกานใจนี้" เคียรพระคณเศร
 ก็หลตหายไปที่ เทวสมาคมคืนแตก พระอิศวรรับสั่งให้หา
 มาให้ได้ อย่าให้ข้ามคืน เทวดาทั้งหลายออกช่วยกันตามหัวพระ
 คณเศรแตก ไร่ผล จึงตัดศีรษะข้างที่นอนหันหัวไปทางทิศ
 ตะวันตกมาถวายพระเป็นเจ้า พระอิศวรจึงเอาศีรษะข้างเข้าต่อ
 ตัวแทนหัวเดิมไว้ พระคณเศรจึงมีศีรษะเป็นข้างและได้นามว่า
 คช मुख (หน้าข้าง) แทนนั้นมา

พระคณเศรเป็นเจ้าแห่งศิลปะวิทยาทั้งปวง จึงได้นามว่า
 "ศทธรบต" เป็นผู้ทำลายความขัดข้องแห่งชาวมนุษย์พระองค์ จึง
 ได้นามว่า "วิฆเนศวร" ทั้งนี้ผู้ประพันธ์เรื่องราวใด ๆ หรือ

ผู้ประกอบกิจการใด ๆ มักจะให้พระคเณศรเสี้ยก่อน เพื่อ
ให้เกิดสวัสดิมงคลและเพื่อปราศจากอุปสรรคทั้งปวง

คัมภีร์พรหมาวรรตปุราณะเล่าว่า ครึ่งหนึ่งปรศุราม
บำเพ็ญพรตอยู่บนเขามเหศร ได้ไปเฝ้าพระอิศวรที่วิมาน
ไกรลาส พระคเณศรไม่ยอมให้เข้าในวิมาน เพราะพระ
อิศวรยังมีบรรทมหลับอยู่ ปรศุรามไม่ฟังเสียง จึงเกิดเป็น
ปากเสียงกั้นขึ้น พระคเณศรโกรธเอางวงคว่ำปรศุรามมาบน
เคียวจนเวียนสลบไป ปรศุรามฟื้นขึ้นชักขวานออกดวงร่อนฟ้า
พระคเณศรจำได้ถนัดว่าเป็นขวานที่พระบิดาประทาน จึง

“ ยอบหัวคอยอยู่หรือ รอมรับ
ปรศุรามขว้างฉับ ฉาดต้อง
งาช้ายมลายยับ เย็นย่อย
ขวานร่อนกระดอนก้าง กักต้องโรงธาร ”

(พระคเณศรเสี้ยงา คำโคลง)

เพราะความเคารพในพระอิศวรผู้บิดา แม้แต่ขวานที่
ประทานให้แก่ปรศุราม ไปก็ยังยำเกรง ยอมเสียสละงาช้าย
เพื่อแลกการวะอันสูงในพระบิดาไว้ สมเป็นท้าวบุตรลูกอิศวร
แท้ ควรจะนำ

“สงสารทีวบุตรโธ	อาศรว
ทุกข์ทั้บระทมพูน	เพียบซ้า
งาซ้ายมลายสูญ	หมคสง่า
บ้ายปวตพิษรวตกำ	กักร้อนรมโรม”

(พระคณเศศเสียงงา ค้าโคลง)

พระคณเศศเสียงงาซ้ายชาคสะบนไป เพราะต้องคณชวาน
ของปรศุราม คณเหลือแตงา ๆ เดียว จึงได้นามว่า “เอกทนต์”
แปลว่า “มิงาซ้างเดียว” แทนนม

สมญาภิธานรามเกียรตีว่า พระคณเศศคือพินาย (๑) เทว-
กุมารโอรสพระอิศวร สีส้มฤทธิ ควงพักตร้เป็นซ้าง เคยเป็น
นายกองบักชวาแห่งทั้พพระอิศวรเมื่อปราบตรีปรัม อวตาร
(แบ่งภาคมาเกิด) เป็นเสนาวานรช้อนิลเอก

รูปพระคณเศศเศียรเป็นหัวซ้าง ท้องพลูย (ล้มโพทร)
มี ๔ กรบ้าง ๖ กรบ้าง ๘ กรบ้าง บางทีกมีแต่ ๒ กร ถือ
ขอและบ่วงบาศเป็นต้น มีหนุเป็นพาหนะ (มุสิกอาสาณ์)

(๑) สันสกฤตว่า วินายก

พระขันธกุมาร

เอกองกัณษธาสน์	เทวราชฤทธาสน์
มัทพยเนตรกรรณ	อาจมลักมะแลไกล
ขอเศษะอำนาจ	เทวราชอันเรืองชัย
จงช่วยขจัดภัย	ยพิบตออย่าพึงเบียด
บริรักษ์รักษา	แก่เหล่าข้าผู้รักเรียน
อันสู้บาเพญเพียร	ให้สมพองคังปองหมาย
เล่าขานยบลดไค	ให้จำได้สะดวกตาย
สรรพรพรพอันทราย	จงบำราศพินาศสูญ
สรรวมสิ่งสิริสวัสดิ	คิพิพสมนเพิ่มพูน
เทพช่วยให้สมบูรณ์	สติเต็มปรีชาเขาวน

(ก้านมัสการคุณานุคุณ)

(๑) มยุรธาสน์ (มีนกยุงเป็นทึ่ง) เป็นนามเรียกพระ
 ขันธกุมาร กล่าวว่าเป็นยอชบคแม่ทัพใหญ่ และเป็น
 เทวเสนาบดี พระองค์เป็นโอรสองค์ที่ ๒ ของพระอิศวร
 กับพระบรรพดี (พระอุมา) พระพรหมผู้เป็นเจ้าได้บันดาลให้
 เกิดขึ้น เพื่อกุมเทพเสนาไปปราบอสูรเหล่าร้าย มีท้าวตาริกา
 สตรีผู้ครองตัวประเป็นต้น ในมหาภารตะเล่าว่า เมื่อพระขันธ-

กุมารไ้รับสมมตเป็นเทพเสนาบดีแล้ว พระอัครกับพระอุมมา
เสด็จมาเยี่ยม สองพระองค์ทรงยืนตยงนก

รูปพระขันธกุมารมี ๖ เคียร ๑๒ กร และ ๑๒ บาท ถือ
หอก ศร สังข์ มีนกายงเป็นพาหนะ จึงมีนามว่า "มยุรอาสน" (๑)

พระยม

“อันองค์อักษ

ห้อมปถพีไ้ตั้งหมาย

วิศมศีรพรอดราย

อาจทำลายทุกสิ่งสรรพ

เป็นใหญ่ในทเวา

รับบูชาทุกคืนวัน

หญิงไ้จักไม่พลัน

เลือกทเวาไ้เป็นคู่ครอง

อีกองค์ยมราช

ชนขยาดทวทงพอง

ทุกตนชนทวพอง

สยองอิทธิมฤตยู

ละบาบบำเพ็ญธรรม

เกรงทเวาไ้ผู้มองดู

หญิงไ้จักไม่รู

คิดใ้เทพเสพหรรษา

อีกองค์พระทรงธรรม

เป็นใหญ่ล้าตรีโลกา

การาบปราบพาลา

แก้ตยทานพจบแข็งขัน

(๑) กุเว็อง พระเป็นเจ้าไ้โดยสังเขป

คืออินทร์ ปันภพไตร	เป็นใหญ่กว่าปวงเทวัญ
หญิงโตจกไม้สร	เทพเป็นคู่อยู่สี่
อีกองค์พระวรุณ	สุนทรารักษ์ชาติ
ชาติบตี	ควรเป็นที่เสนาหา
ขอแม่มองเชื่อมิตร	อย่าได้คิดจิตสงกา
ตั้งจิตวนิตา	เลือกเทวาเจ้าสรวงสวรรค

(พระนลคำหลวง ทอนพระนลราชเป็นทุก)

สวรรคไปเจรจากับนางทมยันตีว่า เทพทั้ง ๔ องค์ คือ พระ
อินทร์ พระยม พระอินทร์ และพระวรุณ ปราธนาจะแต่ง
งานด้วย ขอให้นางเลือกเทพองค์ใดองค์หนึ่งใน ๔ องค์เป็น
พระสามี นางทมยันตียมตอบพระนลราชผู้ทศสวรรคว่า นาง
ไม่ปราธนาชายใดหมดคนนอกจากพระนลราชองค์เดียว ท่าน
อย่าได้ยกเทพใดหนึ่งซึ่งเรื่องอำนาจ และเป็นเจ้าแห่งความงาม
มากกว่าอีกเลย

(๑) ยมราช พระยามม คือพระยม เป็นเทพเจ้า ซึ่ง
เป็นใหญ่อยู่เหนือคนตายทั้งหลาย พระยม มีนาม เรียกได้อีก
ว่า “มฤตยู” แปลว่า “เจ้าแห่งความตาย” แต่มักจะเรียกกัน

ว่า “พระยามัจจุราช” มฤคยูหรือพระยามัจจุราชเป็นชื่อของ
พระยมโดยเฉพาะ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบาย
ไว้ในหนังสืออภิธาน พระนลคำหลวงว่า “ในไสยศาสตร์
ชั้นหลังว่า พระยมเป็นตุลาการผู้ส่งโทษแก่ผู้ตาย จึงมีนาม
ว่า “ธรรม” หรือ “ธรรมราช” และว่าทนายเรียกว่า “ยมปุระ”
เมื่อคนเราสิ้นชีพลง แล้วเขานิยม ว่ามโน แห่งคนนั้น ไป สู่ยมปุระ
มีเทวดาชื่อพระจิตรคุปต์ (๑) เป็นผู้อ่านประวัติการแห่งผู้ตาย
อันจดไว้ในสมุดชื่อ อัครสันธานา (๒) แล้วพระองค์ก็วินิจฉัย
ซึ่งความดีความชั่ว ถ้าความดีมากกว่าก็ส่งไปสวรรค์ ถ้าความ
ชั่วมีมากกว่าก็ส่งไปนรกเพื่อลงโทษกรรมานสืบไป

ในพระเวทออกนามพระยมว่า “สังกโม ชนานาม”
แปลว่า “ผู้รวบรวมคน” และว่าเป็นใหญ่เหนือบิดร (คนต้น
สกุล) ทั้งหลายที่ตายไปสู่เทวโลก พระองค์มีอำนาจแผ่เหนือ
นิกรชน จึงได้นามว่า “ทัณฑธร” แปลว่า “ผู้มีอำนาจลง
โทษ” ทินนามข้าราชการครั้งก่อน เคยเอาชื่อ ยมราชมาตั้ง

(๑) ภาษาบาลี จิตฺตคุปฺโต ซึ่งชนสามัญเรียกว่า “พระเจ้ตคุก”

(๒) ภาษาบาลีว่า อกรรมสันธานา

เป็นข้อบุคคลผู้ครองตำแหน่งอธิบดี หรือเสนาบดีควบคุมการ
ปกครองประเทศ มีกองสอบสวนคดี กองสำรวจบัญชีคนทั่วๆ
ไปและกรมราชทัณฑ์ ซินอยู่ด้วย

“พระยายมโตฟังพิสดาร

ไปหาตัวมานี้เร็วเร็วหา
พิสดารรับคำแล้วอาลา
รับมาถึงคุกเข้าทันใด
บอกว่าพระยายมท่านให้หา
เชิญรีบไต่สกลลาอย่าช้าได้
จึงพาตัวขุนแผนผู้แฉ่งไว้
ไปถึงนั่งไหว้ทงสองรา
พระยายมว่าอย่างไรเจ้าขุนแผน
เหลือแสนทำขุ่นขื่นหนักหนา
ตัวต้องโทษเขาทำตามอาญา
ยังหาญกล้าหักไซ่กุญแจไป
ฤๅเชื่อว่าตัวคิมฤทธิเดช
รู้เวทมนต์จึงหนีได้
จะแก่งเขาเหล่านใหม่ภย

ทำได้ทำไปทุกสิ่งอื่น
 แม้นทราบถึงองค์พระผ่านฟ้า
 ก็ละลงอาญาถึงอาสัญ
 ว่ากระไรว่าไปอย่าเกรงกัน
 จะหนึ่งอื่นถือคือยู่ว่าไร”

“ขุนแผนตอบคำพระยายม

ความสัตย์เกล้ากระผมหาหนีไม่
 แต่ว่าต้องจงจำระกำใจ
 ทนทานไม่ได้ทั้งข้อคา
 เจ้าคุณเป็นใหญ่ได้โปรดเกล้า
 ข้าพเจ้าไม่หลบหลีกหนีหน้า
 จะตายตามความสัตย์ปฏิญาณ
 มิให้มีผิดถึงเจ้าคุณ”

“พระยายมได้ฟังขุนแผนว่า

ถ้ากระนั้นวันหน้าก็อย่าว่า
 เราจะตามใจเจ้าเออาบุญ
 อย่าลืมนคุณพระองค์ทรงเลียงมา
 เจ้าจงให้สัตย์ปฏิญาณ

ตั้งว่าขานไม่คิดจะหนีหน้า
ให้เราแจ้งใจพลันเหมือนสนัญญา
คำหนึ่งเราไม่ว่าจะตามใจ”

“ชนแผนประนมกัมกราบกราน
ตั้งสัตย์ปฏิญาณสาบานให้
ถ้าพลาดพลั้งหนีไป
ให้ตกนรกต่ำใต้เว็จ
แม้ตายจะสู้อยู่ในคุก
กว่าจะไปรตพันทุกข์ไปจากที่
มิได้คิดชั่วช้ากาล
ตั้งแค้นจนวันตาย”

“พระยายมราชครั้นได้ฟัง
จึงส่งนายตรวจสนทางหลาย
อย่าจงจำขุนแผนให้วันวาย
ตามแต่จะสบายอย่าซัดใจ
ชนแผนก็อย่าออกไปเที่ยวเล่น
ใครใครเขาเห็นจะว่าได้

ไปเถิดอย่าช้าพากันไป

ปลัดก็กราบไหว้พากันมา

ตั้งแถวถนนสับสนไป

ทำมรงค์น้อยใหญ่มีไต่ว่า

ค่อยค่อยเป็นสุขทุกเวลา

กับนางแก้วกิริยาที่คึกใน

วันทองอุทิศสำหมาเยี่ยมผิว

ทงทตัวชนของทองใส

ขุนแผนยามปลอศก็คอดไป

หาวันทองไ้เนื่องเนื่องมา

ค่อยเสียงมเจียมตัวด้วยกลัวโทษ

เพราะพระองค์ทรงโกรธเป็นหนักหนา

ปลัดนายตรวจก็เมตตา

ทงพระยายมราชไม่เคืองใจ

(เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน)

ตำแหน่งยมราชในเมืองเราแต่ครั้งโบราณ

ทำหน้าที่

รวบรวมคน

สอบสวนคดี

ทำโทษแก่คนที่มีโทษปล่อยผู้

บริสุทฺธไปเหมือนพระยม ซึ่งทำแก่ชนทั้งหลายที่ตายไปสู่ยมปุระ
เรื่องสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวกับพระยมมีอยู่หลายเรื่อง เรื่องหนึ่งว่า

นางสาววิทรลุทสาว พระอศุภติ ราชาคูครอง มีพระชนบท
เป็นราชธิดาที่สวยงามเหมือนพระลักษมีมาเกิด ชนทั้ง
หลายกล่าวกันว่า “เราได้นางฟ้ามาประจํานครแล้ว” จินตกวี
ชั้นสามัญไม่อาจแต่งบทกลอนชมนาง เพราะวาหะของตน
รำพันไม่ถึงความงาม เมื่อพระบิดาอนุญาตให้นางเลือกชาย
เป็นสามีได้ตามใจปรารถนา นางเลือกได้พระสตัยวานเป็น
พระสามีแล้ว ก็ทรงเปลี่ยนอาภรณ์สำหรับนางกษัตริย์ออก
แต่งแต่คากรองและผ้ายอมหน้าผาก ปฏิบัติพระชนกชนนีของ
พระสามี ผลอพรตเยี่ยงหญิงสะใภ้ที่ดีที่สุดในโลก นางยัง
พระสามีให้ปราโมทย์ด้วยมธุรวาจา ด้วยฉลาดในการงาน
ด้วยไม้อิกรธ และด้วยแสดงเสน่ห์หาในที่ลับ สองพระองค์ทรง
พระสำราญอยู่ในพระอาศรมกลางป่า

วันหนึ่ง พระสตัยวานฉวยขวานแบกเนื้อพระอังกา(ป่า)
เริ่มจะเข้าสู่อรัญ นางสาววิทรเห็นดังนั้นหวนระลึกได้ถึงคำที่
พระนารทพรหมฤๅษีทำนายไว้ นางคำนวณได้แน่ววันนั้นเป็น
วันสุดท้ายของพระสามี จึงทูลว่าหม่อมฉันจะตามเสด็จไปด้วย

หม่อมฉันจะทนอยู่ห่างพระองค์ไม่ได้แล้ว พระสตัยวานตรัส
ห้ามไว้ เพราะนางถือพรตอดอาหารอยู่ ๓ วัน เพิ่งออก
จากพรตใหม่ ๆ ร่างกายยังอ่อนเพลียอยู่ แต่พระค้ำวรสทตรัส
ห้ามนั้นไร้ผล พระองค์ต้องปฏิบัติตามคำทนนางรำวอน

เมื่อนางสาวตรีเสด็จตามพระสามีไป ดวงพระพักตร์เหมือน
จะผ่องแล้ว แต่ดวงพระทัยเกร้าหมองด้วยชอนโศกไว้ภายใน
พระสตัยวานชวนนางให้ชมป่า และทำธารมน้ำใสบริสุทธิ์
มีเนินอ่อนงามเต็มไปด้วยบุปผชาติหน้าร้อนรมย์ ผุ่มยุราลงร่าร้อน
ส่งเสียงเสนาะน่าฟัง แต่นางสาวตรีหาได้ส่งจิตเพลินไปตาม
ธรรมชาติไม่ นางเฝ้าแต่ระวังพระสามีทุก ๆ ปีพระบาทย่าง
คู่ ๆ พระสามีเหมือนหนึ่งคนสิ้นชีวิตแล้ว พระสตัยวานทรง
เก็บผลไม้ต่าง ๆ ลงใส่ย่ามแล้วเริ่มตัดกิ่งไม้ ก็พอดีเริ่มปวด
พระเคียวเป็นกำลัง จึงตรัสกับพระชายาว่า “สาวตรี พี่ปวด
ศีรษะเหลือทนแล้ว พี่เป็นไข้ใหญ่เสียแล้ว พี่อยากจะหลับ
นอนเพื่อพักผ่อนร่างกายเสียสักหน่อย”

กรณ เตพวงตาน ราชบุตรพุ่มงามพร้อมจึงเข้าพยุ่งพระสามี
มานั่งลงยังพบนหินไตรมไม้ ชอนพระเคียวชนวางบนแท่นนาง

สักครู่หนึ่ง มีบุรุษแต่งกายด้วยสีแดงเคี้ยวระดับมงกุฏ ผิว
 กายคล้ำและดำสน รุ่งโรจน์ราวกับพระอาทิตย์ มีตาสีแดง
 มมอดอขว้างเข้ามาในท้องตาเป่งเพ่งดูหน้าพระสตัยวาน นางเกิด
 ขนพองตยองเกล้าเพราะเห็นบุรุษนั้น จึงสะกตใจ ค่อย ๆ วาง
 ศีรษะพระสามลงกับพื้น ลูกขนิยนด้วยพระวรกายอันสั้นระรัว
 ตรัสถาม ด้วยเสียงประหม่าว่า “ข้าพระบาทได้เห็นพระรูปผิดจาก
 มนุษย์เช่นนี้ จึงสำคัญว่าพระองค์เป็นเทพเจ้า อ้า! เทวราช
 พระองค์คือเทพเจ้าองค์ใด เสด็จมาเพื่อประสงค์สิ่งไร?”

บุรุษรูปอันน่ากลัวนั้นตอบว่า “แน่ะ! สลาวีตรี เธอ
 เป็นราชบุตรทจรักพระสามเสมอมา และเธอประกอบด้วย
 โยคสมบัติ ด้วยเหตุนี้แล เราจึงสนองวาทีนาง จงทราบเถิด
 ภัทรา เราก็คือพระยม สามของนางสนเขตแห่งอายุแล้ว เรา
 จะเอาบ่วงมัดเขาไป เรามาด้วยกิจตนเอง” นางสาวีตรีทูลว่า
 “พระผู้ควรบูชา ข้าพระบาทได้ยินแต่ว่าทูตของพระองค์มาพา
 เอมมนุษย์ไป แท้ไหนพระองค์จึงเสด็จมาเองเล่า?”

พระยมได้ สักบคำ นางถามจึงตอบด้วย ทรงพระเมตตาว่า
 “พระกุมารนี้ประกอบด้วยคุณสมบัติและพระรูปอันงาม เธอไม่

สมควรถูกโทษของเราจะพาไปเราจึงมาช่วยตนเอง” ตรัสดังนั้น

แล้วพระยมผู้แรงฤทธิกรเข้าร้องเอาบรมมคัยเท่าหัวแม่มือออกจาก

กายพระสตัยวาน มัดตัวช่วยบังมั้นแล้วพาเสด็จไปทางทิศทักษิณ

นางสาววิตรีเสด็จตามไปด้วยเหตุที่ย้อนแสนโศก พระยมตรัสว่า

“หยุดเถิด สาววิตรี เธอจงกลับไปกระทำศราทธพรตเพื่อพระ

สามเณิก

นางสาววิตรีทูลตอบว่า “พระสามเณิกพาไปถึงที่ใดหม่อมฉัน

จะตามเสด็จไปถึงที่นั้น ด้วยพระกรุณาภาพของพระองค์ และ

ด้วยตบะคืออาการมานจิตเพื่อให้เกิดกุศลธรรมแห่งผู้ใด กุศล

ธรรมได้บังเกิดแล้วในดวงจิตของผู้นั้น และเขาผู้นั้นจะมีอะไร

อีกที่ประเสริฐกว่ากุศลธรรมเล่า เพราะกุศลธรรมปราณีได้

กล่าวว่าเป็นสิ่งที่ดีเลิศกว่าสิ่งทั้งปวง อนันเป็นธรรมยั่งยืน

สำหรับหม่อมฉัน หม่อมฉันจึงได้ตามเสด็จพระสามเณิกมา”

พระยมตรัสว่า “หยุดเถิดภักวีรา ด้อยค่าที่เธอกล่าวสม

เหตุสมผล เราพอใจมาก เธอจงขอพรแก่เราประการหนึ่งเถิด

เราจะประสาทพรให้ เว้นแต่ชีวิตแห่งสามเณิกของเธอเท่านั้น”

นางสาววิตรีทูลว่า “พระบิคาของพระสามเณิกหม่อมฉัน ถูก

เขาแย่งราชสมบัติและเสียพระเนตรด้วย ได้เสด็จมาประทับอยู่

ณ อาศรมในกลางป่า ขอให้ราชาพระองค์นั้นมีพระเนตรกึ่งดี
โดยพระกรุณาของพระเบนเจ้า และให้ท้าวเชอมีเคชานภาพ
เหมือนพระอศนบดี

พระยมตรัสว่า “แน่ะ ! นางผู้เจริญ เราประสาทพรน
ให้ คงจะได้เช่นนั้น เธอเหนื่อยมากแล้วจงหยุดและกลับเกิด
อย่าทนความตรากตรำต่อไปอีกเลย”

นางสาวตรีทูลว่า “หม่อมฉันจะรู้สึกเหนื่อยอย่างไร เมื่อ
ได้อยู่เฉพาะพักตร์พระสามี หม่อมฉันยอมตกอยู่ในสภาพแห่ง
พระสามี ข้าแต่ท้าวราช ไปรตฟังหม่อมฉันอีกสักครั้งเกิด
การสนทนาศรีผู้ มบุญ แม้แต่ครั้งเดียวก็เป็นสิ่งที่ ฟังปรารถนา
การคยธรรมจรรย์ผู้ประพฤติกธรรมแต่ไรมา ไม่เคยปรากฏว่า
ไร้ผล ดังนั้น เราจึงควรคยธรรมจรรย์ไม่ใช่หรือ”

พระยมตรัสว่า “ถูกแล้ว ถ้อยคำที่เธอกล่าวเป็นประโยชน์
นาศึกษา เต็มด้วยอุบายคติ ปราชณ์ทั้งหลายไม่เคยรังเกียจ
วาทะเช่นนั้นเลย ฉะนั้น เธอจงขอพรเป็นประการที่ ๒ เว้น
เสียแต่ชีวิตพระสัจยวานเท่านั้นเราให้ไม่ได้”

นางสาวตรีทูลว่า “พระบิดาของพระสามีหม่อมฉัน ทรง
พระบุญญาและเป็นวิญญูชน ถูกเขาแย่งราชสมบัติ ขอให้

ราชาพระองค์นั้นได้ออกครองราชสมบัติ และอย่าได้ละเลยราช-
 ธรรมจรรยาที่เคยได้ทรงประพฤติมาเป็นอันขาด นี่เป็นพร
 ประการที่ ๒ ที่หม่อมฉันทูลขอ”

พระยมตรัสว่า “ไม่ช้า ราชา! พระองค์นั้นจะสมพระ
 ประสงค์ทั้งพรประการที่ ๒ แน่ะ! ราชบุตรี เราได้ปฏิบัติตาม
 ความปรารถนาของเธอแล้ว เธอจงกลับเถิดอย่าลำบากต่อไป
 อีกเลย”

นางสาววิตรีทูลว่า “ทเวะ พระองค์กำราบสัตว์ด้วยวินัย
 และทรงคร่าสัตว์ทั้งหลายไปด้วยวินัย หากได้ทำตามอำเภอใจ
 ของพระองค์ไม่ ด้วยเหตุนี้เอง เขาจึงเอ่ยนามพระองค์ว่า
 “พระยม” แปลว่า “พระผู้ปกครองสัตว์ตามแบบแผน” ข้า
 แแต่ทเวะราช โปรดฟังหม่อมฉันเถิด กรอเรียกจอนันคนตีฟังทำแก่
 สัตว์ทั้งหลายคือไม่ประทุษร้ายกาย วาจาและใจ แแต่ตรงกัน
 ข้ามต้องแผ่เมตตา และประพฤติต่อสัตว์ตามสมควร เพราะ
 โลกนี้เป็นอยู่อย่างนั้น ปุถุชนมักไว้ทั้งศรัทธาและปฏิบัติทาง
 กำเนิด แแต่ธรรมจรรย์ ผู้ประพฤติธรรมสมาเสมอของกรุณาเม
 แแต่สัตว์ผู้มาขอฟัง

พระยมตรัสว่า “ภทรา คำที่เธอกล่าวนี้ ฟัง ๆ ดูหวาน
เสนาะโสต เหมือนน้ำอมฤตหวานลิ้นเทพผู้กระหาย เธอจงขอ
พรเป็นประการที่ ๓ เลิศ ซึ่งถ้าเธอปรารถนา”

นางสาววิตรีทูลว่า “พระอัครบดินทร์ราชเป็นพระบิดา
ของหม่อมฉัน หากพระโอรสมีได้ ขอให้พระบิดามีพระโอรส
มากองศ์ เพื่อจะได้สืบราชวงศ์ต่อไป นี้เป็นพรประการที่ ๓
ซึ่งหม่อมฉันทูลขอต่อพระองค์”

พระยมตรัสว่า “แน่ะ ! รัตนนาวิ พระบิดาของเธอจะ
เสด็จสมพระประสงค์ดังพรที่ขอ บัดนี้เธอมาไกลพอแล้ว จง
ระงับเถิด กลับเถิดนะ ราชบุตร”

นางสาววิตรีทูลว่า “เมื่ออยู่ใกล้พระสามี หม่อมฉันจะ
รู้สึกวามไกลอย่างไรได้ เพราะใจของหม่อมฉันวิ่งไปไกลกว่า
นอก เหนือ ไปรตฟังหม่อมฉันทูลอีกสักเล็กน้อยเถิดว่า พระ-
องค์ทรงประสาทธรรมโดยสม่ำเสมอแก่สัตว์ทั้งปวง ชนทั้งหลาย
จึงขนานนามพระองค์ว่า “พระธรรมราช” เขาเหล่านั้นไม่ไว้
วางใจของตนเท่ากับไว้วางใจในผู้ประพฤติธรรม (เพราะไม่
กลัวกลัว) ความใจก็อย่างเดียวกันนั้นเป็นเครื่องเพาะความ
ไว้วางใจแก่ชนทั้งหลาย ดังนั้น เขาจึงมักไว้วางใจผู้ประ-
พฤติธรรม”

พระยมตรัสว่า “ແ່ນະກັທຣາ ດ້ອຍຄ້າທເອກຄ່າວເຈາຍັງໄມ້
 ເຄຍໄດ້ຟັງຈາກຜູ້ອື່ນເລຍ ເຈາພອໃຈໃນດ້ອຍຄ້າທເອກຄ່າວມາກ ເອ
 ຈງຂອພຣເປັນປຣະກາຣທີ່ ໔ ນອກຈາກຈິວິຕແຫ່ງສັຕຸຍວານ ເຈາຈະ
 ປຣະທານໃຫ້ອີກ”

นางสาววิศรีทูลว่า “หม่อมฉันขอประทานบุตรมากคน
 ให้เกิดแต่หม่อมฉันกับพระสตัยวาน ให้บุตรนั้นล้วนมีกำลังและ
 ฤทธิ์ และสามารถดำรงวงศ์สกุลของหม่อมฉันสืบไป”

พระยมตรัสว่า “ເຈາຈະມີໂອຣສມາກອຸງຄ໌ສ່ວນແຕ່ທຣງກ້າສັງ
 ແລະຖຸທ໌ ແຕ່ລະອຸງຄ໌ ຯ ທາມາຣຄ໌ສັບວຸງຄ໌ສັກຸລ໌ ໄດ້ດ້ວຍກັນທຸງເນ
 ແນະ ! ຣາຊບຸຕຣີ ຈງອຍ້າລ້ຳປາກອີກເລຍເອໄດ້ມາໂກດເກີນແລ້ວ
 ກລັບເຕີດ”

นางสาววิศรีทูลว่า “ຮຣຣມຈາຣຍ໌ເສວນາກັບຮຣຣມຈາຣຍ໌ຜູ້
 ປຣະກອບກຸສລ໌ຮຣຣມດ້ວຍກັນເນ ຍ້ອມໄມ້ໄວ້ເຜລຍັ້ນຕຣາຍຈະທັງມາ
 ບັດທັດຈາກບັດເທັຕທາໄດ້ໄມ້ ເປັນຄວາມຈຣັງແທ້ ຮຣຣມຈາຣຍ໌ເທົ່າ
 ພຸ່ນທີ່ທ້າໃຫ້ພຣະສຸຣິຍະໂຄຈຣ໌ໄປ ບນຜັງຟ້າໄດ້ ດ້ວຍ ອຳນາຈ ຄວາມ ສັຕຸຍ
 ແລະຮຣຣມຈາຣຍ໌ເທົ່ານັ້ນທີ່ດ້າຈຸນ ໂລກ ໄວ້ດ້ວຍກຸສລ໌ຮຣຣມອື່ນເກີດຈາກ
 ຕບະກິອກາຣທຣມານຈິຕ ຣາຊະ ທັງອັດຕອນາຄຕແລະບັຈຈຸບັນຍ້ອມ
 ເປັນໄປໄດ້ດ້ວຍອຳນາຈແຫ່ງຮຣຣມຈາຣຍ໌ ຜູ້ທັບຮຣຣມຈາຣຍ໌ຈງ

หมั้นทำประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยมีได้มุ่งหาบำเหน็จตอบแทน การ
 อุปการะแก่บัณฑิตและธรรมจารย์จะเป็นอย่างของทักขิ เสียเปล่า
 นั้นหาไม่ได้ ทั้งประโยชน์และอริยยศจะเสื่อมทรามไปเพราะ
 เหตุนี้ที่หาไม่ได้ และโดยเหตุที่ความปฏิบัตินั้นฝังอยู่ในหัวใจ
 ของธรรมจารย์ ผู้เป็นธรรมจารย์จึงมักเป็นนาถของชนทั้ง
 หลาย”

พระยมตรัสว่า “เธอกล่าวถ้อยคำเต็มไปด้วยอุคมคติ
 เต็มไปด้วยมธุรวาจา เป็นที่เจริญจิตแก่เรา เรายิ่งเคารพใน
 ตัวเธอมากจนเป็นลำดับ แน่ะ! นางผู้ภักคดียิ่งในพระสามี เธอ
 จงขอพรเป็นประการที่ ๕ ซึ่งประเสริฐยิ่งเถิด”

นางสาวตรีทูลว่า “ท้าว ข้าแต่พระองค์ผู้ประสาศสิริ
 สมบัติ หม่อมฉันเมื่อเสียพระสามีแล้วก็เท่ากับวายแล้ว หาก
 ไร้พระสามี แม้สวรรค์หม่อมฉันก็ไม่ปรารถนา หากไร้พระสามี
 หม่อมฉันจะบังคับใจให้ครองชีวิตอยู่ได้อย่างไร พระองค์ได้
 ประทานพระพรแล้วว่าให้หม่อมฉันได้มีพระโอรสมากองค์ แต่
 ถ้าขาดพระสามีแล้วหม่อมฉันจะมีพระโอรสได้อย่างไร ดังนั้น
 หม่อมฉันจึงขอประทานพรข้อนี้ คือขอให้พระศัตยวานได้กลับ
 พระชนมชีพขึ้นใหม่ พระวาจาของพระองค์จึงจะสมจริงดังกล่าว”

พระยมตรัสว่า "จงเป็นไปเช่นนั้นเถิด" แล้วพระผู้

ประสาทธรรมก็ทรงปลด कुमारน้อยขนาดเท่าหัวแม่มือ ออก จาก

บ่วง แล้วตรัสกับนางสาวตรีด้วยพระทัยอันเร่าร้อนว่า "คุณด็กษิณี

นิรมล เราปล่อยพระสามของเรมาแล้ว เธอจงพาพระสามไป

โดยปราศจากโรคเถิด" เมื่อได้ประสาทพรแก่นางสาวตรีแล้ว

พระยมผู้บิตฤๅบิตก็เสด็จไปสู่ที่สถิตของพระองค์

ฝ่ายนางสาวตรีเมื่อพระยมเสด็จไปแล้ว ก็มารับพระสาม

กลับไปสู่พระอาศรมในคืนนั้น เมื่อพระบิดาของพระสามได้

พระเนตรสว่างตขึ้นแล้ว นางจึงเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ทรงฟัง

ในท่ามกลางฤๅษีทั้งหลาย ทำให้พระชนกชนนีของพระสามและ

เหล่าฤๅษีที่มาเยี่ยมเกิดความยินดีขึ้นพร้อมกัน

ครั้นรุ่งขึ้นมีชาวศาลวะมาทูลพระทัยมัตเสนาว่า ศัตรูที่ชิง

ราชสมบัติได้ถูกพวกอำมาตย์ฆ่าตายเสียแล้ว ชาวพระนคร

พร้อมใจกันเชิญพระองค์เสด็จเข้าไปเสวยราชสมบัติในศาลวะนคร

เมื่อยกาวทัญมัตเสนกับพระนางเสพยาผู้กรรมเหลือ ได้เสวยราชย์ใหม่

แล้ว จึงทรงตั้งพระสตัยวานผู้ราชโอรสไว้ในตำแหน่ง

ยุพราชแทนนมา นางสาวตรีก็ได้มีพระโอรสกับพระสตัยวาน

ล้วนแต่กล้าหาญหลายพระองค์ และทำว้อศว์บัตมัทธราชผู้เป็น

พระบิดาของนางสาววิจิตร ก็คือมีพระโอรสด้วยพระนางมาลาวจึง
เป็นพระมารดาของนางสาววิจิตรมากองค์เหมือนกัน เป็นอันว่าได้
ผลเต็มตามพรที่พระยมประสาทแล้วแก่นางสาววิจิตรทุกประการ (๑)

พระยม ตามคัมภีร์มหาภารตะว่า นุ่งห่มสีแดงเลือดสีกาย
เลื่อมประกายสร คือวาวและใสอย่างแก้วทรงมงกุฎ มีตาอันวาว
หัตถ์ถือขบ่วงเรียกว่ายมบาศสำหรับคล้องคนตาย อีกนัยหนึ่งว่า
รูปนักษัตร สีกายเขียว นุ่งห่มสีแดงเลือด มีมิ่งสืบเป็นพาหนะ
หัตถ์หนึ่งถือไม้ช้อยมพิณท์ อีกหัตถ์หนึ่งถือขบ่วง (๒)

พระวรุณ^(๓)

(๒) พระวรุณ เป็นเทวราชเจ้าแห่งฝั่งฟ้า และเป็นเจ้า
แห่งฝน น้ำทั่ว ๆ ไปจึงได้นามว่า "ชลารบดิ" ในพระเวท
ว่า พระวรุณได้กำเนิดจากนางยหิติ จึงได้นามว่าอาทิตย์ (ลูก
นางยหิติ) ด้วยองค์หนึ่ง นางยหิตินั้นเต็มหมายความว่า
สวรรค์อันหาที่สุดมิได้ คือเป็นโลกบรมสุขที่กว้างใหญ่ ไม่มี
ปริมาณ และเต็มด้วยอารมณอันดีเลิศ ชั้นหลังถูกสมมตชน

(๑) คู่เรื่อง สาววิจิตร ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖

(๒) ลูกภิกขาน พระนลคำหลวง

(๓) มีนามเรียกได้ยีกว่า พระพรุณ พระวิรุณ และพระพิรุณ

๑๗
เป็นพระเทพมารดา นางมีพระโอรสกับพระภักย์ประมาณที่ ๘
องค์ คือ

๑. วรุณาภักย์ (คือพระวรุณ)
๒. มิถราภักย์
๓. อริยมนาภักย์
๔. ภคยาภักย์
๕. อองศาภักย์
๖. อินทราภักย์
๗. ธาตวราภักย์
๘. สุริยาภักย์

๑๘
ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่า เทพที่เกิดแต่นางอหิตลวณมคธว่า
 “อาภักย์” ๑๘ ๕๕ ๕๕ ๕๕ ๕๕
 อหิต อาภักย์เทพเหล่านี้สถิตแต่ในอากาศพร้อมด้วยบริวาร มี
 พระวรุณเป็นหัวหน้า

ในรัชกาลสุทรรว่า เมื่อเทวดากับอสูรตั้งค่ายประชิดรบกัน
 ท้าวเวปจิตตาสุทรรราชาแห่งอสูรกับพวกเป็นฝ่ายรุก พระอินทร์
 ราชาแห่งเทวดากับพวกเป็นฝ่ายรับ พระวรุณเทวดาเป็น
 แม่ทัพ ๆ หนึ่งในกองทัพฝ่ายพระอินทร์ คือธงอออกาทัพอสูร

เสียงสนั่นหวั่นไหว พระอินทร์กับท้าวเวปจิตตาสูรอรุณราช
 เข้าสู้รบขับเคี่ยวกันถึงกับย่นกร พระอินทร์ฉายวชิระคือไฟฟ้าต้อง
 พวกอสูรเจ็บป่วยแทบปางตาย ท้าวเวปจิตตาสูรพ่นไฟกรดต้อง
 พวกเทวดาป่วยปวดแสบสาหัสต่างฝ่ายต่างก็ตายกัน เอาแพ้
 ชนกันไม่ได้ และต่างฝ่ายต่างก็ลาทัพกลับไปเอง เทวาสูร
 สงครามครั้งนั้นกล่าวกันว่า เป็นสงครามซึ่งงดงามที่สุดในประ-
 วัติศาสตร์แห่งเทวโลก ถึงกับนักแต่งบทกลอนคนสำคัญ ๆ นำ
 เอาเรื่องมากล่าวเปรียบเทียบไว้ในเรื่องของตนว่า

“งามสองสุริยราชล้ำ	เลอพิศ นานพ้อ
พ่างพัชรินทร์ไพจิตร	ศึกสร้าง
หรือรามเริ่มรณฤทธิ์	รบราพณ์ แลญา
ทุกเทศทุกทิศอ้าง	อินไทไบเทยม”

(ลิลิตทะเลงพ่าย)

บาทที่ ๒ พ่างแปลว่าเหมือน พัชรินทร์ คือพระอินทร์
 ไพจิตร เป็นนามเรียกท้าวเวปจิตตาสูร หมายความว่าพระอินทร์
 กับท้าวเวปจิตตาสูรสู้ศึกกัน

บาทที่ ๓ (หรือราม) หมายความว่า หรือพระรามรบกับ
 ราพณาสูร (ทศกัณฐ์)

พระอมา

“ขอเทชะพระอมาภิษาสวาท

ให้ผูกผาดเพียงพกัตรพระลักษมี

วิมานแก้วแวจฟ้าฝงนาร

คอยพิ้วแวจกล่อมอยพร้อมเพรียง

ขอเทชะพระอินทร์ คิตพิณแก้ว

ให้เจอยแจ้วจับใจแจ่มใสเสียง

สาวสุรางค์นางวาระบำเรียง

คอยขับกล่อมพร้อมเพรียงเคียงประกอง

ขอพระจันทร์กรณารักษาศรี

ให้เหมือนมณีนพเก้าอช่าเศราหมอง

เหมือนหุ่นเซ็ดเล็กล้วนนวลละออง

ให้ผูกผ่องผิวพรรณเพียงจันทร์ทรา

ขอพระพายชายเขยร่าเพยพิศ

ให้ศรีสวัสดิสว่างจิตกนิษฐา

หอมดอกไม้ในทวีปกลีบผกา

ให้หอมรื่นชื่นวิญญานิทรารมณ์

ขอเคชะพระคงการักษานอม

อย่าให้มอมมีระกายเท่าปลายผม

ให้เย็นเรื่อยเรื่อยจ๋าเช่นน้ำนม

กล่อมประทมโสมนัสสวัสดิ์^(๑)

(รำพันพิลาป)

(๑) พระอูมา เป็นพระชายาเอกของพระอิศวรเรียกว่า
 “อูมาเหมวต”^๒ หนังสือสกกาสรตสาครเล่าประวัติพระอูมาว่า
 พระทักษะประชาบดีมีราชธิดาหลายองค์ องค์หนึ่งนามว่าพระ
 สตี พระทักษะประชาบดียกให้เป็นชายาพระอิศวร ราชธิดา
 นอกนั้นยกให้พระยมและเทวดาอื่น ๆ ครั้นหนึ่ง พระทักษะ
 ประชาบดีประกอบบุญกรรม ได้เชิญบรรดาเทพชนมเสกข์
 มาในงานวันแต่พระอิศวรองค์เดียว พระสตีทูลขอให้เชิญพระ
 อิศวรผู้สามีเสด็จมาด้วย พระทักษะกลับสบประมาทพระอิศวร

(๑) ตอนผู้แต่งเค็ดมถารมณณ์นั้นไป - มีเทพธิดาองค์หนึ่งเสด็จมาเยี่ยมพร้อม
 ด้วยบริวาร ได้พูดจาวิตาสะกัน ครั้นแล้วนางทรงวิมานบุษบกลอยขึ้นสู่
 เทวโลก จึงได้อวยพรตามขึ้นไปให้นางเสวยทิพย์รวมตนเป็นสุข

ด้วยวาตะอันรุนแรง (๑) พระสตีน้อยพระหฤทัยทำลายชนมชีพ
ไปเกิดใหม่เป็นพระธิดาของท้าวหิมวัต ได้นามว่า "อุมมา
เหมวดี"

ฝ่ายพระอิศวรทรงทราบ ก็เสียพระทัยเป็นที่สุด จึงเสด็จไป
บำเพ็ญพรตสงขารมณเอยที่เชิงเขาหิมालยครงนน ทารกาสูร
บำเพ็ญตบะมีอาณูภาพรุ่งโรจน์เทพทั้งหลายตกใจกลัว จึงใช้ให้
กามเทพลอบยิงพระอิศวรด้วยศรฝน (๒) เพื่อให้เกิดความรัก
ในพระอุมมาแล้วรับนางเป็นพระชายา จะได้เกิดพระโอรสไป
ปราบทารกาสูร เรื่องก็สำเร็จเป็นจริง ตั้งนั้น พระองค์จึงพา
นางไปสถิต ณ วิมานไกรลาส

พระอุมมา เป็นพระมหาเทวี มีทั้งภาคคีและภาคกุ ภาค
คีได้ชื่อว่า เทวี (นางพระยา) เคารี (เหต็องและกระจำง)
เป็นนางงาม บรรพดี หรือปารวดี (หญิงชาวเขา) เหมวดี
(ลูกสาวท้าวหิมวัต) ส่วนภาคกุได้ชื่อว่า ทูรกา (ผู้เข้าตั้งยาก)
กาลี (หญิงค้ำ) ไกรพี (นำกลัว)

(๑) กุที พระอิศวร หน้า ๓๓

(๒) กุที กามเทพ หน้า ๑๒๑

ภาคตมคนนับถือมาก ส่วนที่เป็นนางทรคา มีรูปสวย
 สาวศราญ มีกายเหลืองและกระจ่างหน้าคู่แต่เป็นหญิงที่โกรธง่าย
 ส่วนที่เป็นนางกาลี มีสีกายดำรูปร่างหน้าเกลียดหน้ากลัว แลปลิ้น
 ปลิ้นตา มีเลือดหยดออกมาทางปาก เอางูเป็นสังวาล มี
 ตะโหลกหัวคนห้อยมือหรือถือไว้

พระลักษมี

(๒) พระลักษมี เป็นเทพีประจำความงามเพราะพระนาง
 เป็นตัวอย่างแห่งนางงามทั้งรูปและกิริยาจึงได้นามว่า "พระศรี"
 และเพราะเป็นผู้นำความเจริญมาสู่สตรีทั้งหลาย จึงได้นามว่า
 "พระภักวดี"

ก็มีภีร์รามายณะว่า เมื่อเทวดาและอสูรช่วยกันกวาดเกษียร
 สมุทรเพื่อได้น้ำอมฤต นางได้ผุดขึ้นมาจากท่ามกลางทะเล จึง
 ได้นามว่า "ชลธิชา" แปลว่า "เกิดแต่ทะเล" หรือ "พระ
 ทะเล" พระคงคาปล่อยนางจากสวรรค์ลงมาอวยพรเป็นครั้งแรก
 เพื่อให้นางสดุดอยู่ขงยงนบนพทิว อย่างแห่งนางงามในโลกสาม^(๑)
 พระนารายณ์รับนางไปเป็นมเหสี เมื่อพระนารายณ์เอาตาร นาง

(๑) คือดาววรก โลกมนุษย์ และบาดาล

มักจะไปเกิดเป็นคู่บุญเสมอ เช่นเมื่อพระนารายณ์อวตารเป็น
พระรามจันทร์ นางได้มาเกิดเป็นนางสีดา พระนารายณ์อวตาร
เป็นพระกฤษณ์ นางได้มาเกิดเป็นนางรুকมณี เป็นต้น

รูปพระลักษมี เขามักเขียนสีกายเป็นสีทองประทับนั่งบน
คอกบัว หัตถ์ถือคอกบัว

พระคงคา

(๓) พระคงคา เป็นเทพธิดาสาวศราญ มีพระเกศา
ยาวประชัน รูปร่างสวยสดงดงาม สถิตอยู่ในน่านน้ำ มีภูตพราย
น้ำเป็นบริวาร นางชอบความบริสุทธิ์ ทรงรังเกียจความไม่
บริสุทธิ์ โดยปรกตินางซ่อนรูปอยู่ในน้ำ นานนับด้วยพัน ๆ ปี
จึงจะปรากฏเป็นทพยรูปขึ้นมาสักครั้งหนึ่ง ใครได้เห็นนับว่า
เป็นขวัญตาของตน ด้วยอำนาจทิพรูปที่ปรากฏ อาจทำคนที่อยู่
ใกล้ให้เห็นขุมทรัพย์ต่างๆ ในน่านน้ำได้ด้วย พวกชาวเรือนับ
ถือเทวีพระองค์นี้มาก เริ่มทำการระด้วยคอกไม้รูปเทียนบูชา
หรือว่ากินาสาคหัวเรือกล่าวคำเป็นต้นว่า "แม่ย่านางขอจงช่วย
คุ้มครองรักษา" แล้วจึงออกเรือถือว่าเป็นสวัสดิมงคล

ประวัติเดิม พระคงคาเป็นพระธิดาของท้าวหิมวัต ร่วม
 พระชนกกับพระคума สถิตอยู่ในลำน้ำสวรวรค์เมื่อท้าวสักระตั้ง
 พิธีอศวเมธ (๑) อัญเชิญพระคงคาจากสวรวรค์ เพื่อชำระ
 พระอังคาร (เล้าถ่าน) ของราชโอรสร้อยองค์ที่โค่นพระ-
 ชนม์ไป พระเทวีรับเชิญ ทรงปล่อยน้ำจากอากาศสวรวรค์บ่ายออก
 เขาหิมาลัยลงมามนุษย์โลก เสียงโกรมกวจนสนั่นหวั่นไหวตลอด
 ๗ ปี ๗ เดือน พระอศวธเป็นเจ้าเกรงว่าน้ำจะท่วมโลกมนุษย์
 จึงแผ่นจาก วิมานไกรลาสมาคดพระเมาลี ออกเป็น เฟิงรับน้ำไว้
 พระคงคาเสด็จลงมาหลงวน ไหลเวียนอยู่บนเคียรพระอศวธตั้ง ๆ
 พนปี พระอศวธเป็นเจ้าจึงคอยระบายน้ำจากเฟิงพระเกศาลงมา
 มนุษย์โลกทีละน้อย ๆ พระองค์จึงได้นามว่า “คงคาธร” แปลว่า
 “ทรงไว้ซึ่งพระคงคา” และเพราะได้พระเทวีเป็นพระชานาคด้วย
 จึงได้นามอีกว่า “คงคาสรี” แปลว่า “ผู้พระคงคา” ซึ่ง
 แตนนมาพระคงคาจึงได้สถิตอยู่ในแม่น้ำในมนุษย์โลก เป็นเทวี
 ประจักษ์น้ำและทะเลหลวงทั่ว ๆ ไป

(๑) คือพิธีชำระล้างด้วยน้ำ

ช่ายาเอกของพระอินทร์

เมื่อนั้น ท้าวมาลวราชรังสรรค์

เห็นนางสีดาวไลวอเย

งามตึงดวงจันทร์ไม่ราศี

มาตรแมนถึงองค์พระอุมา

นางสุชาดาโฉมศรี

นางสุจิตราเทวี

สุนันทานารีอรทัย

ทงสุธรรมานงคราญ

จะเปรียบงามเขาวมาดย์ก็ไม่ได้

ทวสวรรค์ชนพาสุราลัย

ไกลกันกับโฉมนางสีดา

กระนั้นแหละหรือทศกัณฐ์

จะไม่ผูกพันเสน่หา

พาทั้งโคตรวงศ์ในลงกา

แสนสุโยธาวยปราบ

แต่กัณฑ์ทรงทศธรรม

ยังหวาดหวั่นเคลิ้มไปด้วยสงสาร

หากมีอุเบกษาญาณ

จึงประหารเสียได้ไม่โยติ^๑

(รามเกียรติ์ รัชกาลที่ ๑)

เมื่อพิสูจน^๑ ได้ความเท็จจริงแล้ว ทรงพิพากษาให้ทศกัณฐ์
ส่งสีดาคืน ให้แก่พระรามผู้จำเลย แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมส่งนางคืน
สงครามจึงได้ยืดเวลาออกไปอีก

(๑) นางสุชาดา เป็นพระชายาเอกของพระอินทร์
ประวัตติ์เดิม นางเคยเป็นนางนกยางอยู่ในชอกเขาด้วยเหตุที่เมา
โลกีย์เกินส่วนไม่ประกอบกมลเหมือนนางทั้งสาม พระอินทร์
เมื่อได้เสวยทิพย์สมบัติใหม่ ๆ ตรววดูพระชายาทองสี เห็นแต่
นางสีจิตรา นางสุนันทาและนางสุธรรมมา ส่วนนางสุชาดา
หายไปหาได้มาเกิดเป็นพระชายาไม่ จึงส่งทิพย์เนตรรู้ว่ นาง
ไปเกิดเป็นนางนกยาง ก็เสด็จลงมาสอนให้รักชาติดี แล้วทรง
แปลงเป็นปลาตายนอนหงายอยู่บนหลังทราย นางเห็นก็ขยับ
เข้าจิก แต่พอปลากะตึกก็วางปาก ทรงทศลงอยู่อย่างนั้นถึง

(๑) ก่อนที่รามาดำรงราชว่ความระหว่างทศกัณฐ์เป็นโจทก์ พระรามสามีนาง
สีดาเป็นจำเลย

สามครั้ง เห็นว่านางมันในคิดดีแล้วก็เสด็จกลับไป นางรักษา
 คិតกรรมาณจิตอยู่อย่างนั้นจนพอมตาย ได้ไปเกิดเป็นลูกสาวนาย
 ช่างหม้อในเมืองพาราณสี รักษาดีอย่างนั้นอีก พระอินทร์
 ทรงทราบจึงนำรัตนะ ๗ ประการมาให้นาง เพื่อจะได้แลกเปลี่ยน
 แลกเอาทรัพย์อย่างอื่นมาเลี้ยงชีวิต นางตายจากอัฐภาพนั้น
 แล้ว ได้ไปบังเกิดเป็นราชธิดาของท้าวเวปจิตตาสุรราชาผู้ครอง
 อสุรภาพ เพราะคิดที่นางรักษาบริสุทธิ์ถึงสองอัฐภาพ ส่งให้
 นางมีรูปเป็นสิริสวยสดงดงามกว่านางในฝั่งฟ้า ตั้งนามนาง
 จึงเป็น

“ธิดาควงจิต ของอสุรตรี เลอลักษณ์สมบุรณ์ นาง
 สุชาดา นางฟ้าไต่ปูน พิมพพิภกรเพ็ญพูนยมยิ่งสาวสวรรค์
 สองแก้มผ่องเผย ดูดั่งจะเขี้ยว กุหลาบอายกัณฑ์ โอบอุ
 เยี่ยมล้ำอาจ เนตรนางค้ำมัน บัวทิพย์อายถัน สุทาควงใจ”
 (วัชรินทรวรรณะ ถิ่นทอง)

ท้าวเวปจิตตาสุรอรุณทรราชา เมื่อได้พระธิดาเป็นที่ต้อง
 พระหฤทัยเช่นนั้นจึง

“สงวนนางในปรารภที่ทอง มีนางรองอยู่งามแทน
 รับใช้ไม้ซากกแกกลน บริบาลสุกานตา

งามนางสถิตแท่น

วิมลแม่พระจันทร์

ประทับด้วยคารา

คือนางห้อมล้อมบังอร

(วัชรินทร์วรรณ คำกาพย์)

ท้าวเธอปรารถนาจะทำการสยุมพร คือให้พระธิดาเลือก

คู่ครองเอาเอง จึงประกาศพวกอสูรให้มาประชุมพร้อมกันที่

หน้าพระลานหลวง แล้วประทานพวงมาลัยให้แก่พระธิดา

พระอินทร์ทรงทราบจึงแปลงพระองค์เป็นอสูรแก่มาหยงน้อย ที่ท้าย

บริษัทอสูรหนุ่ม นางสุชาดาเที่ยวตรวจดูอสูรหนุ่ม ๆ เพื่อเลือก

เลือก ๆ ดูไม่สบอารมณ์ แต่พอเห็นอสูรแก่หนวดเคราครีบกาง

สันหลังโง่ง ก็เกิดความรักด้วยอำนาจบุพเพสันนิวาส นางจึง

ซัดพวงมาลัยไปคล้องคออสูรแก่กล่าวว่า "ท่านผู้หน่อก้อยสามของ

ฉัน" อสูรแก่ตรงเข้าอุ้มนางเปล่งสิงหนาทว่า "เราคือสักก-

เทวราช" แล้วพาเหาะมาชนเวชยันตราจรดที่จอกไว้ในระหว่าง

มรรคา พระมาตุลย์บกระทางถึงเทพนคร พระอินทร์พานาง

เข้าสู่พิมานไพชยนต์ ทรงตั้งเป็นพระชายนอกใหญ่กว่าเทพ

อัปสรทั้งหลาย

(๒) สุกิตรา (๓) สุนันทา (๔) สุธรรมา สามนางนี้

ได้เป็นพระชายนอกของพระอินทร์ ประวัตต์เดิมนางทั้งสามเคย

เป็นหญิงร่วมสามีกับนางสุชาดา ได้ประกอบกองกุศลตามอย่าง
 สามีผู้ใจบุญ คือนางสุธรรมาได้มีส่วนสร้างศาลา ด้วยให้ช่อฟ้า
 ประดับยอด ผงชนไปมาได้พักอาศัยมองเห็นช่อฟ้าที่จารึก
 อักษรว่า "ศาลาสุธรรมา" ก็เกิดความเสื่อมสี นางสุนันทาได้สร้าง
 สระ เพื่อคนไปมาได้อาบดื่มเป็นสุขสำราญ นางสุจิตราได้สร้าง
 สวนรมณีย์ เพื่อคนสัญจรไปมาได้เด็ดดอกไม้แซมผมและตัดผม
 เล่นเป็นสุขสำราญ เมื่อมาชมมานพผู้สาม ได้มาบังเกิดเป็นพระ-
 อินทร์ (๑) นางทั้งสามก็ได้มาบังเกิดเป็นพระชายาเอกทั้งสาม
 นาง (๒)

กามเทพ

“โฉมนางนึ่งน้อยช้อยชด

งามหมดหาที่ตีมิได้

ฤทธิรักจูงออกยอกใจ

คือไฟเผาดวงหทัยา

กามเทพทนางองอาจ

(๑) กุศิพระอินทร์ หน้า ๕๕

(๒) กุศิบรรณกถาธรรมบท กัมภีร์พุทธศาสนา

ผาดแผลงกรแกมบปผา
 ศรศักดิ์บกกอยู่แทบอร่า
 หอมชื่นนาธาน่าอินท
 คึงแต่ประสบบพบสมร
 จิตพนรอนดั่งไฟจ
 กลัวแต่เจ้าจะไม่โยค
 พจงไม่กล่ามาวอน
 ถ้าวรวานองรักสมครบ่าง
 ที่ไหนพิจะห่างดวงสมร
 ขอเซยพอวายหายรอน
 บังอรอยาตัดอาลัย”(๑)

(เรื่องคกุนทลา)

(๑) กามเทพ เป็นใหญ่เห็นอนางอัปสรทั้งหลายและเป็น
 เจ้าแห่งความรัก ถ้อศรคอกไม้ จึงได้นามว่า “กสมาวธ”
 ครนยงไปต้องอกชายหญิงคู่ใด ชายหญิงนั้นเป็นต้องรักกัน
 หนังสือหรือวังสระว่า พระกามเทพเกิดแต่พระลักษมี จึงได้นาม
 ว่า “ศรนนท” แปลว่าเป็นที่โปรดปรานของพระศรี คือ
 พระลักษมี คัมภีร์ปราณะเล่าว่า

(๑) วรรณคดีไทย ขวัญจันทร์ ตรีศกกับนางคกุนทลา ธิดาเลี้ยงของพระกัณวณนี

ครั้งหนึ่ง - พระกามเทพคิดกับพระวสันต์สุดท้ายที่รัก ให้

พระวสันต์เนรมิต ดอกไม้ให้บานส่งกลิ่นหอมระรื่นเพื่อจะลอบ
 ยิงพระอิศวรให้เกิดความรักในพระอามาแล้วรับนางเป็นพระชายา
 ตามคำสั่งของสุรเทพทั้งหลาย พระวสันต์ได้กระทำตามคำสั่งของ
 สุดท้ายที่รัก พอพระอิศวรเสด็จผ่านมาพระกามเทพจึงเอาบุษปศร
 (ศรดอกไม้) ลอบยิงพระองค์ตอนที่พระอูระ พระอิศวรเมื่อต้อง
 บุษปศรก็ทรงตะลึง จึงล้มพระเนตรดวงที่ ๓ เกิดเป็นไฟกาล
 ไหม้พระกามเทพสูญไป จึงได้นามว่า "อนงค์" แปลว่า
 "ไม่มีตัว"

ข้อสังเกต อนงค์ เป็นนามเรียกพระกามเทพ นักแต่ง
 บทกลอนนำมาใช้เป็นชื่อหญิงรูปสวย (แต่ถ้าไม่สวยก็เห็นจะ
 ไม่เรียกว่า "อนงค์") เพราะหญิงรูปสวยอาจจูงใจชายให้มา
 จอดอยู่ที่รูปสตรีของนางได้ ไม่น้อยหน้าพระกามเทพซึ่งทรง
 บุษปศรเลย

“ได้ยลพักตร์รักเหลือไม่เบือรัก

อกจะหักเพราะอนงค์ศรทรวงแหลม

ให้แก่นักคิดจิตเจ็บที่เห็นบแนม

ไม่ยอมแยมเยอนให้ชื่นใจเอ๋ย”

(นิทานเวตาล)

ศรทรงแหลม หมายถึงศรเนตร แต่อาจหมายถึงศรรูป
หรือศรเสียงคำกั๊วไต

“สามเล่มราเมศไ้	ชำนาญ
แม็กสามศรชามู	เช่นท้าว
สามศรพระหากผลาญ	มารมอด ม้วยฤ
ศรแม่ฟ้าตกทรวงราว	พิดน โคยสมร
ศรรูปศรเนตรทรง	ศรเสียง
ศรละศรแม่เอียง	อาตมแยง
ยิงทีละทีเพียง	ฟ้าฟ้าต สายฤ
อกแผ่นดินฟ้าแลง	พิกรามฟ้ากรวย”

(นิราศเขาคันทนา)

พระกามเทพ มีชื่อเรียกได้หลายชื่อเช่น มาโนช (เกิด
แต่ใจ) รากพจนต์ (ก้านแห่งรากะ) ศฤงคารโยนี (บ่อเกิด
แห่งความรัก) มายี (ผู้ลวง) มาร (ผู้ผลาญ) สมร (ความ
รัก ความจำใจ) เป็นต้น^(๑)

จินตกรวิไบราณเศยเฮา “สมร” อันเป็นนาม ๆ หนึ่ง
ของพระกามเทพมาใช้ในที่ ๆ หมายถึงความรัก

(๑) สอภักฐานเรื่องทกนภดา

“นางห้องกรรณพงษ์ไศยีน **โฟสมร**รามริน

วันอาทิตย์ทางแวงตาตฤตา

พุ่มฟายนองพายุปชารา **ชารี** โลมลา

ถ้าเลียมหลกทอยเทพี”

(สมุทราโฆษก้าฉันท์ ก่อนนางทินทุพถักกรรณพญาพระสมุทราโฆษ)

(๑) **โฟสมร** หมายถึงไฟคือความรักก่อนหลังออกมาจาก

ซิวหัวใจ บังคับให้นางระทดใจถึงกับรินสายน้ำตาออกมาเอง

พระพักตร์ จนพระพิไธยง (ชารี) ต้องปลอบประโลมเอา

ใจนาง

มาร ทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นสภาพผู้สร้าง มีบ่วงคือ

ราคะ โทสะ และโมหะสำหรับคล้องสัตว์ให้อยู่ในอำนาจแห่งตน

ตรงกับทางไสยศาสตร์ (ศาสนาพราหมณ์) ที่ว่า พระกามเทพ

มีศรบุษปมาลย์ (ศรดอกไม้มัน) ยิงต้องผู้ใด ผู้นั้นย่อมเกิดราคะ

คือความรักในรูปโฉม รวมความว่า **มาร** (กามเทพ) ทาง

ไสยศาสตร์มีปลายศรบุษปมาลย์เป็นราคะ **มาร**ทางพุทธศาสนา

มีกวางเป็นราคะ ความเหมือน ๆ กันอยู่ที่ อนึ่งเทพบุตรกามเทพที่

กล่าวในคัมภีร์พุทธศาสนา น่าจะตรงกับกามเทพ เพราะมาร

เป็นเชื้อของกามเทพและกามเทพก็เป็นเทพบุตรเหมือนกัน ถ้า

จะเรียกกามเทพว่า "เทพปุตตมาร" บ้าง ก็เห็นจะไม่ผิด
 ศาสตราโคตมพุทธเจ้าของเรา ได้เปลื้องพระองค์พ้นจากบ่วง
 แขนของมารด้วยคำนาถตบะ และทรงยังเวไนยสัตว์ให้พ้นจาก
 บ่วงมารด้วย ดังนั้น โลกจึงเคารพบูชาพระองค์

“พระศรีศรีสรศาสดา มีพระมหีมา

นภาพันชยาตี

เนื่องนาทอสรกษัตริย์ โอนอ่อนเมาลี

บำบวงในบาทโกมล”

(สมุทรโฆษ คำฉันท์)

ตยาตี (ตี-อัคตี) คือไฟ ๓ กอง ไล่แก่ราคะ โทสะ
 และโมหะ ขอให้ระลึกที่ว่า พระอิศวรทรงพิพม์อำนาจครอง
 ไตรโลก ยังฤกษมารคือกามเทพยังด้วยปลายศรบุษปมาลัยร่วง
 จากแท่นตบะ ต้องเสด็จมารับพระองค์มาเป็นพระชายาเอก ส่วน
 ศาสตราโคตมพุทธเจ้าของเราเสด็จข้ามโลก พ้นจากอำนาจมาร
 พระองค์ไม่ต้องปลายศรบุษปมาลัย คือราคะเสียบแทงพระหฤทัย
 กระนั้น พระองค์ยังจะไม่ประเสริฐกว่าใคร ๆ อีกหรือ

รูปพระกามเทพ มักทำเป็นชายหนุ่มรูปงาม ชื่นกแก้ว
 มีนางอัปสรเป็นบริวาร มีธงพณแดงเป็นลายรูปมังกร (๑)

(๑) ถ้อยความเรื่องศกุนตลา

กรุงพาด

๕๐
ครึงอเหเนาสุริยวงศ์อันทรงภวิช

๕๑
พระทรงฤทธแรมร้างจินตะหรา

๕๒
พระสุธนร้างนางมโนห้รา

๕๓
พระรามร้างสีกาพระทัยตรอม

๕๔
องค์พระเพชรปาดน้ท้าวตรีเนตร

๕๕
เสียดพระเวทศกทวารกรุงพาดณอม

๕๖
สัจตราลาตายไม่วายตรอม

๕๗
แต่ล้วนเจอมจรณทางสองค้

๕๘
แสนสุขมรุมร้อนค้วยร้างรัก

๕๙
ยังไม่หนักเหมือนนพ้ โศกสลดประสงค้

๖๐
ไม่ถงเจอนเพื่อนรักเขาทกทรง

๖๑
ว่าชูปลงกว่าก่อนเป็นชอนกาย

๖๒
พ้แกงเจยเจยชมชลาสินธุ

๖๓
ไพอ้องกันธารเกษมกระแสนาย

๖๔
แต่เพลนชมอยุ่บนนตะวันชาย

๖๕
ก้กลับหมายมุ่งมายังอาราม

(น้รากพระบาท)

(๑) กรุงพาดถนอม หมายความว่า กรุงพาดลอบเข้า
ร่วมนางสุจิตรา ทำให้นางเสียความบริสุทธิ์ทั้ง ๆ ที่ไม่มีเจตนา
จะร่วมด้วย

กรุงพาดเห็นภพพาดธู^๘ เป็นราชาครองนคร โสณิตปุระ^๙
ในชมพูทวีป มีฤทธเดชเทียว ไต่ถึงสวรรคัมมณฑล^{๑๐} เกษมถอด^{๑๑}
กลอนสลักประตูหน้าต่าง^{๑๒} ใต้ทุก ๆ ชนิต และแปลงตัวได้อีกด้วย^{๑๓}
ครึ่งหนึ่งเป็นกราวฤคุด^{๑๔} จึงขึ้นไปเที่ยวบนสวรรค^{๑๕} พบนางฟ้า^{๑๖}
จับระบำเล่นน้ำฝนอยู่ด้วยเทพบุตร จึงเข้าโลมนางฟ้า พวก
เทพบุตรหลีกหนีเพราะกลัวฤทธ^{๑๗} ผ่องนางฟ้าลอบเข้าวิมาน กรุง
พาดตามโลมมาถึงหน้าพิมานไพชยนต์^{๑๘} ขณะนั้น นางสุจิตรา^{๑๙}
นั่งเยี่ยมพระแม่แลดูอากาศ^{๒๐} ฟุ้งด้วยระอองฝน กรุงพาดประสบ
เนตรนางก็เกิดความรัก ลอบสังเกตเหตุการณ์ไว้ เมื่อพระอินทร์^{๒๑}
 رأى พระเวท ผูก ทวาร ไพชยนต์ แล้ว เสด็จลงเล่น นันทโนทยาน^{๒๒}
(สวนสนุก) กรุงพาดจึงแปลงเป็นพระอินทร์^{๒๓} ร่ายพระเวท
สะเตาะกลอนเข้าไปนอนแนบนางสุจิตรา พอตะวันบ่ายชายดวง
ก็ออกจากวิมานไพชยนต์^{๒๔} ร่ายพระเวทผูกประตูวิมานสนิทก็แล้ว
หลีกไป

ฝ่ายพระอินทร์เสด็จกลับจากนั้นทโนทยาน ร่ายพระเวท
เปิดประตูวิมานเข้าไปนั่งแนบนาง นางสัจจิตราทูลถามว่า “เมื่อ
สักครู่ พระองค์เสด็จเข้ามาหาหม่อมฉันไหม ใช่หรือ?”

พระอินทร์ตรัสว่า “ภาพที่ปรากฏแก่นางเมื่อสักครู่หนึ่ง
นั้น เป็นความจริงหรือความฝัน”

นางทูลว่า “เป็นความจริงหาใช่ความฝันไม่เทว่ะ”

พระอินทร์ตรัสว่า “ถ้าเป็นความจริง เขาก็เสียความ
บริสุทธิ์ด้วยกรุงพาด ผู้ปลอมร่างลอบเข้ามาลักสัมผัส”

ได้ฟังดังนั้น นางก็เสียใจทูลว่า “อยู่เถิดเทว่ะหม่อมฉัน
จะกลั่นใจตายไปเกิดในเมืองดิน เพื่อล้างมันเสียทั้ง ๆ ที่มัน
เล่นหาในหม่อมฉัน”

พระอินทร์ตรัสว่า “อย่าได้งกไปให้พี่เขี้ยวโศกเลย
พี่ไม่ถือโทษหรอก เพราะใจน้องบริสุทธิ์”

“เทว่ะ จิตใจที่บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์นั้น ไตรจะล่วงรู้
ล่วงเห็น โลกเขาพิสูจน์ข้อเท็จจริงกันด้วยตาหูฟัง เรื่องนรุตถ
เทพดาทั้งหลาย หม่อมฉันก็อายุสขุแสนอายุ จำต้องลงไปล้าง
มลทินโทษให้บริสุทธิ์ด้วยเวรสนองเวร” พุทธังพนนแล้ว นางก็
กลั่นใจตาย ลงมาเกิดในคอกบัวสัตตบรรณกลางสระใหญ่ซึ่งทั้ง

อยู่ใกล้อาศรมพระฤๅษี พระฤๅษีลงมาสงฆ์หน้า เห็นกุมารี

นอนอยู่ในระหว่างกลีบสัจจบรรณจึงเก็บมาเลี้ยงไว้ด้วยให้นมแพะ

กึ่งจนเจริญวัย พระฤๅษีเห็นรูปนางสวยสดงดงามสมด้วยลักษณะ

นางพระยาทุก ๆ ส่วน จึงขนานนามว่า "อุษานารี" แทนนม

ทรงนิน กรุงพานไปเยี่ยมพระฤๅษีเห็นนางมีรูปสวยสดงด

งามมาก จึงขอมาเลี้ยงไว้เป็นธิดาทวงสวาท เมื่อนางมีอายุได้

๑๖ ปี เจริญรูปสมบัติด้วยเสมอด้วยนางฟ้าที่สกลสวย

วันหนึ่ง พระอินทร์ทูลลาพระเจ้าจักรกฤษณ์ออกประพาส

ป่าด้วยบริวาร เทียบอล่ามฤๅษีเพลินอยู่จนกำมิด ทวีตส่งให้

สารถีกรรอกเข้าจอกที่ ไทรร่มไทรเพื่อพักผ่อนนวรกาย อากั๊ยแสง

จันทร์ส่องลอคพุ่มไทรลงมาวาง ๆ ท่ามกลางชวาลา พระพาย

พัดกลิ่นบุษปชาตีมาสู่พระนาสาหอมระรินรส กษัตริย์หนุ่มก็

เกิดมระงับหลับไป

ฝ่ายพระไทรเทพารักษ์สถิตอยู่ที่นั้น เห็นกษัตริย์หนุ่มรูป

สวยควรได้แก่ราชธิดาทที่ทรงเกียรติ จึงอุ้มพระอินทร์เหาะไป

สมนางอุษาในปราสาทรัตนามัยของกรุงพาน เวลาชานจะรุ่ง

ก็พากลับ พระอินทร์ทูลคืนบรรทมไม่เห็นนางก็เสร์าเสียพระทัย

พาบริวารกลับนครทวารวดี

ฝ่ายนางอุษาต้นซัน ไม่เห็น กษัตริย์หนุ่มก็ เศร้าใจ บอกแก่
นางวิจิตรเลขา^(๑) ว่า เมื่อคืนนมกษัตริย์หนุ่มเข้ามาหลับนอน
ด้วย ถ้ามีพบชายที่รักนางจะกลืนใจตาย นางวิจิตรเลขา
พระพี่เลี้ยงวาทกรูปกษัตริย์หนุ่มท้าวกรมพรวินให้นาง ตู นางตู ๆ
ไปถึงรูปพระอนันทรทศกษัตริย์ นึกคือชายคนทีลอบ เข้ามาหานาง
เมื่อคืนนี้ พระพี่เลี้ยงเบนใจด้วย รีบเหาะไปรีบ พระอนันทรทศ
มาในเที่ยงคืน พระอนันทรทศเสวยสุขท้าวนางอุษา อยู่หลายวัน
กรุงพาดเจ้าเรื่องก็โกรธสั่งให้พวกกมกัณฑ์ออกย ต้อมจับ มีการ
ต่อสู้กันชนในปราสาทแตกแพศยทศพระอนันทรทศ กรุงพาดเสด็จ
ออกจับเองทรงชัตนาศบาศ (บ่วงนาค) ไปมัดพระอนันทรทศ
มาผูกประจานไว้ ชั่วแควพรสะพัด ไปถึงพระจักรกฤษณ์เสด็จไป
ท้าวเชอจรัสชานพระพลรามผู้เชษฐา และท้าวไกรสูต (มีทา
พระอนันทรทศ) ยাত্রาทัพไปช่วยแก่พระเจ้าหลาน กรุงพาดรีบ
ไปเชิญพระอัครและพระขันธกุมารมาช่วยรบ สองเทพเข้า
แพศยทศพระจักรกฤษณ์ซึ่งเป็นนารายณ์อวตาร กรุงพาดแถมิต
แซนพันแซนเข้ารบพลเข้ารบ สองทัพประจัญบานกันเอนงเลือด
พระจักรกฤษณ์ทรงขว้างจักรวรุท ไปตีทัพกรุงพาดขาดเหลือแต่
สองแขน ทรงเงอจกรจะขว้างไปตีศัตรูอีก พระอัครทรง
ห้ามว่าอย่าทำอย่างนั้น กรุงพาดเป็นกษัตริย์เรื่องอำนาจ เทวดาและ

(๑) บางทีก็เรียกว่า นางศุภลักษณ์

มนุษย์รู้จักมาก ^{๔๒ ๗} เอาไว ^{๗๒ ๗} เป็นนายยามเฝ้าประตูดีกว่า ^๕ พระจักรกฤษณ์ ^๗
 ทรงเห็นชอบด้วย ^๕ เสร็จสงครามแล้ว ^{๕ ๕ ๕} ให้เดินกองทัพ ^๕ ทัพแห่งพระ
 อนิรุทธกับนางอุษา ^๕ จากนคร ^๕ โสณโตมา ^๕ สิ้นนคร ^๕ ทวารวดี ^๕
 กรุงพาด ^๕ ใต้ ^๕ ริม ^๕ ผล ^๕ แห่ง ^๕ เวน ^๕ ส ^๕ เอง ^๕ เวน ^๕ ก็ ^๕ ถูก ^๕ เขา ^๕ บัง ^๕ กับ ^๕
 ให้ ^๕ มา ^๕ เฝ้า ^๕ ประตู ^๕ ราช ^๕ วัง ^๕ พระ ^๕ จักร ^๕ กฤษณ์ ^๕ ฝ่าย ^๕ นาง ^๕ อุษา ^๕ เสวย ^๕ สุข ^๕ เป็น
 นั ^๕ ร ^๕ ตรี ^๕ คร ^๕ ั้น ^๕ เสน ^๕ พระ ^๕ ชนม์ ^๕ แล้ว ^๕ ก็ ^๕ ได้ ^๕ ไป ^๕ เกิด ^๕ เป็น ^๕ นาง ^๕ สัจ ^๕ ติรา ^๕ ทร ^๕ อย ^๕
 ต้า ^๕ แห่ง ^๕ งาม ^๕ งาม ^๕

สัตตภณท์-สัทนทร

“คร ^๕ ุ ^๕ ท ^๕ พ ^๕ ึง ^๕ ย ^๕ ัง ^๕ ก ^๕ ึง ^๕ ฤ ^๕ ท ^๕ ย ^๕ แ ^๕ ค ^๕ ัน ^๕
 ต ^๕ ัง ^๕ ห ^๕ ึ่ง ^๕ แ ^๕ ส ^๕ ะ ^๕ น ^๕ อ ^๕ ั ^๕ ร์ ^๕ น ^๕ ั ^๕ ร์ ^๕ ทุ ^๕ ร์ ^๕ (๕) ^๕ มา ^๕ จ ^๕ ุ ^๕ ค ^๕ ุ ^๕ จ ^๕
 แ ^๕ ส ^๕ แ ^๕ ส ^๕ ะ ^๕ ัง ^๕ แ ^๕ ก ^๕ ต ^๕ ัง ^๕ ก ^๕ ล ^๕ ่า ^๕ ว ^๕ ่า ^๕ ท ^๕ ี ^๕
 ว ^๕ ่า ^๕ ก ^๕ ่อน ^๕ เ ^๕ ็น ^๕ เ ^๕ ็น ^๕ เ ^๕ ็น ^๕ ะ ^๕ พ ^๕ ิน ^๕
 เ ^๕ ไร ^๕ ไ ^๕ ้ ^๕ พ ^๕ ัง ^๕ ก ^๕ ัง ^๕ ว ^๕ าส ^๕ ป ^๕ ะ ^๕ ส ^๕ าน ^๕ ส ^๕ าย ^๕
 บ ^๕ ร ^๕ ร ^๕ ย ^๕ าย ^๕ ห ^๕ ล ^๕ าก ^๕ จ ^๕ ิต ^๕ ค ^๕ ิ ^๕ ติ ^๕ ฤ ^๕ ติ ^๕ วั ^๕ ฏ ^๕
 อ ^๕ ึ่ง ^๕ น ^๕ าย ^๕ ก ^๕ ็ ^๕ เป็น ^๕ ช ^๕ าย ^๕ แ ^๕ ้ ^๕ เ ^๕ ็น ^๕ จ ^๕ ัน ^๕
 ไ ^๕ ้ ^๕ ะ ^๕ ุ ^๕ เ ^๕ ็ ^๕ เ ^๕ ็ ^๕ เ ^๕ ็ ^๕ ึง ^๕ ส ^๕ ิ ^๕ ฆ ^๕ พ ^๕ ฬ ^๕
 เ ^๕ ไร ^๕ ทุ ^๕ รา ^๕ บ ^๕ ท ^๕ าท ^๕ ทุ ^๕ เ ^๕ ไร ^๕ ะ ^๕ เ ^๕ ติ ^๕ ษ ^๕ ะ ^๕ อ ^๕ ร์ ^๕ ญ ^๕
 ส ^๕ ต ^๕ ต ^๕ ภ ^๕ ณ ^๕ ท์ ^๕ ค ^๕ ัน ^๕ ส ^๕ ม ^๕ ทุ ^๕ ทุ ^๕ ไร ^๕ ส ^๕ ี ^๕

(๕) อัครนักร ก็คือไฟกาล

แม้จะขว้างแฉวงทางมยุรี
 ก็จมลงถึงที่แผ่นดินกาล
 ค่ายหน้าเนนสุขขมตะเขี่ยก่อน
 จึงชื่อลัทธกรอันไพศาล
 ประกอบหม่อมจักษุมภาพาล
 ศาสตร์ารงอกหน้าและนาคินทร์
 ผู้โตชามนทลัทธกร
 กม้วยมรณเบเนเขยอแกสจวสัน
 แลนมหาพระยาครุฑยังเต็มปิ่น
 จึงลวงสินธูถึงพิฆานทอง
 แนนายนี้ไปโฉนเล่า
 หรือโดยเตาว่าเล่นพอเห็นคล่อง
 หรือเหาะเห็นเกินไต้ตั้งใจปอง
 จึงไต่ไปเห็นห้องพิฆานชัย
 หรือประกอบกายสัทธฤทธิเวท
 วิเศษค้ำยมนตราเป็นโฉน
 เราก้หวังอยู่ตัวยังไม่เคยไป
 คึกกะไทรศึกษาเป็นอาจารย์

(ถกกับกตอนสุภาท ทอนพระยาครุฑกล่าจกับกนธรรพ)

(๑) สัตตภณทัต เป็นชื่อภูเขายิ่งใหญ่ทั้ง ๗ คือ

- ๑. สัทิสสน์
- ๒. การวิก
- ๓. ยัสันธร
- ๔. ยุกนธร
- ๕. เนมิธร
- ๖. วินันต
- ๗. อัสถกรวรรณ

หนังสือทศชาติ ตอนเนมิชาติกเรื่องที ๕ มีกล่าวถึงภูเขา
 สัตตภณทัต สมเด็จพระชินวร ๗ สังฆราช วัตรราชบพิตรทรง
 แปลไว้ว่า

“ภูเขาใหญ่ทั้ง ๗ คือ ภูเขาชื่อสัทิสสน์อยู่ภายนอกภูเขา
 ทั้งปวง ภูเขาชื่อกรวิกะอยู่ภายในและสูงกว่าภูเขาชื่อสัทิสสน์
 ทะเลชื่อสัทันตระอยู่ในระหว่าง ๒ ภูเขานี้ ภูเขาชื่อยัสันธระอยู่
 ภายในและสูงกว่าภูเขาชื่อกรวิกะ ทะเลชื่อสัทันตระอยู่ในระหว่าง
 ๒ ภูเขานี้ ภูเขาชื่อยุกนธระอยู่ภายในและสูงกว่าภูเขาชื่อยัสันธระ
 ทะเลชื่อสัทันตระอยู่ในระหว่าง ๒ ภูเขานี้ ภูเขาชื่อนเนมิธระ
 อยู่ภายในและสูงกว่าภูเขาชื่อยุกนธระ ทะเลชื่อสัทันตระอยู่ใน
 ระหว่าง ๒ ภูเขานี้ ภูเขาชื่อวินันตอยู่ภายในและสูงกว่าภูเขา

ชื่อเหม็นธวะ ทะเลชื่อสัตว์นครอยู่^๒ในระหว่าง ๒ ภูเขาน^๕ ภูเข^๕
ชื่อสัตว์กษัตริย์อยู่^๒ภายในและสูงกว่าภูเข^๕ชื่อวันตกะ ทะเลชื่อสัตว์
นครอยู่^๒ในระหว่าง ๒ ภูเขาน^๕ ภูเข^๕ทาง ๗ เหล่าบนขึ้นไปโดย
ลำดับมีในสัตว์นครสมทรว^๑ ดงชนบท^๕ในดงอยู่^๒ เป็นที่พักสถาน
ที่อยู่แห่ง^๒ มหาราชเทพเจ้าทั้ง ๔

(๒) สัตว์นคร เป็นทะเลลึกกว้างใหญ่ไม่มีปริมาณ

ประกอบด้วยน้ำผสมละเอียดยิ่งนัก^๕ แม้แต่ขี้วางแหวหางนกยูง
ลงไปก็จม มีสัตว์อาศัยอยู่^๒แทบทุกชนิด ทะเลชื่อสัตว์นคร^๕
อยู่^๒ในระหว่างเขาสัตว์กษัตริย์

ฉำกหิมพานต์

เดินถือพาฬเขนหอกลาง^๕
ของชนช่างสร้างชนไว้ใหม่ใหม่^๕
หอนงตงจากพบไว้^๕
ชนทองกรงทองใส่สรอจกตา^๑
กระจกใหญ่ใส่รูปฝรั่งนั่ง^๕
นัยนตาตั้งคือนกคณคูสมหน้า^๕
ชมพลางทางเดินเพ็ชชเพ็ชฌนา^๕
รับเวงเว้าหาเจ้าจันทอง^๕
เห็นทาสหญิงนอนกตงหอกลางหลับ

สะเคาะจับเดินเข้าไปในห้อง
 เครื่องแก้วเพชรพรายอยู่กายกอง
 จากสองชนมานมดม
 มานนพมอานกของท่า
 จำได้ไม่ผิดนัยนึ่งาพิ
 เล็นใหม่แม้นเขียนแนบเนียนดี
 สนมมือแล้วแต่นางเที่ยว
 เจาบักเบนป่าพนาเวศ
 ขอบเขตเขาคลุ่มช่อมเขี้ยว
 รุกขชาติคาชไบระบัดเรียว
 พริงเพรียวคอกตกระคระทวง
 บักเบนมยุราตงวาร้อน
 ผ่ายพอนอยู่บนยอดทภูเขาหลวง
 แผ่ทางกางบักเบนพุ่มพวง
 ชะนิหน่วงเหนียวไม้ชะม้อยตา
 บักเบนหิมพานต์ตระหง่านงาม
 อร่ามรูปพระสุเมรุภูผา
 วนนตกอัสสรณเบนหล่นมา
 การวิกอัสนทรยุคนธร

ขากาศคงคาชลสินธุ์

มัจฉินท์ท่าแถวแนวสลอน

ไกรลาสสะอาคเอยมอรรชร

ฝูงกนิษกรนทรพรพทยา

ลงเล่นน้ำค้ำคณโคโนคาต

ไสสะอาคเอยกเย็นเห็นชอบผา

หม่มมัจฉกรล่อแก้วแพรวพรายตา

กัศนาวาลักถึงวันทอง”(๑)

(แปลาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

(๑) หิมพานต์ คือเขาหิมาลัย เป็นเขนเขาที่ตระหง่าน

งามสงสศสายเมฆวิ้ง ตั้งอยู่ทางทิศเหนือแห่ง ประเทศอินเดีย

มียอดเป็นแดนกชนหลายพันยอดขึ้นไปลอยยัวพายุ ชนชาว

อินเดียนับถืออกเขานมาก เพราะถือว่าเป็นภัสถิตของเทวดา

และฤษีองค์สำคัญ ๆ

(๒) สุเมรุ คือเขาพระสุเมรุ เป็นเขนเขาประจำเมือง

ฟ้า อร่ามเรืองด้วยทิพย์รัตนต่าง ๆ ไคย่นว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ที่พระอินทร์ปกครอง ตั้งอยู่บนเขาพระสุเมรุ ชนเขนเขาเรงชอ

เรียกได้อีกว่า “เมรุราช”

(๓) วันนตก อัสสกรรณ การวิก อัสนทร ยุคนทร

(๑) ตอนขุนแผนขึ้นเรือขุนช้าง ชมเครื่องเรือนและรูปภาพในม่านที่นาง วันทองมักไว้

ดูคำศัพท์หน้า

(๔) ไกรลาส คือเขาไกรลาส เป็นภูเขาทรงสวয়ส์ขาว
ผ่องเป็นสีเงินขาว (รัฐาทร) มียอดหลายพันยอด ตั้งอยู่บน
เขาคีมาลัย แต่บางแห่งว่าตั้งอยู่บนเขาพระสุเมรุ เป็นทศกัณฐ์
แห่งพระอิศวรกับพระมหาเทวี (คือพระอุมา)

(๕) ผุ่กกินนรคนธรรพวิทยา กิณนร ฐนตาเป็นสัตว์
ครึ่งคนครึ่งนก คือท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนกเหมือนใน
รูปเขียน มักอาศัยอยู่ตามถ้ำเขาในป่าหิมพานต์ ฐนสูงเป็น
ครึ่งคนครึ่งนกกึ่งเทวดา จึงได้นามว่า "เทพกินนร" มีลักษณะ
พิเศษบางประการเหมือนพวกวิทยาธร เคยทำการติดต่อกับ
มนุษย์บ้างเหมือนกัน ทางประวัติศาสตร์ว่า พวกกินนรเป็นชน
ชาวเขาอยู่ในแดนกัมพูชา กัมพูชาหรือกินนร แปลว่า "คน
หรืออะไร" ซึ่งพวกเราเห็นเขาแล้วทลายเมือกกว่าเบมกนหรือ
เป็นอะไร เพราะมีลักษณะพิเศษบางประการต่างจากพวกมนุษย์
คนธรรพ (๑) วิทยา คือวิทยาธร (๒)

(๖) อโนคต เป็นสระเกิดเอง ตั้งอยู่บนยอดเขา
หิมพานต์ (คีมาลัย) มีน้ำใสบริสุทธิ์จุกแก้วผลึกกว้างยาว
ประมาณไตรอยโยชน์ มีรูปเป็นสี่เหลี่ยม มีเขาใหญ่ ๕ แถว

(๑) ดูที่คนธรรพ หน้า ๑๔๒

(๒) ดูที่วิทยาธร หน้า ๘

ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาหิมพานต์ล้อมตระพัง (สระ) อยู่ มีหม้อไม้
ต่าง ๆ สำแดงดอกออกผลสิ่งกิ่งแยกแตกใบเป็นชั้น ๆ รวม
สนิท

ท่าแห่งมหันต์บรรพตห้อม	ละลอบล้อมตระพังชล
อโนดาตพิศาลสถิตะชล	กลแก้วผลึกแสง
สถิตยอกตพระหาพระหิมวา	ลยระตอยบันดาลแสง
ร้อยโยชน์พิศาลสกลแสง	สรชาติไสสินธุ์
พานาทุมาผลธรา	ผกาขอบเบเนอาสิน
วายรอบสโรทกคือนิล	จเด็จกึ่งฟ้าปึงสุรย์

(สมพร โสภคัมภีร์)

รอบ ๆ สิ่งสระรายด้วยแก้ว ๗ ประการ มีท่าอาบ
อยู่ ๔ ท่า คือ

ท่า ๑ สำหรับพวกทานพ กุมภภัณฑ์ คนธรรพ์และ

อสูรลงอาบ

ท่า ๑ สำหรับคณะ นางอัปสรและฝูงเทพศาลงอาบ

ท่า ๑ สำหรับวิทยากร กิณนร ครุฑและขลุ่ย

(พวกฤษีที่เวฬุมาเชิง) ลงอาบ

ท่า ๑ สำหรับพระปัจเจกโพธิ์ผู้ปราศจากรู้ คือ กัสสิส

ลงอาบ

คนธรรมดา

เมื่อพบ จอมกษัตริย์ตรัสตอบคำหวาน

อันองค์กษัตริย์เสด็จอาจารย์

พอเชื่อว่าท่านไม่ซัดใจ

ประเพณีคนธรรมดาในชนฟ้า

ก็เลือกคู่หากันเองได้

แม้เราปรองคองตั้งใจ

การจะใช้อย่างเขียงคนธรรมดา

น้องจะทำอีกเขื่อนเขื่อนไหน

หรือว่าไม่ตั้งใจเกษมสันต์

เสียแรงพิณมุกกรักกรั้น

น้องหรือจะยืนยันไม่ยืนยันดี

สังเกตนางท่าทางไม่ซื่อซัด

กรกระหวัถวนิตามารคดี

ค่อยค่อยประคองอัมเทรย์

มาที่แผ่นดินมาษาสำราญ"^(๑)

(เรื่องทศกุนทลา)

(๑) ตอนท้าวทศกุนทลามาพบนางทศกุนทลาในกลางอรุณ จนได้เสียดกันอย่างประเพณีคนธรรมดาได้เห็นว่า พวกคนธรรมดาเขาได้เสียดเป็นผิวเมียกันเองเรียกว่า "คนธรรมดาวิวาห์" แปลว่า "แต่งงานแบบคนธรรมดา" เหมือนชายหญิงบางคนในประเทศเราที่หาตัวไปหรือตกลงกันเองแล้วอยู่กันด้วยกัน

(๑) คนธรรมดา กล่าวว่าเป็นบุตร (ผู้เกิดแล้ว) พวก
 หนึ่ง มีหัวหน้าชื่อจิตรรถ อยู่ในแดนอันตรกษยคอรระหว่าง
 อากาศกับแผ่นดิน เข้าใต้ท้องเขาตาและมนุษย์ ทาง
 ประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า คนธรรมดาจะเป็นพวกชาวเขา
 ถึงหลักแหล่งอยู่บนยอดเขาแต่ตกต่ำบรรพเรียกชื่อชาติของตนว่า
 "ชาติคนธรรมดา" คือรวมในระหว่างชายหญิงของคนพวกนี้ไม่
 ผู้จะเคร่งครัดนักพวกชายหญิงที่สามภรรยาตนเอง เรามักจะ
 เรียกกันว่าแต่งงานอย่างวิธีคนธรรมดา (คนธรรมดาวิวาห์) และ
 คนบางพวกที่อยู่ตามไหล่เขาหิมาลย์ทุกวันนี้ ก็น่าจะสืบสกุลมา
 จากคนพวกนี้ คือมีชนชาติคนธรรมดาเป็นบรรพบุรุษ

จะอย่างไรก็ตาม พวกคนธรรมดาเป็นนักรบ นักร้าและ
 นักบรรเลงดนตรีเก่งที่สุด เป็นพนักงานบรรเลงดนตรีและร้อง
 รำบำเรอพระเป็นเจ้าและเทพนิกร เหมือนพวกดนตรีและ พวก
 ตะกอนของเราที่เทียบบรรเลง และร้องรำบำเรอประชาชน พระ
 นารถมณี เป็นพวกคนธรรมดา เป็นผู้ชำนาญในการขับร้อง และ
 คิด สี่ ตี เป่า อย่างเอก จึงได้นามว่า "ประคนธรรมดา" แปล
 ว่า "เป็นยอดแห่งคนธรรมดาทั้งหลาย" แต่มักจะเรียกกันว่า "ประ
 โคนธรรมดา" ซึ่งเป็นที่พหูพจน์มาจาก "ประคนธรรมดา" ท่าน
 ผู้ได้ประดิษฐ์พิณขึ้นใช้เป็นคนแรกเป็นครูดนตรีและพิพาทย์

คู่กับพระภรรยาที่ครุละคอนท่านผไทแต่งตำราว่า (นาฏยศาสตร์)
 และเป็นผูกคอกการเล่นละคอนชนแบบครั้งแรก ชื่อหน้าสังเกต ก็
 คือทฤษฎี ที่พวกกลิเกละคอนทั้งบุชายอนัน คือหัวพระภรรยา
 และที่บนศาลาเฉลิมกรุงในพระนคร ก็เป็นหัวพระภรรยา นั้น
 แสดงว่า พระภรรยาเป็นครุละคอนคนแรก

พวกคนธรรมดาพมกามนีสยเจ้าชู้ แทบทุกคน เหมือนพวกกลิเก
 ละคอนของเรา กล่าวกันว่า แม้แต่พระนารายณ์เองก็ยังมีใฝ่ใน
 กามคุณอยู่มาก ๆ น่าจะเป็นจริงเพราะพระนารายณ์มีความซำ
 นานุในการตีต ตี ตี เป่าและขับร้อง เป็นอย่างเอก ของเหล่านี้
 เป็นเครื่องยั่ววาคะ

อันเสภาคนตรีทงสี่ตง

โคจรักนักรักกลางกลางสนาม”

(พระอภัยมณี)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสไว้ในอภิธาน
 สกนตลาว่า “เขาว่า (พวกคนธรรมดา) มีเสน่ห์หล่อใจให้ผู้หญิงรัก
 ถ้าคิดไป เสน่ห์นั้นก็จะอยู่ในการขับร้องและดนตรีนั่นเอง
 ธรรมดา”

อัปสร

“คืนเช้าในปราสาท เสร็จสองราชเสด็จตรง

แล้วสองทรงพระปรัด ผัดพักตร์จตุจดวงเดือน

เกล้าเกษเหมือนสาวสวรรค์	นุ่งแพรพรรณลายเลิศ
พระพรายพริ้งเพริศประไพ	สไบสมบูรณ์บวรจง
ทรงเครื่องเสด็จยรยาตรา	ลีลาศตจอัปสร
ทวยทอศกรนวยนาด	ถึงเกษมาศบริวารทั้ง
สองเสด็จทรงกิริณี	มีจำลองจำหลักลาย
รูปสัตว์กรายช้อยชด	อลงกตทุกแก้ว
ข้างชั้นงามแพรวแพรว	เครื่องข้างงามยังยี่งนา ^(๑)

(ดิลิตพระลอ)

(๑) อัปสร เป็นนางฟ้าพวก ๑ รูปสวยเสียงเพราะ จริต
 กิริยากระชดกระช้อย เค็นงามฉลาดยั่วชายให้เกิดความรักได้
 ง่าย ๆ คัมภีร์รามายณะเล่ากำเนิดของนางพวกนี้ว่า เมื่อ
 พระเป็นเจ้าส่งเทวดาอสูรให้กวนเกษียรสมุทรเพื่อได้น้ำอมฤต
 สังกหลายอันผูกขนมาก่อน แล้วส่งหนึ่งคืออัปสรหมักเครื่อง
 ประดับพร้อมสรรพผูกตามขนมมา ล้วนแต่เป็นหญิงรูปปร่างงามๆ
 นับได้หลายโกฏิ แต่ไม่มีเทวดาหรืออสูรรับไปเป็นคู่ครองเลย

(๑) ตอนนางเพื่อนนางแพงสุกสาวพระพิชัยพิฆนเกว แต่งองค์เสด็จมาทรง
 ข้างทั้ง (กิริณี) ออกไปหาพระลอในสวนเขาวัว

จึงเป็นเหมือนของกลางอยู่จนทุกวันนี้ เมื่อผู้ใดมีบุญวาสนา
 ได้ไปเกิดเป็นเทวดา นางพวกนั้นก็เข้ามาบำเรอมากบ้างน้อยบ้าง
 ตามแต่วาสนากรรม ^{๕๕๕๕} ครั้นผู้ใดสิ้นบุญวาสนาแล้ว นางก็
 อันตรธานไป กล่าวโดยเฉพะะ พวกนางอัปสรเป็นเมีย
 เทวดาทั่ว ๆ ไป ถึงความประพฤตินี้จะไม่เรียบบรร้อยเหมือนสกุภาพ
 สตรอื่น ^{๕๕} แต่นางพวกนั้นไม่เป็นทรงเกี้ยวของเทพนิกร (หญิง
 นครโสเภณีของเราบ่บำเรอชายเหมือนพวกนางอัปสร)

คัมภีร์หรือวังสระว่า อัปสรมีสองพวก คือ ไทวิกา (นางฟ้า)
 พวก ๑ เสาทิกกา (นางดิน) พวก ๑ พวกนางอัปสรนั้นก็จะมี
 เรื่องรักกับวิรุบุรุษ หรือมีฉะหนักทำลายศบะโยคี

ทางประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า อัปสรน่าจะเป็นชนชาติ
 หนึ่งอยู่บนไหล่เขาหิมาลัยในกาลก่อน เรียกพวกของตัวว่า
 "ชาติอัปสร" พวกผู้หญิงรูปร่างงดงาม หน้าตาสดสวยเสียง
 เพราะ แต่ความประพฤตินี้ไม่เรียบบรร้อยเหมือนสตรีที่สุภาพ
 ประเพณีสำหรับชายหญิงก็ไม่สู้จะเคร่งครัดนัก มักจะได้เสีย
 กันเองเหมือนพวกคนธรรพ์ หญิงพวกนี้ (นางอัปสร) เห็น
 จะทรงแท้ว่ารูปสวยจึงไม่รักใคร่จริงจัง ชนชาติอัปสรจะสูญ
 พันธุ์เสียแล้ว หรือจะได้เป็นบรรพบุรุษของคนบางพวกที่อยู่

ตามไหล่เขาหิมายลยทุกว้นหน้าง ^{๒๑ ๒ ๒ ๒ ๒} ยังสบเอาธุแห่เตยวไม่ไ้ ^{๒๑ ๒ ๒ ๒ ๒}
 ขอซงวามกจะมเรื่องรกกทบวรบฤษ ^{๒๑ ๒ ๒ ๒ ๒} นาฬจารณาอู่บ่าง ^{๒ ๒ ๒ ๒ ๒}
 กือวรบฤษมกเบนกษตฤษซาตอจยกะ ^{๒ ๒ ๒ ๒ ๒} เบนนกรบชนช้อลอนาม ^{๒ ๒ ๒ ๒ ๒}
 ชนชาติต่าง ๆ ^{๒ ๒} รุจมาก ^{๒ ๒} ยกทัฟไปพบพวกนางอ็ปสรผู้รปสว ^{๒ ๒}
 เสียงเพราะ ^{๒ ๒} ก็เกิดความรักนางพวกน้สมักรรักใคร่ด้วย ^{๒ ๒} ด้วย ^{๒ ๒}
 เห็นว่าเป็นวรบฤษ (คนแก่ง) ^{๒ ๒} เช่นนางอรวิศรกกกับท้าวปรรพ ^{๒ ๒}
 กษัตริย์ครองนครประคิษฐานเป็นต้น ^{๒ ๒}

^{๒ ๒} ข้อท้าวทำตวยตบะ ^{๒ ๒} โยคี ^{๒ ๒} ก็น่าพิจารณาเหมื่อนกัน ^{๒ ๒} คือ ^{๒ ๒}
 พวกโยคีเป็นนักพรตบำเพ็ญตบะอู่ในป่า ^{๒ ๒} บ้างทำนมีตบะ ^{๒ ๒}
 เข้มแข็งจนเลื่องช้อลอนาม ^{๒ ๒} พวกนางอ็ปสรเป็นหญิงชุกชน ^{๒ ๒}
 อยากจะทดลองให้รู้ว่า ^{๒ ๒} โยคีที่แก่ง ๆ ^{๒ ๒} จะมิจิตใจอู่เหนือเพศ ^{๒ ๒}
 หญิงจริงอย่างเขาว่าหรือไม่ ^{๒ ๒} จึงแต่งตัวไปล่อทำที่ว่ามาปฏิบัติ ^{๒ ๒}
 เอาส่วนบุญ ^{๒ ๒} ธรรมตาโยคีเป็นคนอู่ในป่าในตง ^{๒ ๒} ไม่ใคร่ได้ ^{๒ ๒}
 ไรไ้เห็นอะไรในบ้านเมือง ^{๒ ๒} เมื่อไ้เห็นนางรูปสวเสียงเพราะ ^{๒ ๒}
 เจ้ามายาเกินหญิงมานงเข้ายวอู่ใกล้ ๆ ^{๒ ๒} นานวันเข้าก็เปลอตัว ^{๒ ๒}
 รับอารมณ์จร ^{๒ ๒} ตบะเสื่อม ^{๒ ๒} ความรู้สึกในเพศตรงกันข้ามมือททธิพล ^{๒ ๒}
 แต้อำนาจอู่เหนือจิตใจ ^{๒ ๒} และบั้งค้ำจิตคือใจให้เบพเช่นนน ^{๒ ๒}
 ทำนจึงว่า ^{๒ ๒}

“พรหมจรรย์กระเจิงล้ม	ประหลูพรหมพิภพบน
พ่ายพักตร์สฤณเทน	บมิไหวกระไลกระจาย
กรรมร่อนบห่อนกรุ่น	เพราะพรุนประโปรยประปราย
กองเพลิงเดกิงกราย ^(๑)	ติดะ ^(๒) แห่งบแทนงบนหนี
ผาณิต ^(๓) ผิขิตมต	ฤจะอดบอาจจะมี
แม่เหล็กฤเหล็กศ	อยะ ^(๔) ยัวก็พัวก็พัน
พินภอำเภอกภ	ก็ประลบเสมอสวรรค
อยู่ช้วนวันตรกตไป	อวสานประมาณประเมิล”

(อิสรราชคำฉันท์)

บางทผุซงเป็นใหญ่หรือเริ่มจะตงตัวเป็นใหญ่ เห็นโยคี
 บางท่านบ้ำเพญตบะแก้กล่า มฤทชเตชผู้คนนิยมนับถือมาก
 เกรงว้จะชดกนกับควมเป็นใหญ่แห่งตน เพื่อให้โลกเสื่อม
 นับถือในโยคีผู้หนึ่ง จึงใช้หรือจ้งนางพวกนี้ไปทำตายตบะเสีย
 เช่นพระอินทร์ใช้นางเทพอัปสร ชื่อเมณฑกาไปจ้งพระวิศวามิตร
 จนตบะเสื่อม เคยได้เสียกัน มีลูกสาวชอศกุนตลา ถึงนกม

(๑) เดกิงกราย = ลุกลาม	(๒) ติดะ = หญา
(๓) ผาณิต = น้ำตาลหรือหน้าต้อ	(๔) อยะ = เหล็ก

รวมความว่า พวกนางอัปสรเป็นหญิงรูปสวยแต่ียงเพราะ
มีเสน่ห์ในตัว มีจริตกิริยาอยู่เหนือหญิงพวกอื่น เสียแต่ความ
ประพฤติเป็นอย่างหญิงนักเลงเท่านั้น มีทั้งนางฟ้าและนางดิน

ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ

“อยู่มากาลครั้งหนึ่ง ถึงสมัยจักรมาศบูรณเมธีทวารกาล
เบืองต้นแห่งคิมหฤद्यุ พระราชพรมมีพระทัยปรารถนาจะเสด็จ
ไปประพาสพระราโชทยาน จึงรับสั่งให้จกแต่งสุปพยุชนะ
วกตภัดตาทหารพร้อมเสด็จแก่เพลาเช้า แล้วเสด็จขึ้นเฝ้ากราบ
ทูลถวายบังคมลาพระราชบิดามารดา ราชกณณานี ปริวาเรตวา
ก็เสด็จแจจล้อมด้วยอเนกอนงค์นิกรบริวาร แสนนางให้นำ
เครื่องโภชนาหาร โดยเสด็จ และทรงอลงกตราชรถออกจาก
พระนครด้วยอเนกนิกรมหันต์ยศ ไปสู่พระอุทยาน และภายใน
ในอุทยานนั้นมีอุทกละหานตำบลหนึ่ง กระแสน้ำหลังไหลออก
จากช่องท้องบรรพตอันมีนามว่าสตาภิรัมณียรูาน รมรินไป
ด้วยพฤกษสาขา และเวฬุกุมพจนายาสารามูระงับร้อนเย็นสบาย
พระพายรำเพยพัดฉ่ำเฉื่อย อุทกธารี นหายิตวา พระขัติย-
ราชธิดาก็เสด็จลงสร้างสนมธุวาราในห้วงละหานธารอนันต์ ครั้น

สรวงเสด็จแล้วก็เสด็จชนจากกันทรวาร^๘ เสด็จประทับสถิตที่วรมฝั่ง^๙
 ทรงนสนทนากการเห็นเอชจทรทนต์ปลงง^{๑๐} อันว่าชาวพนักงานก็^{๑๑}
 นำเครื่องมาตงถวายในทัน^{๑๒} พระนางก็เสวยพระกระยาหาร^{๑๓}
 พร้อมด้วยอนงค์อเนกบริวารทั้งปวงเสด็จแล้ว^{๑๔} ก็ทรงเลือก^{๑๕}
 สรรพนาบาบุพชาติ^{๑๖} อันนิกรนารีราชบริวารเก็บมาถวาย ทรง^{๑๗}
 ร้อยกรองเป็นพวงดวงกสมเสาวร^{๑๘} รัชเขเป็นอเนกนาพาพรรค^{๑๙}
 สรรพมาลาจกตวจิตรพิพพิชฌ^{๒๐} ณ ภายใต้อุ้มรุกชฌายา^{๒๑} แทบ
 กันทรธाराตำราญพระทัยในอุทยานภูมิสถาน^{๒๒}

“ในกาลนั้น พราหมณ์ทั้งแปด^{๒๓} ฯลฯ ได้เห็นซึ่งพระราช^{๒๔}
 กุมารีอันทรงสถิตบนรัตนชาติบัลลังก์^{๒๕} ในท่ามกลางสมังคมนตรี^{๒๖}
 สยามเด่น มีพระสิริวิลาสเลิศเลอประหนึ่งว่าทวาราชธิดา^{๒๗} อัน
 แวดล้อมด้วยอเนกนิกร^{๒๘} เทพอัปสรก็ัญญาในคฤสถเทวพิภพ^{๒๙}
 มีฉะนั้น^{๓๐} คุจดวงแก้วมณีโชติอันประทีพรูฐาน^{๓๑} ในท่ามกลางอเนก
 มนต์ทั้งปวง^{๓๒} ถ้ามีฉะนั้น^{๓๓} คุจดวงโกมุทมาลาอันโสภาปรากฏใน^{๓๔}
 ท่ามกลางแห่งอเนกบุพชาติ^{๓๕} ทั้งหลายในคิมหฤตुकาส^{๓๖} มีฉะนั้น^{๓๗}
 ก็ปานประหนึ่งว่าองค์สมเด็จพระบรมจักรพรรดิราช^{๓๘} ราชิราช^{๓๙} อันทรงสถิต
 ในระหว่างแห่งสัตติยสามนตร์^{๔๐} ๑๐๑ พระองค์^{๔๑} มีฉะนั้น^{๔๒}
 ก็เหมือนตัวพระยาสุวรรณวาช^{๔๓} วิทพหงส์อันปรากฏใน ท่ามกลาง^{๔๔}

แห่งหงส์อเนกคุณนา และบิณว่อนร่าบหนอนิลบดประเทศสถาน

มีฉะนั้น สุวณฺณนาว่าวีย ก็อุจกาณฺจนนาว่าอันลอยอ้อยยังท่าม

กลางมหรรณพธาครสมุทฺร มีฉะนั้น เทวินโทวีย ประตุจท้าว

เทพวชิรณทรอันเสด็จนิสิตทาการเบื่องบนบัณฑุกัมพตศิลาอาสน์

ณ ภายใต้ศรราชปาริกฉัตรพยุภยในดาวตึงสเทวโลก และแวง

ล้อมไปถ้วยทวยเทพคณานิกธบรรษัเป็นบริวาร มีฉะนั้น

ปณ โณเยธา ก็เปรียบปานบูรณจันทรอันอเนกนักษัตรดาราร

แวงล้อมเป็นบริวาร ในระหว่างคักนาคลวดทศทศกัมพร

มีฉะนั้น สุริยปภากิจุจดวงประกาทร มันเมรุคัมไถ ๕ แสง

ส่องไพโรจน์จ้าวรัส มีฉะนั้น มคฺรราชวีย ก็เทียบกิตพระยา

ไกรสรมฤคินทรราชอันลีลาศออกจากคหุหาสถาน กอบด้วยพระสร

ลักษณะโสภณประกาประภัสสรชัชวาล และประตุจคบบเพลิงอัน

จุดไว้บนยอดบรวพตคีรี ทรงชิงกนกวิถนมนนือนคัมขบลิษนรณ

อลังการกาณฺจนมาลาพยุภยพพรพรรณราช พระรัศมิกไธภาส

ออกจากพระกายทั่วทุกขุมพระโลมา ปรางกุณเหมือนตุจรดไป

ด้วยสุวรรณไธทศธาราไพโรจน์จ้าวรัส และบริวารณด้วยอริยาบค

อันสารรวมเป็นอันต และรุ่งเรืองด้วยพระสรชเชพรรณโสภาคย

พราหมณทั้ง ๘ บมฺเฒาจทำรงสถิตอยู่ใต้ ด้วยได้เห็นพระสร-

ลักษณะวิลาสด้าเลิศกว่าอเนกนิกธนาเรี ก็ถึงมัพพหัตถ์ญิวปลาศ
 ปราชจากสถิตสมฤติ บมรูสึกตนาว่านุ่งห่มผ้าประคัยกายประการใด
 เจริษาพิมพ์เพื่อหลงไหลมีน่านับการคุดจอาการอมมัตตกเพศ ส่วน
 พระสิริมหา มายา เมื่อ ได้ ทอด พระ เนตร เห็น วิกลกิริยา แห่ง
 พราหมณาจารย์ทั้ง ๘ ถึงใน จึงตรัสว่าพราหมณทั้งหลายเหล่านี้ม
 ยากปวิการตั้งตา แล้วตำรัสสั่งให้นางบริจาริกาผู้หนึ่งไปตามดู
 ให้รู้เหตุ

“ขอเช่นนั้น โทณทัณญพราหมณผู้หนึ่งซึ่งนับในพราหมณ
 ทั้ง ๘ ถึงซึ่งฝั่งแห่งศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ มีบุญญาภิสมภาร
 ได้บำเพ็ญมาแต่โมปุเรภพกัลป์ มีสมาธิจิตตั้งมั่นได้ ได้สติ
 สัมปชัญญะ เมื่อได้สดับค่านางบริจาริกามาถาม จึงแจ้งความ
 ตามสมเด็จพระเจ้าสุทนต์ราชครูกรุงกบิลพัสดุ์ คำรัส ใช้มานั้น ให้
 ทราบทุกประการ นางผู้รับสั่งก็กลับไปกราบทูลให้ทราบตาม
 ประพฤติเหตุ พระสิริมหา มายา จึงรับสั่งให้หา โทณทัณญ
 พราหมณนั้นนำมาเฝ้า ให้หนึ่ง ณ ที่ศวรภายในคณานุกรของคับริวาร
 ทั้งแสนนาง จึงมีพระเสาวนิตรัสประภาษถาม ฯลฯ ทุก่อน
 พราหมณาจารย์ ชาตัญญิแห่งท่านอยู่ ณ แคว้นแคว้นประเทศ
 ธานีอันใด และมาสู่ทนต์ด้วยเหตุ ไฉนจึงแจ้งแก่อาตมา แม้จะ

ปรารถนาสิ่งอื่นใดก็จะให้สำเร็จมโนรถประสงค์แห่งท่าน

“เมื่อ โทณทัณฺณพราหมณ์ ได้ทักขณาการพระ โอบุรุแห่ง

พระตีริมหามายาราชบุตร มีพรหมอื่นแดงดุจสีผลมะพลับทอง

อันสุกสด และพระหนัดกิงามปราศุกถระเบียบวิเชียรรัตน์

ประกัสสรโอภาส ทั้งได้สถาปพระสุรตัพทสาเนียงแห่งท่ารวมหา

พรหมอื่นเพราะพร้อมไปด้วยองค์ ๘ ประการ^(๑)

(พระปฐมสมโพธิ)

(๑) ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ กล่าวว่พรหมณ์หรือ

กษัตริย์ชั้นสูงทรงศึกษาจบทั้ง ๑๘ ประการ คือ

๑. ยุทธศาสตร์ วิชากระบ
๒. รัฐศาสตร์ วิชาการปกครอง
๓. นิติศาสตร์ วิชากฎหมาย และจารีตประเพณีต่างๆ
๔. วาณิชยศาสตร์ วิชาการค้า
๕. อักษรศาสตร์ วิชาหนังสือ

(๑) ตอนพระตีริมหามายาราชกุมารีประพาตอุทยาน พราหมณ์แบตคน (ที่พระเจ้าสีหหนุราชทรงส่งไป เพื่อให้เลือกหาภรรยาผู้มีลักษณะกับ พระสุทโธทนะราชกุมาร) เข็วมาเห็นราชกุมารีทรงสถิตและวิเศษสุด ก็เกิดความเมานในพระรูปถึงแก่สลบไป

๖. นิรุกติศาสตร์ วิชา^๖รู้ภาษาของตนแตกฉานดี และ
รู้ภาษาของชนชาติที่ติดต่อกัน
๗. คณิตศาสตร์ วิชา^๗คำนวณ
๘. โสยศาสตร์ วิชา^๘ดูดวงดาวต่าง ๆ คือ รู้จักว่า
ดาวดวงนั้น ๆ ตั้งอยู่ทางทิศนั้น ๆ และประจำเมือง
นั้น ๆ และรู้จักสีแสงของดวงดาวต่าง ๆ อันบอก
ดวงดีและดวงร้ายในกาลบางครั้ง
๙. ภูมิศาสตร์ วิชา^๙รู้พื้นที่ต่าง ๆ หรือรู้จักแผนที่ของ
ประเทศต่าง ๆ
๑๐. ไหราชอาณาจักร วิชา^{๑๐}โหราศาสตร์ คือรู้พยากรณ์เหตุการณ^{๑๐}
ต่าง ๆ ได้ และรู้ทายดวงชาตาราศีของคนได้ด้วย
๑๑. เวชศาสตร์ วิชา^{๑๑}หมอยา
๑๒. สัตวศาสตร์ วิชา^{๑๒}รู้ลักษณะของสัตว์ และเสียงสัตว์
วารายหรือดี
๑๓. เหตุศาสตร์ วิชา^{๑๓}รู้เหตุเป็นเหตุเกิดแห่งผลวาราย
หรือดี
๑๔. โยคศาสตร์ วิชา^{๑๔}ตรวจศกษา คือรู้จักความเป็นข้างกล
๑๕. ศาสนศาสตร์ วิชา^{๑๕}รู้เรื่องศาสนา คือรู้จักประวัติ

ความเป็นมาแห่งศาสนาทุก ๆ ศาสนาก็มหาชนนิยม
เพื่อปฏิบัติไม่ขัดแย้งกันใด ๆ และรู้ข้อสอนใน
ศาสนานั้น ๆ ด้วย

- ๑๖. มายาศาสตร์ วิชาภูถ้อยพยา หรือรู้การบพิชัยสงคราม
- ๑๗. คัมภีร์พาศาสตร์ วิชาคณธรรม คือวิชาอั่งรำ (ละคอน)
ที่เรียกชื่อว่า "นาฏยศาสตร์" และวิชาคณตรีปพาทย์
ที่เรียกชื่อว่า "ศุริยวงคศาสตร์"
- ๑๘. จันทศาสตร์ วิชาประพันธ์ คือแต่งหนังสือได้ ทั้งที่
เป็นร้อยกรอง (บทกลอน) และร้อยแก้ว (ความ
เรียง)

หมายเหตุ คำรับต่าง ๆ ที่ว่าด้วยศิลปศาสตร์ ๑๘

ประการดูไม่ค่อยจะตรงกัน คือแห่งหนึ่งมีความหมายต่างจาก
แห่งหนึ่ง และแห่งหนึ่งมีชื่อเรียกต่างจากแห่งหนึ่ง เป็นดังนี้
แทบทุกฉบับ ดังนั้นจึงต้องเรียงเอาตามความเห็นบ้าง

(๒) เสียงท้าวมหาพรหม มีองค์ ๘ ประการ ที่มาใน

ชนวนสภสูตรที่มณีกายมหาวรรค คือ

- ๑. แจ่มใส
- ๒. ชัดเจน
- ๓. กลมกล่อม
- ๔. ไม่แตกพร่า

๓. หวานจับใจ ๗. ^๕ซึง
๔. เสนาะหน้า^๕พั่ง ๘. ^๕มกั๊ววาน

ไถ่ยืนว่า พระมหาบุรุษคือพระศากยมุนีพุทธเจ้าและพระ
 สิริมหาเมษายัตตราชนาริพุทธมารดา มีพระสรเสียงไพเราะ
 เหมือนเสียงท้าวมหาพรหม อันเพราะพร้อมด้วยองค์ ๘ ประการ
 ตั้งกล่าวน ^๕

ทศพิธราชธรรม

“ครั้นว่าให้วัศรุแล้วจับบท

ให้ปรากฏเรื่องราวมาแต่ก่อน

ครั้น^๕สมเด็จพระพันวัสสา^๕นรากร

ครองนครกรุงศรีอยุธยา

เกษมสุขแสนสนุก^๕เมืองสวรรค์

พระเศษ^๕นั้นแผ่ไปในทิศา

เป็น^๕ป็นภพดบโลกโลกา

ครอบครองไพรีฟ้า^๕ประชากร

เมือง^๕ชนน้อยใหญ่ในอาณาเขต

เกรงพระเศษ^๕ท้าวหมดสยดสมอน

ต่างประเทศเขตขอบพระนคร

ชลักรออ่อนเกล้าอภิวันท์

พร้อมด้วย โภโกเศศ ไชยศูรย์

สมบูรณผลสุขเกษมสันต์

พระองค์ทรง ทศพิธราชธรรม

ราชฎาทสนนิกยนิค

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

(๑) ทศพิธราชธรรม (ธรรม) แปลว่า “ธรรมของพระราชา ๑๐ ประการ” เป็นธรรมเนียมที่พระราชาทรงประพฤติตามขัตติยราชประเพณี คือ

๑. ทาน การให้ทรัพย์แก่คนที่ควรให้ หรือช่วยเหลือคนอนาถา

๒. ศีล ความสำรวมกายวาจาปราศจากโทษ

๓. บริจาค การสละทรัพย์ออกประกอบบุญกุศล คือ

บำเพ็ญพระราชกุศลตามลัทธินิยม หรือการสละ

ทรัพย์ออกสร้างสาธารณสถานเช่น ถนน สะพาน

ศาลา โรงเรียน และโรงพยาบาล เป็นต้น ให้เป็น

ประโยชน์แก่สาธารณชน

๔. อาชชวะ สัตย์ซื่อต่อประชาชน
๕. แม้ททวะ ล่อนโยนทั้งกายและวาจา คือไม่ดูหมิ่น
ราษฎรที่อยู่ใต้ร่มพระบารมี
๖. ทปะ การทวมานจิต หรือการรักษาอุโบสถศีล
เพื่อให้เกิดกุศลขั้น
๗. อโกธนะ ไม่กริ้วกราดใคร
๘. อวิหิงสะ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นหรือสัตว์อื่นให้ลำบาก
๙. ชันติอกใจ คือไม่ประพฤตินุญเจียวด้วยอำนาจโทษะ
๑๐. อวิโรธนะ ไม่ประพฤตินุญจากขัตติยราชประเพณี
หรือพระราชกำหนดกฎหมาย

↓ ขุณฺณกถาณ

“ในกาลนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาซึ่งมีพระมหากษัตริย์
ปรารถนาจะราชาภิเษกพระสุทโธทนะเชษฐราชโอรสผู้ใหญ่ ซึ่ง
ทรงพระวัยวุฒิมาการประดิษฐานไว้ในเศวตราชฉัตร เสดย
มไหศวรรยสมมติแทนพระองค์ ทรงพระดำริว่า ควรจะให้สืบ
แสงวงหาซึ่งขัตติยราชธิดาอันอุดมวงศ์ ทรงซึ่งบวรรูปสิริโอภาส

และบริบูรณ์ด้วย **บุญกัลยาณ** อิตถิลักษณะ ๑๔ ประการ

และมีสถานประกอบด้วยปริสทธิธิดาจารย์วิตถ์ มาอภิชัยใน

ที่พระอัครมเหสี จึงมีพระราชดำรัสให้หาซึ่งพราหมณ์มาจารย์

ทั้ง ๘ คนอนึ่งซึ่งผิงแห่ง **อดุเพทางกล่าสตร์** เจดีย์วจฉลาต

รอบรู้ทั่วไปในอิตถิลักษณะ และบุรุษลक्षणะ และภุมลक्षणะ

ทั้งสน แล้วตารสสงว่า ท่านทั้ง ๘ จึงเที่ยวไปสืบเสาะแสวงหา

ซึ่งนางวิตถ์กัญญา เราจะอภิเษกกับด้วยเจ้าศรีสุทโธทนะราช

โอรสของเราบนกองแก้ว แล้วจะประดิษฐานในที่เขินอธิปัต

ใหญ่กว่ากษัตริย์ศากยราชวงศ์ทั้ง ๒ แลนเป็นเอกอัครราชาธิราช

อันประเสริฐกว่าพระยาทั้ง ๑๕๑ พระองค์ เพราะเหตุแล

ท่านจึงเที่ยวสืบแสวงหาไปในทิศทั้งปวง แล้วพระราชทาน

ทรัพย์ ๘ พันกหาปณะแก่พราหมณ์ทั้ง ๘ กับมณีนับพันธนคิรา

ลังการาภรณ์เป็นบรรณาการชาวสาธนั้นแล้ว ถ้าพบนางแก้วเห็น

ปานกิ่งนนแล้ว ก็ให้ถวายแก้วอันเขินเคียรองประดับพระศอณ

เป็นสำคัญไว้ แล้วก็ส่งพราหมณ์ทั้ง ๘ นั้นไปโดยพระราช

ประสงค์นั้น

๑ บัญจกัลยาณี หรือเบญจกัลยาณี เป็นชื่อเรียกหญิง
ที่มีบุญวาสนามาก แปลว่า "นางผู้มีความงาม ๕ แห่ง" คือ

๑. งามผอม คือเรือนผมเหมือนกำหางนกยูงปล่อยเปลือย
ลงมาประชายผ้าถุง แต่มีปลายผมกั้นเงอนช้อยชนหน้อยหนึ่ง

๒. งามโสมรุ คือริมฝีปากเรียบสม่ำเสมอกลิ่นดีและมีสี
แดงเหมือนผลตำลึงสุก

๓. งามพิน คือพินขาวเรียบเหมือนระเบียบบวชระอัน
จัดตั้งไว้ และเหมือนระเบียบสงฆ์ช้อนชกแล้ว

๔. งามผิว คือตาเป็นหญิงท้าวผวกทาสหนักเหมือนพวง
ดอกนิตุบล (บัวสายสีคราม) ไม่มีฝ้าไฟเปรอะปนแม้แต่
น้อย ตาเป็นหญิงท้าวผวกทาสหนักเหมือนพวงดอกกรรณิการ
ไม่มีมลทินฉาบทาแม่แทนตานั้น

๕. งามวัย คือถึงแม่จะคลอกลูกสัก ๑๐ ครั้งก็เหมือน
หนึ่งว่าคลอกลูกครั้งเดียว คู่ยังสาวพรังอยู่เสมอ^(๑)

ไตรเพท-อรรถพเวท

(๒) จตุเพททางคศาสตร์ คือคัมภีร์ว่าด้วยองค์พระเวท ๔
พระเวทเป็นต้นคัมภีร์แห่งศาสนาพราหมณ์ (ไสยศาสตร์) ภาษา

(๑) คือบรรดกถาธรรมบท

ในพระเวทเขียนภาษาสันสกฤตโบราณ / แต่งเป็นคำสั้นๆ หรือคำ
 กว้างๆ กล่าวกันว่าพระมหาพรหมฤๅษีทั้งหลาย ได้สละชีพจากพระ โยษรู่
 พระพรหมมาแล้วนำมาตั้งสอนนวันนั้น เค็มมีแต่ ๓ คัมภีร์ คือ
 ๑. ฤคเวท ๒. ยชุรเวท ๓. สามเวท รวมเรียกว่า "พระ
 ไตรเพท" ภายหลังมีอถรรพเวทเพิ่มอีกคัมภีร์ ๑ จึงรวมเรียกว่า
 "จตุเวท" หรือ "จตุรเวท" แปลว่า "พระเวท ๔ คัมภีร์"
 ประสมด้วยคำอื่นเป็น "จตุเพททางคศาสตร์" เวทคัมภีร์เพท เป็น
 คำเดียวกัน คือเอา ว. เป็น พ.

พระฤคเวท ว่าด้วยเทวดาต่าง ๆ ที่เขาสรรเสริญเมื่อใช้
 บนหรือเมื่อแรกบนให้ช่วยเหลือ เช่นพระอินทร์เป็นหัวหน้า
 แห่งภคระเทพ และเป็นใหญ่ในฝนฟ้าอากาศ พระอุกนี ผู้ให้
 อาหารความอบอุ่นและแสงสว่าง พระวรุณเทวราช เจ้าแห่งน้ำ
 และฝนทั่ว ๆ ไป พระปลุกพี คือนางพระธรณี เป็นมารดา
 เลี้ยงโลก (ราชวี) พระมารดา คือพระพาหุเทวดาเจ้าตม และ
 พระยม คือ พระมฤตยูหรือพระรวิรวมราชาเจ้าแห่งคนตายทั้ง
 หลายนั่น ในพระเวทกล่าวเรื่องเทวดาเป็นใจความสั้น ๆ
 เพราะเป็นบทสรรเสริญผู้ที่ต้องท่องจำ กล่าวมากที่สุดคือ
 บัญญาของมฤตยูของจัน เมื่อได้จารึกพระเวทลงบนลายลักษณ์
 อักษรแล้ว เรื่องเทวดาจึงได้ขยายยาวออกไป

พระยัชชเวท ว่าด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ มีการบวงสรวง
 เทวดาเป็นต้น เป็นกรรมยกย่องพราหมณ์จะพึงปฏิบัติเมื่อบูชาผู้
 มีสูตรอธิบายข้อความแต่เป็นร้อยแก้ว (ความเรียง) จัดเป็น
 กัมม์ ๆ มีอยู่หลายกัมม์ กล่าวโดยเฉพาะ พระยัชชเวท เป็น
 ต้นตำรับแห่งพิธีพราหมณ์

พระสามเวท เป็นคัมภีร์รวบรวมบทเห่ต่าง ๆ (สาม
 มุลจากสามนี้=เห่) สำหรับพราหมณ์เฝ้ากระทำหน้าที่สวดเห่กล่อม
 เทพเจ้า เหมือนคำจันทุขมูตสังเวทยของเรา มีสูตรแต่งเป็นฉันท
 (คำประพันธ์ที่นิยมกรวดห) หลายพันบท

พระอถรรพเวท เป็นคัมภีร์ที่เพิ่มขึ้นมาใหม่เป็นที่รวม
 มนต์และของขลังต่าง ๆ เท่าที่นับถือกันในชั้นหลังมนต์ต่าง ๆ
 เช่นมนต์สำหรับกันภูตผีปีศาจ กันเทพอัปสรลงมาทำลายพิริ
 ตบะ กันโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ กันอุปสรรคอันตรายต่าง ๆ กัน
 ศัสตราวุธต่าง ๆ และมนต์สำหรับแจกแจงรูปเดียวให้เป็นได้หลายรูป
 มนต์สำหรับดองหนหนายตัว มนต์สำหรับเสกเบาหรือเสกน้ำรด
 ให้ผู้อื่นหายโรคภัยไข้เจ็บหรือให้ประสบโชคลาภดี มนต์สำหรับ
 เสกหนังเนื้อเป็นต้นให้ไปเข้าตัวศัตรู มนต์สำหรับบังพินศศัตรูให้
 คาย มนต์สำหรับเสกรูปที่ฝัง (ฝังรูปฝังรอย) ให้คนที่ซังเป็น

อินทรายหรือให้คนทรรกรักถนน มนต์สำหรับบังคับบุคคลให้ไปทำ
รายคู่อื่น และมนต์สำหรับระกคดวงจิตผู้อื่นให้เคลมหรือให้
หลับเหล่านี้เป็นต้น เรียกว่ามนต์อาถรรพ์ รวมอยู่ในพระ
อถรรพเวท

ของขลังต่าง ๆ เช่นหญ้าแพรก หญ้าคาเป็นต้น ของ
เหล่านี้ใช้ในการมงคล และเลขยันต์ต่าง ๆ นามนผตายทั้งกลม
(ออกกลูกคาทอ้งตายทั้งแม่ลูก) ดิน ๗ ป่าช้าและดินโป่ง ลูกกรอก
เป็นต้น ของเหล่านี้เอามาปลุกเสกถือว่ามฤทษ์เดช จึงเรียกว่า
ของขลังคือของอาถรรพ์ รวมอยู่ในพระอถรรพเวท ยิ่งแต่กใน
ท้องหญิงจวนจะคลอด ถ้ามารดาแยกให้เป็นกรรมสิทธิ์ด้วยแล้ว
ถือว่าตหนัก เหมือนในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนว่าขุนแผนวอน
ขอลูกในท้องนางบัวคลี่ นางกล่าวประชดให้ว่าอยาก ไต่กัแหวะ
เอา ถึงกลางคืนเด็กสงตนางบัวคลี่หลับสนิท ขุนแผนแหวะ
ท้องนาง ๆ ตันขาดใจตาย แล้วควักเอากุมารหื้อผ่าสะพายไป
ประกอบพิธีปลุกเสกในวิหารวัดใต้เมืองกาญจนบุรี

“วางยามเข้ตกลักแล้วซักชุด

ตีเหล็กไฟจุดเทียนขึ้นแกลงว่า

เอาไม้ชัยพฤกษ์ทระยาธา

๗ ๗
ปกเป็นขาศาสกัณการวาง

๘ ๘ ๘ ๘ ๘ ๘ ๘ ๘ ๘ ๘
ยื่นหน้ารายฉลุแสงฤทธิพิศวีระ

๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙
เขายืนทิวาชะประพณด่าง

๑๐ ๑๐ ๑๐ ๑๐ ๑๐ ๑๐ ๑๐ ๑๐ ๑๐ ๑๐
ยื่นหน้ารายฉลุแสงฤทธิพิศวีระ

๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑
ลงยืนท่าเฝ้าพระบรมมัทรีพัน

๑๒ ๑๒ ๑๒ ๑๒ ๑๒ ๑๒ ๑๒ ๑๒ ๑๒ ๑๒
เออ เมื่อก่อนเสาชะแสงเสก

๑๓ ๑๓ ๑๓ ๑๓ ๑๓ ๑๓ ๑๓ ๑๓ ๑๓ ๑๓
ยื่นหน้ารายฉลุแสงฤทธิพิศวีระ

๑๔ ๑๔ ๑๔ ๑๔ ๑๔ ๑๔ ๑๔ ๑๔ ๑๔ ๑๔
ลงเพดานชั้นที่ส่งवालอมรินทร์

๑๕ ๑๕ ๑๕ ๑๕ ๑๕ ๑๕ ๑๕ ๑๕ ๑๕ ๑๕
ก็พร้อมสิ้นในตำราฤทธิพิศวีระ

๑๖ ๑๖ ๑๖ ๑๖ ๑๖ ๑๖ ๑๖ ๑๖ ๑๖ ๑๖
เออ ไม่น่าจะวิเศษกันเสาชะแสงเสก

๑๗ ๑๗ ๑๗ ๑๗ ๑๗ ๑๗ ๑๗ ๑๗ ๑๗ ๑๗
ก็ขอขลุ่ยไฟใส่พณด่าง

๑๘ ๑๘ ๑๘ ๑๘ ๑๘ ๑๘ ๑๘ ๑๘ ๑๘ ๑๘
ตั้งชกสนมตริไว้ที่ทาง

๑๙ ๑๙ ๑๙ ๑๙ ๑๙ ๑๙ ๑๙ ๑๙ ๑๙ ๑๙
ภาวนานั่งอย่างกุมารทอง

๒๐ ๒๐ ๒๐ ๒๐ ๒๐ ๒๐ ๒๐ ๒๐ ๒๐ ๒๐
ร่อนทงตักแก้วกันพณด่าง

๒๑ ๒๑ ๒๑ ๒๑ ๒๑ ๒๑ ๒๑ ๒๑ ๒๑ ๒๑
กลับหน้ากลับหลังไปทงตอง

๒๒ ๒๒ ๒๒ ๒๒ ๒๒ ๒๒ ๒๒ ๒๒ ๒๒ ๒๒
เกราะแกร่งแห่งใต้คังใจปอง

๒๓ ๒๓ ๒๓ ๒๓ ๒๓ ๒๓ ๒๓ ๒๓ ๒๓ ๒๓
พอชิงแจ้งแสงทองชนกันใต้

๕ ๖
๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓
๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔
๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐
๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐
๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐
๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

“ขุนแผนไม่สะทกสะท้านอ่านมนต์ปลุก

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐
๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐
๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐
๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐
๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

คิดแล้วกลายมนต์ให้ท่านเห็น

ขนิยนเคนเพลงจากกรุงราชอโศก

มือขวาถือกริชเรืองฤทธิ์

มือซ้ายจูงผูกมารทอง

(๑) ไสยเวท คือกัมภีร์ไสยศาสตร์ ในที่นี้หมายถึง

พระอถรรพเวท

รวมความว่า พระอถรรพเวทเป็นกัมภีร์ที่รวมมนต์และของ
ขลังต่างๆ ที่เชื่อถือกันว่าเลิศและไพเราะเหมือนได้ อึ้งผู้มอธยาศัย
อันประณีต ท่านไม่ศึกษาคัมภีร์อถรรพเวทเลย เพราะประกอบ
ด้วยการเบียดเบียนสัตว์อื่น ดังนั้น ในพระบาลีจึงกล่าว
“พราหมณ์ผู้รังสั่งไซรเพท” หาไซ้หนึ่งจตุรเวทซึ่งมีพระอถรรพ-
เวทรวมอยู่ด้วยไม่

พระเวททุก ๆ กัมภีร์แบ่งเป็นสองภาค คือ ภาคมนต์
แบ่งเป็นบทที่กลอนสำหรับสวดในเวลาทำพิธี ภาคพราหมณะ
แบ่งเป็นร้อยแก้ว สำหรับอธิบายความหมายในภาคมนต์อีก
ชั้น ๑ แจ่มคำอธิบายกิจที่จะพึงทำในพิธี และมีเรื่องประกอบ
เป็นท้าวอย่างอยู่ด้วย เทียบกับกัมภีร์ฝ่ายพุทธศาสนา คือ ภาค
มนต์เหมือนพระบาลี ภาคพราหมณะเหมือนนอรรถกถา (กัมภีร์
ที่แต่งแก่บาลี)

นอกจากพระเวท ๔ คัมภีร์นี้ ยังมีตำราบอกพวกหนึ่งเรียก

ชื่อว่า ออุปเวท (คัมภีร์รอง) ว่าด้วยศิลปวิทยาต่าง ๆ คือ

๑. อายุรเวท หรือ แพทยศาสตร์ (วิชาหมอ)

๒. กัณธรรพเวท หรือ สังกติยศาสตร์ (ตำราขับร้อง และดนตรี) กัณนาฏยศาสตร์ (ตำรารำ) รวมกัน

๓. ฆนรเวท คือ วิชาอินทนู และยุกทศาสตร์ (วิชา นักรบ)

๔. สถาปัตยกรรมเวท หรือสถาปัตยกรรมศาสตร์ (วิชาก่อสร้าง)

ข้อสังเกต พระเวทของเขา (พราหมณ์) แบ่งออกเป็น

สามพระคัมภีร์ รวมเรียกว่า "ไตรเพท" แต่ถ้าเติมพระ

อถรรพเวทเข้าด้วยกันเป็นสี่ รวมเรียกว่า "จตุรเวท" หรือ

"จตุเพททางศาสตร์" เหมือนคัมภีร์ฝ่ายพุทธศาสนาของเรา ซึ่ง

แบ่งธรรมวินัยออกเป็นสามคัมภีร์ รวมเรียกว่า "ไตรปิฎก" คือ

๑. คัมภีร์พระสูตรเรียกว่า สุตตันตปิฎก เป็นที่รวมเรื่อง

ต่าง ๆ ที่กล่าวว่าพระพุทธเจ้าตรัส

๒. คัมภีร์พระวินัยเรียกว่า วินัยปิฎก เป็นที่รวมวินัย

สำหรับฝึกกายราชาไทยเร่งต่อข้อสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้

๓. คัมภีร์พระอภิธรรมเรียกว่า อภิธรรมปิฎกเป็นทั้งรวม
 หลักพระปริมัตถธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสคัมภีร์นี้ ว่าด้วยกรรม
 เกิดและความดับแห่งนามและรูป (คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ
 อากาศธาตุและวิญญาณธาตุ หรือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร
 วิญญาณ) ที่สุดแห่งธรรมนั้นคือ นิพพาน อันเป็นสถานที่มาร
 ข้ามไปไม่ถึง คือแห่งบรมสุข กล่าวโดยเฉพาе หลักพระ
 ปริมัตถธรรม คือ จิต เจตสิก รูปและนิพพานนั่นเอง

แต่ถ้าเติมศัพท์ศาสตร์

คัมภีร์ทว่าด้วยระเบียบภาษา

(ไวยากรณ์) สำหรับแต่งบาลีเข้าด้วย ก็เป็น ๔ พระคัมภีร์
 เหมือนกัน

นางพระธรรณี

“เจกพระสรรเพชญ์ผู้	ธรรณีศรี
เตลิ่งอาสน์อปราจิต	ภาคใต้
วรพฤษ์โพธิ์ไมลิต	เลลิมโลก แลเซย
เสวยวิมุตติลาภได้	เผด็จเสียนเค็กสมร
ปวงอมรมว่หม่นถ้วน	จักรพาส
สถิตท่มณภลสถาน	แท่นหญ้า

สายัณห์ทมมเมณมาร

มาแหวต วงแยะ

หวังประยทธโรมร่า

ราวทวอบปลงก

ผาทองทวยเทพช้อง

สบสวรงค์

ชนะแต่ขบับพรวก

พรงพร้อม

ไปเป็นนมหัตถ์จราย

เจริญเกียรติ พระนา

เพราธอมรทาทก้อม

หากให้ชัยเฉลิม

ศาลเพิ่มกณยศให้

ธรรมา ชาแยะ

เสขิณูรทณธชาศา

พ่ายพ่าย

เสด็จเห็นอรรัตนพทธา

อาสน์เอก องค์เอย

ขจกอมิตรหมร่าส

เรงทอนตนหนี

โยคีบารเมศถ้วน

ถึงสา สันแยะ

ขันเขนเมวลมภา

ยสะกร้าว

ธรรนทรพนตา

ทาลน่าน น้าเอย

ถนทวมทวชเรศท้าว

หลงสนเลอสถาน

สมภกรสม ไพธัพ

พรวณณา

รังสฤยฎ์พระสมญา

แพรพร้อม

สรสเพชณพิชชงมา

เรศเรศก นามฤ

สนนสาเนียงเกียรติก้อง

แก้วกล้าแหล่งละเวง

ครนเกรงนฤโฆษออ

อักษจวรัย

จบภวักรโก้วล

ภพพน

เบองขวาเขตอนนัต

เนองจักรพาดแฮ

หนเทาตาตงตน

ภาคพนอเวจ (๑)

(ลิลิตตะเลงพ่าย)

(๑) ธรณินทร์พนิดา คือนางพระธชณี มีนามเรียกได้

อีกว่า พระภู (แผ่นดิน) พระปฤถพี (พระกว้าง) เป็นเมารจก

เลียงโลก (ชาติวี) เทวีพระองค์นี้ผิวพระกายดำ แต่พระรูป

สวยสดงดงามไม่แพ้นางฟ้าที่ลอกกันว่าสวย ทรงพระพักตร์เป็น

รูปไข่ - มวยพระเกศาเชียวช่อมเหมือนกลุ่มเมฆ พระเนตรสี

เหมือนบัวสายสีน้ำเงิน พระอุระ (อก) ใหญ่ พระกายอ่อน

บนพระองค์ (เอว) เล็ก พระโสณี (ตะโพก) ผึ่งผาย พระเพลา

(๑) ตอนสมเด็จพระวันรักรักษาแก้วธวาลยพระพรสมเด็จพรนเวศวรว่า นาง
ที่แม่ทัพนายกองตามเสด็จไปไม่ทันวันงานพระราชสงครามนั้น เป็น
เพราะพระเชษฐภคินีเสด็จให้ไป ก็ขอให้พระองค์ทรงทำยุทธหัตถี
จนข้างชนะพระมหาอุปราชาสองต่อสอง เหมือนสมเด็จพระสรรเพชญ์
พุทธเจ้าทรงชนะมารและเสนามารโดยลำพังพระองค์ โลกจึงต้องสรร
เสริญพระเกียรติตลอดมาจนทุกวันนี้ ซึ่งถ้าแม่ทัพนายกองมาทันช่วย
พระองค์ทำยุทธหัตถี ถึงแม้จะได้ช่วยชนะพระมหาอุปราชาก็คงไม่ได้จับ
พระเกียรติยศมาจนถึงเพียงนี้

(ลำขา) โคตมิง พระขงษ์ (น้อง) เรียว พระพาหา (ลำแขน)
 เหมือนนางวงพระไอยรา (ข้าง) พระองค์ (นิ้ว) เรียวเหมือน
 ลำเทียนที่พันศแล้ว และอายวระนอกนั้นงามล้วนแต่ต้องตา
 เทพเจ้าทั้งสิ้น นางมีพระทัยเยือกเย็น ไม่หวั่นไหว พระพักตร์
 มีกายมอยู่เสมอ เหมือนหญิงสาวที่ใคร่สามีใหม่ ๆ นางรักความ
 สงบ ชอบอยู่เงียบ ๆ จึงไม่มีใครมีเรื่องราวอะไรในโลก แล
 แต่เพียงโลกเหมือนแม่เลี้ยงลูก คอยรับหน้าที่เขาตรวจเมื่อทำบุญ
 ไว้ในวายุพระเกศาสิคราม ความจริงนางเป็นอรุณกะ (ไม่มีตัว)
 แต่เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในโลก จึงจะปรากฏเป็น
 รูปกะ (มีตัว) ขึ้นมาสักครั้งหนึ่ง

เมื่อสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า ประทับนั่งเหนือบัลลังก์
 ได้ร่วมโพธิ์ ไบอันประเสริฐ ผ่องอมรเทพในหมื่นจักรวาลมานั่ง
 ประชุมรอบบริเวณรัตนบัลลังก์ (๑)

ถึงเวลาสายแก่พระอาทิตย์ยังไม่ทันจะตกดวงดี พระยามาร
 เสด็จมาขึ้นพนมมณเฑียร ถอดอาวุธครบมือ ยืนข้างศิโรตม์ขับหมู่เสนา
 มารให้สนั่นสนับฟ้า หนูนเมืองลงมาจาก สวรรค์เหมือนนกสนม สมุทรา
 จะเขารศรวตาบัลลังก์ ผ่องอมรเทพที่มาประชุมทั่วทุกห้องสวรรค์

(๑) คือเกิดเป็นแม่เลี้ยงบุตรขององค์ชฎานันท์เป็นรัตนบัลลังก์

มองความเห็นกันว่า ถ้าเราจะช่วยพระสวรสเพชฌัญญูพระเจ้าปราบ
 มารผู้มีบาปให้ปราศจก ก็จะไม่เป็นสังกัจจรายสำหรับพระองค์
 เพราะชาวเราเข้าช่วยเหลือ ถึงนั้นฝูงอมรเทพและคณะพระธาดา
 (พรหม) จึงพากันหลีกหลบไป เหลือแต่พระพุทธรเจ้าพระองค์
 เดียว ทรงขับโยธกือพระนารมี ๓๐ ทศเข้าต่อสู้พระยามารและ
 เสนามาร พระยามารกับเสนามาร แสร้งเสกสราวุธต่าง ๆ ไป
 ทำร้าย แต่ก็ไม่ผล จึงแกล้งกล่าวว่ามีตน बदลงกนเป็นของเรา
 ทำนจงลุดไปเสียให้พ้น พระพุทธรเจ้าตรัสว่า เราน้ำเพ็ดุบารมี
 ๓๐ ทศครบบริบูรณ์ ได้อธิษฐาน बदลงกนตนเองเพื่อขจรสู่อวรม
 แล้วจะไต่เทียวสังขอนแวงในยศตัวให้รอดนออกจากโลกซึ่งเต็มไป
 ด้วยทุกข์ พระยามารตรัสว่า ทำนทำอย่างนั้นไม่ได้เพราะสัตว์
 ทงหลายอยู่ในอำนาจของเราวมทงทวทำนด้วย พระพุทธรเจ้า
 ตรัสว่า ไม่มีอำนาจสิ่งใดยู่เหนือมโนใจสัตว์ พระยามาร
 ตรัสว่า เราทำนหม้ออำนาจอยู่เหนือใจสัตว์ และวจัดน बदลงกน
 ก็เป็นของเราอยู่ในอำนาจเราด้วย เราอ้างบุคคลพยานได้ นัน
 แน๊ะ ! เห็นไหมละ ? ทงตั้งมีนไปทหมู่บริวารแล้วตรัสว่า ทำน
 มิใครเป็นพยานเล่า พระพุทธรเจ้าทรงอ้างนางพระสรณเป็นพยาน
 ขณะนั้น พระสรณปรากฏเป็นรูปคณมาจกแผ่นดินรับ
 สมอ้างว่า พระพุทธรองค์ทรงนับแต่ญพระบุคคลต่าง ๆ และทรง

ทว วรหน้าลงในแผ่นดิน นางได้รับน้ำที่ทรงตรวจไว้ด้วยมวยผม
แล้วปล่อยพระเมาลัยาวยืนลงมา ทรงบีบน้ำใหม่มวยผมไหลเป็น
ทะเลที่ววมมารและเสนามารพ่ายแพ้ไป

ดังนั้น โลกจึงถวายนามสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าว่า
“พิชิตมาราศ” หรือ “พิชิตมาร” แปลว่า “พระผู้ชนะมาร”
พระเกียรติคุณลือลือส่า่านทั่วโลก และมีเสียงอุโมษณ์จักรวาลเบืออง
บันถึงพรหมโลก เบือองขวางตลอดเขตจักรวาลที่ต่อเนื่องกัน
ไปไม่มีที่สิ้นสุด เบือองตาลกคังลงไปถึงพนอเวจี

นางนพมาศ

“พระศรีมหาโพธิ์

ยศกมลเศศกรรไคหงส์

มีธิดาประเดวีรูเจ็ดโฉมยง

ชื่ออหงศ์นพมาศวิลาสลกษณ

ดะไมละม่อมพร้อมพร้อมยั้งนารี

จาเรณูศรีสมบรณประยวศกถ

เนอเหลอองเลททอองผอองผิวพกศร

เบนนทรวกคังทวงจตบิตรเอออง

(เรื่องนางนพมาศ)

นางนพมาศ เป็นหญิงรูปสวยเหมือนได้ส่วนแบ่งมาจาก
 พระลักษมี และมีศิลปวิทยาการเฉลี่ยฉลาดเหมือนพระสรสวัสดิ
 แบ่งภาคลงมาเกิด นางเกิดที่กรุงสุโขทัยในแผ่นดินพระร่วง (๑)
 บิดาเป็นท้าวพระศรีมหาโพธิ์ มารดาชื่อนางเววดี เป็นสกุลพราหมณ์
 ๒ ๒ ๕ ๑ ๒ ๕ นางนพมาศจึงเป็นอภิไศยชาติ
 แปลว่า "เกิดดีแล้วทั้งสองฝ่าย" คือทั้งฝ่ายมารดาเป็น
 พราหมณ์ด้วยกัน เมื่ออายุได้ ๗ ปี ได้ศึกษาวิชาต่าง ๆ กับ
 บิดา และศึกษาศิลปะ คือการช่างต่าง ๆ กับพวกพี่เลี้ยง
 สำเร็จการศึกษาเมื่ออายุ ๑๕ ปี วิชาที่เรียนได้ คือ

๑. หนังสือไทย
๒. เลข
๓. ภาษาสันสกฤต (รู้พอใช้ได้)
๔. ภาษาบาลี (รู้เล็กน้อย)
๕. ไวยากรณ์ รูนกลวงชาตาทายเคราะห์ร้ายเคราะห์ดี ได้
๖. บทกลอนต่าง ๆ รู้แต่งได้ และอ่านได้ถูกต้องทุก

ประเภท

๗. วิชาการช่างต่าง ๆ เช่น การเก็บไม้ตัดกิ่ง ร้อย และการ
 วาดเขียน เป็นต้น

(๑) สมัยท้าวธรรมราชราชภัฏ

นางเป็นหญิงที่ทรงศิลป์วิทยา มีอุปนิสัยเป็นนักปราชญ์
 ฉลาดคิด มีมรรยาทเรียบร้อยอ่อนโยนดี ทั้งมีสมบัติ คือ
 รูปสวย รวยทรัพย์ สกตสูงเป็นพน้อยด้วย จึงหาหญิงใด ๆ
 ในรุ่นเดียวกันเสมอเหมือนได้ยาก

“โฉมนางนพมาศ

เป็นนักปราชญ์ฉลาดด้วยบิดาสอน
 ช่างกล่าวถ้อยมธุรสบทกลอน
 ถวายพรพรรณาพระพุทธรูป
 สรรพดีจะพึงใจไปครบสิ่ง
 เป็นยอดหญิงยิ่งธิดาทุกหมื่นขุน
 แต่ก่อนปางสร้างกุศลผลบุญ
 มาเกื้อหนุนให้งามวิไลเอย”

“ดอกดวงอุทุมพร

ท้าวนครหายากจันใดโฉน
 จะหาสารดีเสวตในแดนไพร
 ยากจะได้ตั้งประสงค์ที่จิงจันต์
 จะหานางกัลยาณีนารีปราชญ์
 ประหนึ่งอนงค์นพมาศอย่าหมายถวิล
 จะหาได้ในท้องพระธรณิน
 ก็ด้วยบุญเจ้าแผ่นดินอย่างเดี๋ยวเอย”

(เรื่องนางนพมาศ)

เมื่ออายุนางได้ ๑๗ ปี บิดามารดานำเข้าถวายตัวใน
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระร่วง) รัชชการฝ่ายใน นางได้
แสดงฝีมือช่างไทยให้ปรากฏแก่ชัราชการฝ่ายนอกและฝ่ายในคือ

๑. ทำโคมลอยรูปดอกโกมุต (กระทงบัว) ขนาดเท่า
กงระแทะ (แก้วนเล็ก) สำหรับลอยในวันกลางเดือนสิบสอง
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นทรงพอพระทัย โปรด
ให้ทำโคม (กระทง) แบบนี้ลอยกลางเดือนสิบสองเป็น
ประเพณีสืบมา

๒. ร้อยกรองตอกไม้สลัษี่ต่าง ๆ เป็นรูปพานสองชั้น
แล้วนำขึ้นทูลถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงชมเชย แล้วโปรดให้ใช้ของสิ่งนี้เป็นแบบอย่างต่อไป
ภายหลังได้ทรงงานราษฎรและงานหลวง และให้เรียกชื่อว่า
“พานชั้นหมาก” แทนนม

๓. ทำพนมดอกไม้คือพุ่มตอกไม้สด และกอบัวมีสีต่างๆ
นำขึ้นทูลถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้ทรงบูชาพระรัตนตรัย
และบูชาเทวรูปต่าง ๆ ในวันเข้าพรรษา สมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงพอพระทัยยิ่งนัก โปรดให้ชายหญิงใช้ของสอง
สิ่งนี้สำหรับบูชาพระรัตนตรัย ในวันเข้าพรรษาเป็น ประเพณี
ต่อไป และพนมตอกไม้ให้เรียกว่า “พนมพระวรรษา”
คือ พุ่มตอกไม้ที่ถวายประจำพรรษา ตั้งแต่นั้นชายหญิงทั่วทั้ง

พระนครกัทำของสองสิ่งบูชาพระรัตนตรัยในวันเข้าพรรษาเป็น
ประเพณีสืบมาจนบัดนี้

“แสดงฝีมือช่างให้

ไทยเห็น เยี่ยงแฮ

เย็บกระทงทำเป็น

ดอกไม้

เพื่อลอย ณ วันเพ็ญ

กัตติก มาศพอ

โตเท่ากงเกวียนได้

ตุงแกลังกลันสรวรค์

ทรงธรรม์พระร่วงเจ้า

จอมสนม นางอุเอย

ทอศพระเนตรทรงชม

เซียด้าง

โปรดให้ราษฎรนิยม

ยลเยี่ยง อย่างแฮ

ลอยประทีปจึงสร้าง

แบบนนสืบมา

เข้าพรรษานงลักษณ์

ริท่า พุ่มแฮ

ควยดอกไม้อศศำ

เร็จพร้อม

เมื่อถวายพระสงฆ์จำ

พรรษ กาลแฮ

แล้วจึงนำชนน้อม

นอบเกล้าถวายไท

ทรงชัยปราโมทย์เขื่อน

สคดิ์

โดยพระทัยปราณี

ยงล้ำ

ตรัสสั่งเหล่านารี

เอาเยี่ยง

ทวยราษฎร์รูเรื่องซา

แซ่ซ้องสาธุการ

นางเย็บพานหมากด้วย

ดอกกา ระเกดแฮ

สลักกลีบบุษบา

หลากล้วน

สองชั้นรูปโสภา

พืงพิศ

ทำเสร็จสำเร็จถ้วน

เกือกเกล้าทูลถวาย

หน่อนนารายณ์พินิจแล้ว

โปรดปราน

ทรงพระราชทาน

แบบนั้น

แก่ราชบริพาร

เฟื้องพิ จารณ์พ้อ

ตรัสประภาษสั่งชั้น

ยักไว้เป็นตรา

(นารีเรื่องนาม)

นางรับราชการในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยซื่อสัตย์ และ
ฉลาดคิด จึงมีชื่อยี่สิบปรากฏอยู่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
(พระร่วง) โปรดเกล้าฯ ให้นำนางเป็นพระสนมเอก และได้
เลื่อนเป็นท้าวศรีจุฬาลักษณ์

“นพมาศนามแม่

เค็มมา

โปรดเปลี่ยนศรีจุฬา

ลักษณเกล้า

อุดมรูปปรีชา

ชาญยิ่ง นะแม่

หญิงภพใดจักก้า

กว่านฤาม

(เรื่องนางนพมาศ)

หมายเหตุ เรื่องนางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์
เป็นหนังสือเรื่องใหญ่ เกี่ยวกับวรรณคดี โบราณคดี และ
ประวัติศาสตร์อยู่มาก เป็นเรื่องที่น่ารู้ จึงได้สรุปความกล่าว
ไว้แต่พอควร

ตามโคม

“เดือนสิบสองถ้องแถวโคม	แสงสว่างโพลมโสมนัสสา
เรื่องรุ่งกรุงอยุธยา	วันทาแล้วแก้วใบเห็น
“กตติกมาสถ้อง	แถวโคม
แสงสว่างแลลอยโพลม	พ่องแผ้ว
อยุธยาเปรียบแสงโสม	ใสส่อง
ชมชื่นวันทาแล้ว	มีงน้องภาเห็น”

(นิราศธารโศก)

ตามโคม เป็นพิธีพราหมณ์เรียกว่า “จองเปรียง” เป็น
 ลัทธิธรรมนิยมที่พระมหากษัตริย์ ในระบอบราชาธิปไตยทรง
 ประพฤติสืบมาแต่โบราณ จึงเป็นราชพิธีและเรียกชื่อว่า
 “พระราชพิธีจองเปรียง” กำหนดวันยกโคมขึ้นสู่เสานน ถ้า
 ปีใดมีอธิกมาส (เดือนแปดสองหน) ให้ยกโคมแต่วันขึ้นค่ำ ๑
 เดือน ๑๒ ถึงวันแรม ๒ ค่ำเป็นวันลดโคมลง ถ้าปีใดไม่มี
 อธิกมาส (เดือนแปดหนเดียว) ให้ยกโคมขึ้นในวันแรม ๑๔ ค่ำ
 เดือน ๑๒ ถึงวันขึ้นค่ำ ๑ เดือนอ้าย (เดือน ๑) เป็นวัน
 ลดโคม

ความหมายในอันยกโคมขึ้นนั้นมีอยู่ว่า เมื่อไทยยังนับถือ
 ศาสนาพราหมณ์อยู่ ได้ยกขึ้นเพื่อบูชาพระเป็น
 เจ้า คืออิศวร นารายณ์ พรหม แต่เมื่อไทยนับถือพระพุทธ

ศาสนาแล้ว ได้เปลี่ยนเป็นยักษนบุชาพระสารีริกธาตุ พระ
 จุฬามณีในดาวดึงส์พิภพ และบุชาพระพุทธรูปที่หาดทราย
 แม่น้ำนวมมาที่ฝั่งนาคกระทำสักการะอยู่ แต่ก็น่าจะมุ่งทั้งสอง
 ทาง คือเพื่อบุชาพระเป็นเจ้าตามลัทธิไสยศาสตร์ด้วย เพื่อบุชา
 พระสารีริกธาตุ ฯลฯ ของพระพุทธรูปเจ้าตามคติพุทธศาสนาด้วย
 เพราะไทยเรานับทั้งทางพุทธศาสน์และทางไสยศาสตร์ ถึงแม้
 ว่าจะได้นับถือพระพุทธรูปศาสนาแล้ว ก็ยังนิยมลัทธิไสยศาสตร์
 คือมีความนับถือบุชาเทพเจ้าและบุชาเทวดาต่าง ๆ ที่เห็นว่า
 คึกคักล้นหลามตลอดมาจนทุกวันนี้ ข้อสังเกตที่จะเห็นได้ง่าย ๆ
 คือในพิธีหลวง เทียนที่จะจุดในโคมนั้นหาเปรียบคือน้ำมันไข
 ข้อพระโค ซึ่งเป็นของที่พวกพราหมณ์ใช้จุดบุชาเทพเจ้าและ
 เทวดาต่าง ๆ ตามลัทธิของเขา การที่บุชาด้วยวัตถุสิ่งนี้ นับ
 ว่าเป็นพิธีพราหมณ์อันแท้จริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่าพระราชพิธีทรงปวงควรจะ
 ให้เนื่องด้วยพระพุทธรูปศาสนา จึงโปรดให้มีการสวมมนต์เย็น
 ฉันทน์เข้าก่อนเวลาแยกเสาศาโคม พระองค์ทรงสืบแม่พระราชกุศล
 ให้แก่ปวงเทพดาแล้ว พระสงฆ์จึงได้เจริญพระพุทธรูปมนต์
 เวลาเข้าได้พระฤกษ์ทรงรดน้ำสังข์และเจิมเสาศาโคมชัย พอยก
 เสาศันพระสงฆ์ก็สวดชยันโต ทั้งนี้ พระราชพิธีของเป็เรียง

(ตามโคม) ^{๑๕ ๑๖ ๑๗} จึงได้เป็นพิชิตพราหมณ์เจ็ดด้วยพิชิตสงฆ์ ^{๑๘ ๑๙ ๒๐} ซึ่งชั้น

^{๒๑ ๒๒} เต็มเป็นแต่พิชิตพราหมณ์อย่างเดียว

ในพระราชพิธี (พิธีหลวง) มีโคม ๓ ชั้น คือ โคม
ชัย ๓ ชั้น โคมประเทียบ ๓ ชั้น เสาทำด้วยไม้แก่นยาว ๑๐ วา
ตัวโคมโครงเป็นไม้ไผ่หุ้มผ้าขาว โคมบริวารเสาไม้ไผ่ ๑๐๐ ชั้น
ตัวโคมโครงเป็นไม้ไผ่แต่ปิดกระดาษ การจุดโคมชัย โดยมาก
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงจุดเอง ในพระบรมมหา-
ราชวังมีเสาโคมปักประจำทุกตำหนักเจ้านาย แต่โคมเหล่านี้
เป็นโคมบริวารใช้ตะเกียงแทนเทียน เหมือนโคมบริวารที่ทำ
กันนอกพระบรมหาราชวัง

ตามโคม นอกจากพิธีหลวงที่ทำในวงราชการ ประชา
ชนที่แล้ว ๆ มาทำกันแต่เพียงประปราย จึงไม่สว่างไสวเหมือน
ลอยกระทงทรงประทับ ซึ่งทำกันเอิกเกริกทั่วพระราชอาณา
จักร สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ก็ยังทำกันสว่างไสวกว่า
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์แต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี นับว่าทำ
กันสว่างไสวยิ่ง ด้วยปรากฏในเรื่องนางนพมาศว่า “บรรดา
ประชาชนชายหญิงต่างแต่งโคมชัก โคมแขวน โคม ทุกตระกูล
ทั่วทั้งพระนคร แล้วยกชวนกันเล่นมโหรีสพสนสารวางตัวเป็น
เยี่ยงอย่าง” ดูกัพร้อมเพรียงกันดี พิธีตามโคม น่าจะ

เริ่มเสื่อมมาแต่ปลายรัชกาลที่ ๕ ถึงสมัยทุกวันนี้เห็นว่าสนุกสนาน
ที่เดียว

ลอยกระทง

“เดือนสิบสองเดือนลอย กระทงหลวง

ชนทั้งปวงลอยตามอร่ามแสง
ดอกไม้ไฟโชติช่วงเป็นดวงแดง
ทงพลแรงตั้งตงคังสะท้าน
เสียงนกบินพราดพรวดกรวดไต่ตอ
คูหวอหวอเฮฮาอยู่ฉ่าฉาน
ล้วนผู้คนล้นหลามตามสะพาน
อลหม่านนาวาในสาคร
ก็แห่ผ้าบาถึงพฤกษาบัก
มีเรือชกแข่งแซ่แลสลอน
ขับประโคมดนตรีมีละครอน
อรชรว่าว่าอยู่หน้าเรือ
บ้างร้องสักรวาใส่หน้าทับ
ลูกคู่รบพร้อมเพราะเสนาะเหลือ
ฟังสำเนียงเสียงสัตว์ไม่มีเกลื่อ
เป็นโยเยอจับในน้ำใจชาย

พวงสำเนียงเสียงนางทกลางหน้า

แล้วหวนรำลึกนุชที่สุกหอมาย

กลับมานอนอ่อนทอตระทวยกาย

เฝ้าฟุ่มฟายชลนาทุกราตรี

นอนไม่หลับกลับลุกเปิดหน้าต่าง

จันทร์กระจ่างแจ่มฟ้าในราศี

เห็นดวงเดือนเหมือนยอตรรกภินิ

ยุพินพ็อยู่ไกลนัยนา

พริ้งกอยนอนคอยละห้อยหวาน

แสนรวิญจวนมิได้สิ้นถวิลหา

เห็นราหูจจับพระจันทร์ทรา

ชาวพาราอฮองกะหนึ่งตั้ง

พลกสนครนกรกเสียงก๊กก้อง

ระฆังฆ้องกลองแซ่ทงแตรสังข์

สะก๊ပ်เสียงเพียงพนพิภพพง

มีทุกครั่งตั้งทุกคราวฉาวทุกที่

โอ้วดวงจันทร์เจ้าคุณเศร้ามอง

ไม่ผูกพ้องเผื่อตอับพยับลี

อยู่ในปากกราหุสุริ

มีนาที่ปล่อยปลาสลัดกัน

แต่ตัวพมได้มุนาทชน

ทุกวันคนเฝ้าโยกด้วยโศกศัลย์

ครวญคะนองถึงมตรทศคพน

พิชมจันทร์ค้างเจ้าเยาวมาลย์

(นิราศเดือน)

(๑) ลอยกระทง เป็นนักชตฤกษ์ที่ประชาชนเล่นสนุกกันกลางน้ำ เรื่องนางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ กล่าวไว้ในฤกษ์กลางเดือน ๑๒ นาน้ำและลำคลองทั่วทุกแห่งอร่ามเรืองด้วยแสงประทีปในกระทงลอย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระร่วง) ตรัสชวนพระราชเทวีและสนมฝ่ายใน เสด็จลงเรือพระที่นั่งขอประพาสแสงจันทร์เที่ยวตามลำน้ำ เพื่อทอดพระเนตรนักชตฤกษ์ที่ราษฎรรื่นเริงกัน เมื่อเรือพระที่นั่งเสด็จถึงหน้าพระอารามทุก ๆ แห่ง มีผู้จุดดอกไม้เพลิงถวายสว่างด้วยแสงไฟสีต่าง ๆ มีเรือราษฎรล่องลอยและจอดอยู่เรียงราย บางก็ตบตาและร้องรำทำเพลงต่าง ๆ เสียงสนั่นเสนาะแม่พระคงคา เหมือนจะปรากฏพระรูปขึ้นมาแสดงความยินดีนางนพมาศได้ ประดิษฐ์ กระทงรูป ดอกบัวชั้น ลอยดวง ประทีป สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นทรงพระดำริว่า กระทง

รูปนสวยงามต้องด้วยลักษณะของที่จะลอยในกลางน้ำ จึงตรัส
สั่งให้ใช้กระทรงรูปนั้นเป็นแบบต่อมา

รวมความว่าการลอยกระทรง เป็นประเพณีที่ไทยประพฤติ
สืบ ๆ กันมาแต่ครั้งโบราณ และเป็นที่งานราษฎรและ

งานหลวง แต่ไม่เป็นพระราชพิธีเพราะไม่เกี่ยวข้องกับพิธีสงฆ์
และพิธีพราหมณ์ นับได้แต่ว่าเป็นราชประเพณี เพราะ

พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติสืบกันมา ตั้งแต่พระนกรยังตั้งอยู่
ฝ่ายเหนือ (สุโขทัย) ถึงแผ่นดินกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงที่ ๕ ก็เคย
ทรงประพฤติมา คือเสด็จลงเรือพระที่นั่งทรงลอยกระทรงที่

สายน้ำไหล และทอดพระเนตรดูนักชกตกษที่ประชาชนรำเรียง
กัน เจ้าพนักงานจุดดอกไม้พุ่มกระถาง รทา พุ่มทะเล

พะเนียงมะพร้าว กรวด พลู ถวาย บางทีก็มีดอกไม้หน้าถวาย
ให้ทรงจุดเองด้วย ครุ่นเรื่องสว่างไสวทั้งฝ่ายราษฎรและฝ่าย

หลวง เพิ่มความสง่างามให้แก่แม่น้ำลำคลองไม่แพ้กรุง
ศรีอยุธยา หรือสมัยกรุงสุโขทัยเมื่อเป็นราชธานีเลย

กระทรงราษฎร เห็นจะทำกันแต่พอประมาณด้วยเงินของ
บุคคล กระทรงทำด้วยหยากมีรูปสี่เหลี่ยมแบนพน บางทีมี

ประติษรูปร่างเป็นดอกบัวหรือเป็นอื่นไปบ้างตามถนัด เครื่อง
 สักการะสำหรับกระทงนอกจากรูปเทียน ก็มีข้าวตอกดอกไม้
 กล้วยอ้อยเมียงหมาก ขนมนมเนยเป็นต้น และมีธงมีฉัตร
 กระดาษสีต่าง ๆ บักห้อยระย้าเป็นทิวแถว

กระทงหลวง มักทำกันวิจิตรพิสดารด้วยมีทุนมากกว่า
 ๓ ศอก ๔ ศอก ๕ ศอก ๖ ศอก ถึง ๘ ศอกก็มี ทำเป็นรูป
 ดอกบัวโกมูทตามแบบนางนพมาศบ้าง ทำเป็นรูปสำภาและ
 รูปเรือต่าง ๆ หรือรูปอื่น ๆ อีกสุดแต่จะเห็นควร มีเครื่อง
 สักการะและเครื่องประดับพร้อมสรรพ โคมไฟก็สว่างไสวเห็น
 ได้ถนัด เป็นที่นิยมของประชาชน มีผู้คนออกเที่ยวดูกัน
 สนุกสนาน

ลอยกระทง เรียกได้อีกว่า “ลอยกระทงทรงประทับ”
 ความหมายในอันลอยกระทงทรงประทับนี้มีอยู่ว่า เมื่อไทยเรา
 ยังนับถือศาสนาพราหมณ์อยู่ ได้ลอยไปบูชา ๓ พระเป็นเจ้า
 (อิศวร นารายณ์ พรหม) และลอยไปคำนับแม่พระคงคาอีก
 ด้วย แต่เมื่อเรานับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ได้เปลี่ยนใหม่
 คือลอยไปบูชาพระสารีริกธาตุ และลอยไปบูชาพระพุทธรบาท
 ที่หาดทรายชายแม่น้ำนัมมทา ที่ฝั่งแควกระทำสักการะบูชาอยู่^(๑)

(๑) กวีตามโคมหน้า ๑๖๕ กว๊าย

ในฤดูเดือน ๑๒ พระจันทร์แจ่มใส มักจะมีผ้าป่าหลวง
เรือผ้าป่าแต่งประดับด้วยเครื่องประดับสดสวย มีเรือการละเล่น
ต่าง ๆ เช่น ละคอน สักรวา เสภารำ ดนตรี และปี่พาทย์
หลายลำรับ ชักเรือผ้าป่าเป็นกระบวนแห่ และมีเรือราษฎรมา
ช่วยแห่ตงหลายร้อยลำ^(๑)

โล่ชิงช้า-แห่อิศวรนารายณ์

“เดือนยี่พิธีพญา

สาวหนุ่มกำหนดนัด

เรียงเตร็ดตรวจทุกช่อง

หวาหวนตนแดน

เชียวชาญกระตาดัน

ถือท้ายกายอ่อนโอน

แรมคำรำให้หวน

เคยเห็นเป็นอาจิณ

โอมอวตศวดลำนึง

ถ้าเลิกเลิกโฉมงาม

โยนชิงช้าชนแอ็ด

ทักนาแห่แลหากัน

ไม่เห็นน้องเนื่อนวลจันทร์

หันเห็นท่าชิงช้าโยน

โยกเยกยลคนหกโหนด

โตนกิตใต้ตังใจถวิล

แห่อิศวรย้ายามยิน

ช้าหงส์เห่เหล่าสมพราหมณ์

ไม่เหมือนเสียงนางนงราม

ยามเย็นเข้าเจ้าอำนจันท์

(๑) กพระราชพิธีสิบสองเดือน

อ้อนหวานสารเสนาะ	เพราะอักษรกลอนพาตพัน
แจ้วเจ้อยใจจาบัลย์	ทกวันหวังฟังเสียงสมร
ห้ำค้าย้ายามปลาย	แห่นารายณ์เร่งอาวรณ์
อยู่ใกล้จะไคร่จร	ไปรับเจ้าเกล้าคลอมา
เดือนแรมเหมือนเริ่มค้าง	เรื่องรักร้างแรมกนิษฐา
แรมรสแรมพจนา	แรมเห็นหน้าหนึ่งนอนแรม
	(ประชุมกาพย์เห่เรือ)

(๑) โยนชิงช้า เป็นพิธีเบื้องต้นของพิธีตรียัมปวาย (แห่พระอิสวร) ติดต่อกับพิธีตรีปวาย (แห่พระนารายณ์) โบราณเรียกว่า แห่นเรศวร์ (อิสวร) เดือนหงาย แห่นารายณ์ เดือนมืด

พราหมณ์ ไทรคาจารย์ ผู้ทำ พิธี ใน เมืองเราแต่ ครั้งโบราณ เป็นพวกซึ่งนับถือพระอิสวรว่าเป็นใหญ่กว่าพระนารายณ์ กล่าว ว่า พระอิสวรเสด็จลงมาเยี่ยมโลกปีละครั้ง เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ เป็นวันเสด็จลง แรมค่ำ ๑ เป็นวันเสด็จกลับ รวมเวลาอยู่ในมนุษยโลก ๑๐ วัน พระอาทิตย์ พระจันทร์ นางพระธรณี และพระคงคามาย่อมเฝ้า ท้าวโลกบาลทั้ง ๕ มาเล่น โล้ชิงช้า ถวายพระยานาคหรือเทวดามาร้าเสนงพ่นน้ำ หรือสาคน้ำถวาย จึงได้มีการรับเสด็จและส่งเสด็จกันเป็นการเอิกเกริกและสนุกสนาน ตรียัมปวายและตรีปวายเป็นพิธี ใหญ่ นับว่าเป็นราชพิธี คงทำ

กันในเดือนอ้ายแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเท่านั้น สมัย
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีทำกันในเดือนยี่ เลยติดต่อกันมาถึงสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์

“เดือนยี่เจ้าพี่เขย

เจ้าย่อมเคยตามพี่ชาย

คร่ำอัมพวาย (๑)

พิชิตผ่านอยุธยา” (๒)

(นิราศธารโศก)

พระราชพิธี

ใช้ข้าราชการเป็นพระยาตั้งแต่ชั้นพาน

ทองขึ้นไปถึงเจ้าพระยาเป็นผู้ย่นชิงช้า ต่างว่าพระยาศิวรเสด็จ

ลงมาเยี่ยมโลก คนเข้ากระบวนแห่ก็เป็นคนหลวง ๘๐๐ คน

แต่งตัวต่าง ๆ ถ้อยอาวุธต่าง ๆ และถ้อยสิ่งของต่าง ๆ ตามกอง

แต่บางท่านที่ต้องย่นชิงช้า มักจะแต่งกระบวนพิเศษ เป็นส่วนตัว

เพิ่มเข้า ถึงสองพันสามพันและสี่พันก็มี ตัวพระยาผู้ย่นชิงช้า

แต่งตัวนุ่งผ้าเยียรบับ สวมเสื้อเยียรบับ ผาตเข้มขัด สวมเสื้อ

กรวยข้างนอกอีกชั้นหนึ่ง และสวมลอมพอกเกี้ยวตามบรรดา

ศกศ

วันชน ๗ ค่ำ เดือนยี่ เวลาเช้าตรู่ พระมหाराชครู

หัวหน้าพราหมณ์พิธี อ่านพระเวทเปิดประตูเรือนแก้วไกรลาส

(๑) อัมพวาย คือ ตรีอัมพวาย เป็นคำเดียวกัน

(๒) แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ความเป็นเชษฐาพระอิศวรเป็นเจ้าเสด็จลง ตกคอนสายเดินกระบวน
 แห่งพระยามาพักที่โรงมานพ (มาพก) ซึ่งปลูกไว้ในบริเวณเสา
 ซิงช้า พราหมณ์ประกอบพิธีตามไสยเวทสำเร็จแล้ว ชาติวัน
 ชันโล่ชิงช้ากระดานละ ๔ คน รวม ๓ กระดาน มีเสาไม้ไผ่
 ปลายเสาผูกถุงเงินปักไว้ ชั้นแรกเขานั่งถวายบังคมโล่ไปจน
 ชิงช้าโยนแรง จึงลุกชั้นขึ้น กนหน้าคาบถุงเงินที่ผูกบนปลาย
 ไม้ กนหลังคอยแก้ท้ายให้ตรงถุงเงิน เมื่อโล่ชิงช้าเสร็จ ๓
 กระดานแล้ว ถึงกระบวนแห่งพระยากระบี่

รุ่งขึ้นเช้าวัน ๕ ค่ำ ซึ่งเป็นวันแห่งพระยาคอนเียนพระ
 มหาราชครูเชษฐากระดานที่สลักเป็นรูปพระอาทิตย์พระจันทร์แผ่น
 ๑ เป็นรูปนางพระธรณีแผ่น ๑ เป็นรูปพระคงคาแผ่น ๑
 ซึ่งสมมติว่า พระอาทิตย์พระจันทร์ นางพระธรณีและพระคงคา
 ลงมาประชุมเฝ้าพระอิศวรมาที่หลุมตรงหน้าชมรม หลุมนั้นมี
 ราวสำหรับปักกระดานเทวรูป มีของขลังคือหม้อการองพัน
 หลุม มีเสาดาดเพดานกั้นรอบ มีราชวัตร ๔ มุม และมี
 ฉัตรกระชาษบัก เชษฐาพระอาทิตย์พระจันทร์ลงหลุมด้านตะวันออก
 ออก นางพระธรณีลงหลุมกลาง พระคงคาลงหลุมด้านตะวันตก
 ตก หันหน้ากระดานเทวรูปมาทางทิศใต้ตรงชมรมที่พระยานั่ง
 วันขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาย่ำรุ่ง จึงเชษฐากระดานขึ้นจากหลุมไปเก็บ

ไว้ที่เทวสถานงามเต็ม เย็นวันขึ้น ๗ ค่ำมาเอง ตั้งกระบวน
 เดินแห่พระยามาพักที่ชมรมเหมือนเมื่อวันที ๗ ค่ำ พราหมณ์
 นาลวัน ๑๒ คน โล่ชิงช้าเท่ากับวันขึ้น ๗ ค่ำตอนเช้า เมื่อโล่
 เสร็จแล้วจึงยกขันสาครมีน้ำเต็มมาตองหน้าชมรม ตั้งว่าเสนา
 สาคนากันถึง ๓ เสนาง ถ้วนสามครั้งตามลำดับที่ ๆ พระยา
 เลื่อนไปหนึ่ง ครั้นเสร็จพรแล้วตั้งกระบวนแห่กลับ

การโล่ชิงช้าประชาชนชอบดูกันมาก ถนนทุกสายที่
 กระบวนแห่ผ่านไป ทั้งชายและหญิงมองดูกันแออัด เจ้านาย
 ชั้นพระเจ้าลูกเธอหลานเธอใน พระบรมมหาราชวังทุก ๆ รัชกาล
 เคยเสด็จออกมาทอดพระเนตรกระบวนแห่ทุก ๆ ปี และมี
 จำนวนปีละหลาย ๆ องค์ ในรัชกาลที่ ๓ กรมหมื่นอัปสรสุตา
 เทพเคยเสด็จออกมาทอดพระเนตรดูกระบวนแห่เนื่อง ๆ เจ้า
 นายฝ่ายในก็ตามเสด็จออกมาทอดพระเนตรดูปีละมาก ๆ องค์

กรมหมื่นอัปสรสุตาเทพ เป็นราชธิดาของพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เจ้าลูกเธอพระองค์นี้
 มีพระรูปสดสวยเสียงไพเราะ พระลักษณะทุก ๆ ส่วนไม่มีขี้ด
 ตาคอนแวมแต่หยอ ได้ยินว่า คนร้อยทางร้อยที่ ได้เห็นเจ้าลูกเธอ
 พระองค์นี้ จะต้องชมกันว่าสวย สมเด็จพระชนกนาถโปรดมาก
 ถึงกับออกพระโอษฐ์ว่า "ลูกสาวคนไหนเหมือนดวงใจ" เมื่อ

ทรงสร้างวัดเทพธิดาในพระนครเสร็จแล้ว อัญเชิญพระพุทธ
 รูปศิลา มาตั้งเป็นพระประธานบนบุษบกในพระอุโบสถพระ
 พุทธรูปองค์นี้ชาวเขมรขนานนามว่า แต่เป็นพระชนาทย่อม มีพระ
 พุทธรูปทรงเครื่องยืนหน้าบุษบกสององค์ ไปรดยกให้เป็น
 วัดของเจ้าลูกเธอพระองค์นี้ และพระราชทานนามว่า "วัด
 เทพธิดา" แปลว่า "วัดลูกสาวเจ้าแผ่นดิน" เมื่อถึงเทศกาล
 ตรุษสงกรานต์ สาราท เข้าพรรษาและออกพรรษา เจ้าลูกเธอ
 พระองค์นี้เสด็จมา บำเพ็ญพระกุศล และไปรยท น ที่วัดเทพธิดา
 เสมอ ๆ ด้วยทรงถือว่า เป็นวัดที่ ได้รับพระราชทานจากพระชนก
 นาด เวลาเสด็จออกไปรยทาน บรรดาชายหญิงนับด้วยจำนวน
 ร้อย ๆ มาล้อมดูเจ้าลูกเธอแล้วชมกันว่า "สวย" เป็นอย่างน
 แสบทุกคราวที่เสด็จมา เล่ากันว่าตรงถนนสุนทรภู่จนตกว่าเอก
 บวชอยู่ที่วัดเทพธิดา เจ้าอาวาสชั้นพระราชกณะเรียกมาเป็น
 เพื่อนั่งรับเจ้าลูกเธอ ก็บิณฑุอื่นอีก ๒-๓ รูป พระรูปโฉม
 ของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เป็นที่ตองตาพระสุนทรภู่ถึงกับ
 เก็บไปซ่อน ณ แล้วแต่งเป็นกลอนเพลงยาวว่าแอบอิงไว้ใน
 ทนังสร่าพันพิลาปว่า

“ฝันว่าวายสายชเลอยู่เอกา

สมภารสงขมมารจัน

รูปเหมือนหุ่นทหารเร่ร่อนเวหา

ช่วยจงไปไว้วัดโตกศนา

พระศิวาขาวชาตงสาธ

ทรงพระทองทององกลวนทรงเครื่อง

แต่เดิมมเหสีองเวียงจำรัสศรี

พอเสียงแซ่แลหาพวกนารี

ล้วนตอกศีสาวน้อยนบร้อยพัน

ล้วนใส่ช้องบ้องพักตร์กุดกษณะ

เหมือนนางสะสวยสมล้วนคมสัน

ที่เอกองค์ทรงศรีฉวีวรรณ

ตั้งดวงจันทร์แจ่มฟ้าไม่ราศี

ทรงคมขำลานางสำอางสะอาด

โอษฐ์เหมือนชาติจมแจ่มเฉลิมศรี

ใส่เครื่องทรงมงกุฎตั้งบุตร

แก้วมณเภาวรัตนชารัสเรือง

รูปจริตพิศไหนวิไลเลิศ

เหมือนหุ่นเชิดโคมแจ่มแจ่มมเหสีอง

พอแลสบหลบขม้ายชายชำเคื่อง

คูปลกเปลืองเปล่งปลั่งกำลังโคม

ล้ำพระกรอ่อนชดประณตนั้นอม
 แลระม่อมเหมือนหนึ่งเขียนวิเชียรโฉม
 หรือสาวสวรรค์ชั้นฟ้าภาไพยม
 มาประโลมโลกาให้อา वर्ณ
 แปลกมนุษย์ผดผองระอองพิภคร์
 วิไลลักษณ์เล่าเลิศประเสริฐสมร
 ทรนปราศรัยไต่ถามนามกร
 ก็เกองค่อนช่วยเขินสะเทนนท
 ซินตามอีกหลกเลียงหลบเมียงม่าย
 เหมือนอายุชายเฉยเมินตำเนินหนี
 นางน้อยน้อยพลอยตามงามงามดี
 เก็บมาดีเลือกถวายไว้หลายพรรณ
 แล้วชวนว่าอย่าอยู่ชมพทวิป
 มีเมษฐ์รับไปสำราญวิมานสวรรค์
 แล้วทรงรถกลดกกงนางทงนน
 นงทชในลคสอมนอมนก้านับ
 ทนงทพลบเลอนคอยเคลอนกล้าย
 พรรณรายพรายเรื่องเคเรือองประดับ
 ประเคียวเคียวเฉยวฉิบแลลิลลับ

จนลมจับวับใจอาลัยลาญ

ซึ่งสั่งให้ไปสวรรคหรือชันษา

จะมรณาในปีนี้เป็นปีขาด

แม่นเหมือนปากกอยากใคร่ตายหมายวิมาน

ชอพบพานภคินีของพญา

ยังนึกเห็นเช่นโฉมประโลมโลก

ยิ่งเศร้าโศกแสนสวาทปรารณา

ไ้แก่นบชมสมตะเนสั้กเวลา

ถึงชีวิวม้วยไม่อาลัยเลย

อยู่หลัดหลัดปลัดพรากไปฝากฟ้า

ให้คืนโดยโหยหานิจจาเอ๋ย

ถึงชาคนพม ไ้บุญ ไม่เคย

ชยชื่นเขยชาติหน้าด้วยอาวรณ์

แม่นรู้เหาะก็จะไ้ติดตามไปด้วย

สูมยคม้วยม ไ้กวมงสมร

เสมอเนตรเชษฐาเวลานอน

จะกล่าวกลอนกล่อมประทับไว้กับทรวง

สายสทใจไม่หลับจะรับขวัญ

ร้องโอดพันพิทราชาเด็กหลง

ประโลมแก้วแววตาสุกคดวง

ให้ย่นทรวงไสยาสน์ไม่คลาศกลาย วิชา”

จึงแต่งความตามฝันว่าพันพิลาป

ให้ศิษย์ทราบสนทราอัชฌาสัย

จะส่งสาวชาวบางกอกข้างนอกใน

ก็กล่าวยให้ชยาตพระอาชญา

จึงเอื่อมอ้านางสวรวรค์ตามฝันเห็น

ให้อ่านเล่นเป็นนล่ห้เล่นหา

ไม่รักใครในแผ่นดินถิ่นสุธา

รักแต่เทพธิดาสราลย์”

(๒) แห่อิศวร (พธพริยมพวาย) ทำในวันแรมค่ำ ๑

เดือนยี่ ซึ่งถือกันว่าเป็นวันที่พระอิศวรเสด็จกลับวิมานเขา

ไกรลาสในเวลาเดือนหงาย เพราะพระเป็นเจ้าองค์นั้นไปรดแสง

สว่าง ดังนั้นเวลาเย็นพราหมณ์จึงเชิญเทวรูปพระอิศวร พระ

อูมา (ชายา) พระวิฆเนศวร (โอรส) ขึ้นสู่พระเสลี่ยงมีงัศพร

ซ้อน ๆ กัน ๕ ชั้น มีพราหมณ์ถือสังข์เดินนำหน้า ๔ คน และ

มีกระบวนแห่ซงซกไว้พร้อมสรรพ แต่พอถึงกลางคืนเดือน

หงายสว่างก็เดินกระบวนแห่เรื่อยมาเข้าในพระราชวัง พัก

ที่หน้าพระที่นั่ง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเฝ้าและประสูทร่าย

เทวรูปจุดเทียนนมัสการแล้ว ก็เดินกระบวนแห่กลับมายังเทว-
สถานเดิม แต้นั้น พราหมณ์ก็เริ่มทำพิธีต่อไป ก็ว่าจะเสร็จกัน
เวลานาน เพราะเป็นวันส่งและวันรับพระเป็นเจ้าสององค์

พิธีกรรมถวายแห่พระอิศวร มีคนดูมากด้วยเป็นเวลา

เดือนหงาย ไถ่ย่นว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเคยเสด็จมา
ส่งพระเป็นเจ้าถึงเทวสถานแทบทุกปี เจ้าแผ่นดินพระองค์
อื่นเสด็จมาส่งบ้างเป็นบางปี แต่บางพระองค์ไม่เสด็จมาส่งเลย
กม

(๓) แห่นารายณ์ (พิธีรับถวาย) ทำในวันแรมค่ำ ๑

เดือนยี่ ด้วยถือว่าพระนารายณ์เสด็จลงมาเยี่ยมโลกในวันนั้น
เวลาเช้าครูปราหมณ์ประชุมพร้อมกันที่สถานพระนารายณ์ พระ
มหาราชครุอ่านเวทเปิดประตูเชิญพระนารายณ์เสด็จลง เวลา
เย็นพร้อมกันทำพิธีรับถวายในสถานทึ่นั้น ถึงวันแรม ๕ ค่ำ
เป็นวันที่พระเป็นเจ้าเสด็จกลับสวรรค์ไวภูณรู ตั้งนั้น คือนเย็น
พราหมณ์จึงเชิญเทวรูปพระนารายณ์ พระลักษมณ์ (ชายา)
พระมเหศวรี^(๑) ขึ้นสู่พระเสลี่ยง เวลากลางคืนก่อนเดือนขึ้น
ก็เดิน กระบวน แห่ส่ง พระนารายณ์ เหยียน แห่ ส่ง พระ มเหศวรี

(๑) ก็คือพระอมมาชเอาพระอิศวร แต่ทำไม่จึงปลัดขังอยู่กับพระนารายณ์ ยัง
ดาส้อง

(อักษรร) การแห่ส่งพระนารายณ์มเหสีคณน้อย เพราะเป็นเวลา
เดือนมัต

พระราชพิธีตรึงพ่ายและตรีพ่าย (แห่นเรศวร์และแห่
นารายณ์) เดิมแต่พระพรหมมณ้อย่างเดียว พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า เป็นพิธีใหญ่สำหรับพระนคร
จึงโปรดให้เป็นพิธีสงฆ์ด้วย คือในวันพระราชพิธี มีการสวด
มนต์เลื่องพระในพระบรมมหาราชวัง ฝ่ายพระพรหมมณีกการ
บำเพ็ญกุศลทางพุทธศาสนาด้วย คือวันแรม ๕ ค่ำ เดือน
ยี่ เวลาบ่ายมีการสวดมนต์ที่เขวสถาน เข้าวันแรม ๖ ค่ำ เดือน
พระที่สวดมนต์ และมีการโกนจุกด้วย

เทวสถานที่ตั้งพระนเรศวร์และพระนารายณ์ ในกรุง
รัตนโกสินทร์เรียกว่า "โบสถ์พรหมมณ" ตั้งอยู่ที่ตำบลเสาชิงช้า
ในพระนคร การโล้ชิงช้าและการแห่อักษรรนารายณ์ทุกวันนี้ล้ม
เลิกแล้ว ยังปฏิบัติกันอยู่แต่พระพิธีกรม

ตรุษ-ยงอศนา

ถึงเดือนสิบสองจะตรุษใหม่

ยังไม่ได้พบเขาภูที่ปรารภนา

พวงเสียงบนย่นยังยกอศนา

รอบมณฑลเกรศน์เวศน์วัง

ถ้าความทุกข์เราตั้งเหมือนตั้งบน
 พมพพนักจะไหวเหมือนใจหวัง
 นवलหงตงจะรุถึงหงตง
 จะนอนนั่งฟังทุกข์พิไม่มเว้น
 ทกวันคืนเดือนปีไม่มหยุด
 พิแสนสุดทุกข์ใจใครจะเห็น
 ไหวทรวงช้าเหมือนเขาเชือกเลือกกระเด็น
 ใครจะเป็นเช่นช่างธานี
 ความรักนุชสุดหลงพะวงจิต
 จนลืมคิดญาติกานาบักดี
 สัมบัติมารดาทางตาม
 เหมือนไม่มีกัญญคุณเถิงเรา
 พอใจรักแม่เลี้ยงว่าเลี้ยงเพราะ
 เฝ้าจอเสาะก็ไม่ได้อะไรเขา
 รักคนอื่นลืมตัวจนมัวเมา
 อุตส่าห์เฝ้าอยู่ไม่ไปข้างไหนเลย
 จะไต่หรือมไต่ไม่รู้แน
 เห็นจะแก่เสียเปล่าแล้วเราเอ๋ย
 สงสารใจใจก็ทจะซัดเซย

สงสารตัวตัวเอ๋ยจะเอกรา

สงสารมือมือหมายจะกายกอด

สงสารปากปากพลอดไว้หนักหนา

สงสารอกอกไอ้อันจจา

ใครจะมาแอบอกให้อุ่นใจ

สงสารหลังหลังหมายจะให้จุด

สงสารสูกเวทนาน้ำตาไหล

สงสารตาตาพี่แต่หนีไป

จะดูใครต่างเจ้าจะเปล้าตา

ไอ้ออกเรานี้กรรมทำไฉน

จึงมิได้แนบชิดกนิษฐา

ได้แต่ช้อไว้ชมทรมอูรา

ถึงได้พาไว้หมักตรมใจ

ถึงได้แหวนไว้ชมกัตรมจิต

ไม่เหมือนได้มิ่งมิตรพิสมัย

ได้ของอื่นหมั้นแสนทั้งแทนใคร

ไม่เหมือนได้หมั่น้องประคองนอน

จะว่าโศกโศกอะไรที่ในโลก

ไม่เท่าโศกใจหนักเหมือนรักสมร

จะว่าหนักหนักระไรในคืนนอน

ถึงสิ่งชรักไม่หนักเหมือนรักกัน

จะว่าเจ็บเจ็บแผลพอแก้หาย

ถ้าเจ็บกายแล้วชิวาก้ออาศัย

แต่เจ็บแค้นแสบแสบจะเจ็บครัน

สุขจะกลืนสุขจะกลืนเช่นอารมณ์

จะว่าชมชมอะไรในพิภพ

ไม่ขาลบบรรเพ็ดให้เซ่งชม

เก่งกาบคมกไม่ส่การรงคม

จะว่าสมลมปากนมากแรง

จะว่าเมาเมาอะไรก็ไม่หนัก

อันเมารักเช่นนมทุกแห่ง

เกิดอยู่ยั้งชั่งกันถึงพันแห่ง

ไต่รพลาตแผลงล้มทายวายชิวา

บ้างชกต้อยกันบอบปลอปลิว

เขาจับตัวใส่คุกทุกข้หนักหนา

อันไกรธขึงหึงกันทุกวันมา

เพราะสถิตเหาตัวเดียวมันเงียวแรง

(๑) ทรุษ เป็นนักชกฤกษ์เวลาเริ่มวิ่งของประชาชนมี
 ในวันสิ้นปี ปีหนึ่งโดยลำดับเดือนมี ๑๒ เดือน วันแรม ๑๕ ค่ำ
 แห่งเดือนที่ ๑๒ เป็นวันทรุษประชาชนแต่งตัวมาสู้ทมิฬเพ็ญบุญ
 ประกายบงกของกุศลตามลัทธิของตน แล้วเล่นนักชกฤกษ์ราแรง
 กันเป็นครั้งสุดท้าย ชาวทมิฬรุ่งเรืองมีทรุษเป็นประเพณีนิยม
 มาแต่โบราณ ที่เรารู้จักและถนัดเรียกกันเป็นส่วนมากก็คือทรุษ-
 จีน ทรุษไทยและทรุษฝรั่ง ชาตินไทยเป็นชาติที่เจริญรุ่งเรืองมา
 แต่โบราณสมัย ได้มีทรุษเป็นประเพณีสืบมาตงทุกวันนี้ เรื่อง
 นางนพมาศกล่าวว่

“ ครั้นเดือนสี่ ถึงกาลพระราชพิธีสมโภชจรณันท์ (พระ-
 ราชพิธีเผด็จศึกก็สิ้นปี) โลกสมมติเรียกว่าทรุษ เหล่า
 นักเลงก็เล่นมโหฬารพลเอกเกริกสมโภชบ้านเมืองเป็นการนักชกฤกษ์
 บรรดานิกรประชาราษฎรชายหญิงก็แต่งตัวหนึ่งห่มประดับกาย โอ้-
 โลง พากันมาเที่ยวเล่นแห่งงาน นมัสการพระในวันสิ้นปีและชน
 ปีใหม่เป็นอันมาก และหมู่พระสนมก็เล่นนางในทั้งหลายก็
 ประดับกายด้วยเครื่องสรรพาวรณ์ ตามเสด็จสมเด็จพระร่วงเจ้า
 ออกทางที่ยังฉนวนวัดหน้าพระธาตุ ถวายเข้าบิณฑบาตบูชาพระ-
 รัตนตรัย แล้วประโคมดุริยางคดนตรี ชับร้องพ่อนรำสมโภช
 พระพุทธปฏิมากรโดยนิยม ดังน ”

การทำบุญในวันตรุษตามพิธีหลวงของเรา ได้ความจาก
 เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า เป็นพิธีที่ชาวลังกาเขาเคยทำ
 มาก่อน คือเขาทำสักการบูชาพระรัตนตรัย นมัสการพระสงฆ์มา
 สวดมนต์และฉัน ๓ วัน วันที่ ๓ เขาแผ่ส่วนบุญให้แก่เหล่า
 เทพดา ยักษ์ นาค กุมภัณฑ์และบรรดาอมนุษย์ทั้งปวงตลอด
 ถึงสัตว์เดรัจฉานด้วยและขอพรให้บ้านเมืองของเขาอยู่เย็นเป็นสุข
 สัตว์ธรรมเนียมแผ่มาถึงนครศรีธรรมราชก่อน ภายหลังเป็นเมือง
 ท้องอยู่ทางทะเล และเคยเป็นเมืองประเทศราชมาก่อนตั้งกรุงศรี
 ออยุธยา เราได้สัทธรรมเนียมมาจากเมืองนั้น แต่จะเป็นจริง
 ไรไม่ปรากฏอาจจะเป็นเมืองกรุงสุโขทัยหรือก่อนนั้นก็ได้

(๒) ยิงยอตนา คือยิงอาฏานา หมายความว่ายิงปืน

รอบพระนคร เมื่อพระพิธีธรรมสวดอาฏานาฎียสูตรจบแล้ว
 ยอตนา เป็นศัพท์เลื่อนมาจากอาฏานาซึ่งเป็นคำย่อของอาฏานา
 ฎียสูตร อาฏานาฎียสูตรโดยมากเราเรียกกันว่าภาณยักษ์มเหษ
 ร์ ความว่า โลกบาลทั้ง ๔ ลงมาเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลว่า พวก
 อมนุษย์ทนต์ต่อพระพุทธองค์กม ๓ ไม่เบียดกม เพราะ
 พระพุทธองค์ทวีสสอนให้ถือศีล ๕ เว้นเสียจากการทำร้ายกัน
 ด้วยกายวาจา พวกที่ไม่ชอบใจไม่นับถือจึงเที่ยวเบียดเบียน
 ศาวกของพระองค์ทบาเพญธรรมอยู่ในเราว่า จึงนนขอพระองค์

ได้โปรดให้พระสาวกทั้งหลาย จำคุกคามมัสังการพระพุทธเจ้า ๗
 พระองค์มาไว้สัสตสนมัตถุเป็นต้นไว้ เมื่อพวกอมนุษย์มาเบียด-
 เบียด สวดพระคาถาจะไม่กล้าทำอันตราย และคิดครั้นคร้าม
 หลีกไปเอง พระพุทธเจ้าทรงรับด้วยอุชจณภาพ โลกบาลทั้ง ๔
 ตากลับไป วันรุ่งขึ้นพระพุทธเจ้าตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง
 แล้วให้ท่องจำคาถามันสังการนั้นไว้

การสวดอาถรรพ์วิญญูสูตรหรือภาณยักษ์ในพระราชพิธีตรุษนี้
 ถือว่าเป็นการสวดไล่ภูตผีปิศาจและสิ่งชั่วร้ายออกไป ก่อน
 สวดภาณยักษ์มีคำประกาศตอนคำว่า หมูเทพตาทเป็นสัมมา
 ที่รู้จริงตั้ง สีสตงกับธรรม จักรกัปป์วัจนสูตรและมหาสมัยสูตรในคำ
 คินน โดยสังฆเถระพ และช่วยรักษาพระราชอาพระราชินี และ
 พสกนิกรทั่วพระราชอาณาจักรให้อยู่เย็นเป็นสุข ให้ปศุสัตว์อยู่
 ปราศจากโรคระบาดอันตราย ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เพื่อเพิ่ม
 รัชัญญาหารให้ยังอกงามบริบูรณ์ หมูเทพตาทเป็นเมจจาที่รู้นอก
 พระพุทธโอวาทเบียดเบียดเขื่อนผู้คน จงเร่งออกไปเสียนอกเขต
 จักรวาลอย่าให้ทันพระสงฆ์สวดอาถรรพ์วิญญูสูตร (ภาณยักษ์)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕
 ทรงเห็นว่า "พิธีขบถอาถรรพ์ที่จริงเห็นจะเป็นพิธี ในอินเดีย
 ลังกาเป็นแต่เอาพระพุทธศาสนาเข้ามาปนในพิธี"

ถ้าเป็นความจริง พธเกงจะแผ่เข้ามาถึงนครศรีธรรมราช
ก่อน เพราะเป็นเมืองท่าอยู่ทางทะเลมีการค้าขายติดต่อกันอยู่
และเราคงจะได้รับข่าวอีกชนหนึ่ง เรื่องนางนพมาศจึงได้
กล่าววว่า

“ฝ่ายพราหมณาจารย์ประชุมกันผูกพรตกระทำการพระราช
พิธีในพระเทวสถานหลวง ตั้งเครื่องพลีกรรมสังเขยบวงสรววง
พระเทวรูปทั้งมวล มีพระบรมเศวตเป็นต้น...พระมหากษัตริย์เจ้า
จำเริญพระรัตนสูตรและพระอาฏานาฏิยสูตรโดยสังเขยเคารพ ชาว
พนักงานฝ่ายทหาร ก็ยงบินน้อยใหญ่รอบราชธานี สำหรับขับ
ภูตผีปีศาจจนสิ้นราชราตรี นับไคร้อยแปดคราวัน ”

พิธีสวดอาฏานาฏิยสูตรหรือภาณยักษ์ในกรุงรัตนโกสินทร์
ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทำที่พระที่นั่งสุทิตยมหาปราสาท
หรือที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระราชวังหลวง มีตั้งเครื่อง
สักการะ จัดของที่ควรเซาพรอกหลายอย่าง เชิญพระบรมธาตุ
พระพุทธบุษยรัตน์ พระชัย พระห้ามสมุทรพอบัพทวะเป็นต้น ขึ้น
สถิตบนพระแท่นบุษบา และเชิญพระสยามเทวาธิราชกับเทวรูป
๔ องค์ (น่าจะเป็นพระเสื่อเมือง ทรงเมือง หลีกเมืองและ
พระกาลชัยศรี) ออกมาตั้งซ้าย แล้วตั้งบนมหาฤกษ์ มหาชัย
มหาจักร มหาปราบเตรียมไว้กันวันแรม ๑๕ ค่ำเดือนสี่ พระ

พิธีกรรมผลัดเปลี่ยนกันเสวย ฤๅภาณยักษ์ พระราชาคนเฒ่า
 วิวสสนาธุระนั่งปรกเวลาหัวค่ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 มั่งคั่งเสด็จออกมาทรงฟังพระพิธีกรรมเสวยตลอดคืนอยู่ใน ๑๑ จบ
 หรือ ๑๒ จบ ยี่งปีนทุก ๆ คราวที่เสวยจบ เวลายี่งปีนรอบ
 พระนครซึ่งเรียกกันว่า ยี่งอันทาหรือยี่งอาฎานาณ ไซ้ตระมิงเป็น
 สัตย์ญาชนก่อนแล้ว จึงยี่งต่อ ๆ กันไปตำบลซึ่งยี่งปีนรอบ
 พระนครซึ่งเคยยี่งกันมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงปลายรัชกาลที่ ๕
 มีมากแห่ง แต่ได้เลิกสัสมกันมานานแล้ว คั้งนั้น จะกล่าวแต่
 เฉพาะบางแห่งเท่านั้น

ฝั่งตะวันออก ยี่งที่พระบรมมหาราชวัง ยี่งที่ถนนหน้า
 ศาลพระหลักเมือง ยี่งที่หน้าศาลพระเสือเมือง พระทรงเมือง
 ยี่งที่ท่าพระและหน้าวัดมหาธาตุยี่งที่ทางข้างวังหน้า ยี่งที่ประตู
 ใหญ่วัดบวรนิเวศ ยี่งที่ประตูใหญ่โบสถมมหาकाส ยี่งที่หน้าประตู
 สำราญราษฎร์ยี่งที่ประตูถนนเจริญกรุง ยี่งที่หน้าวังบูรพาภิรมย์
 ยี่งที่ประตูสะพานหัน ยี่งที่ประตูใหญ่วัดราชบูรณะ (วัดเลียบ)
 ยี่งที่ประตูวัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์)

ฝั่งตะวันตก ยี่งที่ขอมวิชัยประสิทธิ์ตำบล ๑ ยี่งที่ถนนวัด
 โมลีโลกตำบล ๑ ยี่งที่ถนนวัดอมรินทรตำบล^(๑)

(๑) กู่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน

สงกรานต์

“ไฮ่ฤๅคเตอนหน้าหน้าคิมหันต์

พวกมนุษย์สคสขสนุกทวัน

ไต่ถุกันพิศวงเมื่อสงกรานต์

ทั้งผู้เฉื่อยใจใส่อังกาส

อภิวาทพุทธรูปในวิหาร

ล้วนแต่งตัวทากันวันสงกรานต์

คุดระกวาญเพริศพรังทงหญิงชาย

ที่เฒ่าแก่แม่หม้ายมิใคร่เที่ยว

สู้อดเปรี้ยวไว้กินหวานลูกหลานหลาย

ที่กาคัดซัดสสวยทงกาย

เที่ยวถวายนาหอมน้อมศรัทธา

บ้างก้มพิศวาสมาตราชระสงฆ์

ต่างจำนงนีกาคัดซัดสภษา

ไต่แต่เพียงพุกกันจำนรรจา

นานนานมากลับไปแล้วใจตรอม

ล้วนแต่งตัวเต็มงามทวามสวาท

ใส่สลาตพุงเฟืองตัวยเคว่องหอม

สงกวาเฒ่าทชรุขท ไม่มมอม

ประทับพร้อมแหวนเพชรเม็ดมุกตา

มีเกล้าไวใส่เกล้าเนชานผมหึง

กุเพรีศพรังเพราเอกเทมยอนเมษตา

รามสูวเตนกินสินศักกตา

เที่ยวไล่ควาฉางทกมเชิง

(นิราศเคียน)

(๑) สงกรานต์ - การขึ้นปีใหม่ของไทยนับแต่เดือน ๕

ขึ้นค่ำ ๑ แต่ยังไม่เปลี่ยนศก (ปี) จะเปลี่ยนศกต่อเมื่อพระ

อาทิตย์ย้ายจากราศีเมษแล้ว ดังนั้นสงกรานต์จึงแปลว่า "ย้าย

ขึ้นปีใหม่" หมายความว่าพระอาทิตย์ย้ายจากราศีมีนมาสู่ราศี

เมษ โดยกำหนดวันสงกรานต์ไม่เร็วกว่าเดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ

และไม่เกินกว่าเดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ มี ๓ วัน คือวันมหาสง-

กรานต์วันเนาและวันเถลิงศก วันต้นเป็นวันมหาสงกรานต์ วัน

ปลายเป็นวันเถลิงศก (เปลี่ยนปีใหม่) แต่มักจะเพิ่มเป็น ๔ วัน

ปี ๑๒ ปีเรานับตาม ๑๒ นักษัตร คือ

๑. ชาวศ=หนู

๒. จตุ=วัว

๓. ชาล=เสือ

๔. เภาะ=กระต่าย

๕. มะโรง=งูใหญ่ นาก ๖. มะเส็ง=งูเล็ก

๗. มะเมีย=ม้า

๘. มะแม=แพะ

๙. วอก=ตั้ง

๑๐. ระกา=ไก่

๑๑. จอ=หมา

๑๒. กุน=หมู

ครบ ๑๒ ^{๗ ๘} บเป็น ๑ รอบแล้วนับเวียนกันไปใหม่

เดือน ๑๒ เดือน นับตามดาวฤกษ์ที่พระอาทิตย์โคจรมา

ถึง คือ

เมษายน หมายความว่า พระอาทิตย์ย่างขึ้นสู่ราศีเมษ

(ดาวรูปเนื้อ) ตรงกับเดือน ๕

พฤษภาคม หมายความว่า พระอาทิตย์ย่างขึ้นสู่ราศีพฤษภ

(ดาวรูปวัว) ตรงกับเดือน ๖

มิถุนายน หมายความว่า พระอาทิตย์ย่างขึ้นสู่ราศีเมถุน

(ดาวรูปคนคู่) ตรงกับเดือน ๗

กรกฎาคม หมายความว่า พระอาทิตย์ย่างขึ้นสู่ราศีกรกฎ

(ดาวรูปปู) ตรงกับเดือน ๘

สิงหาคม หมายความว่า พระอาทิตย์ย่างขึ้นสู่ราศีสิงห์

(ดาวรูปสิงห์) ตรงกับเดือน ๙

กันยายน หมายความว่า พระอาทิตย์ย่างขึ้นสู่ราศีกันย์

(ดาวรูปนาง) ตรงกับเดือน ๑๐

ตุลาคม หมายความว่า พระอาทิตย์อย่างชนสู่ราชาสีสุ
(ตารูปคันทัง) ตรงกับเดือน ๑๑

พฤศจิกายน หมายความว่า พระอาทิตย์อย่างชนสู่ราชา
พฤศจิก (ตารูปแมลงบึ้ง) ตรงกับเดือน ๑๒

ธันวาคม หมายความว่า พระอาทิตย์อย่างชนสู่ราชาธนู
(ตารูปธนู) ตรงกับเดือน ๑

มกราคม หมายความว่า พระอาทิตย์อย่างชนสู่ราชามังกร
(ตารูปมังกร) ตรงกับเดือน ๒

กุมภาพันธ์ หมายความว่า พระอาทิตย์อย่างชนสู่ราชากุมภ์
(ตารูปหม้อ) ตรงกับเดือน ๓

มีนาคม หมายความว่า พระอาทิตย์อย่างชนสู่ราชามีน
(ตารูปปลา) ตรงกับเดือน ๔

เดือนที่มี-คมต่อท้าย มี ๓๑ วัน ที่มี-ยนต่อท้ายมี
๓๐ วัน ที่มี-พันธ์ต่อท้าย มี ๒๘-๒๙ วัน และนับเรียง

ลำดับเป็นวันที่ ๑-๒-๓ ฯลฯ ๒๘-๒๙-๓๐-๓๑ นี้เป็น
เดือนทางสุริยคติ

เดือนทางจันทรคติ มีข้างขึ้นและข้างแรมตามพระจันทร์
เดือนที่มี ๓๐ วัน เดือนกคอกเดือนชคมี ๒๙ วัน และนับตาม

ลำดับเลขคือ เดือน ๑ (เดือนอ้าย) เดือน ๒ (เดือนยี่)

เดือน ๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐-๑๑-๑๒

การนับเดือนอ้ายเป็นเดือน ๑ เป็นเพราะก่อนตั้ง

ศักราชประมาณ ๕ พันปีเศษ ๆ นักปราชญ์โบราณท่านเห็นว่า

ฤดูเหมันต์ (ฤดูหนาว) เป็นเวลาปราศจากเมฆฝน พระ

อาทิตย์เดินออกไปใต้แสงแดดไม่ร้อนปราศฤดูเหมือนเวลาเช้า จึง

กำหนดเอาฤดูเหมันต์เป็นต้นปี ฤกษ์ิมหันต์ (ฤกษ์ร้อน) พระ

อาทิตย์เดินตกตรงศีรษะแสงแดดร้อนปราศฤดูเหมือนกลางวัน จึง

กำหนดเอาฤกษ์ิมหันต์เป็นกลางปี ฤกษ์วิสันต์ (ฤดูฝน) เป็น

เวลาฤดูฝนอากาศหม่นมัวอยู่โดยมากปราศฤดูเหมือนกลางคืน จึง

กำหนดเอาฤกษ์วิสันต์เป็นปลายปี ดังนั้น ท่านจึงได้นับเดือน

อ้ายต้นฤดูเหมันต์เป็นเดือน ๑ แต่เมื่อเราใช้จุลศักราชแล้ว

กำหนดเอาพระอาทิตย์ย่างชนสู่ราศีเมษ ไม่คาบเกี่ยวกับราศีอื่น ๆ

เป็นสามัญสงกรานต์ (พระอาทิตย์เดินตกศีรษะ) จึงได้ตั้ง

เดือนอ้ายคือเดือน ๑ เสีย ไปตั้งเดือน ๑ เอาในฤกษ์ิมหันต์

ก่อนนับเดือน ๕ เป็นเดือน ๑ เพราะฉะนั้น สงกรานต์ของเวลา

จึงได้เลื่อนเข้ามาอยู่ในเดือน ๕ หรือเดือน ๖ แต่เดือนอ้ายยัง

คงค้างเป็นเดือน ๑ อยู่จนทุกวันนี้ ถึงจะเปลี่ยนก็เปลี่ยนไม่ไป

เพราะเคยเรียกกันมาช้านานแล้ว

ที่จริงการตั้ง ปีใหม่ ในฤดูหนาวเหมือน ที่เราตั้ง กันมา แต่
 ก่อนโน้นดูก็เหมาะสม จันบีของฝรั่งเองก็ตั้ง ในฤดูหนาว คือ
 เขากำหนดเอาพระอาทิตย์ขึ้นบัด ไปใต้ที่สุดเป็นอายันตสงกรานต์
 (ตะวันอ้อมข้าว) ฝ่ายจีนก็เช่นกัน เป็นแต่การคำนวณต่างกัน
 เวลาจึงเคลื่อนหนีไปจากกัน ปีใหม่ของจีนจึงไม่เป็นอายันตสง-
 กรานต์เหมือนฝรั่ง และ ไม่เป็นสามัญตสงกรานต์เหมือนไทย
 เพราะจีน ไปตั้งปีใหม่เขาเมื่อเดือนสาม เมื่อเรายังไม่ได้ใช้จุล
 ศักราช เราก็ตงปีใหม่เมื่อพระอาทิตย์บัด ไปใต้ที่สุด เป็น
 อายันตสงกรานต์เหมือนฝรั่งเหมือนกันเพราะเป็นฤดูหนาวปรากฏ
 เหมือนเวลาเข้าตั้งกล่าวแล้ว เกือนอายของเรายังยังแฉวนเช่น
 เดือน ๑ เช่นพยานย่นย่นอยู่จนทุกวันนี้

ศักราชที่ใช้ในประเทศเรามี ๓ อย่าง คือ จุลศักราช
 มหาศักราชและพุทธศักราช จุลศักราช มหาศักราช ใช้ในกิจบาง
 อย่าง พุทธศักราชเดิมใช้เมื่อเวลาพระแสงทรงธรรม และใช้ใน
 ราชการบางอย่าง เช่นในใบประกาศตั้งและเลื่อนข้าราชการ
 เป็นต้น และใช้ในราชสาสน์ทมิ ไปติดต่อกับเมืองอื่น แต่
 เดียวนี้พุทธศักราชมักเรียกกันว่า พ.ศ. และใช้ทั่วไปตลอดจน
 เขียนจดหมายเช่น วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๑ เป็นต้น

นิทานสงครามต์

นิทานเรื่องสงครามต์เล่ากันแตกแยกออกไปเป็นหลายสาย
จะเล่าในที่นี้แต่พอให้ทราบตำนานไว้บ้างเท่านั้น

เมื่อต้นปีที่รบกันนี้ เศรษฐีบุตรชื่อธรรมบาลกุมาร ปลุก
ปราสาท ๗ ชั้นอยู่ใกล้ผนัง เสร็จเรียบร้อยแล้ว และเรียน
ภาษาแขกด้วย ครั้นเป็นภคินจารย์บอกมงคลแก่กันทั้งหลาย
ครั้นนั้นชาวโลกยังนับถือพรหมอยู่ กบิลพรหมได้ลงมาหาธรรม
บาลกุมารสัญญาว่า เราจะตามปัญหาแก่ท่านสัก ๓ ข้อ ถ้าท่าน
แก้ได้เราจะตัดศีรษะเราบูชา ถ้าแก้ไม่ได้เราจะตัดศีรษะท่านเสีย
ธรรมบาลกุมารฟัง ๗ วัน เพื่อตรึกตรองปัญหาครั้นถึงวันที่ ๖
ก็ยังนึกไม่เห็น ก็คิดว่าเราจะตายด้วยอาณานิคมพรหมเพื่ออะไร
ตายเสียเองดีกว่า จึงลงจากปราสาทไปนอนซ่อนตัวอยู่ที่ใต้ร่ม
ตาล นกอินทรีผู้เมียทำรังอยู่บนนั้น นางเมียดถามว่า พรุ่งนี้
เราจะได้อะไรกิน เจ้าผู้บอกว่า จะได้กินศพธรรมบาลกุมารที่
กบิลพรหมจะฆ่าเสีย เพราะแก้ปัญหาไม่ได้ นางเมียดถามว่า ปัญหา
อะไรและแก้ว่ากระไร เจ้าผู้บอกว่า ปัญหา ๓ ศักร์และแก้ว่า
เข้าศรอยู่ที่ไหน คนทั้งหลายจึงเอาหน้าสังหน้เข้ายิงศรอยู่ที่อก

^๑คนทางหลายจึงเฝ้านาถบอกและเฝ้าของหอมประพรมที่อก เวลา
^๒ศกัทร้อยทเท่า ^๓คนทางหลายจึงเฝ้านางนางเท่า ^๔ธรรมบาลกุมาร
^๕ได้ย่นกัจา ไตรยภกลับไปยังปราสาท

^๑ครนรุ่งชนกบิลพรหมกัมาถามบยუหา ^๒ธรรมบาลกุมารแก้
^๓ตามทได้ย่นมา ^๔กบิลพรหมจึงเรียกลูกสาวทั้ง ๓ มาบอกว่า เรา
^๕จะตัดศิวะบูชาธรรมบาลกุมารถ้าจะตั้งไว้บนแผ่นดินไฟก็จะไหม้
^๖โลกถ้าจะตั้งขึ้นบนฟ้าแผ่นดินก็จะแล้ง ถ้าจะโยนลงในมหาสมุทรน้ำก็
^๗จะแห้งตั้งนั้น เจ้าทงเจ็กลงเอาพานมารับศิวะบูชาไว้ แล้วตัด
^๘ศิวะส่งให้นางทงสะลูกสาวคนโต นางทงสะเอาพานรับศิวะ
^๙บูชา แล้วเชิญไปตั้งใหม่ทชยถ่าค้นขลุ่ที่เขาไกรลาส บูชาด้วย
^{๑๐}เครื่องที่พิศกการต่างๆ พระวิศวะกรรม แลรนิทโรงแก้วชื่อภควดี
^{๑๑}ให้เป็นทประชมเทวดา ครนสิ้นบ่หนึ่งแล้ว ถึงวันที่โลกสมมทว่า
^{๑๒}สงกรานตค้อยขเนบใหม่ ลูกสาวกบิลพรหมทงเจ็ดนางที่ทุกแวนไทย
^{๑๓}ลำดับบ่ ก็พาบริวารและเทวดาทงหลายมาเชิญพระเค็ยรักบิล-
^{๑๔}พรหมผู้บตาออกแห่ประทักษิณเขาพระเมรุ กระทำหน้าทล้ำเร่ง
^{๑๕}ก็งแล่วก็กลับไปยังทเวโลก

นางสงกรานตทงถามทวากล่าวว่า "วันอาทิตย์ ซื่อ กงสะ
 ทักคอกทบ่ม เครื่องประดับบ่ทงราคา กักษาหารผล มะเต็อ
 อาวุธขวากักร ราชสังข์ พาหนะกรุท

วันจันทร์ชื่อโคราค ทัดดอกปีบ เครื่องประดับมุกดา
ภักษาหารน้ำมัน อาวธขวาพระชรศ์ ช้ายไม้เท้า พาหนะเสือ

วันอังคารชื่อราเกษตร ทัดดอกบัวหลวง เครื่องประดับ
โมรา ภักษาหารโลหิต อาวธขวาตรีศูล (หลาวสามง่าม)

ช้ายธนู พาหนะสุกร

วันพุธชื่อมณฑา ทัดดอกจำปา เครื่องประดับไพฑูรย์
ภักษาหารนมเนย อาวธขวาเข็ม ช้ายไม้เท้า พาหนะลา

วันพฤหัสบดีชื่อกรณิ ทัดดอกกมณฑา เครื่องประดับ
มรกต ภักษาหารธวาง อาวธขวาขอ ช้ายบัน พาหนะช้าง

วันศุกร์ชื่อกิมทา ทัดดอกจรงกลณี เครื่องประดับบุษราคัม
ภักษาหารกล้วยน้ำ อาวธขวาพระชรศ์ ช้ายพิณ พาหนะกระบือ

วันเสาร์ชื่อมโหธร ทัดดอกสามหาว เครื่องประดับ
นิลรัตน์ ภักษาหารเนอทราบ อาวธขวาจักรช้ายตรีศูล

พาหนะนกยูง

เทพธิดาทรง ๗ นเสด็จมาในท่านแผลง ๆ ก็ยพระอาทิตย์
ยกทรงแต่เช้าจนเที่ยงอันมาบนหลังพาหนะทางสน ตั้งแต่เที่ยงไป
จนคางงมาบนหลังพาหนะทางสน ตั้งแต่ค่ำไปจนเที่ยงคานนอน
ถึงคามาบนหลังพาหนะทางสน ตั้งแต่เที่ยงคัมไปจนรุ่ง นอน
หลับตามาบนหลังพาหนะทางสน

วันสงกรานต์ของเราแต่ครั้งโบราณ ตอนเช้าศาสนิกชน
 แต่งตัวประพรมด้วยของหอม นุ่งใหม่ห่มใหม่มาตักบาตรเลี้ยง
 พระสงฆ์ในวัด บุษบาพระรัตนตรัยพระสถูปรูปพระเจดีย์ด้วย
 ดอกไม้รูปเทียนชวาลาสว่างไสวไปแต่ต้นวัน ตอนเย็นแต่งตัว
 เล่นสนุกตลกขำขันรื่นเริงกันเหมือนวันตรุษ บางแห่งประชุมกัน
 ไหว้พระพุทธรูปในโบสถ์หรือในวิหาร ถวายเครื่องสุคันธ์หอม
 ทรหอบ แล้วมีการเล่นเต้นรำร้องส่งฉลองพระเป็นการรื่นเริง
 และมีการสร้างพระพุทธรูป ถวายผ้าครองและเครื่องสุคัน
 ธารสหอมระรื่น สร้างหน้าพระสงฆ์ถวายสบงจีวรหรือเครื่อง
 สักการะอื่น นอกจากนี้ยังมีการสร้างพระโพธิ์ ก่อพระเจดีย์
 ทรายและสากมนต์บังสกุสตามประเพณีนิยมอีกด้วย เสร็จเรื่อง
 ขุนช้างขุนแผนกล่าวประเพณีการทักบุญวันสงกรานต์ไว้ว่า

ทักบุญเล่าเรื่องเมืองสุพรรณ
 ยามสงกรานต์คนนันทน์พร้อมหน้า
 จะทำบุญให้ทานการศรัทธา
 ต่างมาทักบาตบาแลไสย
 นมิตต์สงฆ์สวดมนต์เวลาบ่าย
 ท่างฉลองพระทรายอยู่ขงม
 แล้วกลับไปบ้านเตรียมการเลี้ยงเจ้าช

ปิ้งจิสาระพัดจักแจ่งไว้

ทำนายนางแกงชมตมแกง

ผาพักจกแพ่งพะเนงไก

บ้างทำห่อหมกปกบัตไว้

จิ้มไข่ต้ปลาแห้งทงแกงปวน

บางก็ทำวุ้นชาสาสุ

ข้าวเหนียวหน้าหมูไว้ดิฉวน

หน้าเตยงเวียงเลิศข้าวเม่ากวน

ของสวนส้มสุกทงตกไม้

มะพร้าวตางสาสุกหว่าชหัว

ส้มโอส้มซ่าทงกล้วยไข่

ทุกบ้านอดหม่านกันหัวไป

จนตักกินหลับไหลไปจับปล้น

ตรงรุ่งแจ่งแสงทองส่องฟ้า

ต่างตกแต่งกายาชมชื่น

หนุ่มสาวเฒ่าแก่มาแจจัน

พร้อมกันทวศบาเลโดย

“ฝ่ายว่านางพมกับมารดา

พาบ่าวไพร่ออกมาหาชาไม้

ข้าवलารณะจักหาไป
 ๑
 ๒
 ๓
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

อังกาสเข้าของไว้ตรงหน้า
ช่วยเหลือสำรวจตรวจตรา
“น้ายาพร่องท้องตักเอาเก็บไป”

“ฝ่ายว่านางพิมมีศรัทธา
กลัวยขนมสมฆ่าใส่บาตรใหญ่
หีบขันธ์ข้าวบาตรเกินภาคไป
ใส่แต่หัวโตงลงมาพลัน
ครั้นว่ามาถึงเจ้าเณรแก้ว
แลแล้วเรรวนนกหวนหัน
เจ้าเณรนทเหมือนนรุจกกัน
นางก็ตักจิ้งหั้นทัพพีโต
หมต้ปลาแห้งทั้งแกงไก่
ไซ่พอกซีกใหญ่ใส่อกไซ่
ใส่กรอกปลาแห้งเตงโม
แกงไถหนึ่งใส่ให้พอแรง
เณรแก้วก้มหน้าไม่ทันรู้
เห็นของมากงยตุกตาแข็ง
ปะหน้าสกาพมยมตะแดง
สگانมแกลงขาหรือไว้

๑
 ๒
 ๓
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐

๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐

๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐

๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

บ้างพื่อนว่าฉลองทานสำราญครั้น

สงกรานต์แต่ละวันหรือสวันน พระเจ้าแผ่นดินทรงบำเพ็ญ

พระราชกุศลในพระบรมมหาราชวัง มีการสวดมนต์เย็นฉันเช้า

ถวายเครื่องไทยทานต่าง ๆ มีการทรงบาตร (ตักบาตร) และ

สดับปกรณ (บังสกล) ถวายผ้าคู่ศอกผ้าขาวขนาดเนื้อหน้าผืน ๑

ผ้าขาวขนาดเนื้ออย่างผืน ๑ ทุก ๆ รูป มีการสร้างพระสงฆ์

มากหรือน้อยตามแต่ควร (บางรัชกาลใช้พระสงฆ์เท่าพระชนมายุ

แต่รัชกาลที่ ๕ ใช้พระสงฆ์ ๖๐ รูป) ถวายไตรแพรวและพัด

ทุก ๆ รูป มีการสร้างไม้พระศรัทธาโพธิ์และพระพุทธรูปเช่น

พระพุทธรูปขยรัตน์ พระพุทธรูปสี่หังค์และพระพุทธรูปฎิมากรแก้ว

มรกตเป็นต้น ถวายผ้าห่มและธูปหอม นอกจากนั้น (ตั้งแต่

รัชกาลที่ ๑ ถึงที่ ๕) ยังมีการก่อพระเจดีย์ทรายในพระบรมมหา

ราชวังหรือในพระอารามใดอารามหนึ่ง แล้วแต่จะเห็นควร การ

ก่อพระเจดีย์ทราย นอกจากจะได้บุญอันล้นค่าตามคำที่พระอรุณ

กตากรุณีย์กล่าวแล้ว ยังได้ทรายเป็นประโยชน์แก่การก่อสร้าง

หรือถมพูนที่ ๆ เป็นเลนเซตมอีกด้วย รวมความว่า การทำบุญ

ในวันสงกรานต์ทั้งฝ่ายราษฎร์และฝ่ายหลวง เป็นการเอิกเกริก

ยิ่งกว่าการกุศลทั้งหลายแท้ แม้พระรัตนันมว้ยพระเกศาแท้จริงไป

ถวายนาครวรคทอทิศส่วนบุญถึงผู้ตายของสาธุชน

แรกนาขวัญ

๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

มิได้ทาแป้งขมบนคันทอพออง

จะมีทอองแท้แล้ว ไม่แก้แล้วเลย

เสียกายแถมผลพองจะต้องจูบ

จะชืดชูปพักตราหน้าจ่าเอ๋ย

เสียกายนมจะระบมเพราะมือเขย

ยังไม่เคยมีคู่หน้าอาย

ไหนจะบักฟักหมอนนอนด้วยผ้า

ไม่เหมือนตัวเปล่าเปลือยเหนื่อยใจหาย

จะไม่มาก็ไม่ได้ไม่สบาย

พวกผู้ชายเจ้าชู้มันดกแคลน

จะพูดเกี้ยวเลียรดกให้ออกตุ

ถามคุณคุมตัวเหมือนหัวแหวน

กลางคนบ่นบ่าว่าหน้าแก่น

พ่อแม่แก่นซิ่นให้ไม่ชอบใจ

เที่ยวหลบหลนหนสถานทงบ้านช่อง

มีพวกพ้องหน้าบาไปอาศัย

บ้างชอบชายรูปงามตามเขาไป

ไม่อาลัยพ่อแม่ไปแต่ตัว

ที่โกนจุกได้ปกรังฟุ้งจะผลิ

อุตริหนักหนาจะหาผิว
 ที่กลางคนนี้ก็สละห้อยน้อยใจทั่ว
 ว่ารูปชั่วชายซึ่งไม่หวังเซย
 ที่ตกพุ่มกลุมกลัดขัดในอก
 ถึงมุ่นหมกอยู่ในใจก็ใช้เฉย
 แสนสงสารหญิงชายไม่วายเลย
 โอ้ออกเอ๋ยเราก็คือเหมือนเช่นกัน

(พิราศเดือน)

(๑) แรกนา ทางราชการเรียก "จรรยพระนั่งคิด"

แปลว่า "แรกนาขวัญ" เป็นพระราชกรณียกิจที่พระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงกระทำมาแต่โบราณ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ประชาราษฎร์ผู้
 ประกอบกสิกรรม มีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีหรือก่อน
 นั้น ครุยมักกล่าวในเรื่องนางนพมาศว่า

"เดือน ๖ แรกนาขวัญ พวกพราหมณ์ผูกพรตเชิญ
 เทวรูปเข้าโรงพิธี ณ ท้องทุ่งละหานหลวงหน้าพระตำหนักข้าง
 กำหนดฤกษ์แรกนาวันอาทิตย์ สมเด็จพระร่วงเจ้าแต่งพระองค์
 ทรงม้าพระที่นั่งเดินกระบวนพยุหะเนื่องกันเป็นเพชรพวง ออก
 ไปประทับที่พระตำหนักข้าง พระอัครชายา พระราชวงศานางค์
 และพระสนมกำนัลนางในเลือกแต่ที่ตองพระราชหฤทัย ชนรก

ประเทียบตามเสด็จไปในกระบวนหลัง โปรตให้ออกญาพหล
 เทพธิดา^๘ แต่งตัวอย่างลูกหลวง ^๙ตั้งกระบวนแห่มาที่มณฑลทุ่ง
 ท้องละหาน ชาวพระโคนาโคอสุภราชมาเทียบไถทอง พระ
 ครูพรหมพรตพิธีมอขยามไถและประทักษทอง ให้แก่ออกญาพหล
 เทพเดินไถเป็น คันที่หนึ่ง พระศรีมโหสถแต่งตัวด้วยเครื่องขาว
 อย่างพราหมณ์ได้อไถเงินเทียมด้วยโคเศวตพระพรเดินไถ เป็นคัน
 ที่สอง พระวังนเศรษฐีแต่งตัวอย่างกฤหบดี ถือไถหุ้มด้วยผ้ากัม
 พลแดงเทียมโคกระวีล (วัวดำ) มือหนึ่งถือประทักษออกเดินไถ
 เป็นคันที่สาม ไถเวียนซ้ายไปขวาสี่พ้อพราหมณ์ปรายข้าวตอก
 คอกไม้ เป่าสังข์ตีไม้บัณเฑาะว์นำหน้าไถ ขุนศรีบริบูรณ์ธัญญา
 กับพนักงานนาหลวงแต่งตัวนุ่งเพลาะคาดราศศตสวมหมวก สาน
 ถือกะเข้าข้าวปลุก เดินหว่านตามทางไถจรตพระนั่งคัสถวัน
 สามรอบ ขณะนั้น ^{๑๐}การร้องรำทำเพลงและการเล่นต่าง ๆ ก็
^{๑๑}ดังชนรอบมณฑลแรกนาขวัญ ^{๑๒}แข่งแข่งด้วยเสียงพิณพาทย์เกร็ด
^{๑๓}อยู่ครนเครง เป็นการสนุกสนานยิ่งนัก ประชาชนชายหญิงต่าง
^{๑๔}ก็มุงดูอยู่แออัด ^{๑๕}ครั้นหว่านไถเสร็จแล้วก็ปลดพระโคออกกิน
 ของเลี้ยงท้าย ^{๑๖}สิ่ง คือ ข้าว ถั่ว งา หนุ่ งา นำ ถักกินของสิ่งใด

หรือไม่ว่ากันเลยก็ดี ^{๕๗}พราหมณ์ก็ทลายทักตามตำหรับพระเวทลำดับ
^{๕๘}นั้น พระอัครชายาคำรัสส่งนางสนมให้เชิญข้าวมธุปายาสขึ้น
 ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระร่วง) เสดย พวกราชมนตรียก
 ข้าวมธุปายาสและของคาวหวานเลี้ยงลูกขุนโดยลำดับ”

การแรกนาขวัญในกรุงรัตนโกสินทร์ ใช้ข้าราชการผู้ใหญ่
 เป็นผู้แรก โดยมากเป็นเจ้าพระยาพลเทพเริ่มแต่เวลาบ่ายวัน
 สวคตมนตรีพิชิตมงคล (ทำขวัญพิชิตพรรณต่าง ๆ เป็นพิธีสงฆ์
 เพิ่งมีในรัชกาลที่ ๔) มีกระบวนแห่เทวรูปพระอิศวร ๑ พระ
 อุมภคควดี ๑ พระนารายณ์ ๑ พระมหาวิฆเนศวร ๑ พระพล
 เทพแบกไถ ๑ แห่ออกจากพระบรมมหาราชวังไปเข้าพิธีที่นา
 หลวงทุ่งพญาไท เวลาค่ำพระมหาราชครูทำพิธี เช้าวันรุ่งขึ้น
 แห่พระยาผู้แรกนา มีคนเข้ากระบวนแห่ ๕๐๐ คน แต่งตัว
 ต้องตามระเบียบ ถึงโรงพิธีแล้วพระยาผู้แรกนาบูชาเทวรูป
 ตั้งสัตย์อธิษฐานจับผ้า ๓ ผืนแล้วนำผืนที่จับ ได้ทับผ้าผืนเดิม
 ได้ยินว่าเป็นผ้าเสี่ยงทาย ถ้าจับได้ผ้าผืนกว้างทายว่าน้ำจะน้อย
 ถ้าได้ผ้าผืนแคบทายว่าน้ำจะมาก ต่อแต่นั้น มีราชบัณฑิตคน
 หนึ่งเชิญพระเต้าเทวบีรูเดินประพรมน้ำมนต์ไปหน้า มีพราหมณ์

เชิญเทพรูปพระพลเทพแบกไถคน ๑ เป้าสังข์ ๒ คน พระยา
 จัปยามไถถือไม้ประทักตามหุ้มแพร ไถตะไปตามส่วนกว้างและ
 ส่วนยาวด้านละ ๓ รอบ นางเทพทั้ง ๔ คน หาบกระเช้าทอง
 มีข้าวปลุก ๒ คน หาบกระเช้าเงินมีข้าวปลุกอีก ๒ คน ออก
 ไปให้พระยาหว่าน เมือหว่านแล้วไถกลบอีกด้านละสามรอบ
 แล้วปลดพระโคออกกินของ ๗ สิ่ง คือ ข้าวเปลือก ข้าวโพด
 ถั่ว งา เหล้า น้ำ หญ้า ถ้าพระโคกินสิ่งใดทหายว่าสิ่งนั้นจะ
 บริบูรณ์(๑)

การแรกนาขวัญ เป็นมิ่งขวัญของประชาราษฎร์มาแต่
 โบราณ เพราะนาเป็นบ่อเกิดแห่งธัญญาหาร เราได้ข้าวมา
 เลี้ยงชีวิตทั่วถึงกันเพราะการทำนา กระตูกสันหลังอันแข็งแรงกล้า
 สามารถจะทานน้ำหนักของประเทศไทยไว้ได้ก็คือการทำนา การ
 ทานยังไม่มีราย ได้มาเลี้ยงประเทศไทย ได้ดีเท่าการทำนาจึงนับว่า
 เป็นอาชีพอันเยี่ยมยิ่งสำหรับประเทศไทย เพราะประเทศไทย
 เรามีดินฟ้าอากาศเหมาะสมแก่การทำนา กล่าวโดยเฉพะา
 เนื้อนาก็คือเนื้อบุญของประชาชนชาติไทย ประการหนึ่งการ
 ทำนาไม่เว้นการขัดเกาการทำงานใด ๆ จึงได้รับอภัยจากชน

(๑) อยู่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน

ทั้งปวงมาแต่โบราณ ชาวนาทำงานกลางดินกินกลางหญ้า^๕ งาม^๖ งาม^๗
 แก่ประเทศชาติ ควรได้รับความนับถือจากปวงชน โคร^๘ ๆ ไม่
 ควรดูหมิ่นชาวนาว่าเป็นคนชนต่ำ^๙ แม่ตัว^{๑๐} ้วย^{๑๑} เหตุเพียงแต่งกายปอน
 นอนกลางนา ร่างกายต่ำแต่ถึงเขาจะต่ำก็ต่ำชน^{๑๒} ศึก^{๑๓} เรียกว่า "ต่ำ
 แต้นอกในแผ้วผ่องเนียนพศณ"^{๑๔} เขาแต่งกายปอนเพราะเขาทำ
 อยู่กับน้ำโคลน ร่างกายเขาต่ำเพราะต้องแดดลมกราด แต้น้ำใจ
 เขาบริสุทธิ์สะอาด เพราะปราศจากการแข่งดีหรือแย่งอา^{๑๕} ธิ^{๑๖} พักัน
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่ครั้งกรุงสุโขทัยหรือก่อนนั้น ทรงเล็ง
 เห็นการทำนานว่าเป็นคุณแก่ประเทศชาติอันแท้จริง จึงได้ทรง
 ยกย่องการทำนานและทรงตั้งพระราชพิธี^{๑๗} แรกนาขวัญ^{๑๘} ขึ้นเพื่อเป็น
 สิริมงคลแก่ประเทศชาติ และเพื่อเป็นขวัญใจแห่งชาวนาอีก
 โสภหนึ่งด้วย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในแผ่นดินหลัง ๆ ได้ทรง
 ปฏิบัติเป็นราชประเพณีสืบมา การแรกนาขวัญใช้แต่พระเจ้า
 แผ่นดินกรุงไทยเท่านั้นที่ทรงทำ แม้พระเจ้ากรุงจีนในสมัย^{๑๙} ๕
 พันปีเศษ ก็ทรงโถนาแรกนาขวัญด้วยพระองค์เอง และพระ
 เทวีของพระองค์ทรงเสวยตัวใหม่ เมื่อระลึกถึงเหตุผลดังกล่าว
 แล้ว เรายังจะนึกว่าการแรกนาขวัญเป็นการค้าสมัยอยุธยาหรือ
 และจะยังจะนึกว่าการแรกนาขวัญเป็นพิธีทางมง^{๒๐} าย^{๒๑} อยู่^{๒๒} ก^{๒๓} หรือ

สารท

“๕ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐”
ถึงเดือนสิบเห็นกันเมื่อวันสารท

ใส่อังคาสโภชนากระยาหาร
กระยาสารทกล้วยไข่ใส่โตกพาน
พวกชาวบ้านถ้วนหน้าจรณะ
เจ้ากรมกรมหมื่นสี่สิบ
แล้วจับจับทัพพนอมศรีระ
หยิบเข้าของกระยาสารทใส่บาตรพระ
ธารณะเสร็จสรรพกลับมาเวียน
พอลับเนตรเชษฐาอร่าม
แสนอาวรณ์โหยให้ใครจะเหมือน
ไม่รู้ที่จะวานใครไปตักเตือน
ให้มาเยือนเยี่ยมพิงกัน
ถ้าเข้าชิตอดออกจะกอดรัด
สอดส่มผัสเคลื่นทรวงดวงสมร
แม่นชวนหยิกปลุกหน้จะกันกร
ทำแรงอนพิจะงอให้ท้อใจ”

(นิราศเคียน)

(๑) สารท เป็นนักขัตฤกษ์ที่เรานิยมทำบุญเอิกเกริกกัน
 อีกครั้งหนึ่ง ด้วยถือว่าเป็นเวลากลางปี คือนับแต่เดือนพฤษภาคม
 ค่ำ ๑ ถึงเดือนสิบแรม ๑๕ ค่ำ เป็นเวลา ๖ เดือนพอดี
 พิธีสารทตามลัทธิของประเทศนับถือศาสนาพราหมณ์ เช่น
 อินเดีย เป็นต้น เขากวนข้าวสุกปายาสและข้าวยาคุเลียพวก
 พราหมณ์ เมื่อลัทธิไสยศาสตร์หรือศาสนาพราหมณ์แผ่เข้ามา
 ในประเทศไทยก่อนพระพุทธศาสนา ไทยเราได้นับถือศาสนา
 พราหมณ์บูชาเทวดาต่างๆ และทำบุญให้ทานตามลัทธิพราหมณ์
 คั้งนั้น การทำบุญในวันสารทด้วยข้าวสุกปายาสและข้าวยาคุ(๑)
 จึงปรากฏขึ้นในกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ภายหลังพระพุทธ-
 ศาสนาแผ่เข้ามาถึงประเทศไทย เราได้เห็นเข้าถือพระพุทธศาสนา
 บูชาพระรัตนตรัย ถึงเวลาทำบุญก็มาทำแก่พระสงฆ์ เหมือน
 เมื่อเคยทำแก่พราหมณ์ แต่คนบางพวกมักนับเป็นพราหมณ์มา
 แก่เดิม ถึงจะเลื่อมใสพระพุทธศาสนาถึงทงศาสนาพราหมณ์ซึ่ง
 เป็นพื้นเดิมของตัวไม่ได้ เพราะความเกรงใจเลยต้องปฏิบัติ
 ทงสองฝ่าย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระร่วง) ถึงแม้จะทรง
 เลื่อมใสพระพุทธศาสนาสักปานใดก็ดี พระองค์ก็ทงศาสนา

(๑) กระจยาสารทของเราน่าจะดวยแบบมาจากกข้าวสุกปายาส ข้าวยาคุ ของ
 เขามิถุนเมย ของเรามีกะทิสด

พราหมณ์ไปไม่ได้ เพราะยังมีผนบถืออยู่จากต้องทรงรับอุปการะ
 ทั้งสองฝ่ายเพื่อประโยชน์แก่สงคัม ถึงคราวถวายทานก็ถวายแก่
 สมณะและพราหมณ์ทั้งสองฝ่ายเหมือนกันบางพวก ถึงนั้นศาสนา
 พราหมณ์จึงได้เป็นคู่อยู่กับพุทธศาสนา สมณะและพราหมณ์
 ก็เลยเป็นค้ำค้ำกันมาจนทุกวันนี้ นางนพมาศซึ่งนับถือทั้งสองฝ่าย
 กล่าวพิธีทำบุญในเดือนสิบไว้อียาว จะเก็บข้อความมากกล่าวใน
 ทนแต่บางตอนเท่านั้น

ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนสิบ เริ่มราชพิธีทรมท สมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกกวักหน้าพระธาตุพร้อมด้วยพระราชวงศา
 นวงศ์และหม่านางใน ทรงเลียงพระมหาเถรานุเถระด้วยข้าว
 มธุปายาสยาคุและของคารุขบฉันอันประณีต เสร็จแล้วทรงบูชา
 พระรัตนตรัยด้วยพวงมาลัยและธงต่าง ๆ ถวายเครื่องบริขาร
 และคิลาณเกศซ์แก่พระภิกษุสามเณร ทรงหลั่งน้ำทักษิโณทก
 อุทิศส่วนพระราชกุศลให้แก่พระญาติในปรโลก ครั้นทรงบำเพ็ญ
 พระราชกุศลครบสามวันแล้ว โปรดให้ประชุมพราหมณาจารย์
 มากกว่าร้อยในเทวสถานหลวง ทรงเลียงพวกพราหมณ์ด้วย
 ข้าวมธุปายาสและยาคุครบสามวัน พระราชทานกุ่ม้าสาฎกทั่วทุก
 ตัวพราหมณ์ บรรดาชายหญิงชาวพระนครทุก ๆ ตระกูล ต่าง
 ก็ตกแต่งข้าวมธุปายาสและยาคุเจือด้วยนมสด เลียงพระสงฆ์

และถวายทานต่าง ๆ มีสบงจีวรเป็นต้น แล้วยกธงผ้าธงแพรว
 ขนบูชาพระรัตนตรัยและพระสถูปเจดีย์ บางพวกที่ยังนับถือ
 ทางสองฝ่าย ก็เชิญพราหมณ์ มาเสวยข้าววมธุปายาส และยาคุตด้วย
 แล้วให้พานงทมเพื่อเป็นสวัสดิมงคลแก่ตัว นับแต่วันขึ้น ๑๔
 ค่ำเดือนสิบ ซึ่งเป็นวันเริ่มราชพิธีภัทรบทจนถึงวันแรม ๑๕ ค่ำ
 เป็นวันสิ้นเดือน ประชาชนชาวนครเลยงภิกษุสงฆ์ และ
 พราหมณาจารย์ด้วย ข้าววมธุปายาสยาคุตและของกวนบริโภคนอก
 ทักต้ออกันไป สมณะและพราหมณ์อ้อมหน้าตำราญทั่วถึงกัน ในวัน
 ที่ทำบุญนี้เร้าใจเช่นนั้น ต่างคนต่างกวาดหน้าอุทิศส่วนกุศลให้
 แก่ญาติทั้งหลายที่ตายไปเกิดในกำเนิดต่างๆ มีปรทัตตูปชีวีเปอต
 เป็นต้น

แข่งเรือกิง

“เดือนสิบเบ็ดเสร็จเจ้าแฉง เรือกิงแข่งตามพิธี
 พายงามตามชลธี พิและเจ้าเปลาเป็นทาย
 “อาสุชคตมาศแคว้น กรุงไกร
 เรือกิงกระพรหมไชย(๑) ชันสู้
 กิงไกรสร(๒) จักรไคล เทียบท่า

(๑) ตรงกับสมรรถไทย เรือพระที่นั่งต้นกฎมนเฑียรบาล
 (๒) ตรงกับไกรสรमुख เรือพระอัศวมเหสี ในกฎมนเฑียรบาล

ทองอร่ามงามแข่งขั้^(๓)

พินศนเคี้ยว

(นิราศธารโศก)

เดือนสิบแปด หรือเดือนสิบเอ็ด มพรรแข่งเรือพระที่นั่ง
 การเสด็จท่าย สุนทรสนานกันเฝ้าหน้าอีกครึ่งหนึ่ง เรืองนาง
 นพมาศว่า ชาวพระนครแต่งตัวงามตามตระกูลลงเรือเป็นพวกๆ
 มาจอดแน่นสองฝั่งน้ำ กอยกอุเอกไชยเฉลิมฉรรณนทรเรือต้น และ
 ไชยสินธุพิมานเรือพระอัครมเหสี ได้แข่งคู่กันเป็นการเสด็จท่าย
 เสี่ยงให้สนั่นกลองสองฝั่งน้ำสนนุก สมเด็จพระร่วงเจ้ากับ
 พระอัครชายาแวมกล่อมด้วยพระสนมกำนัล เสด็จออกหน้าพระ
 ทิ้งชลพิมาน หม่อมช้อมาตย์ชเรอตารวจอศรบพระบรมราช
 โองการอยู่เรียงราย

ในกฎมนเคียรบาลว่า "เดือน ๑๑ การอาษาบูชพิธิ มี
 ไหม้งครุ่มซ้ายขวาระบำโหรที่กอินทเกเรศนตรี เข้าทรงพระ
 มหามงกุฎราชาประโศก กลางวันทรงพระสุพรรณมालา เย็น
 ทรงพระมालาสุกหว่าสะพักชมกุ สมเด็จ พระอัครมเหสี
 ทรงพระสุวรรณมालาหุ่งแพรลายทองทรงเสื่อ พระอัครชายาทรง
 พระมาลาธาบหุ่งแพรคารากรทรงเสื่อ ลูกเชอหลานเชอทรงสี่
 เกทมายทรงเสื่อ พระสนมใส่สนองเกล้า สะพักสองบ่าสมวรรตไชย

(๓) ชู้พิศกเขียนที่ แผลในทึนนี้้องการไท

เรือต้น (เรือพระเจ้าแผ่นดิน) ไกรสรमुखเรือสมเด็จพระอัคร—
 มเหสี สมรรตไชยไกรสรมุขนั้นเป็นเรือเสียดาย ถ้าสมรรตไชย
 แพ้ไซ้ ข้าวเหลือเกลืออิมสุขเกษมเปรมประชา ถ้าสมรรตไชย
 ชนะไซ้จะมีกตัญญู

พิธแข่งเรือเท่าทกกล่าวในกฎมณเฑียรบาลนี้ ทำกันในสมัย
 กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หาได้ทำ
 กันไม่ จะอย่างไรก็ตาม กรุงศรีอยุธยาจะต้องมีเรือพายเป็น
 เรือแข่งเรือเสด็จประพาสไว้พร้อมสรรพ เพราะเป็นสมัย
 วัฒนธรรมไทยแท้ เรือพายเหล่านี้เมื่อจัดเข้าเป็นกระบวนกั
 งคางาม พอจะเล่นฉลองสำน้ำประเทศไทยได้อยู่

“พระเสด็จโดยแกลนชล	ทรงเรือต้นงามเจิดฉาย
กิ่งแก้วแพ้วพรรณราย	พายอ่อนหยับจับงามงอน
นางวาแน่นเป็นชนัด	ล้วนรูปสั้วแสนยาก
เรือรวท้าวธงสลอน	สาครฉนวนครันครันฟอง
เรือครุฑยุดนาคหัว	ลิวลวยมาพาผันผยอง
พลพายกรายพายทอง	ร้องไห้เห่โอ้เห่มา
สรวมขมขสัด้าน	เพียงพิมานผ่านเมฆมา
ม่านกรองทองจรจนา	หลังคาแดงแย่งมังกร

สมรรถไชโยไทรกาบแก้ว

เรียงเรียงเคียงคู่จร

สุวรรณหงส์ทรงภู่ห้อย

เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์

เรือไชโยไว้อ่องวิ้ง

เสียงเส้าเร้าระทม

ศขสหัสมาศแผ่น

ราชสหัสขนิยน์

เรือมาหน้ามุงฟ้า

เพียงมาอาชาทรง

เรือสิงห์วิ้งแผ่นโผน

ด้อยสิงห์ดำพอง

นาคาหน้าค้งเป็น

มังกรถอนพายพัน

เสียงฆาง่าท้าโผน

นาวาหน้าอินทร์

คนตรมอึงอด

ไต่ชกกรักกรวนโครม

แสงแววยับจับศากร

ดงรอนพามาแก่นดิน

งามซดช้อยล่อยหลังสินธุ์

ดินลาคเลื่อนเคื่อนตาชม

รวคเร็วจริงยิ่งอย่างลม

ห่มท้ายเข็นเค้นคู่กัน

ดุดังเป็นเห็นขบขัน

คันสองคู่คยั้งยง

แล่นเฉื่อยฉ่าตาระหง

อังก์พระพายผายผันผยอง

โจนตามคลื่นผืนผ้าพอง

เป็นแถวทองล่องตามกัน

ดูเขม้นเห็นขบขัน

ทันแข่งหน้าวาสุกรี

เพียงโจนไปในวาริ

มีบักเหมื่อนเตือนล่อยไพยม

ก้องกาหลพลแห่โหม

โสมนัสชักรันเริงพด

กริธาหม่นนาเวศ

จากนกกแรกโดยสาชล

เต็มทึนชันกระมล

ยลมาจนาสารพนม

(ประชุมกาพย์แท้เรือ)

เรือผพายเหล่านมช่อตามรูปที่ประดิษฐ์ เช่นเรือสุวรรณ

หงส์ เรือครุฑ เรือมังกร เรือราชสีห์ เป็นต้น ย่อมมีรูป

เหมือนหงส์ เหมือนครุฑ เหมือนมังกร เหมือนราชสีห์

จุดสังเกต

“ครานันพระเจ้ากรุงทวารวดี

อยุธยาพิภพเพียงสุวรรณดี

สถิตที่แทนแก้วเพชรพรรณ

พร้อมพร้อมพระกำนัล^(๑)สนม^(๒)ใน

คองอ้อมเกรศรสรวาฤทธิ

สถิตเวชอันต์ทองผ่องใส

พร้อมเทพธิดาสรวาลย์

ก็องไปคัวอินทเกรี^(๓)

พระตำริตรีเทศเขตขอบ

(๑) นางบำเรอของพระราชก หรือหญิงรับใช้พระราชินี

(๒) ภรรยาชั้นรอง ๆ ของพระราชก

(๓) เป็นชื่อกตของประจำราชสำนัก

จังหวัดร้อยเอ็ดยธาบุรีศรี

เชียงใหม่ให้ทหารมาราว

ย้ายกระทั้งถึงเชียงทอง

เจ้าเมืองเชียงทองไม่ปองรบ

กลับสมทบกับเชียงใหม่ได้คล้องคล้อง

มันกำเริบเติบโตใหญ่ใจคะนอง

เห็นจะปองเป็นกบฏพระบุรี

กำแพงระแหงเดินทัพออกมา

สามภักดิ์ในท่านองกตองค์

จำจะยกพลมณฑล

ตีเอาเชียงทองหนักนมา

ครนทรงพระดำริตรเสร็จ

เสด็จออกพระที่นั่งข้างหน้า

ประทับแท่นสุวรรณอันไฉน

กาชดาทวิมุขมนตรี^(๑)

หมอบกราบกราบสร้างต่างกรม

จตุสดมภ์พร้อมพรองหงส์

(๑) ขุนนางที่ปรึกษาแผ่นดินชั้นหัวหน้าหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

ข้าทูลละอองบาทราชกวี^(๑)
 เสน่ห์น้อยใหญ่ถวายกร
 เสี่ยงประโคนหม้องกลองก้องตั้ง
 เป่าสังข์กระหังแตรแซ่สลอน
 ระเบิดระหังตั้งองค์อมรินทร์
 สลิตแทนบวรพรพรรณราย”

(เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน)

จตุสดมภ์ หมายถึง สี่หลัก หรือสี่เสา คือ

๑. จตุสดมภ์กรมเวียง
๒. จตุสดมภ์กรมวัง
๓. จตุสดมภ์กรมคลัง
๔. จตุสดมภ์กรมนา

จตุสดมภ์กรมเวียง มีนามในตำแหน่งว่า “พระยา
 ยมราช” มีหน้าที่ปกครองพลเมืองทั่วพระราชอาณาจักรไทย
 ให้สิทธิและเสรีภาพแก่คนทั่วทุกตามกฎหมาย ลงโทษคนที่ทำ
 ผิดกฎหมาย เหมือนพระยมทำแก่สัตว์ในยมโลก

(๑) กวีของพระราชชาติกวีในราชสำนัก มีหน้าที่แต่งภาพยกถือนหรือ
 พระราชสาสน์ ถวายพระราชา

จตุสดมภ์กรมวัง มีนามในตำแหน่งว่า “พระยาธรรมา-
 ธิกรณาธิบดี” มีหน้าที่ระงับกรณีพิพาทในราชสำนัก และดูแล
 กิจการในพระราชวังทั่วไป ประเพณีโบราณ สมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวทรงเป็นใหญ่อยู่เหนือพวกตุลาการ เสด็จออกหน้าพระ
 ทนงทรงวินิจฉัยอรรถคดีที่สลักสำคัญของประชาชนด้วยพระองค์
 เองนามพระทนงจึงมีปรากฏว่า “อมรินทร์วินิจฉัย” แปลว่า
 “ที่ประทับนั่งวินิจฉัยอรรถคดีของพระเจ้าแผ่นดิน”

หมายเหตุ อมรินทร์เป็นนามเรียกพระอินทร์ในเมืองฟ้า
 แต่เราใช้เบื่อนามเรียกพระเจ้าแผ่นดินในเมืองดิน ด้วยถือหลัก
 ว่าพระองค์เป็นสมมติเทพ หนังสือวรรณคดีรุ่นโบราณของเรามี
 หลายเรื่องทักกล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกทรงชำระความด้วย
 พระองค์เอง

“จะกล่าวถึงพระจักรกฤษณ์วิษณุวงศ์

ผู้ดำรงอยุธยาเศกเกษกษัตริย์
 ครนแสงทองส่องสว่างในปรากฏจันทร์
 กระจำจกทั่วหล้าสุชาธาร
 เสด็จออกสู่ท้องพระโรงมาศ
 คึงเทวราชในทิพพิमानสถาน
 พร้อมด้วยเทพกัญญาสุคามาลัย
 ให้ชกมันไชกว้างกระจำองค์

ประทับนั่งยังแท่นมณเฑียรนี้
 ภายใต้เศวตฉัตรลอยระหง
 สิ้น^๖ แตร^๗ แซ่^๘ ซ้อง^๙ ทง^{๑๐} หมอง^{๑๑} วง
 ขอส่ง^{๑๒} ประสาน^{๑๓} เสียง^{๑๔} เสนาะ^{๑๕} ใน
 ขุนนาง^{๑๖} ต่าง^{๑๗} ประนม^{๑๘} บัง^{๑๙} คม^{๒๐} กราบ
 หมอบ^{๒๑} บราบ^{๒๒} คอย^{๒๓} รับ^{๒๔} สิ้น^{๒๕} สมอง^{๒๖} ไช
 พระ^{๒๗} จิง^{๒๘} มี^{๒๙} สีน^{๓๐} หนา^{๓๑} ท^{๓๒} ประ^{๓๓} ภา^{๓๔} ษ^{๓๕} ไบ
 ว่า^{๓๖} กระจ^{๓๗} ไร^{๓๘} จิน^{๓๙} ท^{๔๐} อง^{๔๑} ร้อง^{๔๒} ฎีกา^{๔๓}

“พระ^{๔๔} ยารัก^{๔๕} ษ^{๔๖} รับ^{๔๗} สิ้น^{๔๘} ทูล^{๔๙} สมอง^{๕๐}
 ขอ^{๕๑} เศ^{๕๒} ษ^{๕๓} จิน^{๕๔} ท^{๕๕} อง^{๕๖} ให้^{๕๗} การ^{๕๘} ว่า
 เติม^{๕๙} ได้^{๖๐} ษ^{๖๑} ขอ^{๖๒} ต่อม^{๖๓} มาร^{๖๔} ดา
 ยก^{๖๕} ให้^{๖๖} แล้ว^{๖๗} ก็^{๖๘} พา^{๖๙} ไบ^{๗๐} เรือ^{๗๑} น^{๗๒} ชาน
 จิน^{๗๓} ท^{๗๔} อง^{๗๕} เข้า^{๗๖} หา^{๗๗} เป็น^{๗๘} หัว^{๗๙} คร^{๘๐} ึ่ง
 อำ^{๘๑} แดง^{๘๒} ปล^{๘๓} ึ่ง^{๘๔} ไม่^{๘๕} ย^{๘๖} อม^{๘๗} ทำ^{๘๘} หัก^{๘๙} ภา^{๙๐} ญ
 คร^{๙๑} น^{๙๒} เข้า^{๙๓} ปล^{๙๔} ึ่ง^{๙๕} ว่า^{๙๖} ค่า^{๙๗} ประ^{๙๘} ษา^{๙๙} น
 อาย^{๑๐๐} แก^{๑๐๑} เพ^{๑๐๒} ็อน^{๑๐๓} บ^{๑๐๔} าน^{๑๐๕} เป็น^{๑๐๖} พ^{๑๐๗} ัน^{๑๐๘} ค^{๑๐๙} ิด
 จ^{๑๑๐} ึง^{๑๑๑} เข้า^{๑๑๒} มา^{๑๑๓} พ^{๑๑๔} ้อง^{๑๑๕} ร^{๑๑๖} ้อง^{๑๑๗} ฎีกา^{๑๑๘}
 ให้^{๑๑๙} ป^{๑๒๐} ริก^{๑๒๑} ษา^{๑๒๒} ให้^{๑๒๓} เห็น^{๑๒๔} ช^{๑๒๕} อบ^{๑๒๖} และ^{๑๒๗} ฝ^{๑๒๘} ิด
 ถ้า^{๑๒๙} ไม่^{๑๓๐} ส^{๑๓๑} ต^{๑๓๒} ย^{๑๓๓} ขอ^{๑๓๔} ฎ^{๑๓๕} าย^{๑๓๖} ช^{๑๓๗} ึ่ง^{๑๓๘} ษ^{๑๓๙} าว^{๑๔๐} ิต

ขอพระองค์ทรงฤทธิเดชเมตตา

“ครานนพระองค์ผู้ทรงภาพ

พิงจบทรงพระสรวลสำรวลว่า

เจ๊กอปรยสนทจะเจรจา

แต่เมียดำก็มาพองไม้ตองการ

หรือเมืองจันมันจะรองพองกันได้

ถองส่งออกไปเสียจากศาล

แล้วตำรสถามทัวถึงวังงาน

ไม่กรวกราชการสั่งอันใด

กรนเสด็จพระเสด็จลดา

จากพระโรงรัตนอันผ่องใส

คืนเข้าพระที่นั่งข้างฝ่ายใน

สำราญราชหฤทัยพระภูมิ”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เมื่อ ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองขึ้น โดยลำดับการติดต่อกับ

ประเทศใกล้เคียงก็เริ่มผูกพันกันมากขึ้น ประชาชนพลเมืองก็

ทวีมากขึ้นกว่าก่อน กระทบพาทและราชกิจที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

จะต้องทรงปฏิบัติก็มากขึ้นกว่าเก่าเหมือนเงาตามตัว ถ้าขึ้นยัง

เสด็จออกชำระความด้วยพระองค์เองอยู่รำไป ไม่มีเวลาปลีก

พระองค์ไปประกอบราชการณีกิจอย่างอื่น ผลได้ก็ไม่เท่าผลเสีย
 เพราะขาดการบำเพ็ญกรณียกิจอย่างอื่นอันเป็นสาระสำคัญๆ ของ
 การเมือง ^{๖๕} ดังนั้นพระองค์จึงทรงมอบอำนาจฝ่ายตุลาการให้แก่
 พระยาธรรมาธิกรณาธิบดีซึ่ง ^{๖๖} เป็น ^{๖๗} จตุสดมภ์กรมวัง ^{๖๘} เป็น ^{๖๙} ผู้ควบคุม
 ผู้พิพากษาตุลาการวินิจฉัยอรรถคดีต่างพระองค์ ^{๗๐} เว้นแต่คดีบาง
 เรื่องที่เป็นปัญหากฎหมาย ^{๗๑} และเรื่องที่เขาทุกขเห็นว่าตนยังไม่
 ได้รับความเป็นธรรมพอ ^{๗๒} เขาทูลเกล้าฯ ^{๗๓} ถวายฎีกาขึ้นมา
 เรื่องเช่น ^{๗๔} นี้ยังต้องทรงวินิจฉัยด้วยพระองค์เอง ^{๗๕} ได้เห็นว่า การ
 ยื่นฎีกาทูลเกล้าฯ ^{๗๖} ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยเฉพา ^{๗๗} มีเป็น
 ประเพณีสืบมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ ^{๗๘} พระยาธรรมาธิกรณาธิบดีผู้
 เป็น ^{๗๙} จตุสดมภ์กรมวัง ^{๘๐} นอกจากได้รับความเป็นใหญ่มีอำนาจอยู่
 เห็นอพวกตุลาการแทนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ^{๘๑} ยังมีอำนาจ
 แต่งตั้งยกกระบัตรออกไปประจำหัวเมืองต่าง ๆ ^{๘๒} สอดส่องดูการ
 ปกครองของเจ้าเมืองต่าง ๆ ^{๘๓} ว่าทำกันเป็นยุติธรรมหรือไม่ แล้ว
 รายงานเข้ามากราบทูลให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบด้วย

จตุสดมภ์กรมคลัง มีนามในตำแหน่งว่า “พระยาโกษา

ธิบดี” ^{๘๔} มีหน้าที่สงจ่ายของและเงินแผ่นดินและสิ่งเก็บภาษีอากร

ต่าง ๆ เข้าพระคลังหลวง เช่นจังกอบ เก็บชักเอาของหรือ
 เงินแทนของจากสินค้าที่เข้ามาในท่า (มากหรือน้อยตามส่วน)
 อย่าง ๑ อากรเก็บรายได้จากราษฎรที่ท่าหรือเก็บค่าสิ่ง
 ของต่าง ๆ อันเกิดขึ้นหรือทำขึ้นในท้องที่ต่าง ๆ อย่าง ๑ ส่วย
 คือสิ่งของหรือเงินที่ราษฎรให้เป็นค่าแทนตัว เมื่อถูกเกณฑ์ให้
 มาทำการหลวง และสิ่งของที่เก็บได้จากเมืองขึ้นอย่าง ๑ ฤชา
 คือค่าธรรมเนียมที่ราษฎรต้องเสียให้แก่แผ่นดิน รวมทั้งเบียดปรับ
 ด้วยอย่าง ๑ พระราชทรัพย์ที่เก็บได้จากส่วยสาอากรต่าง ๆ เป็น
 เงินทองบ้าง เป็นสิ่งของต่าง ๆ บ้าง เป็นพรรณข้าวเปลือก
 บ้าง มีที่เก็บเป็นแผนก ๆ คือ พระคลังเก็บเงินทองแผนก ๑
 พระคลังเก็บสิ่งของต่าง ๆ แผนก ๑ มีหลายพระคลัง และฉาง
 เก็บพรรณข้าวเปลือกแผนก ๑ รวมหลายพระคลังด้วยกันไม่ต่ำ
 กว่า ๑๑-๑๒ พระคลัง จึงมีพูดกันทั่วไปว่า เงินทองของข้าว
 สิบสองท้องพระคลัง

จตุสดมภ์กรมนา มีนามในตำแหน่งว่า "พระยา
 เกษตราธิบดี" มีหน้าที่ตรวจตราการทำไร่นา และออกหนังสือ
 มอบที่นา (โฉนด) ให้แก่ราษฎรผู้ทำกินชอบด้วยกฎหมาย
 ซึ่งเป็นการศึกษาที่ยิ่ง เพราะการทำนาต้องกับนิสัยคนไทย

และเพราะดินฟ้าอากาศในประเทศไทยเหมาะแก่การเพาะปลูก
 ราษฎรจึงนิยมการทำนาด้วยกันมากกับการเลี้ยงสัตว์ตั้งแต่โบราณ แต่
 จตุสดมภ์กรมนา จะให้กรรมสิทธิ์ที่ดินได้เฉพาะแต่ที่นาเท่านั้น
 ส่วนที่บ้านที่สวนหาให้กรรมสิทธิ์แก่ผู้ใดได้ไม่ ด้วยที่สวนจตุ-
 สดมภ์กรมคลังให้กรรมสิทธิ์ ที่บ้านจตุสดมภ์กรมเวียงเป็นผู้น
 ให้กรรมสิทธิ์ นอกจากนี้ จตุสดมภ์กรมนายยังมีหน้าที่เก็บหาง
 ข้าวขึ้นฉางหลวง สะสมไว้เพื่อเป็นเสบียงในงานพระราช-
 สงคราม หางข้าว คือ อากรค่านาที่ราษฎรทำได้เท่าใด
 ต้องแบ่งให้แก่หลวงตามจำนวนที่กำหนด

กรมทั้ง ๔ นี้มักจะเรียกกันว่า “เวียง วัง คลัง นา”
 เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นสู่ระดับสูงแล้ว เปลี่ยนเป็นกระทรวงหมด
 คือ กรมเวียง เปลี่ยนเป็นกระทรวงมหาดไทย กรมวังเป็น
 กระทรวงวัง กรมคลังเป็นกระทรวงพระคลัง กรมนาเป็น
 กระทรวงเกษตรราชการ

จตุสดมภ์หัวหน้ากรมทั้ง ๔ ในระบอบประชาธิปไตยเท่า
 กับรัฐมนตรีว่าการ ในระบอบประชาธิปไตยเท่ากับเสนาบดี
 จตุสดมภ์กรมเวียง คือ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จตุสดมภ์
 กรมวัง คือ เสนาบดีกระทรวงวัง จตุสดมภ์กรมคลัง คือ

เสนาบดีกระทรวงพระคลัง จตุสดมภ์กรมนา คือ เสนาบดี
กระทรวงเกษตราธิการ^(๑)

จตุรงกเสนา

“ จักกล่าวอดีตนิทานแต่ปางก่อน
เมื่อครั้งองค์สมเด็จพระชินวร
ยังสัญจรแสวงหาพระโพธิญาณ
เสวยชาติเป็นสกุณาพระยานก
จึงชักเรื่องชาติกมาบรรหาร
หวังแสดงแห่งจิตหญิงพาล
ให้ชายชาญรู้เชิงกระสัตร
ยังมีราชบรมพรหมทัต
ผ่านสมบัติกรุงแก้วพาราณสี
เป็นประถมบรมราชธานี
ศรีสนุกสุขเกษมสวรรยา
กว้างใหญ่ยาวได้สิบสองโยชน์

(๑) กสอามรัฐปฏิวัติ

ผลโงษจตุรงค์สังขยา

หมื่นเมืองเลื่องพระเกษเคชา

ระอาอกอ่อนนเกล้ามาอภิวันท์

เชอมืองค้อครเวศวิไลลักษณ์

ประไพพักรังงามเพียงอัปสรสวรรค์

ชอกากศรวิลาสดังดวงจันทร์

เนียนหอมฟุ้งจรุงใจ

เสมอเหมือนกลิ่นทิพมณฑาทอง

ผู้ใดต้องสัมผัสพิสมัย

กลิ่นกายติดชายผู้นั้นไป

กั้นับได้ดังเจ็ดทิวาวาร

ตั้งหทัยนัยเนตรกรงุณษัตริย์

พลสวัสดิสังวาสเกษมสถานต์

เป็นเอกองค์ในอนงค์บริวาร

ประมาณหมื่นหกพันกัลยา "

(กากีกลอนสุภาพ)

(๑) พลโฆษจตุรงคสังขยา คือ พลรบเสียงเอ็กอั้ง นับ
โฆษทั้ง ๔ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลราบ หรือพล
เดินเท้า

หนังสือพุทธคุณเกล้ากล่าวว่ (พลทั้ง ๔) แต่ละอย่างๆ
จัดเป็นองค์แห่งเสนาคือกองทัพ รวมเรียกว่า "จตุรงคเสนา"
แปลว่า "กองทัพประกอบด้วยองค์ ๔" มีกำหนดน้อยหรือ
มากแล้วแต่จะจัด ที่กำหนดอย่างน้อยที่สุดคือ กองช้าง ๓ เชือก
มีคนประจำ ๓๖ คน เรียกว่าหัตถานิก (หมวดช้าง)
กองม้า ๓ เชือกมีคนประจำ ๔ คน เรียกว่า อัสนานิก (หมวด
ม้า) กองรถ ๓ คนประจำ ๑๒ คน เรียกว่ารถานิก (หมวดรถ)
พลเดินเท้ามีศีลตราสำหรับมือ ๓๒ คน เรียกว่า บัตถานิก
(หมวดคนเดินเท้า) การรบกันบนหลังช้างหลังม้าหรือยืนรถ
รบกันก็ดี เป็นความนิยมแห่งกษัตริย์โบราณ สืบมาจนถึงชนกรุง
ศรีอยุธยาเป็นราชธานี ได้ย่นว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ทรงทำกษัตริย์กับพระมหาอุปราชากรุงหงสาวดี พระมหา-
อุปราชาสืบมาจกชาติคองช้าง สมเด็จพระนเรศวรมีชัยได้พระ-
เกียรติยศสืบมาจนบัดนี้

“ขุนเสียมสามารถท่าน	ขุนทะเลง
ขุนต่อขุนไปเยง	หย่อนท้าว
ยอหัตถ์เทือกตะบองละเบง	อังกุส ไทวแฮ
งามเร่งงามโทท้าว	ท่านสูตักสาร
คชยานขัตติยศเบือง	ออกถวัลย์
โถมประทะไปทัน	เหยียบยง
สารทรงราชรามัญ	ลงล่าง แลนา
เสกสายท่ายทนต์ทง	คูค้ำกางเขิน
กำเนินหนุณนัคไต้	เชิงชิต
หน่อนเรนทรทศ	ตกท้าว
เสด็จแสงงวราฤทธิ	ร้าวอน ขอแฮ
พอนฟาดแสงของ้าว	อยู่เพียงจักรผัน
เบืองนนนฤนาถผู้	สยามินทร์
เบียงพระมาลาผิน	หล่อนพ้อง
ศัสตราวุธอรินทร์	ฤาถุก องค์เอย
เพราะพระหัตถ์หากบ้อง	บักด้วยขอทรง
บักมังกลพาทให้	ทวารัต
แว้งเหวียงเบียงเคียรสะบัก	ตกไต้

อุกคฺลุกฺพลุกฺเวยงฺกัถ

คอกช เค็กแซ

เบนบ้ายหงายแหงน ให้

ท้วงท้อทถอย

พลอยปลาเพลิงง่าทำน

ไนรณ

บักราชฟาดแสงพล

พายพอน

พระเดชพระแสงคงคด

เผด็จคู เข็ญแฮ

ถนัดพระองศาซ้อน

ขาดค้ำวโดยขวา

อรารานร้าวยแยก

ยลสยบ

เอนพระองค์ลงทบ

ท้าวทิน

เหนือคอกชชอนชบ

สังเวช

ว้ายชีวาत्म์สุกตสิน

สุฟ้าเสวยสวรรค (๑)

(ลิลิตตะเลงพ่าย)

(๑) ตอนสมเด็จพระนเรศวร (ขุนเสียม) ทรงชนช้างกับพระมหาอุปราชา (ขุนตะเลงพระยามอญ) ต่างว่าเอนพระแสงของ้าว (อังกฤษ) เข้าสู้กันอย่างองอาจ ช้างทรงสมเด็จพระนเรศวรโถมเข้าปะทะไม่ทันยั้งตัว ช้างทรงพระมหาอุปราชา (ราชรามัญ) ไถ่ล้างเอาสองงาเท้าขวางช้างพระนเรศวรจนหงายหน้าเว็ด พระมหาอุปราชาไถ่ที่ทรงรับเอนพระแสงของ้าวฟาดสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนเรศวรเบี่ยงพระมาตา (หมวก) รับและบีคคีศตราวุธนั้นตกไปด้วยพระแสงขอ แต่พอช้างทรงเหวี่ยงหัวสะบัดจนทกล้างเอาสองงาเข้างัดคอช้างทรงของพระมหาอุปราชาก็เสียที่ในเชิงศิษย์พุทธ (ชนช้าง) สมเด็จพระนเรศวรทรงฟาดพระแสงพลพายท้องพระมหาอุปราชาเขาคอยช้าง

สมหญิงโบราณ

“เจ้างามพักตร์เพียงจันทร์บุหลันฉาย
 เจ้างามเนตรประหนึ่งนัยนาทราย
 เจ้างามขนงไก่อ่งละม้ายคันศรทรง
 เจ้างามนาสายลดั่งกลขอ
 เจ้างามศอเสมือนคอสสุวรรณหงส์
 เจ้างามกรรณกลกลับบุษบง
 เจ้างามวงวิลาสเรียบระเบียบไร
 เจ้างามปรางเปล่งปลั่งเปรมปราโมทย์
 เจ้างามโอษฐ์แย้มยวนจิตน่าพิศมัย
 เจ้างามทนต์กลนิลช่างเจียรระไน
 เจ้างามเกศดำประไพเพียงภูมรินทร์
 เจ้างามบักตตรงมงกุฎกษัตริย์
 เจ้างามทักกรรเจียกผสมพกัทรสน
 เจ้างามไรไม่แข็งคดหมตมลทิน
 เจ้างามประทีนกลิ่นเกศกระจายจร
 เจ้างามเบื่องบ่ฤษฏางค์พ่างพิศวง
 เจ้างามทรวงสมทรงอนงค์สมร

เจ้างามถันเทียบเทพกนิษฐ

เจ้างามกร่อนตังงวงเฮอร์วณ

เจ้างามน้วนชานารักหนอ

เจ้างามละออเวยบางเหมือนนางสวรรค์

เจ้างามเพลาภกัทลัพรวณ

เจ้ายามบาทจรจรลจวิตงาม

เจ้างามละม่อมพร้อมพร้อมยิ่งนางมนุษย์

เจ้างามตจลอยพามาสู่นาม

เจ้างามอุตมสมลักชณานาม

เจ้างามยามประจงจักกริชกาย

เจ้างามศกิตสมบูรณ์ประยรรยศ

เจ้างามหมตประมวลสวาททมาศรหมาย

เจ้างามจริงทุกสิ่งสรรพดังบรรยาย

ชื่อบัวบานกลับชยายหมายนามเอ๋ย

(จินตมานี่)

(๑) งามบักตัดทรง คืองามผมบักตัดเป็นรูปทรงต่าง ๆ

มีทรงมงกุฎเป็นต้น และไว้พู่ทรมหูเรียกว่าผมที่ตัดอีกด้วย ผม

แบบนี้เป็นผมหญิงโบราณเมื่อบมาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระ

กรมพระยาตำราจราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในหนังสือความทรงจำ
ของพระองค์ท่านว่า

“ คราวปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๓ นั้น เลยเกิดการเปลี่ยนแปลง
แปลงประเพณีทั่วทั้งประเทศสยามอย่าง ๑ ซึ่งควรจะกล่าวไว้
ด้วย ในสมัยนั้น ไทยยังไว้ผมตามประเพณีเครื่องกรุงศรีอยุธยา
เด็กไว้ผมจุกเหมือนกันทั้งชายหญิง ผู้ใหญ่ชายไว้ผมมหาดไทย
คือ โคนผมรอบศีรษะไว้ผมยาวสัก ๔ เซนต์บนกลางกบาลหัว
แล้วหัวแต่เงรอนผมนั้นตามแต่จะเห็นงาม ส่วนผู้หญิงไว้

“ ผมปัก ” มีเงรอนผมแต่บนกบาลหัวทำนองเดียวกับผู้ชาย
รอบหัวเดิมไว้ผมยาวลงมาจนประบ่า ชั้นหลังเปลี่ยนเป็นตัด
เกรียนรอบศีรษะ และไว้ผมเป็นพุทริมหูสำหรับเกี่ยวคอกไม้
เครื่องประดับเรียกว่า “ ผมทัด ” ทั้งสองข้าง ประเพณีไว้ผม
เช่นว่ามาไทยเราไว้อย่างเดียวกันทั้งบ้านเมือง จนเคยจามา
หลายร้อยปี ก็เห็นงามตามวิสัยมนุษย์อันสุดแต่ทำอะไรให้
เหมือนกันมาก ๆ ก็ (เกิดเป็นแฟชั่น) เห็นว่างามตามกันไป
เป็นเช่นเดียวกันทุกชาติทุกภาษา ยกตัวอย่างเช่นพวกจีนเดิม
ไว้ผมมวย ครั้นพวกเม่งจุมากรอบครองบังคับไว้ผมเบียด นาน
เข้าก็นิยมว่าผมเบียดสวยงาม หรือจะว่าข้างฝรั่ง ยกตัวอย่างดัง

เครื่องแต่งตัวผมหึงที่เปลี่ยนแปลงไม่รู้จักหยุด ก็เป็นเพราะ
เหตุเช่นเดียวกัน”

ได้ยินว่า ผมหึงโบราณมีการชักโรรอบเรือนผมหึงด้วย
สมกับกลอนที่กล่าวไว้ว่า

“เจ้างามวงวิลาสเรียบระเบียบไร”

จะอย่างไรก็ตาม ผมหึงแบบนั้นคงไม่มีในชั้นเดิม เพราะเมื่อ
สมัยกรุงเก่าตอนต้นหรือก่อนนั้น หึงไทยไว้ผมหึงสูง มีเกี้ยว
หรือพวงมาลัยสวมอยู่โดยมาก เรื่องนมหลักฐานปรากฏ คือ

“เมื่อปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๒๒๘ พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) เสด็จพระราช-
ดำเนินกรุงเก่า เป็นเวลากำลังสร้างวัดราชประดิษฐ์ที่กรุงเทพฯ
จึงเสด็จพระราชดำเนิน ไปทอดพระเนตร วัดราชประดิษฐ์ฐานที่
กรุงเก่า ได้ทอดพระเนตรเห็นลายเขียนที่ผนังโบสถ์ มีรูปผมหึง
สวมเครื่องประดับศีรษะต่าง ๆ ไม่เหมือนรักเกล้าละคอน ดำรัส
ว่าเป็นแต่งตัวอย่างที่มีมาในกฎมนเทียรบาล ด้วยวัดราชประ-
ดิษฐ์ฐานนั้นคงจะสร้างก่อนแผ่นดินพระไชยราชา จึงเป็นที่พระ
มหาจักรพรรดิเมื่อยังเป็นพระเทียรราชา ออกไป ทรงผนวชอยู่ใน
วัดนั้น เป็นวัดของพระเจ้าแผ่นดินในบรมราชวงศ์เซียงราย ซึ่ง
สืบเนื่องมาแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่หนึ่ง (พระเจ้าอู่ทอง)

ทรงสร้าง ๆ ด ๆ แต่รูปทรงปวงนนั้น เป็นเวลาที่ผู้หญิงยังไว้
ผมมวยทงสน เกลาอย่างทีเรียกว่า โขงชโคงหรือโองชโคง คือ
รวบขึ้นไปเกล้าบนหม่อมเป็นห่วงยาว ๆ มีเกี้ยวหรือพวงมาลัย
สวมโศยมมาก "(๑)

พระเจ้าอู่ทองกษัตริย์ต้นราชวงศ์เชียงราย เมื่อทรงสร้าง
กรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานีแล้วชาวเทพนครเชียงแสนพวก
พระองค์คงอพยพหนีหนีกันมาทีละมาก ๆ และคงจะนำเอา
ขนบธรรมเนียมเดิมตงมาใช้ด้วย ขนบธรรมเนียมเป็นบางอย่าง
เช่นการแต่งตัวเป็นต้น คงจะได้นำขึ้นไปใช้ในหมู่นางใน เพราะ
ฉะนั้น การแต่งตัวเกล้าผมมวยอย่างทีเรียกกันว่า โขงชโคง
หรือโองชโคงซึ่งมีเกี้ยวหรือพวงมาลัยสวมอยู่จึงมี ใน กฎมนเทียร
บาล หนึ่ง วัดราชประดิษฐานนั้นเป็นวัดมหกษัตริย์ในราชวงศ์
เชียงรายทรงสร้าง ชรอยจะเห็นว่า การแต่งตัวนเป็นของหญิง
ชั้นสูงนานไปจะสูญเสีย จึงสั่งให้เขียนภาพหญิงแต่งตัวอย่างน
ไว้ที่ผนังโบสถ์เพื่อจะได้ดูกันแพร่หลาย ก็เป็นได้

ตั้งนั้น ผมโขงชโคงหรือโองชโคง เป็นพวกผมสูงคง
จะมีมาก่อนผมอื่น หลักฐานทีควรอ้างได้อีก ก็คือพระราช-
นิพนธ์รัชกาลที่ ๖ เรื่องขอมคำคินกล่าววว่า

(๑) ศพระวราชที่ธลีสองเดือน

“๒. คนไทยในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าเกณฑ์ให้ไว้ผมสูงอย่าง
ที่เรียกกันตามภาษาละคอนกว่าผมลาว เพราะข้าพเจ้าเชื่อแน่
โดยมีหลักฐานอยู่ว่า ไทยสมัยพระร่วงนั้นไว้ผมสูงเป็นแน่ คือ
รูปต่าง ๆ ที่ปรากฏในโบราณสถานเป็นพยานอยู่ ข้าพเจ้าเข้าใจ
ใจว่าไทยจะได้ไว้ผมสูงกันลงมาจน แม้พวกกรุงเก่า (ผู้ชาย)
ก็น่าจะเพิ่งมาตัดผมเมื่อราวแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ หรือ
พระมหาธรรมราชา ถ้าจะให้เดาเหตุข้าพเจ้าก็ใคร่เดาว่าคงเป็น
เมื่อรบกับพม่าบ่อย ๆ ไทยจึงตัดผมเสียเพื่อให้แลเห็นผิวกัน ได้
โดยถนัด ๆ ล ๆ ส่วนผู้หญิงไทยนั้น คงไว้ผมยาวต่อมาอีกจน
ถึงแผ่นดินชนหลวงบรมโกศก็ยังไว้ผมยาว ตั้งปรากฏอยู่ใน
กาพย์เห่เรือ ซึ่งเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ (กุ้ง) ได้ทรงพระนิพนธ์
มีความว่า

“คิดอนงค์องค์เวยอร ผมประบ่าอำเอี่ยมไร”

เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวได้ว่าหญิงไทยไว้ผมมวยมา
ก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อตั้งกรุงแล้วราว ๆ ต้นแผ่นดินก็ยัง
ไว้กันอยู่ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงมีผมประบ่า
เกิดขึ้น ตั้งปรากฏในจดหมายเหตุศาลแบร์อัครราชทูตฝรั่งเศส
แก่งเมือ พ.ศ. ๒๒๓๐ ปลายแผ่นดินนี้ก็กล่าวว่

“ผู้หญิงสาวที่ยังไม่มีเรือนก็ไว้ผมอีกอย่างหนึ่ง คือ ตัดผม

กลางกระหม่อมสน และรอบเรือนผมนนถอนเป็นรองน้อยเป็น
วงรอบ (ถอนไร) ผมล้างท้ายทอยนั้นไว้วาดลงมาประบ่า”

เมื่อนั้น ได้ความว่า ผมประบ่าเริ่มมีตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราชสืบมาจนสิ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา ผมแบบนี้
หายไปด้วยมีผมบิกหรือผมโกนเกิดขึ้น^(๑)

มูลเหตุที่ตัดผม เป็นเรื่องรักกันแล้วว่าหญิงไทยเคยไว้
ผมยาว แต่ต้องตัดผมสั้นเปลี่ยนโฉมหน้าใหม่ มีเหตุผลเป็น
อย่างไร เป็นเรื่องที่ต้องสนนิจฐานกัน เพราะเหตุการณ์ผ่าน
มาไกล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนนิจฐาน
ไว้ในเรื่องขอมดำดินว่า “การที่ผู้หญิงชาวไทยได้ตัดผม
ข้าพเจ้าเห็นว่าจะเป็นเมื่อเสียกรุง (เก่า) จึงตัดผมสั้นให้คล้าย
ผู้ชาย เพื่อจะได้ปลอมตัวเป็นผู้ชายได้ง่าย ๆ ในขณะที่เมื่อหนี
พม่า”

ถึงรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ)
ผมบิกหรือผมโกนในแผ่นดินที่แล้ว ๆ มาหายไป ด้วยมีผมทรง
กระตุมและผมรองทรงเกิดขึ้น ผมทรงกระตุม คือผมบนที่คยาว
ผมล้างตัดสนจนเกวียน มีรูปเหมือนดอกกระตุม จึงเรียกว่า

(๑) สัตนอธบาย

“ทรงกระท่อม” สมรองทรง คือผมล้างตัดไล่ขนไปเป็นรูป
รองผมบน และมักจะไว้ผมทัดสองหูด้วย เล่นกระบวนแต่งผม
ด้วยขผึ้งน้ำมัน

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเห็นว่า บรรดาหญิงในนานาประเทศที่เจริญแล้วล้วนแต่
ไว้ผมยาวท่งนั้น หาได้ไว้ผมตัดกันไม่ ทรงหวังจะให้หญิงไทย
เจริญทัดเทียมด้วยหญิงในอารยประเทศ จึงรับสั่งให้พวกนาง
ในไว้ผมยาวเป็นฝ่ายนำชนก่อน ส่วนพระองค์เป็นฝ่ายส่งเสริม
เพิ่มความนิยมด้วยวิธีต่าง ๆ ตั้งแต่บัดนั้นมา ผมยาวเกล้าผมวย
ก็เจริญทวีมาก ๆ ขึ้นโดยลำดับจนทั่วประเทศ เป็นถิ่นแห่ง
ผมยาวเคยวนทักตักกันอยู่ ผมตัดเริ่มเสื่อมแต่เวลานั้นจน
เวลานี้ ยังเหลืออยู่บ้างแต่ประปราย

นาฬิกา

“จะกล่าวพงศาวดารแต่กาลหลัง

เมื่อแรกตั้งอยุธยาภาษาสยาม

ท้าวอู่ทองท่านอุตสาห์พยายาม

ซื่อพรหมณ์ปโรหิตคิดพร้อมกัน

มีจิตหมายลายลักษณ์อักษร

เจ็ดร้อยสี่สิบสองภาคเป็นข้อขึ้น

บิณฑาทิศกตทสำคัญ

เดือนห้าวันศุกร์ชนหกคำควร

เพลาสามนาพิถากับเกาบาท

ตงพิธ ไสยศาสตร์พระอิศวร

โตสงฆ์ทักษิณาวรรตมงคลการ

โตต้นหมันตามกระบวนแต่โบราณ

เป็นมหามงคลเลิศประเสริฐศักดิ์

สร้างปราสาทสำนักไพฑูรย์สถาน

สำเร็จแล้วจึงให้สร้างปรากฏการ

ชื่อไพชยนต์พิภพพิฆานอลงการ

แล้วสร้างพระที่นั่งใหญ่ไศสวรรย์

สามปราสาทเสร็จพลันด้วยทรรษา

ทำวอู่ทองครองเสวยสวรรยา

พระชั้นษาสามสิบเจ็ดเสร็จสมปอง

ชื่อพรหมณ์ถวายนามตามที

พระรามาธิบดีไม่มีสอง

นามบุรีศรีอยุธยาครอง

ให้ถูกต้องตามนามพระราม (๑)

(เสภาเรื่องพระราชนิพนธ์พงศาวดาร)

(๑) สามนาฬิกากับเก้าบาท นาฬิกาของเราเต็มใช้

ทะนานมะพร้าวเล็ก ๆ เจาะเป็นช่องเล็ก ๆ ที่ก้นทะนานกำหนด
ให้ได้ส่วนพอดี คือทะนานจมน้ำลงครึ่งหนึ่งให้ได้ส่วน ๑ ใน
๑๒ ส่วนของวัน แล้วเอาลงลอยในอ่างน้ำ แต่พอน้ำไหลเข้า
เต็มทะนาน ๆ ก็จม กำหนดเป็นหนึ่งนาฬิกา คือส่วน ๑ ใน ๑๒
ส่วนของวันที่มองโมงขึ้นครึ่ง ๑ เรียกกันว่า "โมง" ตามเสียง
ฆ้องนั้นเวลากลางคืนก็เช่นกัน เปลี่ยนแต่สัญญาตีกลองใหญ่
ดังทุ้ม ๆ จึงเรียกกันว่า "ทุ้ม" ตามสัญญากลอง บาทนาฬิกา
เทียบกับเทียน คือ ๑ บาทเท่ากับ ๖ นาที ส่วนยามเป็นเลข

(๑) ตอนท้าวอุทองสว่างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อจุลศักราช ๗๑๒
ขี้อาสไทยตก เดือน ๕ วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เวลา ๓ โมงเช้า (๕ นาฬิกา)
๕๕ นาที พระอภัยมณีราชครูกรุงศรีอยุธยาเสวยศาสตราวุธพระอิศวร หลังน้ำสังข์
ทักษิณาวรรตตรงมณฑลไชยบุรีท้าวอุทอง ภายได้ค้นถ้ำนั้น ทามโบราณราช-
ประเพณี เป็นกษัตริย์ต้นราชวงศ์เจ้ากรุงวอ ครกกรุงศรีอยุธยา
เฉลิมพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ ๑ ให้สร้างปราสาทสามหลัง
เป็นที่ประทับชั้นก่อนอื่น คือ พระที่นั่งไพศุรีย์ปราสาท พระที่นั่ง
ไพชยนต์พิพิธพิมาน พระที่นั่งโศภนวิมลปราสาท

๑ แห่งราตรี สยามเป็นถิ่น ๑ ยาม ๑ เท่ากับ ๓ นาฬิกา สยาม
เป็น ๑๒ นาฬิกา ให้ยาม้องทุก ๆ ยามไป

“ยามสองยามย่ำ ทุกคืนค้ำย้าออกเอง
เสียงปี่มกราวญ์เครง เหมือนเรียมคร่ำรำครวญนาน”

(ประชุมกาพย์เห่เรือ)

ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชใช้ทะนันทองแดง
บาง ๆ แทนทะนันทะพร้าว (๑)

พระบาท

“แสนสนุกสุขล้ำสามถึงสี่
พระผู้ถึงนฤพานด้วยการเพียร
แต่รอยบาทอนุญาตไว้ยอดเขา
บุญของเราได้มาเห็นก็เย็นเคียร
บังคมคล้ำวันละสองเวลาเวียน
แต่จำเนียรนับไว้ได้สี่วัน
จอมรินทร์เทวราชประภาสสั่ง
จะกลับยังอาวาสเกษมสันต์

(๑) กุศกหมายเหตุดาสแบร์

วันรุ่งแรมสามค่ำเป็นสำคัญ
 อภิวัตน์ลาบาทพระชินวร
 ถึงท่าเรือลงเรือไม่แรมหยุด
 ก็เร็วรอดตงหน้ามหาสมุทร
 แแต่ตัวเพียงมาในสาคร
 น้ำใจจรมาถึงเสียก่อนกาย
 ใต้วันครึ่งถึงเวียงประทักษิณ
 โทมนัสอาตุรก่อยสูญหาย
 นีราศบินเกาะเป็นเคราะห์ร้าย
 เราจดหมายตามมีมาช้แจง
 ที่เปล่า ๆ มิได้เอามาเสกใส่
 ใครไม่ไปก็จงจำคำแถลง
 ทงคนฟังคนอ่านสารแสดง
 ฉันทขอแบ่งส่วนกุศลทุกคนเออ

(นิราศพระบาท)

(๑) รอยบาท คือรอยเท้าที่พระพุทธเจ้าทรงเหยียบ
 เป็นที่ระลึกของสาธุชน เรียกกันว่า "พระบาท" หรือ "พระ
 พุทธบาท" แต่รอยพระบาทที่ทรงเหยียบนั้นมิใช่นาตต่าง ๆ กัน

คือที่ทรงอธิษฐานเหยียบเท้าผ้าพระบาทกัม ที่ทรงอธิษฐาน
 เหยียบใหญ่กว่าผ้าพระบาทเดิมทั้ง ๑ เท้า ๒ เท้า หรือหลาย ๆ
 เท้ากัม ^{๕๘} ^{๕๙} ^{๖๐} ทงนเบนเพราะเหตุที่ทรงเล็งกุศลงานที่อื่นควร พระ-
 บาทมีหลายแห่ง แต่ที่ปรากฏเป็นหลักฐานมี ๕ แห่ง คือที่เขาสุวรรณมาลีแห่ง ๑ ที่เขาสุวรรณบรรพตแห่ง ๑ ที่เขาสุมณภู
 แห่ง ๑ ที่เมืองโยนกแห่ง ๑ ที่หาดในลำน้ำนมมทาแห่ง ๑

พระบาทหรือ พระพุทธรูป ของเรามีตำนานเล่าว่า พระ-
 สัจจพันธฤๅษี อยู่ที่เขาสุวรรณบรรพตแขวงเมืองอโยธยาโบราณ
 ในประเทศไทย สมเด็จพระศาสดายมุนีพุทธเจ้าทรงเห็นพระสัจจ-
 พันธฤๅษีชั่งอยู่ในข่ายคือพระญาณ ทรงตรวจดูเห็นว่า เป็น
 คนที่ควรโปรดได้ พระองค์มีสงฆ์สาวกเป็นบริวารเสด็จออก
 จากมัธยมประเทศ (แผ่นดินศูนย์กลางแห่งประเทศอินเดีย)
 มาโปรดพระสัจจพันธฤๅษีที่เขาสุวรรณบรรพต เธอได้บรรลุ
 โสดาเป็น พระอริยบุคคล เมื่อพระพุทธองค์ จะเสด็จคืนสู่มัธยม-
 ประเทศ เธอวอนขอรอยพระบาทไว้เป็นที่ระลึก พระพุทธองค์
 ทรงอธิษฐานเหยียบยอดเขาสุวรรณบรรพต ด้วยพระบาทเบื้อง
 ขวา ปรากฏเป็นรอยผ้าพระบาทประกอบด้วยลายลักษณะอัน
 ประเสริฐ แล้วเสด็จกลับไป ฝ่ายพระสัจจพันธฤๅษียังอยู่ด้วย
 อริยธรรมเป็นสุข ครั้นถึงมรณสมัยก็ลาโลกไปสู่สวรรค์ แต่พระ

พุทธบาทหาได้ลาโลกเสด็จตามพระสัจจพันธ์ไปไม่ ยังคงค้าง
อยู่บนยอดเขาสุวรรณบรรพตนั้นเอง นับได้เวลานานนับไม่
กานเห็น

ถึง พ.ศ. ๒๑๖๓-๒๑๗๑ สมัยพระเจ้าทรงธรรมครอง
กรุงศรีอยุธยา ภิกษุไทยคณะหนึ่งออกไปนมัสการพระพุทธบาท
ที่เขาสมณภูในลังกาทวีป ได้ความจากภิกษุชาวลังกาว่า พระ
พุทธบาทอยู่บนยอดเขาสุวรรณบรรพต ในประเทศไทยแห่ง ๑
ภิกษุไทยคณะนั้นนำความมาทูลพระเจ้าทรงธรรม จึงโปรดให้
หัวเมืองต่าง ๆ ช่วยกันค้ำค้ำ ครองนันทพรานบุด (ไม่ใช่คนที่จับ
นางมโนห์ราผาถวายพระศุข) เทียวล่าเนื้ออยู่ตามเชิงเขา
ยิ่งถูกเนื้อตัวหนึ่งมีบาดแผลสาหัสวิ่งหลบขึ้นไปบนไหล่เขา สัก
ครู่หนึ่งเห็นเนื้อตัวนั้นวิ่งลงมาได้ ไม่แสดงอาการเจ็บปวดแม้
แต่น้อย พรานจึงขึ้นไปดูเห็นรอยเท้าคนสวยงามมากอยู่ในศิลา
ซึ่งมีนาซัง ต้าคัญว่าเนื้อคงหายบาดแผลเพราะตีมันไปในรอย
เท่านั้น จึงตักมาลองดูบตัวดู กลากเกลื่อนทเคยเป็นรอย
หายไป จึงมาบอกเจ้าเมืองสระบุรี เจ้าเมืองสระบุรีจึงบอกมา
ยังกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าทรงธรรมเสด็จออกไปทอดพระเนตร
เห็นก็ทรงโสมนัสศรัทธา โปรดให้สร้างพระมหาเจดีย์สถาน มี
พระมณฑปสวมรอยพระพุทธบาท สร้างพระอารามให้ภิกษุ

สงฆ์อยู่รักษา และสร้างพระราชนิเวศน์ที่เชิงเขาพระพุทธรบาท
เป็นที่ประทับ เมื่อเสด็จขึ้นไปนมัสการอีกด้วย รับสั่งให้นาย
ช่างฝรั่งสองกลองทำถนนแต่ท่าเรือ ขึ้นไปถึงเขา สุวรรณบรรพต
เพื่อให้ประชาชนขึ้นไปนมัสการ ได้สะดวก ทรงพระราชอุทิศ
พื้นที่รอบพระพุทธรบาท ประมาณโยชน์หนึ่ง ถวายเป็น พุทธบูชา
ให้เก็บผลประโยชน์ซึ่งได้เป็นส่วนหลวง ในที่นั้นบำรุงพระพุท
ธบาท สถานที่ ๆ ทรงพระราชอุทิศนั้น ได้นามว่าเมืองปรั้นตปะ
ตามชื่อตำบลบ้านเก่า แต่เรามักเรียกกันว่า “เมืองพระพุท
ธบาท” หรือ “พุทธบุรี” ในสมัยนั้น ถึงเดือนสามกลางเดือน
ครึ่ง ๑ เดือนสี่กลางเดือนอีกครึ่ง ๑ กำหนดเป็นเวลาเทศกาลมี
ประชาชนขึ้นไปนมัสการพระพุทธรบาทแต่นั้นมา

ถึง พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๙๘ สมัยพระเจ้าปราสาททอง
ครองแผ่นดิน โปรดให้ขุดบ่อน้ำทำคาลารายตามริมถนนหลวง
เพื่อให้ประชาชนที่ขึ้นไปนมัสการ พระพุทธรบาทได้ พักอาศัยทุก
ระยะ และโปรดให้สร้างพระวิหารหลวงทำกำแพงแก้วด้วย
เครื่องศิลาอ่อนรอบทักษิณพระพุทธรบาทอีกด้วย

ถึง พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑ สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหา
ราช โปรดให้สร้างถนนหลวงตั้งแต่เมืองลพบุรีถึงเขาสุวรรณ

บรรพตสาย ๑ ให้สร้างอ่างแก้วก่อกำแพงตามไหล่เขาทตน้ำให้
ไหลเข้าอ่างขังไว้ใช้อีกด้วย

“ กอกอบเป็นอ่างแก้ว กระหนาบแนวศิขรชั้น
ทศท้อธาราสรรพ์ ประปริ่มไหลจึงไซจร ”

ถึง พ.ศ. ๒๒๔๖-๒๒๕๑ สมัยสมเด็จพระสุริเยนทรา-
ธิบตี (พระพุทธเจ้าเสือ) ทรงเห็นว่า พระมณฑปที่สร้างครึ่ง
แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม เป็นพระมณฑปยอดเดียวได้ชำรุด
ทรุดโทรมเสียหายมาก จึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์เปลี่ยนเป็นพระ
มณฑป ๕ ยอด

ถึง พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๗๕ สมัยสมเด็จพระภูมินทราธิบตี
(พระเจ้าท้ายสระ) โปรดให้เอากระจากเงาแผ่นดินใหญ่ประดับฝา
ผนังข้างในพระมณฑป และโปรดให้บนลายปีกทองประกอบ
ตามแนวที่ต่อกระจาก

ถึง พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๑ สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ ทรงมีพระราชศรัทธาเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธ
บาทแทบทุกปี ได้ทรงสร้างบานประตูพระมณฑปใหม่เป็นบาน
ประดับมุกทั้งแปดบาน และทรงปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่าง ๆ ที่
แตกหักปรักพังทั่ว ๆ ไป หนังสือคุณโนวาทคำฉันท์ของแก้ว
ซึ่งแต่งในแผ่นดินนพวรรณนาถึงสิ่งที่มีอยู่ในสมัยนั้นว่า

“ ห้ายอดยະเยียมเมฆ

จรัสดวงวิเชียรฉาย

ชวลิตพรรณราย

ระยับโชติสุริยง

กิ่งกาบทะทาบกาญ

จนมณเสตาระหง

บราลีเวยง

ช่อฟ้าประงอนครัน

มีบรรทจักราช

วรพาคกนกพัน

เครือช่อนสลักกัน

กะแหนะแก้วกนกกราย

สุกรีตระหนาบชน

กีดงันผงาคหงาย

เคียรสตัวพรรณราย

ระคะคาษระคมตี

กลีบเกล็ดกัจฉามาศ

ประดับดาษจรูญศรี

สลักรัตนรุจี

กระจางจัตกระจิงบัง

ใบโพสวรรณห้อย

ระยาบย้อยบรู้ง

ลมพัดกระดังง

เสนากัฟทอลเวง

เสียงคจสังคีต

อันคังคีตประ โคมเพลง

เพียงเทพยบรรเลง

ระเวอยจับระบำถวาย

พ่างพนกฐานบัทม

เป็นครุฑอัยสุราผาย

กรกุมสุกรีกราย

จะกระหยับแผยอิน

สิงห์อัยก้อมตรง

วชิระช่วงมณีไฉ

เทพประนมชนัตกน

นเรศพ่อนฉออันรำ

อิสฺรทมูลแบก

ตระบองบิถก้าย้า

แยกเขี้ยวผงาคำ

คฺจมีมโนเนา

ผนังตาชกระจกแจ่ม

ชวลิตงามเงา

กลแก้วผลึกเพรา

ระลอกเลื่อนละลานไป

ซุ้มสี่ทวาร

จรจรเรื่องไร

กาบพรหมสรไกร

กระหนาบเสาศะเพราพราย

คาบแต่้ม ฌ ร้กร้อย

ประดับพลอยมณีฉาย

เจดกสิบจงกลกราย

บทนาคสะกึ่งคี

หน้าบันเข้จบรร

ผจงบันเบนโกคี

ทรงไอยราตรี

เคียรงามตัวงางอน

ช้อยกรชูสั่ง

ขลังวาลบวร

แสงรัตนสุนทร

ประกายมาศเลื่อมกั้น

ไบพานทวาเรศ

ระคับมุกคูปรายพรธณ

เพียงวิศวกรรมสุวรรณ

นฤมิตประติษรูแปลง

แม่ลายและบุตกระหนาบ

ฉลุช่อชวาลแสง

เกี่ยวก้านกนกแพลง

พิศสัตว์ชว้จาง

กชสีหสังหราช

มยุเรศเหมหงส์

องกศยศยง

หนมามนทะยานกาย

สุกวีพโนเครื่อวัลย์

พาสผู้เลิศชาย

ฉลัมภกทุกทวาร

ล้วนแล้ว ณ เครื่อพร

พินในหิรัญลาด

รายรอบพระบาท

มณฑปเยาวในพน

พวงกลั่นสมาลี

ตาริจอจกดับ

ฉัตรช่นวเซียรเรือง

ดวงดอกพกาแก้ว

จงกลพระบาท

เฟื้องฟุ้งจรกลั่น

กุชทิพย์พิฆานสถาน

ปราการประกอบโคม

แจ่มแจ้งทิวาวัน

บันไคไศลลาด

ษะเล็กพ้งพานมี

ก็กุมขรรคชูลาย

ตบะลากบิลครัน

อัฐบาลบเพยนกัน

ณ ร่ายพรายละลายตา

ก็สะอาคองการ

ทศพลวิมลมี

คณะพรณเมณต์

ระยาบย้อยอร่ามเรือง

ระแวบวับมะล้งมะเลือง

รุกชชาติบุชา

สลบสี่สโสภา

นพรัตน์กอบกาญจน์

เสาวคนธโอฬาร

อุบลราชเทวัญ

สว่างแสงเสมอจันท์

บริรุงรัราตรี

อรรคราชเจ็ดศิริ

พิชเพียงประลัยกัณฑ์

อาวาสพระลานเขียน

คฤเว่นสุวรรณสรรค์

มีรูปพระสังข์พัน

ธคาบสบรรพชา

ผดุงไว้จะหวังแจ้ง

กิจโดยค่านาเนา

คือองค์คาบสอา

ราชนรอยพระบาททางค์

เวหารอุโบสถ

พระสถูปอศุมางค์

รายโรงระฆังปร่างค์

อติเรกรจนา

หน้าลานปรากฏารกัน

สถลमारครัตถยา

ผู้เฝ้าทวาร

อสูรสองตาระบองกุม

หน้ายื่นแฉะโอบริฐ

คฤโกธรประชาชุม

หากเศษพระจอมจุล

พลบ้องบไภยันต์

ก่อกอบเป็นอ่างแก้ว

กระหนาบแนวลิขรชันธ์

ทศทอธาราสรพ์

ประปริ่มไหลจึงไขจร

มาลาแถวกลืน

รสพึงทั้งสังขร

หล่นลอยชโลธร

ตระหลบอบสुकนธา

สันทมระคมตาช

คฤลาตประพัศตรา

แก้วกรรณิการัก

ระเกศกลืนกำจรดม

สายหยดประยงค์แย้ม

ยีสันแซมสุกรมยม

โดยดอกกล้าควนสม

สุรมพิภูลกาญจน์

เบญมาศบุษบัน

มลิวลัยพุดตาลบาน

อังกาบกุหลาบธาร

บุษราคดะออนวล

ชงโคยี่แข่งพรรณ

พุดซ้อนสลักลับ

ช่อนกลั่นก๊กกลั่นสา

รวยเรือยจรูณ

บุปผาบุชาเซย

รุกขชาติประชุมแดน

ถั่งจิตรลดาวัน

มีราชพระนิเวศน์

เกษมสันต์ประชากร

แม่วไกรไปนบพระ

ยลพระมณฑปสถาน

ประเทสไพชยนต์รัตน์

ตั้งดาวตั้งสา

ลิมแลบรมหิน

ลิมแลมไหศวรรย์

สุดสุขสุดเกษม

เหิมเหินกมลชน

สุคนธ์เทศเทียมกัน

พุทธชาติอัญชัน

มลลิกะระกังงา

จำปาบีบมะลิลา

ห้อยวักมถเสบย

วายุพัคร์าเพยเพย

พุดชบาทบชาตวัน

มณฑปประติษฐ์สุวรรณค์

วชิราสถาวร

กษัตริย์เสด็จสไมสร

สุขพันธ์ะพิศดาร

พทชบาทอันไพศาล

ที่ถกถแก่โลกา

พิมานอินทรเจษฎา

สุวรรณค์สุวรรณค์เสมอกัน

กรลิมบแลจันท์

พิภพราชมณฑล

นรนาถบัตติล

อภิวันทนาการ

ถึง พ.ศ. ๒๓๐๑-๒๓๑๐ สมัยพระเจ้าเอกทัศ (พระ
ที่นั่งสุริยามรินทร์) ครอบแผ่นดิน มีศึกพม่ามาตั้งล้อมกรุงเมื่อ
ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๙ พระองค์ประทับไม่อยู่ จึงต้องเสียดังกร
อยุธยาแก่ศึกพม่าในครั้งนั้น บ้านเมืองเป็นอันตรายถึงกับล้มจม
พระมณฑปพระพุทธบาท ก็พลอยเป็นอันตรายเสียหายยับเยิน
ด้วยพวกจีนกองอาสาสมัครต่อสู้ข้าศึกคบ คัดกัน ไป เลิกทองคำที่
หุ้มพระมณฑปน้อยอันสวมรอยพระพุทธบาท และแผ่นเงินปูพื้น
พระมณฑปเอามาเป็นประโยชน์ส่วนตน แล้วเผาพระมณฑป
เสีย เพื่อจะเกลื่อนความให้สูญ

ถึงสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
(ตากสิน) ต้องทำศึกแก่พม่าอยู่อีกหลาย ๆ ปี พระองค์ไม่มี
โอกาสได้ทรงทำนุบำรุงให้ดีขึ้นได้คงเก่า พระมณฑปพระพุทธ
บาทจึงร่วงร้างอยู่ตลอดรัชกาล

ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ โปรดให้กรมพระราชวังบวร
มหาสุรสิงหนาทเป็นผู้อำนวยการปฏิสังขรณ์พระมณฑปพระพุทธ
บาท บานประตูพระมณฑปของเดิมถูกไฟไหม้เป็นอันตราย
เสียหายมาก โปรดให้สร้างใหม่เป็นบานมุกทั้งแปดบานตาม
อย่างที่พระเจ้าบรมโกศได้ทรงสร้างไว้ก่อน นอกจากพระ

มณฑลปตังอื่น ๆ ที่ข้าราชการโทรม ก็โปรดให้ซ่อมแซมทั่ว ๆ ไป

งานปฏิสังขรณ์ครั้งนั้น มีการตัดแปลงและเพิ่มเติมบ้างเป็นบาง

สิ่ง หนังสือในราชพระบาทแต่งในรัชกาลที่ ๑ พรรณนา

ถึงสิ่งที่ยังมีปรากฏอยู่ในสมัยนั้นว่า

“ทวารารตรงหน้าบันไดนาค

มีรูปปรากฏสองอสุรขยัน

เสวยะแยกโอษฐ์อุาสองตามัน

ยืนยิงฟันแยกเขี้ยวอยู่อย่างเบนน

บันไดนาคนาคในบันไดนั้น

คุณกมันเพียงจะเลื่อยออกโลกเล่น

ขยาเขี้ยวขบปากเหมือนนาคเป็น

ตาเขม้นมองมุ่งสะอึงกาย

มีต้นกามพฤกษ์ท่านในลานวัด

ลูกหมากยัดเงินทั้งอุกิสถวาย

คนประชุมกลุ่มซึ่งทั้งหญิงชาย

บ้างกอบปรายเบี่ยงไปรยอยู่โกรยกราว

ทิศบั้งจิมริมฐานมณฑลปตัง

มีคาบส^(๑) รูปปั้นอิงพื้นขาว

นั่งหนึ่งพยัคฆาชฎายาว

ตุศางศราวหนวดแซมสองแก้มคาง

ชันบัน ไทชัน ไปมณฑปนั้น

สิงโตคั่นสองตัวกระหนาบข้าง

ดูผาดแผ่นเหมือนจะเดินไปตามทาง

พชมพลา^๗งชันบนบัน ไทพลัน

ทงสาวหนุ่มเข้าประชุมกันแออัด

ประนมหัตถ์ทักขณเกษมสนันต์

แต่เวียนเดินเพลินชมมาตามกัน

ตามช่องชันกำแพงแก้วอันแพรวพราว

ทงชุมเสามณฑปกระจากแจ่ม

กระจ้งแซมปลายเสาเป็นบัวหงาย

มีดอกจันทน์ก้านแย่งสลบลาย

กลางกระจายดอกจอกประจงทำ

พนผนังหลังบัวทิวานับหมื่น

(๑) คือรูปพระสังกัจจันธรฤๅษี ตอนที่อวาราธนาให้พระพุทธรองค์ทรงเหยียบรอยพระบาท

เป็นครุฑอภัยนเหยียบบงศ์ขี้ข้า

หีบขี้มุกมาสากรรกา

กนิษฐารายเทพประนมกร

ใบระกาหน้าบันบนชั้นมุข

สุวรรณสุกเลื่อมแก้วประภัสสร

ตยอกเยี่ยมเทียมยอดยุดนธร

กระจิ่งซ้อนแซมใบระกาบัง

นาคสะตั้งรุ่งรังกระดิ่งห้อย

ใบโพร้อยบรรเลงอยู่แห่งหนึ่ง

เสียงประสานกังสดาลกระดิ่งดัง

วิเวกวังเวงในหัวใจครัน

บานทวารลานแลล้วยนลายมุก

หน้าสนุกในกนกดูผกผัน

เป็นนาคครุฑยุดเหนียวในเครือวัลย์

รูปยักษนนิยน์กอดกระบองกุ่ม

สิงโตอักษกัถ้านกนกเกี่ยว

เทพประนมเหนียวเครือกระหวัดหัตถ์ขี้มุก

ชมพูปาลกอกตกำนกันกรม
 สตรีพกมพระขรรค์เงอในเคเรือวง
 รูปนารายณเทรงขีครุศาเห็น
 พรหมเจวิญเสศจยงบัลดงกหงล
 รบอมรกรกำธำมรงค์
 เสศจทรงคชสารโนบานบง
 ผนังในกุฎีทงสถำน
 โอพาพารทองทาฝาผนัง
 จำเพาะมสถำนทวารวง
 ทพนงคาคค้วยแผ่นเงินงาม
 มณฑปน้อยสวมรอยพระบาทน
 ล้วนสุวรรณแจ่มแจ้งแสงอรำม
 เพดานคาคลาตล้นกระจกกงาม
 พระเพลิงพลามพรางพรางสว่างพราย
 ตายายแก้วบกกกรองเบนทองห้อย
 ระย้า้อยแววงามอรำมฉาย
 หอมคว้นชุบเทียนตระหลบอบุ่อบกาย
 ฟังกระจายร่นร่นทงห้องทอง

รวมความว่า พระบาทเป็นเจดีย์สถานทีกราบไหว้บูชา
 ของพุทธศาสนิกชนมาแต่โบราณ อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์
 พระเจ้าแผ่นดินทรงทะนุบำรุงเสมอมา ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา
 ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือถ้าพระบาทชำรุดทรุดโทรมลงใน
 แผ่นดินใด แผ่นดินนั้นก็ทรงทะนุบำรุง เว้นแต่บางแผ่นดินที่
 ดัดการรบทัพจับศึกไม่มีเวลาได้มาบำรุง ส่วนข้อเท็จจริงที่ว่า
 พระบาทเป็นของจริงหรือจำลองขึ้นนั้น ไม่เป็นข้อสำคัญอะไร
 เพราะไม่ใช่เรื่องบุญ เป็นเรื่องอยาก رؤอยาก เห็นต่างหาก เรื่อง
 บุญอยู่ที่ว่าพระบาทเป็นเจดีย์เนื่องด้วยพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นองค์
 หนึ่งในพระรัตนตรัย แม้จะเป็นของจริงหรือของจำลองขึ้นก็
 ตาม เมื่อเราไปนมัสการด้วยตั้งใจบริสุทธิ์ กุศลก็เกิดขึ้นชำระ
 บาปให้บางใจนับว่าเป็นบุญสถานทีล้างบาปได้แห่งหนึ่ง เป็น
 ที่นิยมนับถือแห่งบรรพบุรุษของเรามาแต่โบราณ การที่ไป
 นมัสการ กันทุกวันนั้นเป็นการเจริญรอยตามบรรพบุรุษของเรา
 นอกจากเป็นการกุศลแล้ว ยังเป็นจริยานุวัตรอันดีของสาธุชน
 อีกด้วย

คนส้เหล่า

“ครานี้จะกล่าวข้อ

คำไซ

ถึงทศรถจอม

จักรแก้ว

ราชาเถลิงไย

ศารรยรัฐ

ณ อโยธยาสร้าง

แหล่งนคร

เชอไซรัมีโลกทรพิย

ปานอินทร์

มังกังปานกเวร

ราชไซรั

จรรโลงโลกแผ่นดิน

ผาสก

ตั้งมนุนาถไท้

เที่ยงธรรม

อินธานีทานไซรั

สมบูรณ

อมราวดี

เทียบคล้าย

ชนกรบสัตระกูล

เนาถิ่น นนแฮ

ล้วนสุขแสนละม้าย

อยู่แมน

แสนศิษชาติกอบ

กรณ

พราหมณ์หมั่นศึกษาอีก

อนุศาสน์

กษัตริย์กรบราวี

ปราบพวก พาดแฮ

นอบนบอภิวาท

ตั้งควร

มวลแพศย์ป้คร้านกอบ

พานิช

แตกเปลี่ยนนกอบการหา

ทรพิยไซรั

ปวงศุทว์ก็กอบกิจ

สมชาติ

คือหมั่นคอยรับใช้

สามสกุล

สมบูรณเสะพรังพร้อม	ครอบครวั
ทุกสกุลแม่เรือน	ดีเลิศ
อีกบุตรและหลานตัว	ทายาท
ดียิ่งสิ้นประเสริฐ	ทรัพย์สรรพ
ทรงธรรมมีพรังพร้อม	แสนยา กรเฮย
อีกอ้อมมากมวล	ไม่น้อย
อีกสารชนะงา	เก่งกัน
มีมากมวลย้งร้อย	ศษสาร

(ลีลิตนารายณ์สิบปาง)

(๑) ขนครบสี่ตระกูล คือตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์
ตระกูลแพศย์ ตระกูลศูทร

(๒) สี่ชาติ คือชาติกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร
มักจะเรียกกันว่า “วรรณสี่” หมายความว่า คนสี่เหล่าหรือ
คน ๔ สี่

กษัตริย์ (ลูกกษัตริย์) พราหมณ์เป็นสกุลนักบวช มี
หน้าที่ศึกษาศิลปวิทยาหรือสอนศิลปวิทยาให้แก่กุลบุตร และ
ประกอบศาสนกิจ มีการสวดมนต์และบวงสรวงเทวดาต่าง ๆ
ตามหลักที่กำหนดไว้ในพระเวท (ก็มีภีร์สอนศาสนา) นอก

จากนั้น^๕ พราหมณ์ยังมีคุณธรรมมั่นอยู่ในใจ^๕ คือความเป็นผู้มี^{๗ ๖๗}
 เมตตาปราณีแก่ประชาสัตว์^๕ และการให้อภัยแม้แก่ชนชาติที่เป็น^{๗ ๗}
 ศัตรู^๕ พราหมณ์ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต^๕ พวกที่เป็นบรรพชิต^{๗ ๗}
 (นักบวช) มีชื่อเรียกว่า วานปรัสถ์ (ผู้อยู่ป่า) อาสน์นยาสี^๗
 (ผู้สละโลก) พวกนี้ได้อาหารจากพ่อนเลี้ยงชีวิตแต่พอควร ตั้ง^๕
 หน้าป่าเพื่ออุสมณะวิบัติสนามุ่งให้เกิดธรรมบัญญัติ^๕ เพื่อจะได้เป็น^๗
 เครื่องนำตนเข้าไปรวมอยู่ในองค์พระปรพพรหม (คือแหล่ง^๗
 นีรวาณหรือนิพพาน)

ประชาชนนับถือพวกพราหมณ์มาก เพราะเห็นว่าเป็น^{๗ ๗}
 พวกที่มีศีลมีธรรม และเชื่อว่าเป็นทุกแห่งเทพเจ้าบนสวรรค์ด้วย^๕
 แพศย์เป็นพวกพลเรือนคือกำลังของชาติ มีหน้าที่^{๗ ๖๗}

ประกอบกตกรรมและพินิจการ

ศูทรเป็นพวกคนงาน มีหน้าที่รับจ้างหรือรับใช้คนเลา^{๗ ๖๗ ๖๗ ๗ ๖๗ ๖๗}
 สกุต (กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์)

กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ คนสามสกุลนี้ต่างแม่ว่าจะ^{๖๗ ๖๗ ๖๗ ๖๗ ๖๗ ๖๗}
 ต่างวรรณะกัน ทางศาสนาพราหมณ์ก็ยังให้สิทธิทำพิธีร่วมกัน^{๖๗ ๖๗ ๖๗ ๖๗ ๖๗ ๖๗}
 ได้ ส่วนการปกครองบ้านเมืองนั้นกษัตริย์เป็นหัวหน้า พราหมณ์

เป็นที่ปรึกษา แพทย์ออกความเห็นได้บ้างเป็นบางอย่าง เช่น
 การกำหนดค่าจ้างคนงาน และการกำหนดราคาสินค้า เป็นต้น
 ได้ยินว่า พวกพราหมณ์นอกจากได้เป็นที่ปรึกษาแผ่นดินแล้ว
 บางคน ยังได้เป็นราชบุโรहितสอนอรรถธรรมให้แก่กษัตริย์ผู้
 พระราชาอีกด้วย

(๓) กษัตริย์ เป็นสกุลนักรบโบราณ ฉลาดในการ

ปกครองคนและชำนาญในการใช้อาวุธต่าง ๆ ดีกว่าคนพวกอื่น
 จึงได้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมือง หัวหน้ากษัตริย์เป็นพระราชา
 เรียกว่า ขัตติยราช แปลว่ากษัตริย์ผู้พระราช ทรงเห็นว่า
 บ้านเมืองใดเสื่อมพลจะรวบเอาได้ ก็ส่งคนไปเจรจาเป็น
 ความเมืองให้มาขึ้นกับตน ถ้าขัดขืนหรือเตรียมการเพื่อแข่ง
 อำนาจก็ยกทหารออกไปทำให้ออกมาสู้กัน ถ้ากษัตริย์ในบ้าน
 เมืองนั้นไม่ทรงต่อสู้ ก็บังคับเอาเป็นเมืองขึ้น การกระทำเช่นนั้น
 แม้จะเป็นความประพฤติที่ผิดธรรมของโลก แต่ก็ยังไม่เป็น
 ความประพฤติที่ผิดธรรมของกษัตริย์ เพราะกษัตริย์ถือว่าการ
 กระทำเช่นนั้นเป็นหน้าที่ของตน โดยเฉพาะ จึงได้คิดแบ่งการ
 กระทำของตนออกเป็นสองภาค คือภาคหนึ่งเป็นการกระทำที่

ผิดธรรมเนียม ภาคนึงไม่เป็นการกระทำที่ผิดธรรมเนียม ภาคนึงเป็น
 การกระทำที่ผิดธรรมเนียม เช่นกษัตริย์เห็นลูกสาวชาวบ้านสวยสด
 งดงาม ชูเชิญเอามาช่วยอำนาจหรือจุดซึ่งมาช่วยกำลังพวกมาก
 กิติ เห็นชาวบ้านมั่งมีคุมพวกไปปล้นสะดมข่มเหงเอาทรัพย์เขา
 กิติ เห็นคนเดินทางไม่ชอบใจเอาอาวุธประหัตประหารเขาให้
 บอบช้ำล่าบากกิติ กษัตริย์ผู้ประพฤติการดังนี้ชื่อว่า เป็นผู้กระ
 ทำการที่ผิดธรรมเนียม

ภาคนึงไม่เป็นการกระทำที่ผิดธรรมเนียม เช่นกษัตริย์องค์หนึ่ง
 ได้ครองแผ่นดินแต่ยังไม่ได้อภิเษก จึงแต่งคนไปขอลูกสาว
 กษัตริย์เมืองหนึ่งมาเป็นพระชายาเอก แต่กษัตริย์ผู้บิดาหญิงไม่
 ยอมยกให้ด้วยเหตุใดหนึ่งก็ตาม กษัตริย์ซึ่งแต่งคนไปขอนั้น
 อาจประกาศแก่ทหารของตนได้ว่า การที่ตนไปขอลูกสาวกษัตริย์
 เมืองนั้นมาตั้งเป็นพระชายาเอก เป็นการกระทำที่ถูกต้องตาม
 ประเพณีของโลก แต่การที่กษัตริย์ผู้บิดาหญิงไม่ยอมยกลูกสาว
 ของตนให้นั้น เป็นการหมิ่นอำนาจกษัตริย์ซึ่งมีชาติเสมอกัน
 และเป็นการประพฤติผิดจริยธรรมอีกด้วย เพราะไม่ทรงรักษา
 จรรยาอันดีต่อกัน จึงยกกองทัพไปแย่งเอาลูกสาวกษัตริย์เมือง

๕ ๕ ๗
 นนมาตงเป็นพระชายนเอก การทักษัตริย์ผู้แต่งคนไปขอลูกสาว
 กษัตริย์กระทำการแก้กษัตริย์ ผู้บิดาหญิงเช่นนี้ ถือว่าไม่เป็นการ
 กระทำที่ผิดธรรม เพราะตนได้แต่งคนไปขู่ขอต้งตามประเพณี
 แล้ว อีกนัยหนึ่ง กษัตริย์องหนึ่งได้หนึ่งเมืองยกทัพไปทักษัตริย์
 ซึ่งมออำนาจเสมอกันออกมารบกันเอาเมืองเป็นสินพนันทั้งสองฝ่าย
 ฝ่ายที่ชนะได้เมืองคั้งนี้ ถือว่าไม่เป็นการกระทำที่ผิดธรรมอีก
 เหมือนกัน เพราะตนได้ทำให้ฝ่ายหนึ่งออกมาสู้รบกันแล้ว
 ตัวอย่างเหล่านี้ไม่ต้องชี้เช่นขัตติยราชอื่นไกล แม้ในพระราช-
 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาของเราที่เคยมี

เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิครองแผ่นดินกรุงเก่า ช้าง
 เผือกผ่องเกิดขึ้น ๗ เชือก ประเทศใกล้เคียงชมพระองค์ว่ามี
 บุญญาภินิหาร พระเจ้าหงสาวดีโปรดฯ ให้สมิงโยกราชคุมไพร่
 ๕๐ คน ถือบพระราชสารเข้ามาถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 เจ้าพนักงานผู้ใหญ่ให้ลอมมอญแปลพระราชสาสน์เป็นภาษาไทย
 นำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อาลักษณ์อ่านพระราชสาสน์ถวาย

“ในลักษณพระราชสาสน์ว่าดัง

จอมกษัตริย์ซึ่งดำรงเมืองหงสา

ทรงพระยศทศวรรษมกรุดนา
 ให้เย็นใจไพร่ฟ้าประชาชน
 มีเมืองน้อยร้อยเอ็ดเป็นเขตขอบ
 มานบขอบน้อมประณตบทศวี
 กับกรุงเทพทวาราวดี
 เป็นทางราชไมตรีได้มีมา
 ทราบว่าองค์ทรงยศมิกชเวศ
 ล้วนเผือกผู้พระเดชพระเชษฐา
 เสนอบุญจุลจักรทรงศักดิ์คา
 จนลือชาปรากฏบทยมาลย์
 เมืองหงสาวดีที่ใหญ่กว้าง
 ไม่มีช้างเผือกผู้คู่ถิ่นฐาน
 ขอพระองค์ทรงมหาปรีชาชาญ
 โปรดประทานให้น้องสักสองช้าง
 จะลือนามงามพักตร์สูงศักดิ์แสง
 สมประเทศเขตแขวงที่กว้างขวาง
 ให้ร่วมแดนแผ่นดินร่วมถิ่นทาง
 ขอพระองค์จงสร้างทางไมตรี

แม่นทรงศกักรักข้างข้างเผือกผู้
 ไม่ช่วยชูปักตรึงจะหมองศรี
 กรุงศรีอยุธยา กับหงสาวดี
 จะขาดราชไมตรีทมิฬมา

(เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร)

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิไม่ทรงพอพระราชฤทัยแต่ไม่
 ตรีศ ทรงปรึกษาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ต่างลงความเห็นเป็น
 ล้วนมากกว่าควรถวายเพื่อตัดศึก แต่พระราเมศวรราชโอรส
 พระยาจักรี พระสุนทรสงครามผู้แข็งศึก ชัดขึ้นในที่ประชุมว่า
 ไม่ควรถวาย เพราะประเทศใกล้เคียงจะหมิ่นพระเดชานุภาพได้
 ว่ากลัวฝีมือมอญ จะพลอยให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศ สมเด็จพระ
 พระมหาจักรพรรดิทรงเห็นชอบด้วยโปรด ฯ ให้มีพระราชสาสน์
 ทอบมอบสมิงโยคราชไปถวายพระเจ้าหงสาวดีเป็นใจความว่า

“ในสาสน์ว่าพระมหาจักรพรรดิ

เจ้าจังหวัดเวียงชัยไอศวรรย์

เฉลิมวงศ์ทรงยศทศธรรม์

ครองเขตชั้นที่กรุงทวาราวดี

ซึ่งพระน้องต้องประสงค์ข้างเผือกผู้
 เป็นของคู่บุญบำรุงชาวกรุงศรี
 อำนวยในจังหวัดบุรี
 ผู้ใดมีบุญญาฤทธาน
 จึงย่อมจักเกิดข้างและนางแก้ว
 ไซ้บุญแล้วถึงจะได้ไว้ถิ่นฐาน
 ไม่รุ่งเรืองเครื่องจะอันตรธาน
 เหมือนนบราณท่านเปรียบทำเนียบความ
 ประเวณีมีบุญการุญโลก
 อประโมกโกโศยกก็ไหลหลวม
 มีมาแก้วแล้วมีข้างมีนางงาม
 คึกสงครามก็มกมาถึงธานี
 ซึ่งมีได้ให้ข้างเผือกไปเลี้ยง
 เพราะผิดเขียงอย่างพระน้องอย่าหมองศรี
 เชิญคำร่งหงสาประชาศี
 จะได้มีเกียรติยศปรากฏไป

(เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร)

พระเจ้าหงสาวดีทรงเคียดพระราชาพุกภัย จึงยกทัพ
 ใหญ่คนหลายสิบหมื่นหนนเมืองเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา ให้ตั้ง
 ค่ายรายรอบพระนคร สมเด็จพระมหาจักรพรรดิหาได้แต่งทัพ
 ออกรบศึกไม่ กรุงศรีอยุธยาเวลานั้นเงียบสงบเหมือนเมืองได้
 สมุทรา พระเจ้าหงสาวดีทรงรออยู่ ๕ วัน ไม่เห็นพระเจ้า
 แผ่นดินไทยส่งคนออกมาเจรจาหรือยกกองทัพออกโจมตีด้านใด
 ด้านหนึ่ง จึงโปรด ให้สมิงโยคราชถือคำสั่งเข้าไปทูลยั่ว
 พระมหาจักรพรรดิ ให้เสด็จออกมารับงานพระราชสงครามว่า

“...เติมตัดรอนให้ขาดราชไมตรี

ว่าเกิดนางข้างแก้วแล้วต้องมัสัก

ทะนงนักชกชกถือศกัศริ

เคยจนเล้ากมาเหยียบธานี

ไม่ถือตติศพนคูนเชิง

อันเชอชาติราชสีห์มีอำนาจ

ไม่เขลาขลาดเหมือนมฤคตักเถลิง

ท้าวพระยาสามนัตย์อมบันเทิง

ที่สำเร้งสำราญคือการรณรงค์

เชิญเสด็จเชษฐาออกมารบ

ให้ประสบสมกิตติตประสงค์

ถ้าแม้ไม่ไว้วางจะตกลง

เชิญพระองค์ออกมาพูดจากัน

แม้ล้มเลยเฉยอยู่เหมือนผู้หญิง

จะรบชิงจักรชัยไอศวรรย์

จะหักเอาเมื่อไรได้เมื่อนั้น

ไม่กว้างก็ฟังก์พันธุหรือจันใด

(เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร)

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจะเสด็จออกรบด้วยมานะกษัตริย์

แต่มีกองทัพระเวนค่านมาทูลบอกหนาทูทั้งแปดค่านว่า พระเจ้า

กรุงหงสาวดียกทัพใหญ่มาตั้งล้อมรอบพระนคร เสียงผู้คนข้าง

ม้าอกหักกรีกโครมทั้งแปดมุมเมือง เป็นศึกใหญ่กว่าสงคราม

ครั้งก่อนสักสเท่า ทั้งพระเจ้าหงสาวดีเล็กก็แข็งสงครามเหมือน

ศึกเสีย ทรงเห็นว่าเหลือกำลังที่จะต้านทานไหว ขึ้นรบพุ่ง

ชิงชัยบ้านเมืองจะเสียหายยับย่อย ประชาชนจะพลอยตกกระทำ

ลำบาก จึงเสด็จลงเรือพระที่นั่งพร้อมด้วยราชบริวารไปหาพระ-

เจ้าหงสาวดีเพื่อสงบศึก พระเจ้าหงสาวดีทรงต้อนรับด้วยพระ
 อธิบายไมตรี แล้วถวายราชสมบัติคืน แต่ขอช้างเผือกม่อไป
 สี่เชือกและทรงทราบอยู่ก่อนแล้วว่า พระราเมศวรราชโอรส
 พระยาจักรี พระสุนทรสงคราม เป็นต้นศึก จึงขอไปไว้เสียด้วย
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยอมถวายด้วยจำใจ พระเจ้าหงสาวดี
 เลิกทัพกลับนคร

การทำพระเจ้าหงสาวดีทรงทำเช่นนั้น ถือว่าไม่เป็นการกระ
 ทำที่ผิดธรรม เพราะพระองค์กระทำด้วยเหตุที่ถูกต้องด้วยหลักกษัตริย์จึง
 กล่าวแล้ว

กวี-นักแต่งบทกลอน

“ศรากลบตรเชอ	ชาติชาย ไทยเอ๋ย
อันชาติรุ่งเรืองฉาย	เจ็ดแท้
แม่ไร้วาย	หงชาติ เจียวพ้อ
เขาจะเฝ้าเล่นแม่	หมกผู้รตี
กวีสง่าแมน	มณเฑียร
คำเพราะคือสังวาลย์	กอบแก้ว
ควรเพิ่มพริยการ	กวีเวท เทอญพ้อ

กอบกิจประเสริฐแล้ว

ไปต้องร้อนตัว

อย่ากลัวฤทธิพิน

เกินสมย์ หน้อยเลย

ใครเขากี่ช่างใคร

อย่าเก้อ

เราไทยอักษรไทย

เราแต่ง สีส้า

ใครดีคือเลื้อ

ไม่รู้สีสา

นานาประเทศล้วน

นับถือ

คนทรูหนึ่งสื่อ

แต่งได้

ใครเกลียดอักษรคือ

คนป่า

ใครเขากวีไซ้

แน่แท้คนคง

อย่าพะวงหลงเชื่อถ้อย ฟังก้า

คนห้ามกระเหือท่า

อวดรู้

นักพูดชั้กระยำ

ยับเปล่า พ่อเอย

นักปราชญ์สัจกั

จิตให้หรรษา

อย่ามัวคิดแข่งบ้าน

เมืองไหน หน้อยเลย

คิดแต่ถึงเมืองไทย

บคน

เมืองเราศรีวิไล

ควรอยู่ แล้วนา

นักพูดจะชวนช

ชักบ่าอย่าฟัง

ระว่างตั้งจิตเอื้อ	เอาดี เด็ดพ้อ
เอาเยี่ยงอย่างแก้ว	พริยแผ้ว
เบนเข้าแผ่นดินดี	เลี้ยงชีพ ก็เทอญ
เขาจะนับเปรียบแก้ว	รุ่งเรืองเมืองไทย”

(๑) กวี นักแต่งบทกลอนทั่ว ๆ ไป ท่านแจกออกเป็น ๔ พวก คือ จินตกวีผู้แต่งบทกลอนตามเนื้อเรื่องที่ผู้กวีเขียนเอง เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา (ตะกอนจันทร์) พวก ๑ สุกกวีผู้แต่งบทกลอนตามเนื้อเรื่องที่ได้สดับมา เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง รามเกียรติ์ และเรื่อง ยี่เหินา สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ในรัชกาลพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พวก ๒ อรรถกวีผู้แต่งบทกลอนตามใจความที่เป็นจริง เช่น พระองค์เจ้าอิศรญาณทรงนิพนธ์เรื่องอิศรญาณภาษิต พวก ๓ ปฏิภาณกวีผู้แต่งกลอนสด เช่น ศรีปราชญ์แต่งโคลงโต้ตอบโต้จับไว หรือพวกเพลงแต่งกลอนสดแก่กันทันควัน พวก ๔ ที่กล่าวนี้เป็นแต่ตัวอย่างแยกงานของกวีเท่านั้น แต่ที่จริงนักแต่งบทกลอนที่สำคัญ ๆ เป็นได้ทั้งจินตกวี สุกกวี อรรถกวี

และปฏิภาณกวี ยกตัวอย่างเช่นสุนทรภู่พิศุขเมื่อนึกเรื่อง
 พระอภัยมณีชนแต่งเป็นกลอนได้ชื่อว่าจินตกวี เมื่อนั่งเสภา
 เรื่องพระราชพงศาวดารทุกเกล้า ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ได้ชื่อว่าสุตกวี เมื่อนั่งสุภาษิต
 สอนหญิงหรือสุภาษิตไทย ได้ชื่อว่าอรรถกวี เมื่อนั่งบอกบทตอก
 ตร้อย สักรวาทให้เขาได้โต้ตอบกันทันถ้วน ได้ชื่อว่าปฏิภาณ
 กวี

กวีเวท-บทกลอนต่าง ๆ

(๒) กวีเวท วิชากวี คือกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์
 เรียกสั้น ๆ ว่าบทกลอนทั่ว ๆ ไป บทกลอนทั่ว ๆ ไปที่นิยม
 กันว่าแต่งดีนั้น คือ

- (๑) ต้องบรรจุกวักความได้มากด้วยใช้ถ้อยคำแต่น้อย
- (๒) ข้อความชัดเจนและเด่นดี
- (๓) ถ้อยคำกระชับกระฉ่งดี
- (๔) สัมผัสดี
- (๕) แต่งถูกต้องตามข้อบังคับของบทกลอนนั้น ๆ

สัมผัส คือคำคล้องกันเป็นคู่ ๆ มีทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน สัมผัสนอก คือคำที่คล้องของกันอยู่ในวรรคเดียวกัน เช่นกลอนบทละครตอน บทหนึ่งมีสองคำกลอน คำกลอนหนึ่งมี ๒ วรรค วรรคหนึ่งมี ๖ คำ ถึง ๕ คำเป็นพอดี

“ บินรีบไต่เร็วกว่าลมกรรท

ขับเรื้อยแข่งรถพระสุริย์ฉาย

เครื่องสูงครบตั้งกรรณิงราย

แถวฉัตรธงชายพรายตา

หม่องกลองฆานกลบครนครัน

ปีเสนาะเพราะสนั่นเวหา

รีบทางเร่งเทพยาศรา

ลอยมาลงเมืองแก้วฤทธิ

(รามเกียรติ์ วรรคกาลที่ ๒)

กรรท-รถ-ฉาย-ราย-ชาย ตามที่ขีดเส้นไว้เป็นสัมผัส

นอก คือสัมผัสตามข้อบังคับ บิน - ไต่ - รีบ - เร็ว ขับแข่ง

เรื้อย-รถ เครื่อง-ครบ-สูง-ตั้งเป็นสัมผัสใน เรียกว่า

สัมผัสอักษร คือใช้อักษรตัวเดียวกัน แถว-ธง ฉัตร-ชาย

ก็เช่นกัน เพราะ ถ-ธ จ-ช มีเสียงคล้ายคลึงกันอยู่ ตั้ง

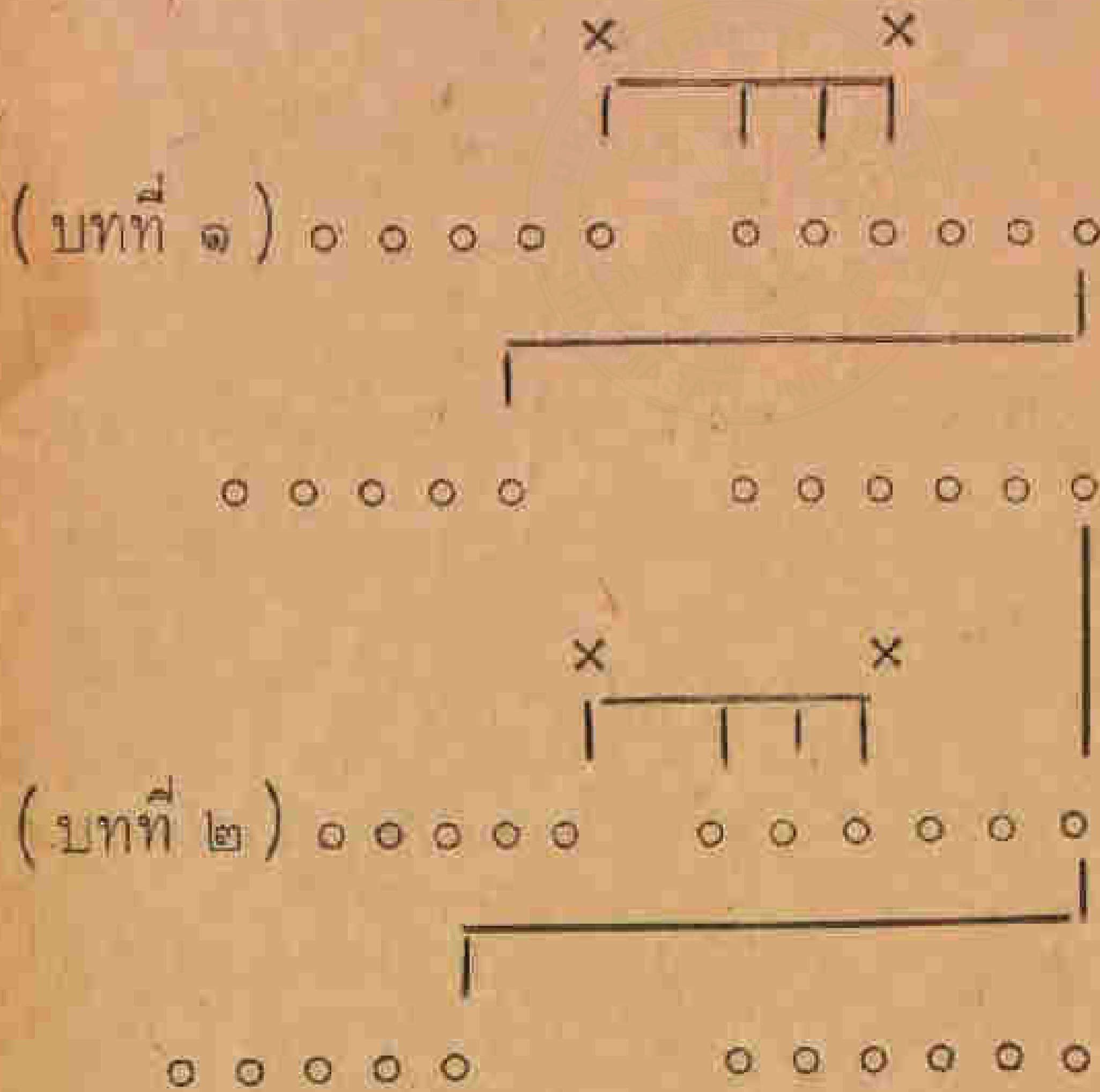
หนึ่ง ชาย-พรายเป็นสัมผัสใน เรียกว่าสัมผัสสระ คือเสียงกล้อง
 ของกัน ในบทที่สองรองลงมากก็เช่นเดียวกัน สัมผัสในทาง
 สัมผัสอักษรและสัมผัสสระแล้วแต่จะหาได้ ไม่อยู่ในประเภทที่
 บังคับเหมือนสัมผัสนอก หนึ่งคำปลายวรรคที่ ๔ แห่งบทที่ ๑
 (กา) ต้องส่งสัมผัสให้แก่คำปลายวรรคที่ ๒ แห่งบทที่ ๒ (หา)
 เหมือนอย่างที่ยังเส้นไว้ เป็นดังนี้เสมอไปทุก ๆ บทจนกว่า
 จะจบเรื่องอธิบายนี้ไซ้ได้ ในบทกลอนทั่ว ๆ ไป

กาพย์ มีหลายอย่าง แต่ที่นิยมแต่กันแพร่หลายมาแต่
 โบราณมี ๓ คือ ยานี ๑๑ หรือลำน้า ๑๑ ฉับยั้ง ๑๖ หรือลำน้า
 ๑๖ สุรางคนาคี ๒๘ หรือลำน้า ๒๘

กาพย์ยานี ๑๑ บทหนึ่งมี ๒ คำกลอน กลอนที่ ๑ มี ๒
 วรรค วรรคหน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๖ คำ กลอนที่ ๒ ก็
 เหมือนกัน คำในวรรคหน้าเป็นคำควบ (พยางค์) เช่น ละมุน
 ละไม แสดงสระดับ สวรรค์สว่าง ประภัสสรประไพ ขจัดขจร
 บุษبابุษบกเป็นต้น วรรคหน้าแม้จะมีถึง ๖ คำ วรรคหลัง
 ถึง ๗-๘ คำก็ใช้ได้ เพราะคำเหล่านี้จะมากเกินคำหนดก็ไม่

ขัดหู

ตัวอย่างยานี ๑๑

“ในป่าทิวทุกกาย
 หน้าแพรวกหน้าวรรณวาร
 ผงเฝ้าบัพ้าฟุ้ง
 หน้าสร้อยสมบุรณ์ไส

บุษบารายเห็นหอมหวาน
 บ้างบานแบ่งแข่งเขี้ยวขจี
 ที่ในทุ่งพนาลัย
 ประคองสร้อยนกกยุงทอง
 (มหาชาติคำหลวง)

สัมผัสนอกเกี่ยวกันตามวรรค คำที่ ๕ ของวรรคที่ ๑
 (กาย) สัมผัสกับคำที่ ๑-๒-๓ ของวรรคที่ ๒ (ราย) คำที่ ๖
 (หวาน) ของวรรคที่ ๒ รับกับคำที่ ๕ (วาร) ของวรรคที่ ๓

จะแต่งสักกับบท ๆ ก็ได้ แต่ข้อสำคัญต้องไม่ลืมคำที่ ๖ (ข)

ในวรรคที่ ๔ ของบทแรก ต้องส่งสัมผัสให้แก่คำที่ ๖ (ล)

วรรคที่ ๒ ของบทที่ขึ้นมาใหม่เพื่อให้เกี่ยวกันไปเหมือนลูกโซ่

ทุก ๆ บท จนจบเรื่อง (ดูเส้นโยงในแบบ) คำที่ ๕ ในวรรค

ที่ ๓ จะสัมผัสกับคำที่ ๑-๒-๓ ในวรรคที่ ๔ อีกก็ได้ (ดูบทที่

๑ วาร-ปาน) อนึ่ง คำที่ ๕ ในวรรคที่ ๑ สัมผัสรับกับคำที่

๑-๒-๓ ในวรรคที่ ๒ ที่ตกจากบาทไว้ทุก ๆ บท จะสอดคล้อง

สัมผัสที่ตรงนั้นก็ได้อีกหรือไม่สอดคล้องก็ได้แล้วแต่เหมาะ เพราะ

ในแบบเดิมไม่มีบังคับ ส่วนสัมผัสในแล้วแต่จะหาได้

“ เร่งเรียนให้เร่งรู้

ทั้งสองก็ประมาณหมาย

หนึ่งพองอย่าพองตาย

ให้ตงจิกกำหนดจำ

หนึ่งให้ออกสาหะ

เอาจิตคิดวินิจฉัยคำ

หนึ่งห้ามอย่าเอือนอ้า

จงนใจให้เร่งถาม

หนึ่งใจให้มั่นหมาย

ลิขิตข้อสุขุมความ

พร้อมองค์จึงทรงนาม

ว่าศิษย์แททศึกษา ”

(ประถมมหาธา)

จงตรวจดูตัวอย่างกาพย์ยานีหรือลำน้า ๑๑ ต่อไปอีก

“ ยลสารอักษรแสดง

สถาบแต่ยอดระคายคำ

วิกรมกบ์เกรงกรรม

จะเพิกเพี้ยให้สาสม

ดูคุ่มาคูหมื่น ชู้ชู้ชู้	ชล่า ^๕ ลนเจตยลม
น้ำคำคั่งกริชคม	สักแสนคกที่รำพัน
เดือนดาวแผ่นดินดอน	ชโลธรพนาวัน
ยังรู ^๕ ประมาณกัน	ค่านวณโยชน ^๕ จะยากโค
จิตชายในสากล	สุดจะยลจะหยิ่งใจ
อันผลสะเดาไหล	รสจะหวานบ่ก่อนเป็น
ยากไร้ประสงค์ทรัพย์	เที่ยวเชื้อเสาะกุแสนเชิญ
ได้สมกั ^๕ จิตเจอร์	จายวตทะนง
เราไซ ^๕ รมิไซ ^๕ เยาว์	ย่อมรักเฝ้าสงวนพงศ์
ไซ ^๕ กาสกลหงส์	บ่เกลือกตมให้คนหมอง
ตัวนายเหมือนหนึ่งชาว	ประมงเบ็ดที่คักปอง
ปลาน้อยในแปลงหนอง	เอาเหยื่อล่อให้หลงกิน
มัจฉาทั่วโคเขลา	และโจศเฉา ^๕ บ่คิตถวิล
โฉบฉาบกระซากกิน	ก็จะวอดชีวาหวัง
โครหลงตัวลมชาย	ก็จะกลายเมื่อภายหลัง
ขอเถิดอย่า ^๕ จำนั่ง	จะบ่วย ^๕ สนคินเสอเขียน
ในสารว่าแสนโคก	อย่าพ้ ^๕ รำสाराเรียน
ถึงจอมวิเชียรเพ็ชร	มาเพราะพร้อง ^๕ บ่ก่อนยื่น

แต่^๕น^๕อย่า^๕ไ^๕ค^๕ค^๕
ตัว^๖นาย^๖ก็^๖เ^๖ียม^๖อื่น^๖
ใคร^๗เห^๗็น^๗เบ^๗็น^๗ที่^๗ร^๗ก^๗
เรา^๘ไซ^๘ร^๘ไม่^๘เจ^๘ต^๘นา

ให้^๕เป็น^๕ข^๕้อ^๕เซ^๕า^๕ติ^๕ฉ^๕ิน^๕
ละ^๖อ^๖อ^๖อง^๖ค^๖ง^๖ท^๖อง^๖ท^๖า^๖
อ^๖ย^๖า^๖พ^๖ัก^๖ส^๖่ง^๖ส^๖า^๖ร^๖า^๖มา

จะ^๖ค^๖บ^๖ช^๖าย^๖ไว้^๖ห^๖วัง^๖เซ^๖ย^๖
(เพลงยาวความเก่าตำนานพญิง)

“ พ^๖ง^๖พ^๖จ^๖น^๖า^๖น^๖อ^๖ง^๖
ง^๖า^๖ม^๖แ^๖ง^๖บ^๖ม^๖ง^๖อ^๖น^๖
ไ^๖เ^๖น^๖ุ^๖ช^๖ ไ^๖จ^๖น^๖ค^๖ค^๖
ร^๖ี^๖ย^๖ม^๖ห^๖ร^๖ือ^๖จะ^๖ท^๖า^๖ท^๖ร^๖า^๖ม^๖
เก^๖ี^๖อ^๖น^๖ค^๖า^๖ว^๖แ^๖่^๖น^๖ค^๖ิ^๖น^๖ค^๖ด^๖
ร^๖ี^๖ย^๖ม^๖อ^๖ย^๖ั^๖ง^๖ป^๖ถ^๖พ^๖ี^๖
อ^๖ัน^๖ผ^๖ล^๖ส^๖ะ^๖เท^๖า^๖ค^๖ง^๖
ตัว^๖ร^๖ี^๖ย^๖ม^๖ส^๖ะ^๖เท^๖า^๖ใน^๖
ย^๖า^๖ก^๖ร^๖ี^๖ป^๖ระ^๖ส^๖ง^๖ค^๖์^๖ท^๖ร^๖พ^๖ย^๖
ไ^๖้^๖แ^๖ล^๖้^๖จะ^๖ห^๖ัก^๖ห^๖า^๖ญ^๖
ตัว^๖น^๖อ^๖ง^๖ค^๖ง^๖จ^๖ิน^๖ค^๖า^๖
ค^๖ว^๖ร^๖ที่^๖จะ^๖เซ^๖ย^๖ช^๖ม^๖
ตัว^๖พ^๖ี^๖ม^๖ไ^๖้^๖พ^๖ร^๖า^๖น^๖
เบ^๖็น^๖พ^๖ร^๖า^๖น^๖ที่^๖ป^๖อง^๖ห^๖มา^๖ย

เส^๖นา^๖ะ^๖ส^๖ุน^๖ท^๖ร^๖า^๖ก^๖ล^๖อ^๖น^๖
ภ^๖ิ^๖ป^๖ร^๖า^๖ย^๖เป^๖ร^๖ี^๖ย^๖บ^๖ร^๖้า^๖พ^๖ัน^๖ค^๖ว^๖า^๖ม^๖
จ^๖ะ^๖น^๖น^๖บ^๖เห^๖็น^๖ง^๖า^๖ม^๖
ส^๖ว^๖า^๖ท^๖น^๖อ^๖ง^๖ให้^๖ห^๖ม^๖อ^๖ง^๖ศ^๖ร^๖ี^๖
ส^๖ุ^๖ค^๖จะ^๖ย^๖ล^๖ที่^๖ส^๖ุ^๖ค^๖มี^๖
ไ^๖จ^๖น^๖น^๖ุ^๖ช^๖ไม่^๖ห^๖ย^๖ัง^๖ใจ^๖
ร^๖ส^๖ข^๖ม^๖ค^๖ง^๖เพ^๖ร^๖า^๖ะ^๖อ^๖ย^๖ู่^๖ไ^๖พร^๖
น^๖ิ^๖เว^๖ศ^๖น^๖์^๖ว^๖ัง^๖อ^๖ัน^๖ท^๖อ^๖ม^๖ห^๖ว^๖า^๖น^๖
เท^๖ี^๖ย^๖ว^๖เช^๖อ^๖เส^๖า^๖ะ^๖ภ^๖ิ^๖ก^๖ข^๖า^๖จ^๖า^๖ร^๖
โ^๖ไ^๖ห^๖ัง^๖ฮ^๖ึ^๖ก^๖ไป^๖เห^๖็น^๖ส^๖ม^๖
ม^๖ณ^๖ี^๖ค^๖า^๖บ^๖ร^๖ิ^๖ร^๖ม^๖ย^๖
ให้^๖ไ^๖ช^๖ติ^๖ช^๖ว^๖ง^๖วิ^๖เช^๖ีย^๖ร^๖จ^๖า^๖ย^๖
เท^๖ี^๖ย^๖ว^๖ป^๖อง^๖ผ^๖ล^๖า^๖ญ^๖ม^๖ัจ^๖จ^๖า^๖ต^๖า^๖ย^๖
แ^๖่^๖ป^๖ลา^๖ท^๖อ^๖ง^๖ละ^๖อ^๖อ^๖ง^๖ท^๖า

จะใส่ในอ่างแก้ว
 สาทรายสนตะวา

แม่นมได้สมณฑา
 โหนเลยจะเห็นทรวง

“พระเสด็จยาดรายยับ
 พร้อมพรังพลนาวา

โถมน้ำจกถวาล้า
 แถ่งไฟผีพายลง

สุพรรณหงส์ทรงพู่ห้อย
 เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์

ผจงจัตประภัสร์ชัย
 ลายแก่นเห็นตั้งคุณ

เรืออนันตนาคราช
 ปากอ้าเขี้ยวตาพราว

บุษบกบัลลังก์ลอย
 แสงไฟส่องแสงฉาย

พระยศให้ยิ่งยง
 พระเกษกนัตสกร

ประทับแล้วด้วยปทุมมา

ยื่นระย้าระโยนพวง

ไฉนฝั่งฟ้ามาชมทรวง

ที่ตกโศกไว้เต็มขัง

(เพลงยาวความเก๋สำนวนชาย)

ขึ้นประทับบนพลับพลา

มาน้อมเกล้าเฝ้าบาทบงสุ

เรือจ่าน้ำที่นึ่งทรง

ส่งเสียงถวายพายเพียงบิน

งอนชดช้อยลอยหลังสินธุ์

บินแต่ฟ้ามาสู่บุญ

หลาววงละไมแลอ่อนละมุน

ห้องตำลับขับทองวาว

กลาตหัวเสียดตัวเหยียดยาว

ราวนาคราชอาสน์นงารายณ์

สุกสีพลอยงามพราวพราย

พายชนล่องร้องถวายพร

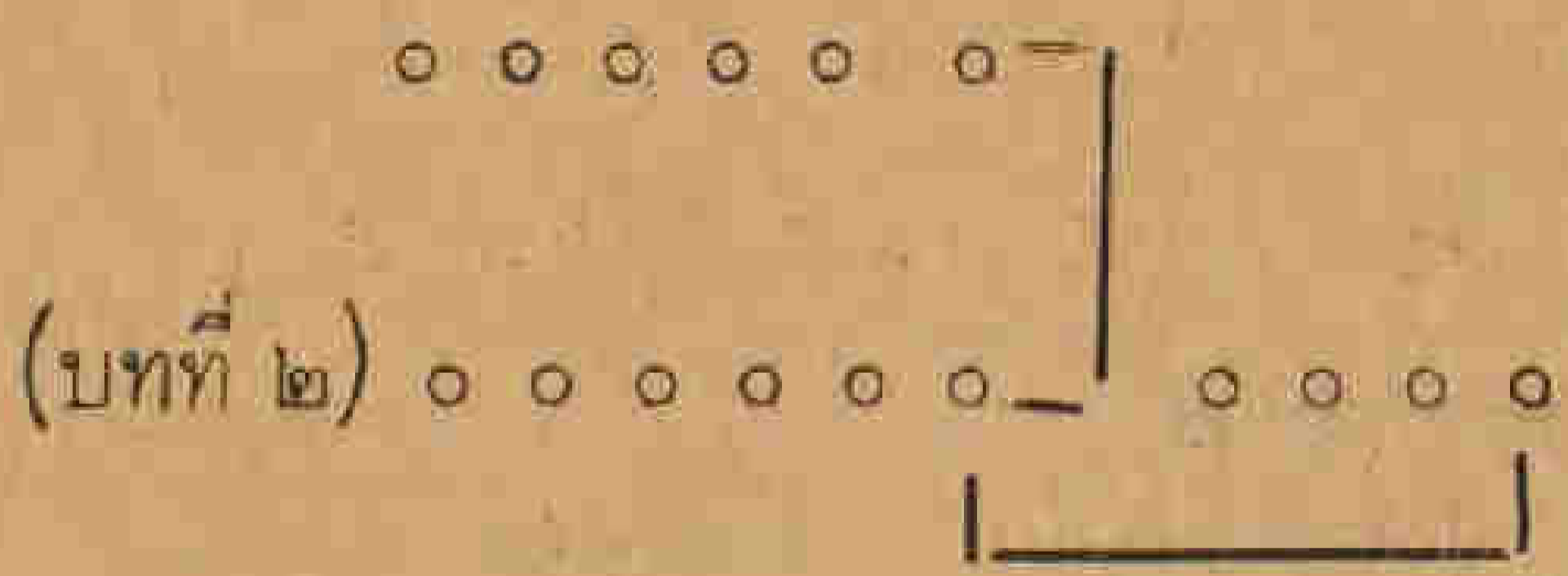
พระเกียรติจงเกริกจินตอน

พระคุณเด่นพันเกศา

พระองค์ทรงเฉลิมฉัตร เป็นศรีสวัสดิ์จอมขัตติยา
พระราชทานปรีดา สมโภชเจ้าฉาวครันโครม"
(ประชุมภาพย์เท่เรือ)

ฉับ ๑๖

ภาพย์ฉับ ๑๖ บท ๑ แบ่งเป็น ๓ วรรค ๆ ละคำกลอน
วรรคที่ ๑ มี ๖ คำ วรรคที่ ๒ มี ๔ คำ วรรคที่ ๓ มี ๖ คำ
เหมือนวรรคที่ ๑ สัมผัส คำที่ ๖ ในวรรคที่ ๑ รับกับคำที่ ๔
ในวรรคที่ ๒ และคำที่ ๖ ในวรรคที่ ๓ ต้องส่งสัมผัสให้แก่
คำที่ ๖ ในวรรคที่ ๑ ของบทที่ขึ้นมาใหม่ เป็นดังนี้เสมอไป
จนกว่าจะจบเรื่อง

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

“แถลงเรื่องเบื่องต้นจนปลาย ไบราณนิยายเป็นอย่างแต่
ปางก่อนไกล

มีองค์ชัตติยาธิปไตย

ทรงนามภวนัย

คือพรหมทัตภษตรา

ผดุงแดนแผ่นภพพสุธา

คต้าวพารา

ณ สิบเรศเขตชั้นที่

มีองค์อัครเสลาวัณย์

ทรงโฉมโฉมพรรณ

พระนามพระนชบุษบา”

(กฤษณาตอนน้อง)

คำปลายวรรคที่ ๒ (คำที่ ๕) ทุก ๆ บท จะสัมผัสกับคำที่ ๑-๒-๓ ในวรรคที่ ๓ อีกก็ได้

“ภูมราการอุสุนทร
เด็กอ่อนอ่อนเยาว์เล่าเรียน

ไว้หวังสั่งสอน

ก ข ก กา ว่าเวียน

หนุน้อยค้อยเพียร

อ่านเขียนประสมกมเกย

ระวังตัวกลัวครุหนุเอ๋ย
กุเคยเข็ดหลาบชวาบเขวียว”

ไม้เรียวเจียวเหวย

(กาพย์พระชัยสุริยา)

การแต่งกาพย์ฉบับ ๑๖ ข้อสำคัญอยู่ที่รู้จักเล่นคำในวรรค สัมผัสมีเท่าที่แบบบังคับก็พอ จึงเห็นว่าไม่จำเป็นต้องเพิ่มสัมผัส ในวรรคที่ ๓ อีก ดูตัวอย่างต่อไป

“เห็นนกเรียนอื่นโองการ ว่านกเอียวาน

มาช่วยทำงศโศกา

สุรักเร่งเร็วร้อนมา

จงพบพินิตา

และทูลจงรู้เรียมศัลย์

แล้วสุเร่งบินมาพลัน

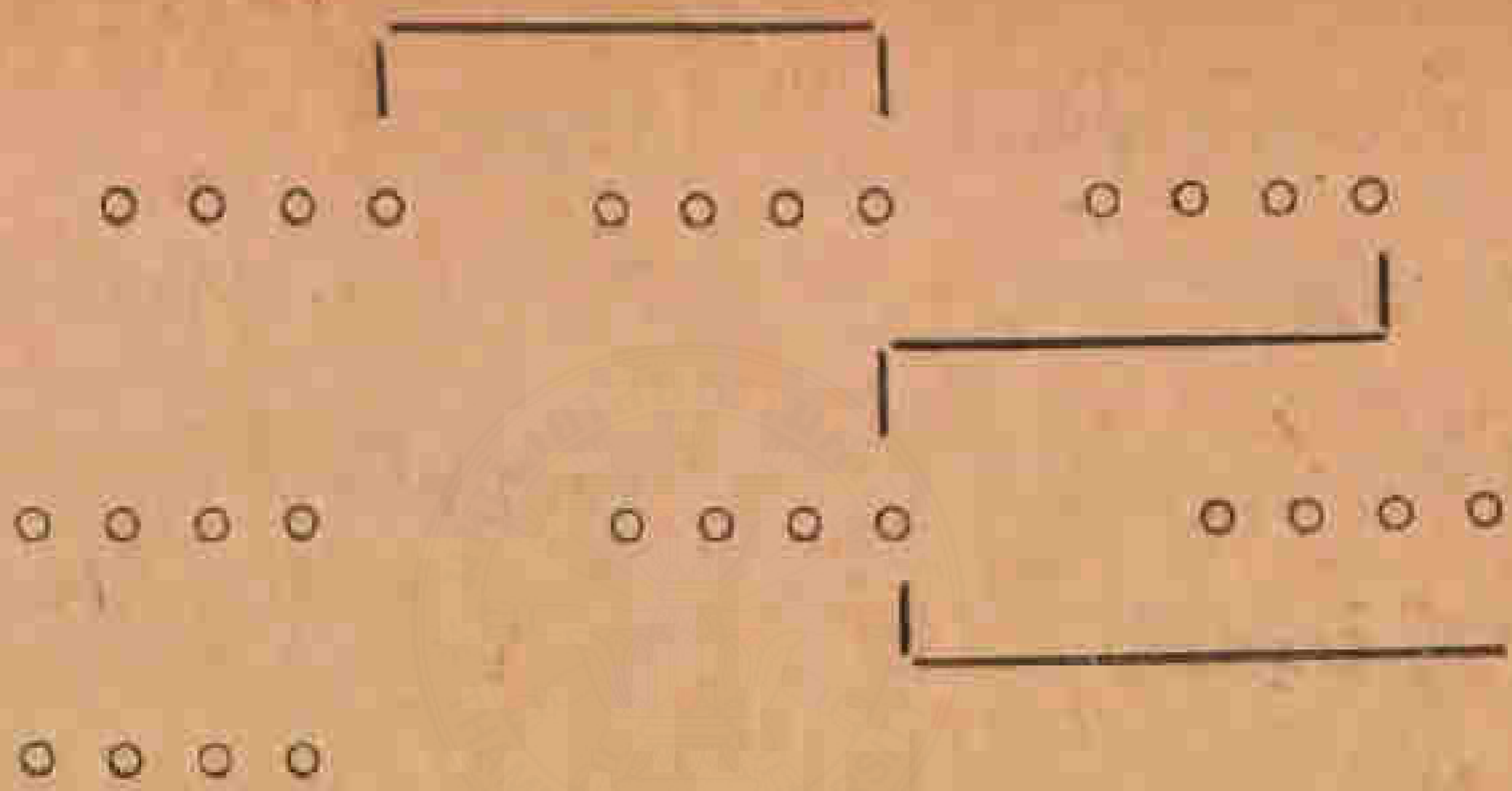
บอกข่าวจอมขวัญ

แก่กุงรู้แห่งหา”

(ชุมนุมตำรากลอน)

สุรางคณางค์ ๒๘

กาพย์สุรางคณางค์ ๒๘ บทหนึ่งมี ๗ วรรค วรรค ๑ มี ๔ คำ นับเป็นกลอน ๑ รวม ๗ วรรค หรือ ๗ กลอน จึงเป็น ๒๘ คำพอตี สัมผัส คำที่ ๔ ในวรรคที่ ๑ รั้งกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๒ คำที่ ๔ ในวรรคที่ ๓ รั้งกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๕ และคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๕ รั้งกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๖ อีกต่อหนึ่ง จะแต่งสักกับบท ๆ ก็ได้ แต่ข้อสำคัญต้องไม่ลืมว่า คำที่ ๔ ในวรรคที่ ๗ ต้องส่งสัมผัสให้แก่คำที่ ๔ ในวรรคที่ ๓ ของบทที่ขึ้นมาใหม่เสมอไป

สรวมชีพขอถวาย บังคมโดยหมาย ภักดีภักดิ์
 เสรีจ้านองฉันท์ จำแนกนิยม วิธีนุกรม
 เพื่อให้แจ่มแจ้ง

ซึ่งเผด็จตามใน ในวุดโตทัย คณะสำแดง
 ยัตติยุดติ สัญญากรแถลง กำหนดอย่าแคลง
 นิพนธ์ฉันทา

(ชุมนุมตำรากลอน)

ภาพย์สร้างคณางค์ ๒๘ ในวรรคที่ว่างสัมผัส อาจสอด
 สัมผัสได้ทุก ๆ แห่ง

“วันนั้นจันทร์
 เห็นสนดินฟ้า
ใบก้านอรชร”

มีตำรากร เป็นบริวาร
ในป่าท่าธาร มาลคิลบ้าน

(ภาพย์พระจัยสุรียา)

“ ทรพฺยํ นม โกล ”

— ไครบัญญัติไว

หาได้บ่นาน

ทิวแก้วแว่นแฉกดิน

— มีสนทกสถาน

ผู้ใดใจกว้าง

— บ่พานพบนา ”

(ประดม ก กา หักอ่าน)

สัมผัสที่สอดเข้ามาใหม่คือคำที่ ๔ (ดิน) ในวรรคที่ ๔

รับกับคำที่ ๑-๒ (สิน) ในวรรคที่ ๕ นิยมกันมาก

“ บรวลฺลุ แผลม หลวง ”

ทุกข ภัย คบ ทรวง

กำลังจรด

ไครเทียม

จากนุชสุด โกล

— ฤทัยกรรมเทียม

ยกหัดชันเคียม

ทุกไทเทวา

ผู้ทรงสุรศักดิ์

จงช่วยบริรักษ์

บริบาลกานดา

อยู่หลังวิโยค

— ไศกจ้วยเวียมนา

สุขเกษมวิญญา

ทางสอริยาบด

มาคณภูษา

เจ้าลายสมญา

โบราณำความ

ลักธิดาตา

ม่อ่งไล่ไล่ตาม

ปรากฏกายนาม

อยู่เป็นสังขร

— เหตุแห่งถึง

— อ้าวแม่รำพึง

ปรากฏนามกร

เรือแล่นเลขสถาน

ถึงปราณนคร

ถิ่นฐานันคร

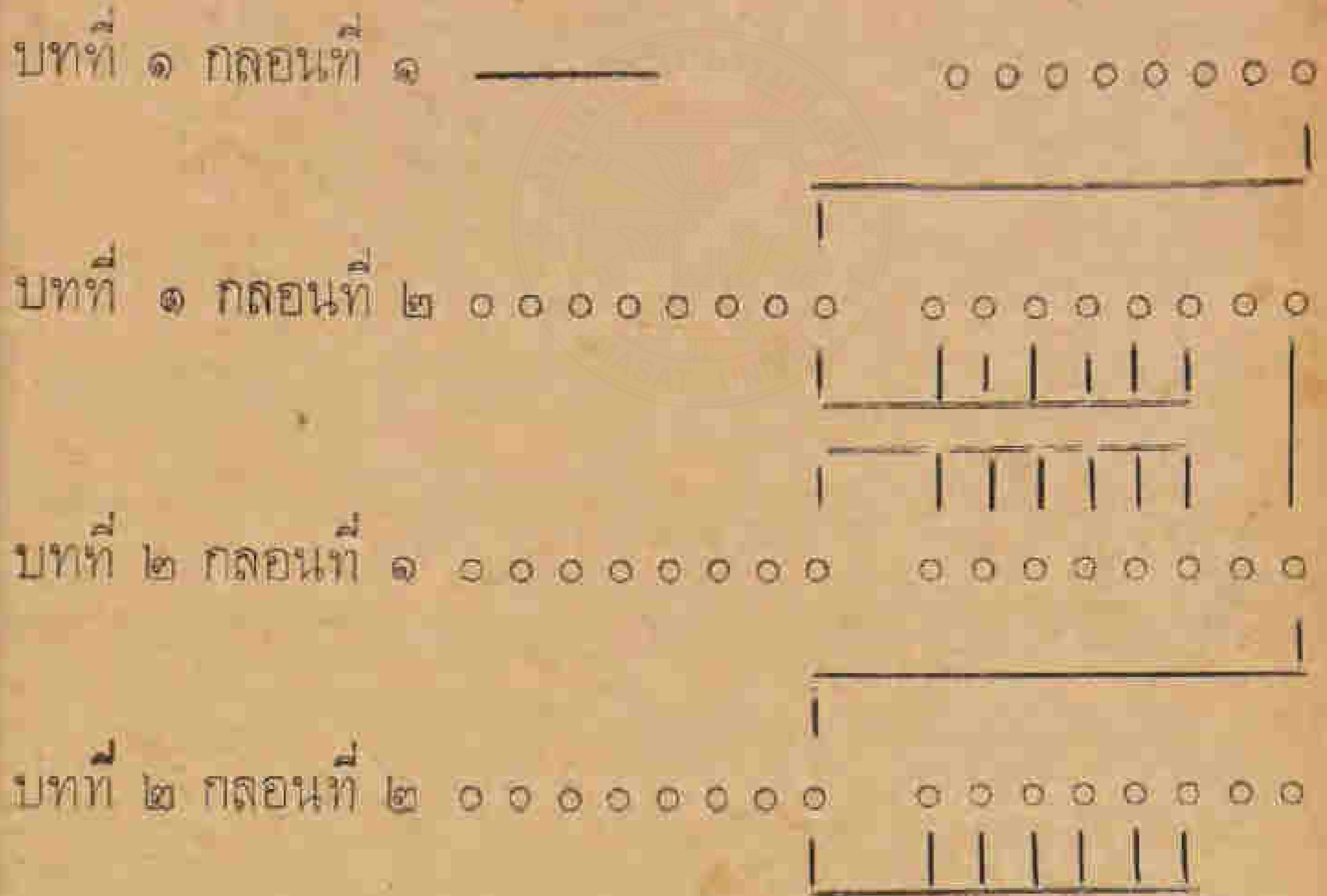
วังนรกขุขุมย์

(นิราศนครศรีธรรมราช)

กลอน

กลอน คือ คำที่เรียงเข้าสัมผัสเกี่ยวกันทุก ๆ วรรคไป
 เหมือนลูกโซ่ที่ต่างกันแพร่หลายมาแต่โบราณ ก็คือ กลอนสุภาพ
 กลอนเสภา กลอนบทละคร กลอนสี่กราว กลอนคอกสร้อย
 กลอนสุภาพ มี ๔ วรรค สองวรรคเป็น ๑ คำ กลอนสี่
 วรรคจึงเป็น ๒ คำกลอน รวมเข้าเป็นบท ๑ มี ๔ วรรค คือ
 ๒ คำกลอน ต้องแต่งให้จบลงในคำกลอนที่ ๒ เสมอไป เมื่อ
 เริ่มเรื่องต้องตัดเอาวรรคที่ ๒ ในคำกลอนที่ ๑ ไปขึ้น บท
 ต่อ ๆ ลงไปจึงใช้วรรค ๒ คู่เต็มคำกลอน จะแต่งให้เรื่องยาว
 ออกไปสักกี่คำกลอนก็ได้ แต่เมื่อจบเรื่องต้องลง "เออ"
 ด้วย คำในวรรค ๑ กำหนดให้ใช้ตั้งแต่ ๖ ถึง ๙ คำ แต่ถ้า
 เป็นคำพยางค์อยู่มากคำด้วยกันถึงจะใช้ถึง ๑๐-๑๑ ก็ได้
 เป็นกำหนดชั้นแรก แต่ชั้นหลัง ๆ กำหนดวรรคหนึ่งและ
 วรรคหนึ่งมี ๘ คำถึง ๙ คำเป็นพอควร จึงเรียกกันว่ากลอนแปด

แผนกกลอนสุภาพ

ได้เห็นพมจตคติสงสาร

จะมีผูกพันาตขาดสำราญ

สุทรมานสกันธกายมาหลายปี

อุทสาห์ตนมสมถกน่อยกลอยจิต

ฉนคิตคิตสังเวชสมเพชพิ

ยังกาคัดจะกำหนัดในสามปี

ไม่ควรรทักสตาพิราลัย

แม่นแก่เฒ่าเล่าเกิดไม่เกิด โจม

นัยังประโลมล่อจิตให้พิศมัย

สิ่งงามงามละม่อมพร้อมละไม

ยิ่งเตือนใจผู้ชายให้หมายชม”

(เพลงยาวความเก่า)

บทที่ ๑ กลอนที่ ๑ ทั้งวรรคที่ ๑ เสียเอาแต่วรรคที่
สองมาแทน กลอนที่ ๒ ใช้เต็มทั้ง ๒ วรรค

บทที่ ๒ หรือบทรอง ๆ ลงมาทุก ๆ บท ใช้ ๒ วรรค
เต็มทุก ๆ กลอนไปจนจบเรื่องลง “เอ๋ย”

สัมผัสคู่ตามเส้นโยงในแผนกลอน และคู่คำกลอนตัวอย่าง
ประกอบด้วย กลอนสุภาพนอกจากวางสัมผัส ยังต้องวางเสียง
อักษรให้ตรงกับข้อบังคับอีกด้วย คือคำปลายวรรคที่ ๒ ใน
กลอนที่ ๑ (สงสาร) ต้องเป็นเสียงอักษรสูงถ้าเป็นเสียงอักษร
กลางต้องเป็นเสียง เอก โท ตรี จัตวา หรือเสียงอักษรกลางใน
มาตรา กก กต กบ จึงใช้ได้ อักษรต่ำต้องเป็นเสียง เอก เช่น คำ
ว่า ลา เป็นต้น จึงใช้ได้ หรืออักษรต่ำทนมอักษรสูงนำหน้า เช่น
หนา หน้า หน้า เป็นต้น ใช้ได้ทั้ง ๓ เสียง ทนมอักษรกลางนำ
หรือกล่ามด้วยไม้เอก โท เช่น อย่าง กว่าง เป็นต้น ก็ใช้

ได้เหมือนกัน คำปลายวรรคที่ ๑ ในกลอนที่ ๒ สำราญ

ต้องเป็นเสียงอักษรต่ำอักษรกลางจึงใช้ได้ แต่ถ้าเป็นอักษรต่ำ

ผันด้วยไม้เอก (ร้าน) ใช้ไม่ได้ ผันด้วยไม้โท (ร้าน) จึง

ใช้ได้ อักษรกลางที่ผันด้วยไม้ เอก โท ตรี จัตวา ในที่นี้ใช้

ไม่ได้เลย (ห้ามใช้) สัมผัสคำที่ ๑-๒-๓-๔-๕-๖ ในวรรค

ที่ ๒ แห่งกลอนที่ ๒ (ทรมาน) ไม่บังคับจะใช้เสียงอักษรอะไร

ก็ได้ แม้ในบทรอง ๆ ลงมาก็เช่นเดียวกัน

กลอนสุภาพยังมีข้อสังเกตอยู่อีกแห่งหนึ่ง คือ คำปลาย

วรรคที่ ๑ ในกลอนที่ ๑ แห่งบทรอง ๆ ลงมา เช่น จิต

(ดูบทที่ ๒) โถม (ดูบทที่ ๓) ท่านมักใช้เสียงอักษรสูง

หรือเสียงอักษรอื่นที่ผันด้วยไม้ เอก โท ตรี จัตวา หรือคำ

ในมาตรา กก กค กข หรือคำที่เป็นรัสสระคำตาย ที่ว่านเป็น

แต่เพียงเกณฑ์นิยมเท่านั้น หาใช่เป็นข้อบังคับไม่ ถึงจะไม่

ปฏิบัติตามก็ไม่ผิดหลัก

กลอนสุภาพ ใช้แต่งเพลงยาว เรียกว่ากลอนเพลงยาว

หรือกลอนสังวาส ใช้แต่งนิราศ เรียกว่ากลอนนิราศ ใช้แต่ง

สุภาพคดี เรียกว่ากลอนสุภาพคดีใช้แต่งเรื่องราวต่าง ๆ เรียกว่า

กลอนตลาด หรือกลอนสุภาพตามชื่อเดิม

กลอนเพลงยาวแต่งอย่างสุภาพ เหมือนกลอนตัวอย่าง
 ทยอยมากมาเรื่อง ทยอยเองแต่งกันเพื่อเล่นสัมผัสใน จนกลายเป็น
 เป็นกลอนกลบทไปก็มากเรื่องเหมือนกัน

กลอนเพลงยาว แต่งแบบกลอนกลบท

“ กิจยังแสนแค้นยิ่งศรเสียบทรวงหมอง

เหตุมิควรกหักไม่วู้งานอง

คู่สนิทก็คั่นเหินนอนอน

ไม่นึกร้างในรักแต่สักประเดี๋ยว

แต่อาวธอถอวาสยชดจรงเจียว

น่านรุษานก็ดูเสียวสเสียการ

สมเหมือนคำขำเหมือนช้อบราณว่า

โลกหลงเนื้อเชอหลงหน้าสจรทวาน

ใจของหญิงจรงคยับอัประมาถ

ปราชญ์มักเทียบเปรียบจ่ายชาวลาลัย

ถ้าพอมิทพุมว่ากาขาว

ถ้าทกล่าวขาวทกลนเนนเชอได้

จัดเป็นหญิงจริงว่าอย่าเชื่อใจ

นาทจะกลับนับจะไกลต้องเกตุยทกถวิ

แม้นจงรักมักจกร่างพลันชางจติ

ดูเจ้าเหมือนเดือนแรมมตชมกขมวิ

ช่างสนเยอเชอสนโยโฮไบบัว

เลื่องออกชอชอชกชวกลป

ชอกสมชมกสากใจส

เข็ดไม่รอชอไม่ริไปวันหน้า

รักสนิทผัดสนัดตัดตำรา

ชดทงหน้าจาทงนามแทนไป

จนสามภพชบสนุพนนภาภา

ม้วยสนชนหมนแสนชาติไม่ชอไกล

สนุทงตนสนทงทวงอไณทัย

เมรุใหญ่ใหม่ระย้าเป็นแผ่นฟอน

แห่งเหอชสายทายเหอชแสงชลาสนช

โลกชอมสร่างสาชอมสนอาสยชง

ชาตรอเกตุยทกชอไกลไม่อวารณ

จนนครจรไนเขตมัจฉ์คัฎฐฎาณ

ด้านวนกลาส้าเนากลอนน้อกษรเทัน

ทวังฮักไปไว้อย่างเป็นปทฎฐฐาน

กลางวรรคช่อนกลอนนวรรคซ้าเจ้าวิจารย์

นามขนานเขาอกกหน้อยท่อยหอยเอย ”

๑๘ คำกลอน

(กลบทหรือกบเทันท่อยหอย จากจินกามณี)

กลอนน้ราศ

“ แสนร้กสกรกักรมย์สมร

ทุกอนงกทวงลพิษณน้อสนุทวร

สถาพรพูนสวาทสวัสดี

ประกอบคักกัสมบูรณเจ้ารุญเนตร

อัครเรศงอนงามเจ้าเรญศวี

แสนกระสันบันบัวนฤททวี

มีมไนเสนหันนอมณอมนวล ๖ ล ๖ ”

“ มาทางพลาางแสนกะนึ่งหา

นัยนาแลดบัไพรสนท

ยั้งแคะตาลร้านร่อนนทกรนทน

จนลุตลเข้าทอองโอยรารมย์

เป็นห้องชั้นเชิงผาศิลาลาด

รุกขชาติวันร่ายส่วยสม

ไพจิตรพิศพรวนอยหน้าชม

ลมพศพากสนสมาลัยมา

มีท้อฮารนาพคุดัน

ตลอดคืนไหลลงแต่ยอศผา

เป็นไปรงปล่องช่องชั้นบรรพต

เช่นชาตังสายสหร่ายริน

บ้างเป็นท้อแถวทางหว่างบรรพต

เลี้ยวลศไหลมาไม่รู้อัน

น้ำใสไหลชอกตชีขรินทร์

แสนถวิลถึงสวาทไม้คตลาคคตา

เกษมสุขสรงสนานสำราญเริ่ง

บรรเท็งจิตพิศวงหรรษา

ชลดอไต้ก็จะใคร่ชลดอมา

ให้เป็นทีมาสกุทุกนางใน

คิตเคยเมื่อเคยสรงสนาน

สุธาธารทิพยรสสทไส

อันหอมหวานอวลอบสมาลัย

มารางไรสุคนธกำจร

เจ้าเคยถวายบุษาสุธาสรง

อันบรรจงทิพยรสเกสร

เคยไพบุสยัตวัยครุณนิกร

๓๕
ทนมัจจำจรอยู่เอกา

ชมเขาลำเนาพนาวาส

แสนสวาทไม่วายถวิลหา

ถึงไพรโยคปลายแดนนครา

มิได้หยุดโยธาเร่งคลาไคล ๓๖”

“เห็นดาวคึกนีกหวานรัญจวนหา

ในอุราเพียงทัชกัวยเขาหลวง

อันหาบหามที่เขาตามมาทางปวง ๓๗

ไม่ทนเก็บทรงเหมื่อนที่ทนกับอาลัยไกล ๓๘

เขาหนักหาบถึงทุก ไคพัก

พหนักกรกน ไม่ปลงเอาลง ไค

มีแต่คอนซ้อนทุกซั้ทุกวันไป

จะเห็น ใจๆที่ ใจการุญกัน

แทนอนเนงกตงกลับ ไม่หลับสนิท

ยังคตคตก็ยง ไทวมเสกสย

จนอรอนแระองศกร วิวรรณ

จึงให้ยกพลชนั้ยatra " ล "

“ อันแสนศึกทงหลายก็พายแพ

ยากแต่จะรบรัก ให้หน้ายหนี

ทล้าบากแต่หลังในกรงนี้

สุดที่จะปรับทุกซั้กับผู้ใด

อันฝ่งสร้างกนางทงหลาย

ยังค้อยอยุ่สขสบายฤๅ โจน

ฤๅในจิตคิดอ่านประการใด

อย่าอ้าไว้จงแจ้งแต่จรงเขย ”

(นีราศท้าวคินแดง)

กลอนสุภาพ

“ ประนมหัตถ์นมัสการชนเหนือเศียร

ต่างกิริยาโกสมปทุมเทียน

จำนงแนยร่นอมบาทพระศาสดา

อันเป็นมิ่งโมลิตทวีป

ตั้งประทักษิณทั่วทุกทิศา

ก็สว่างล้นทับไถลนัยนา

สุมหาห้วงนิพพานสำราญรมย์ ภาล ”

“ อันตัวนางเปรียบอย่างปทุมเมศ

พึงประเวศผูกพันชลสาย

หอมผกาเกสรขจรฉาย

มิได้วายภุมรินถวิลปอง

ครั้นได้ชมสมจิตพิศवास

ก็นโรศแรมจรัดฝันผยอง

ไม่อยู่เฝ้าเคล้ารสเทียบจตุลของ

คู่ทำนองใจชายก็คล้ายกัน

แม้นชายใดจะประสงก์มาหลงรัก

ให้รู้จักเชิงชายที่หมายมั่น

อันความรักของชายทั้งหลายชน

เขารัก รัก นั้นประการใด

จงพึงพิศดูให้รู้แน่

อย่าทำแต่ใจเร็วจะเหลวไหล

เปรียบเหมือนกึกปรศนาอย่าไว้ใจ

มันมักไหลแพลงซุ่มบนหลุมพราง

อันแมสออย่าไต่ล่อเป็นบรรทัด

สาวพักเขาจะพจนस्तอย่าง

แต่ล้วนถึงบุญลูกขนนาง

มาอวดอ้างให้อนงค์หลงอาลัย

อันร้ายทมได้เห็นเป็นแต่ว่า

จะกาจหน้าแน่นถึงที่ตรงไหน

เหมือนเขาหลอกบอกกล่าวถึงเมืองไกล

อย่าควรไปตามคำเขารำพัน

ทางไกลตาอุปมาเหมือนเสียเนตร

สุดสังเกตุเท็จจริงทุกสิ่งสรรพ

เขาจะนำไปตายก็ตายพลัน
 คนทุกคนเชื่อมั่นยากปากมัน โกร
 ย่นแม่ดอกค้อบิศาจที่อาจหาญ
 พอบนบานเข้าตักหน้อยก็พลอยไผง
 ใครเชื่อนักมักคับจะกับ โกร
 มันซักโยงอยากกินแต่สิ้นบน
 อันความช่วยอยู่ที่ตัวของเราหมด
 ต้องกำสรตโคจรว่างอยู่กลางหน
 จงฟังดูไว้หูกับผู้คน
 สิบยุดเดียวให้แน่อย่าแสรไป ๖๓ ๖

(สภานิกตสอนหญิง)

กลอนตลาด

“แต่ปางหลังครั้งว่างพระศาสนา
 ไปบ่ปฐมลงมตักันสืบมา
 ตัวยบ่บุญบารมีประวิงทองหญิงชาย
 จันเชือกกรเรือประจักษ์แจ้ง
 จึงสำแดงคำกิตติประวัติผู้ถวาย

ตามลตริเริ่มเรื่องนิกาย

ให้เพริศพรายพรังเพราะเสนาะกลอน ”

“ จะร่ำปางนางสวรรคเสวยสุข

อยู่ปรากฏมุขพินานสโมสร

เผยพระแกดแลศแผ่นดินดอน

เห็นไกรสรกลยกลุกในหิมวา

ผลกรรมนำจิตให้พิศวาส

นุชนาฏอยากมีไฮรสา

เห็นพระสุริโยทัยเชอโคศลสา

กัลยานิกไปตั้งใจปอง

เห็นสามภพเหมือนพระอาทิตย์

ไม่ขอทิศสมสู่เป็นคู่สอง

ผลกรรมจำจากวิมานทอง

นางก็ตั้งจิตด้วยใจตน

เห็นสระศรัภบวระตาดาษ

สุดสวาทจิตประเวศเข้าบฏสนธ

เกิดเป็นรูปนารนรมล

กลับอบลหัมไว้ในเสากร

อยู่ประมาณนานมาในบัวหลวง

ดูคาววงก้าคัตชมสมสมร

จะกล่าวถึงสุริยาภิพาคร

เสด็จจรเลี้ยวเหลี่ยมพระเมรุมา

อรุณโรจน์โชติช่วงดวงจรัส

ส่องจังหวัดภาคพนพระเวหา

ทอยศพระเนตรสังเกตุโลกา

เห็นนางฟ้าอยู่ในพุ่มปทุมมาลัย ๑ ล ๑

(เรื่องโคบุตร)

กลอนสุภาพ ซึ่งเรียกตามเรื่องก็ต่างว่า กลอนเพลงยาว
กลอนนิราศ กลอนสุภาพยี่สิบและกลอนดลาคณน ถ้าแต่งเข้ากับ
บทกลอนอื่น ๆ มีกลอนอื่นนำต้นเรื่องแล้วให้ชนเต็มทั้งสอง
วรรค ไม่ต้องตัด

ถึงแม้ยามชอกช้ำระกำใจ

ตกรใจเชอเล็กประเสริฐสมร

ยถมรลภขมตาและพานวอน

จึงบงอรตงฟ้าสุราลัย

ถึงแม้ตัวทิ้งไปด้วยใจโลด

หล่อนจะโกรธภรรตาก็หาไม่
 อันหญิงคือยุคไม่มีภัย
 เพราะความตักมได้ตั้งเกราะทอง
 ถึงแม่ผิวใจขาววไม่หันต์
 และผวนนกลางสุขสนทางผอง
 ทงทอททงเมยไวไม่อยู่ครอง
 นางบ่ช่องเคองผวผุตวทราม
 อันชายนนตั้นคั่นคันทากัน
 นกมันบินโฉบผ้าต่อหน้าหยาม
 จึงต้องเที่ยวทนทุกข์ทุกโมงยาม
 แม่งามขำบได้โกรธสักนาที
 ถึงอย่างไรใจดีหรือใจชั่ว
 เมื่อเห็นผัวคงเสรำฤๅฤๅศรี
 โอ้ไรเมืองไรเครีองบำเรอดี
 ทุกข์ทวิหวิโหยโรยแรงเอ๋ย”

(พระนลคำหลวง)

แต่ในชั้นหลัง ๆ สังเกตดู กลอนสุภาพที่แต่งเป็นเรื่อง
 เล็ก ๆ น้อย ๆ ถึงแม้จะไม่เข้ากระบวนด้วยบทกลอนอื่น ๆ ก็
 มักจะชนเต็มทงสองวรรค

“เพ็ญพระจันทร์นวลสว่างแต่ข้างขึ้น
 กระต่ายมีนเมาเพ็ญจนเป็นบ้า
 อันทราวมวยไสสยทุกเวลา
 ตัวของข้าเมามนทงขนแรม
 ไคยสพกตรรกเหลือไม่เบอรัก
 ออกจะหักเพราะอนงค์ศรทรงแหลม
 ให้แก่นกคจจตเจ็บทเห็บบแหมม
 ไมยรมแย้มเยอนให้ชนใจเยย”

(นิทานเวกาล)

กลอนเสภา เป็นกลอนขับชนิดหนึ่งที่แต่งเป็นเรื่องเช่น
 เรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นต้น เมื่อกล่าวถึงตัวบุคคลมักใช้คำว่า
 “ครานน” หรือ “คราทน” คำในวรรคมีกำหนดตั้งแต่ ๖
 ถึง ๘ เป็นพอดิ แต่ถาเป็นคำพยางค์มาก ๆ จะใช้ถึง ๙ หรือ
 ๑๐ ก็ได้ ข้อบังคับนอกนั้นเหมือนกลอนสุภาพ และขึ้นต้น
 ด้วยวรรคหลังของคำกลอนที่ ๑ เหมือนกัน^(๑)

“สืบข่าวประนมกัมเสศา
 ให้วพระพุทธรธรรมล้ำโลกา
 พระสงฆ์ทรงศีลาว่าไคยจง ฯลฯ”

(๑) กุแผนกลอนสุภาพ หน้า ๒๕๑

ก้ามะหัยสอญุชนัพรณราย

สายรักพระองค์ทรงข้างนอก

๕
ราวทองกรของตอกกเจ็ดฉาย

พระแสงน้อยเห็นบพระองค์ทรงข้างซ้าย

พระธำมรงค์เพชรรายอร่ามเรือง

ทรงพระมาลาพندا

ประดับบุษราคัมหน้าเหลือง

พระแสงดาบคาบค่ายท่าสายเมือง

๕
เยื้องย่างเสด็จชนเกยพลัน

กลองชนะตีเจ้าท่าเชิญเสด็จ

กระบวนหน้าเตรียมเสร็จเบนเหล่าหลัน

ต่างถวายบังคมลงพร้อมกัน

เสด็จจากเกยสุวรรณเทหัท

ทรงช้างพระที่นั่งพศกาลทอง

กระหังแตรแซ่ของร้องเสียงปี

๕
กึกก้องทั่วท้องธรณี

ให้เคลื่อนโยธเป็นทิวไป”

“เสียงกระดังคอยข้างตั้งโหน่งโหน่ง

โหย่งโหย่งม้าวางควาย่างใหญ่

เครื่องสูงบังแทรกอยู่ชั้นใน

ธงทิวปลิวไสวโบโบกบน

คล้ายคลึงโยธยันหาญยึก

ก้องกอกอลหม่านอยู่สับสน

เสียงสนนกรนกรนภูมิติล

เสียงคนเพียงประทักษิณ

ไล่ให้เขนคาบตงทงหอกทวน

ตามกระบวนพยุหยาตราหน้าหลัง

พลมาราเร็งด้วยกำลัง

พลข้างข้างตงทงกันแซง

พลบันถอบันปลายหอก

พลคาบคาบกลอกออกเป็นแสง

พลทวนถือทวนกระบวนแซง

พลตงเสอแคงตุคาชไป

เสียงเอ็กเกริกอังกะนึ่งก้อง

ทงฆ้องกลองดนตรีปีไลน

ออกทงมุงป่าพนาลัย

ตัดไปข้ามท่าวาริน

ผู้คนข้างม้าดาช

ฝูงสัตว์จับบาทกักกันสน

นกหกตกใจฉวabin

โผผืนร่อนร้องระงมตง”

“พระเสด็จโดยทางพนมมาศ

ชมเกินเนินสระอาคร่มระหง

ช้อยชิตมิตแสงพระสุริยง

วิหคหงส์ร่อนร้องระว่างไพโร

นกแก้วจับต้นตมกาพลอด

นกกรอดจับเถาตำลึงใหญ่

สาธิก้าจับแกดเข้าบังใบ

เขาไฟจับต้นรอกฟ้าคู่

วายุภักษจับกิ่งแสงลงพัน

เบญจวรรณจับหว้าอยู่เคียงคู่

แก้วโม่งจับโมกแล้วเมียงดู

กะลุมภุจับบนต้นโพบาย

นกเขาจับช้อยขันท้อง

ตุเหว้าร้องจับหว้าแล้วผันผาย

ค้อนหอยจับเหียงเรียงราย

กระสาจับกระสังสายหมายมองปลา

กะทาจับต้นโคนดินสอ
ปักก่อพองขนแล้วขึ้นเจ้า
อัญชันจับเชิงบรรพต
สร้อยอิฐาคาบลกพมเรียงบิน
ชมแถวแนวเกินเนินบรรพต
เป็นหล่นลคชัชช้อนชง่อนหิน
วังเวงเชิงผาชลาริน
ตั้งเพชรนิลกระจ่างอยู่พร่างพราย
เปลวปล่องช่องผาศิลาชะงัก
เป็นตระพักชะโงกเงื่อมคู่แห่งนหงาย
เต็งรังปริงปรูประทุกลาย
งอกรายริมเชิงบรรพต
บ้างผลิดอกออกช่ออรชร
พระพายพัดขจรกลิ้งบุปผา
บ้างทรงผลหล่นกลาถพลูธา
ฝูงทิวาจับจิกเหล่าลิงชิง
ลิงค่างบ้างชะนีกักรวญร้อง
พยัคฆ์มองหมายละมั่งลงหมอบนั่ง
กระต่ายเต้นเม่นหมี่ชะนึ่ง

โศกโผนโชนวิ้งด้วยศกใจ
 ชมพลางมาในทางพนมชัญ
 เลี้ยวลัดตามเถินเนินไศล
 รับเร่งรัปลสกลไกร
 ถึงค่อนใหญ่ให้หยุดซึ่งโยธ"

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

กลอนบทละคร เป็นกลอนร้องให้ตัวละครกรำบทหนึ่งมี
 ๒ คำกลอน คำกลอน ๑ มี ๒ วรรคเหมือนกลอนสุภาพ วรรค
 หนึ่ง ควรใช้ ๖ ถึง ๗ คำพูดเป็นพอดี แต่ถ้าเป็นคำพยางค์ (คำ
 ควบ) หรือคำเป็นรัสสะ (เสียงสั้น) มาก ๆ จะใช้ถึง ๘-๙
 ก็ได้ แต่ต้องดูให้พอเหมาะ ส่วนข้อบังคับสัมผัสและเสียง
 อักษรสูงต่ำกลางเหมือนกลอนสุภาพ วรรคแรกขึ้นบท บาง
 แห่งใช้แต่ ๒-๔ คำพูดหรือมากกว่านั้นบ้าง เช่น มาจะกล่าว
 บทไป เมื่อนั้น บัดนั้น รถเขี้ยวรถทรง โคมเอ๋ยโคมเจลา ได้เอ๋ย
 ได้ฟังเป็นทัน เมื่อนั้น บัดนั้น มีที่ใช้ต่างกันอยู่ คือถ้าถึงบท
 คนสำคัญ ๆ ในท้องเรื่องใช้ "เมื่อนั้น" ถ้าไม่สำคัญใช้
 "บัดนั้น"

"มาจะกล่าวบทไป ถึงท้าวสันนุราชจอมกษัตริย์

เสวยราชย์ธานีบุรีรัตน์

กรุงพัทธวิสัยสุวรรณยา

ท้าวมีอัครเศศมเหสี

ชื่อกันธมาลีเสนาหา

อยู่ด้วยกันแต่หนุ่มคมชรา

ชันษาหกสิบสี่ปีปลาย

หน้าพระทนต์บนล่างห่างหัก

ดวงพระพักตร์เหี่ยวเห็นเส้นสาย

เกศาพึงจะประปราย

รูปกายชายจะพุ่มเนื้อ

พระเสวยมือละสามสามเวลา

ทรงกำลังวังชาประหลาดเหลือ

พอใจเกี้ยวผู้หญิงจริงเรือ

ผูกพันพันเพื่อไม่เบื่อใจ

ราวกับหนุ่มกลุ่มคลั่งนั่งบน

จะหาเกมเล่นสักคนหนึ่งให้ได้

รำพึงคะนึ่งคิดเป็นนิจไป

มิได้ว่างเว้นสักเวลา”

“เมื่อ^๕นั้น^๕ นาง^๕คันทมา^๕ลิม^๕เทสี^๕.

ร^๕ว^๕า^๕จ^๕น^๕ท^๕ส^๕ต^๕า^๕น^๕า^๕ร^๕

ย^๕ิน^๕ต^๕ั^๕ว^๕าย^๕อ^๕ง^๕ค^๕ั^๕พ^๕ระ^๕ท^๕ร^๕ง^๕ภ^๕ท^๕ธ^๕

น^๕าง^๕ใ^๕ห^๕เ^๕ค^๕ัน^๕ช^๕ัก^๕ก^๕ล^๕ต^๕ก^๕ล^๕ม^๕

ห^๕เ^๕ม^๕อ^๕น^๕บ^๕า^๕ห^๕ล^๕ง^๕ค^๕ล^๕ง^๕ค^๕ล^๕ม^๕เ^๕ก^๕ล^๕ม^๕จ^๕ิต^๕

น^๕ง^๕น^๕ง^๕ห^๕น^๕า^๕บ^๕ง^๕ร^๕า^๕พ^๕ง^๕ค^๕ิต^๕

อ^๕เ^๕จ^๕า^๕ก^๕ร^๕ร^๕ม^๕ม^๕ัน^๕จะ^๕บ^๕ี^๕ต^๕ป^๕ระ^๕ศ^๕ุ^๕ค^๕ำ^๕

ห^๕ม^๕าย^๕ไ^๕้^๕ค^๕ั^๕ว^๕ัย^๕ก^๕ำ^๕ล^๕ง^๕ย^๕ัง^๕ส^๕า^๕ว^๕

เ^๕็^๕น^๕ท^๕ี^๕ท^๕ำ^๕ว^๕เ^๕อ^๕จะ^๕ร^๕ัก^๕ห^๕น^๕ก^๕ห^๕น^๕a

ค^๕ั^๕ว^๕ก^๕็^๕เ^๕็^๕น^๕โ^๕ส^๕เ^๕ค^๕โ^๕ป^๕ร^๕ต^๕ป^๕ร^๕า^๕น^๕มา^๕

ค^๕ง^๕จะ^๕ค^๕ิ^๕ต^๕เ^๕ม^๕ต^๕ต^๕า^๕ป^๕ร^๕า^๕ณ^๕ี^๕

จ^๕ำ^๕จะ^๕ช^๕น^๕ไป^๕เ^๕้า^๕พ^๕ัง^๕ค^๕

จะ^๕เ^๕น^๕อ^๕ย^๕่าง^๕ร^๕อ^๕ย^๕ู่^๕ห^๕ี^๕ร^๕ุ^๕ท^๕

เ^๕ม^๕ย^๕น^๕อ^๕ย^๕เ^๕ม^๕ย^๕ห^๕ล^๕ว^๕ง^๕ท^๕ว^๕ง^๕ท^๕

ช^๕ำ^๕ง^๕ไ^๕ห^๕น^๕ไ^๕ก^๕ร^๕จะ^๕ค^๕ิ^๕ก^๕ว^๕ำ^๕ก^๕ัน^๕”

“ค^๕ิ^๕ต^๕เ^๕ล^๕ว^๕ส^๕ร^๕ง^๕น^๕ำ^๕ช^๕ำ^๕ระ^๕ก^๕าย^๕

ช^๕ม^๕น^๕ผ^๕ง^๕ล^๕ง^๕ส^๕ะ^๕ล^๕าย^๕ค^๕อ^๕น^๕ช^๕ัน^๕

ล^๕ุ^๕บ^๕ไ^๕้^๕ช^๕ัก^๕ส^๕จ^๕ว^๕ร^๕ร^๕ณ^๕

ท^๕ร^๕ง^๕ก^๕ระ^๕แ^๕จะ^๕จ^๕ว^๕ง^๕จ^๕น^๕ท^๕น^๕ก^๕ล^๕น^๕เ^๕ก^๕ลา^๕

น้ำคอกไม้เทศทากว่าจะทั่ว
ชะโลมทั้งเนื้อตัวเหมือนนปล่อยเก่า
กระจกตงนงตองมองดูเงา
จับเขม่ากั้นไรไปปล่ปลิว
หัวกระจายรายเส้นขนแมนสอย
ผัดหน้าหงตะบอยบับปลิว
เลกขตงสัพลาทางวาดทิว
นุ่งผ่ายกรวมราคา
เอาสไบปักทองเข้าล่องหม
นีกชมตัวเองเป็นหนักหนา
จะแต่งไปอวภมันจันท์สุคา
นำหน้าอิจญูไรไหนจะมี
คาดเข็มขัดประจำยามงามล้ำ
ทองคำนำหนักตักสืบตี
กำไลลงยาราชาวดี
มั่งมีไ้มาแต่ตายาย
ใส่แหวนเพชรเม็ดแต่งหัวแมงปอ
เขามาต่อห้าชั่งยังไม่ขาย
พิศดูตัวพลาทางยามพราย
กรุยกรายออกจากคำหนักนาง

“เหลือบเห็นกว้างข้าต่ำชลับ
 งามสรรพสะพรingsงเลขา
 งามเขาเป็นกิ่งกาณชญา
 งามทานิลรัตนรุจี
 คอกงเป็นวงราววาท
 รูปสะอาควางนางสำอางศรี
 เหลียวหน้ามากภูมิ
 งามตังนารีข้าเลื่องอาย
 ยามวิ้งวิ้งเร็วตังลมตัง
 ตักตรงท่งพลันผันผาย
 ปีนกษัตริย์เร่งรถพรรณราย
 กระทั่งถึงชายไพรวัน”

(เรื่องคกนกลา ตอนท้าวทุชยันต์ถามกวาง)

“เมื่อนั้น โฉมยงองค์ระเด่นจินตะหรา
 ค้อนให้ไม้แสดกุสารา
 กัลยาตังแก่นแน่นใจ
 ใ้อ่าอนิจจาความรัก
 พึ่งประจักษ์ตังสายน้ำไหล
 ตังแต่จะเขี้ยวเป็นเกลียวไป

ไหนดลจะไหลกลับมา
สตรีโคในภพจบแดน
ไม่มีใครได้แก่นเหมือนอกข้า
ด้วยไฟรักให้เกินพิกตธา
จะมีแต่เวทนาเป็นเนืองนิตย์
ไฉนน่าเสียดายตัวนักร
เพราะเชอลนหลงรักจึงชาจต
จะออกซื้อลือชั่วไปทั่วทิศ
เมื่อปลงคิดผิดแล้วจะโทษใคร
เสียแรงหวังฝั่งฝากชีวิ
พระจะมีเมตตาก็กหาไม้
หมายบาเห็นจจะเสด็จรีบไป
พอรู้เท่าเข้าใจในทำนอง
ด้วยระเค้นบุษบาโฉมตรู
การคู่ภริมย์สมสอง
ไม่ต่ำศักดิ์รูปชั่วเหมือนตัวน้อง
ทั้งพวกพ้องสรวยวงศ์พงศ์พันธุ์
ไฉนสิ้นไปภายหน้า

จะอายุชวาทา^๗เป็นแม่^๘นงัน
 เขาจะก่อน^๙นินทา^{๑๐}ทุกสิ่งอัน
 นางรำพันว่า^{๑๑}พลงทาง^{๑๒}โคกกา^{๑๓}”

(เรื่องอิเหนา รัชกาลที่ ๒)

“น้ำใสไหลเย็นเห็น^{๑๔}ตัวปลา^{๑๕}
 ว้ายแหวก^{๑๖}ปทุมมา^{๑๗}อยู่^{๑๘}ไหวไหว
 นิล^{๑๙}บล^{๒๐}พิน^{๒๑}นา^{๒๒}ชน^{๒๓}รา^{๒๔}ไร
 คุม^{๒๕}ตัง^{๒๖}บัง^{๒๗}โบ^{๒๘}อร^{๒๙}ชร
 ชาว^{๓๐}เหล^{๓๑}อง^{๓๒}เหล^{๓๓}า^{๓๔}แ^{๓๕}ง^{๓๖}ส^{๓๗}ล^{๓๘}บ^{๓๙}ตี
 บาน^{๔๐}ค^{๔๑}ล^{๔๒}ข^{๔๓}ย^{๔๔}า^{๔๕}ย^{๔๖}แ^{๔๗}ย^{๔๘}ม^{๔๙}เก^{๕๐}สร
 บัว^{๕๑}เผ^{๕๒}อ^{๕๓}น^{๕๔}เก^{๕๕}ล^{๕๖}อ^{๕๗}น^{๕๘}กล^{๕๙}า^{๖๐}จ^{๖๑}ใน^{๖๒}ส^{๖๓}า^{๖๔}คร
 บัง^{๖๕}อ^{๖๖}ร^{๖๗}เก^{๖๘}็^{๖๙}บ^{๗๐}เล^{๗๑}น^{๗๒}ก^{๗๓}ับ^{๗๔}น^{๗๕}า^{๗๖}รี
 นาง^{๗๗}ท^{๗๘}ร^{๗๙}ง^{๘๐}ห^{๘๑}ัก^{๘๒}ห^{๘๓}อ^{๘๔}ย^{๘๕}เบ^{๘๖}น^{๘๗}ส^{๘๘}ร^{๘๙}อ^{๙๐}ย^{๙๑}บัว
 ส^{๙๒}ว^{๙๓}ม^{๙๔}ตัว^{๙๕}ก^{๙๖}ำ^{๙๗}น^{๙๘}ล^{๙๙}ส^{๑๐๐}า^{๑๐๑}ว^{๑๐๒}ศ^{๑๐๓}รี
 แล^{๑๐๔}ว^{๑๐๕}ป^{๑๐๖}ล^{๑๐๗}ค^{๑๐๘}ก^{๑๐๙}ล^{๑๑๐}ี^{๑๑๑}บ^{๑๑๒}ป^{๑๑๓}ท^{๑๑๔}ม^{๑๑๕}มา^{๑๑๖}ล^{๑๑๗}ย์^{๑๑๘}ม^{๑๑๙}ำ^{๑๒๐}ก^{๑๒๑}มี
 เท^{๑๒๒}ว^{๑๒๓}ล^{๑๒๔}อ^{๑๒๕}ย^{๑๒๖}เ^{๑๒๗}น^{๑๒๘}เบ^{๑๒๙}น^{๑๓๐}น^{๑๓๑}า^{๑๓๒}ว^{๑๓๓}า^{๑๓๔}”

(เรื่องอิเหนา รัชกาลที่ ๒ ตอนบุษบาเล่นธาร)

เมื่อนั้น เสนุกายรับ^{๑๓๕}ราช^{๑๓๖}บ^{๑๓๗}ร^{๑๓๘}ว^{๑๓๙}ห^{๑๔๐}า^{๑๔๑}
 ออกจากปราสาท^{๑๔๒}รัตน^{๑๔๓}ช^{๑๔๔}ช^{๑๔๕}ว^{๑๔๖}าล^{๑๔๗}

เหาะข้ามชลธารผ่านมา

ครันถึงเหม็จวันบรรพต

เลื่อนลกลงจากเวหา

หยุดยืนน้อยยังฝั่งกงคา

กัลยาจำแดงแปลงอินทรี

เหมือนรูปทรงองค์ศิวาวัดนัย

ผิวพรรณนวลละอองผ่องศรี

ทำท่ายลอมมาในวารี

จนใกล้ที่พระรามทรงกงคา”

“เมื่อนั้น พระตรีภพลงโลกนาถา

บรรทมตื่นจากที่ศรีไสยา

พอเวลาล่วงสามยามปลาย

เสนาะเสียงล้ำเนียงนกกการเวก

ออกจากเมฆแซ่ซ้องร้องถวาย

ไก่อ้นแจ้วเจ้อยเจ้อยชาย

มยุเรศร้องร้ายบนปลายไม้

เผยพระแกศแลศิวาเดื่อน

เห็นกล้อยเคศอนเลือนลับเหลี่ยมไศล

แสงทองส่องผ่านภาลัย
 จวนจะใกล้ไซ้สรวิวรรณ
 จึงดำรัสตรัสชวนอนชา
 ลงจากพลับพลาผายผัน
 พร้อมพวกกระบวนนั้น
 จจรัดมายังผิงนที

“ครั้นถึงจึงเห็นรูปจำแลง
 ที่กลายเกลี้ยงเป็นสีต้ามารศรี
 ตกพระทัยไม่เป็นสมฤติ
 เขารู้มองค้เทวไสตักไว้
 แล้วเรียกพระอนชามาเพ่งพิศ
 จะเพียนผิดสีตาก็หาไม่
 สองกษัตริย์สลครระทดใจ
 ต่างครวญคร่ำรำไรโศกา”

“โอ้อนิจจาสีตาเอ๋ย
 ไฉนเลยมาม้วยสังขาร์
 เสียแรงที่พยายามตามมา
 จนถึงผิงมหาสาคร
 หมายจะฆ่าโคตรวงศ์พงศัยกษ์

เพราะความรักความเสียดายสายสมร

ยังมีทนทำการราญรอน

มาช่วยมรณเมรณาน่าอาลัย

เจ้าพี่เอ๋ยอุทิศสำหรับพาศากศพ

มาให้พบผัวรักเมื่อตักขัย

พิศกยากจากเมืองมาอยู่ไพร

จะได้โกศที่ไห่นมาใส่ห้อง

ถ้าแม่เหนื่อยบุรีราชฐาน

จะทำการให้ปลุกกกก้อง

ชกศพเจ้าเข้าสู่พระเมรุทอง

มังกานการฉลองให้หลายวัน

น้อยบาสารพัดจะซัดสน

เมื่อยามจนเจ้ามาอาสัณ

เห็นแต่โชดเขาเขินเนิ่นอรัญ

ต่างสุวรรณเมรุรัตนัจจนา

พฤษษาสงยงยางกลางคอง

ต่างฉัตรธงเรียงรายซ้ายขวา

จักจันเรไรในหิมวา

จะต่างสังขเสภาคนตร์

เฝ้ายก^๘กลน^๙กรน^{๑๐}ครน^{๑๑}สน^{๑๒}น^{๑๓}ก้อง
 จะ^{๑๔}ต่าง^{๑๕}ซ้อง^{๑๖}กลอง^{๑๗}ประ^{๑๘}โคม^{๑๙}นาง^{๒๐}โคม^{๒๑}ศรี
 ราช^{๒๒}พลาง^{๒๓}ทาง^{๒๔}ทรง^{๒๕}ไต่^{๒๖}
 ดึง^{๒๗}ชิว^{๒๘}พระ^{๒๙}นาราย^{๓๐}ณ^{๓๑}จะ^{๓๒}ว้าย^{๓๓}ปราณ^{๓๔}”

“แล้ว^{๓๕}คิด^{๓๖}ครัง^{๓๗}ลูก^{๓๘}พระ^{๓๙}พาย^{๔๐}ถว้าย^{๔๑}แหวน
 ไป^{๔๒}ทำ^{๔๓}แค้น^{๔๔}ทศ^{๔๕}พัก^{๔๖}ตร์^{๔๗}หัก^{๔๘}หาญ
 จึง^{๔๙}บัญ^{๕๐}ชา^{๕๑}ว่า^{๕๒}เหว^{๕๓}ย^{๕๔}หนุ^{๕๕}มาน
 คัว^{๕๖}ไป^{๕๗}ผลา^{๕๘}ญ^{๕๙}ลูก^{๖๐}เขา^{๖๑}เผา^{๖๒}นคร
 บัด^{๖๓}นี้^{๖๔}เจ้า^{๖๕}ลง^{๖๖}กา^{๖๗}ก็^{๖๘}ฆ่า^{๖๙}นาง
 เหมือน^{๗๐}อย่าง^{๗๑}เรา^{๗๒}จ้^{๗๓}มา^{๗๔}แต่^{๗๕}ก่อน
 อัน^{๗๖}คำ^{๗๗}มัน^{๗๘}สั^{๗๙}ญญา^{๘๐}ของ^{๘๑}วานร
 ให้^{๘๒}ทำ^{๘๓}โทษ^{๘๔}โรธ^{๘๕}กร^{๘๖}ประ^{๘๗}การ^{๘๘}ใด^{๘๙}”

“บัด^{๙๐}นี้^{๙๑} ว้าย^{๙๒}บุตร^{๙๓}ออก^{๙๔}ส่น^{๙๕}หวน^{๙๖}ไหว
 พินิจ^{๙๗}พลาง^{๙๘}ทาง^{๙๙}ทูล^{๑๐๐}สนอง^{๑๐๑}ไป
 ข้า^{๑๐๒}สง^{๑๐๓}สย^{๑๐๔}เบน^{๑๐๕}พิน^{๑๐๖}คณ^{๑๐๗}นา
 แม้น^{๑๐๘}นาง^{๑๐๙}ม้วย^{๑๑๐}คัว^{๑๑๑}ย^{๑๑๒}อา^{๑๑๓}ญา^{๑๑๔}ฆ่า^{๑๑๕}ตี
 ก็^{๑๑๖}จะมี^{๑๑๗}บา^{๑๑๘}ต^{๑๑๙}แผ^{๑๒๐}ล^{๑๒๑}แน่^{๑๒๒}หน้^{๑๒๓}กั^{๑๒๔}หนา
 อัน^{๑๒๕}รูป^{๑๒๖}นั^{๑๒๗}กราย^{๑๒๘}จะ^{๑๒๙}เปล^{๑๓๐}ง^{๑๓๑}มา
 มี^{๑๓๒}ไซ^{๑๓๓}ของ^{๑๓๔}คัส^{๑๓๕}ต^{๑๓๖}าน^{๑๓๗}าร^{๑๓๘}”

“^๘ ^๕ ^๘ ^๘ ^๘ ^๘
เหมือนน พระจักรกฤษณ์ฤทธิรงค์เรืองศรี
กระทบบาทช้หน้าพาท
ว่าโยอย่างนั้นหนมาน
เมื่อเมื่อยเรารู้จักตระหนกแน่
ยังเชื่อนแซแก่หน้าว่าชาน
ซึ่งมิใช่โถมฉายที่วายปราณ
จงคิดอ่านให้แจ้งที่แคลงใจ”

“^๕ ^๕
บัดนั้น หนมานชาญฉลาดเฉลยไข
ข้าเห็นว่าลงกากรุงไกร
อยู่ใต้กองทัพปลับปลา
นำลงถ่ายเดี่ยวเชียวคว้าง
ศพนางหรือจะทวนขันทมาหา
ขอพระองค์จงได้เมตตา
ตัวข้าจะขอชั้นสุครค
เอาซากศพขึ้นใส่ไฟเผา
ถ้านงเยาว์ตายจริงจะนั่งอยู่
แม้นไฟนี้รมิตเหมือนโถมทรู
ก็จะจุหนีไปมิได้ซ้ำ”

(เรื่องรามเกียรติ์ รัชกาลที่ ๒ ตอนนางลอย)

กลอนสักรวา

สักรวา เป็นกลอนร้องลำต่าง ๆ แต่โดยมากเป็นคำโต้ตอบกันในระหว่างชายกับหญิง แต่งเป็นบท ๆ ไป ขึ้นต้นด้วยคำว่า "สักรวา" ทุก ๆ บท เมื่อจบต้องลงเอย สักรวา มีกำหนด ๔ คำกลอนเป็นบทหนึ่ง สัมผัสระหว่างบทต่อบทไม่ต้องคล้องกันเหมือนบทกลอนอื่น ๆ ข้อบังคับนอกนั้นเหมือนกลอนสุภาพ ต่างแต่ขึ้นต้นด้วยวรรคคู่เท่านั้น

“สักรวาสุนทรเจ้าช่อนชอด (ชาย)

อย่างงอดงอดเจ้าเง่าสู่ว้าหลาย
พมกเจ้าเสาวภาคนนมากมาย
คิงของอ้ายมอมิตรบ่คิดระคาง
เพราะตัวพไรจะช้อยห้อง
อ้ายจปองเจ้าจบดแต่ชดชวาง
โอ้วัญเนตรชวัญหน้าชวัญตานาง
ชวัญจะค่างคิงพมมเอย”

“สักรวาคำเพราะเสนาะลา (หญิง)

คำแม่คำลมสอแต่ชอชา
คำหลอมหล่อบรสุทธิคัจคำ
ทออยู่น่าแบกรวดหมตราศี

คำป้^๑เคล็^๑อนบ่^๑คลา^๑บ่^๑ป่า^๑แบ้า^๑

คำ^๑เจ้า^๑เว้า^๑แม่^๑นยา^๑คำ^๑อิ^๑หลี่^๑

แม่^๑พ้อ^๑าย^๑ถาย^๑เบ้า^๑บ^๑เซ้า^๑ท^๑

คำ^๑อ้าย^๑จิล^๑น^๑เบ้า^๑ต^๑ก^๑เต้า^๑เอย^๑”

(สักรวาเทียบคำแอ่ว)

กลอนดอกสร้อย

ดอกสร้อย เป็นกลอนร้องลำต่าง ๆ แต่งแก่กันเป็น

บท ๆ ไปเหมือนกลอนสักรวา บทหนึ่งมี ๔ คำ กลอนบ้าง

๖ คำกลอนบ้าง และถึง ๘ คำกลอนก็มีบทต่อบทต้องรับสัมผัส

กันเหมือนบทกลอนอื่น ๆ คำในวรรคและสัมผัสเหมือนกลอนบท

ละคอน ต่างแต่กลอนดอกสร้อยไม่บังคับเสียงอักษร สูง คำ

กลาง แม้แต่อย่างใด วรรคต้นของคำกลอนที่ ๑ มักใช้แต่ ๔

คำพูด เช่น หน้า^๑เอย^๑หน้า^๑ก้า^๑ คี^๑ต^๑เอย^๑คี^๑ต^๑ถึง^๑ หน้า^๑เอย^๑หน้า^๑นวล

เป็นต้น

“นอนเอนนอนวัน ไผ่^๑ฝัน^๑ว่า^๑ได้^๑มา^๑พบ^๑มาร^๑ศรี

เจ้า^๑สาว^๑สวั^๑ต^๑ก^๑ระ^๑สั^๑ต^๑รี

อย^๑ุด^๑หรือ^๑ไซ^๑เจ้า^๑แ่ง^๑น้อ^๑ย

เวีย^๑ม^๑ร^๑ัก^๑เจ้า^๑ส^๑ก^๑แเส^๑น^๑ท^๑วี

ตัวพี่ไม่ใช่แต่ใจสร้อย

ตงหนึ่งเลือดตาจะหยดย้อย

เพราะเพื่อนน้องน้อยเจ้านานมา" (๔ คำกลอน)

"น้ำเอียนน้ำคำ หวานน้ำกล้ำไอชา

นอนวันว่าไฟผ่นหา

ว่าไต่พบข้าทศราตรี

ถามข่าวเจ้ากล่าวเกลี้ยงถึง

แสนคะนึ่งก็สุขชีวิ

เหตุว่าถนอมการมดี

เพียงนพอรูเท่ากัน" (๔ คำกลอน)

(บทกอกสร้อยสวรรค์ ครั้งกรุงเก่า)

หมายเหตุ คำกลอนทุก ๆ ชนิด เขียนบรรทัดละ ๒
วรรค แต่ที่แยกเขียนบรรทัดละ ๑ วรรค เพราะเนื้อที่ไม่พอ

โคลง

โคลง คือกลอนมีสัมผัสและเอก โท ตามข้อบังคับ มี
หลายอย่างต่าง ๆ ชนิด กล่าวโดยสรุปรวมมี ๒ คือ โคลงสุภาพ
และโคลงสั้น

โคลง ๔ สุภาพ บทหนึ่งมี ๔ บาท บาทที่ ๑-๒-๓
มี ๗ คำ บาทที่ ๔ มี ๙ คำ เขียนบาทละ ๒ วรรค วรรค

หน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๒ คำ ทั้ง ๓ บาท ส่วนบาทที่ ๔
 เขียนวรรคหน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๔ คำ แต่บาทที่ ๑-๓ ให้
 เต็มสร้อยที่ท้ายวรรคหลังได้อีก ๒ คำ รวมทั้งหมดมี ๓๐ คำ
 (สร้อยไม่นับ) เป็นเสียงสุภาพ ๑๕ คำ เสียงเอก ๗ คำ โท
 ๔ คำ

“สุภาพพจน์สืบแก่

วาท

เอกเจ็ดโทสี่มี

แม่ไม้

สามสืบวากยวาท

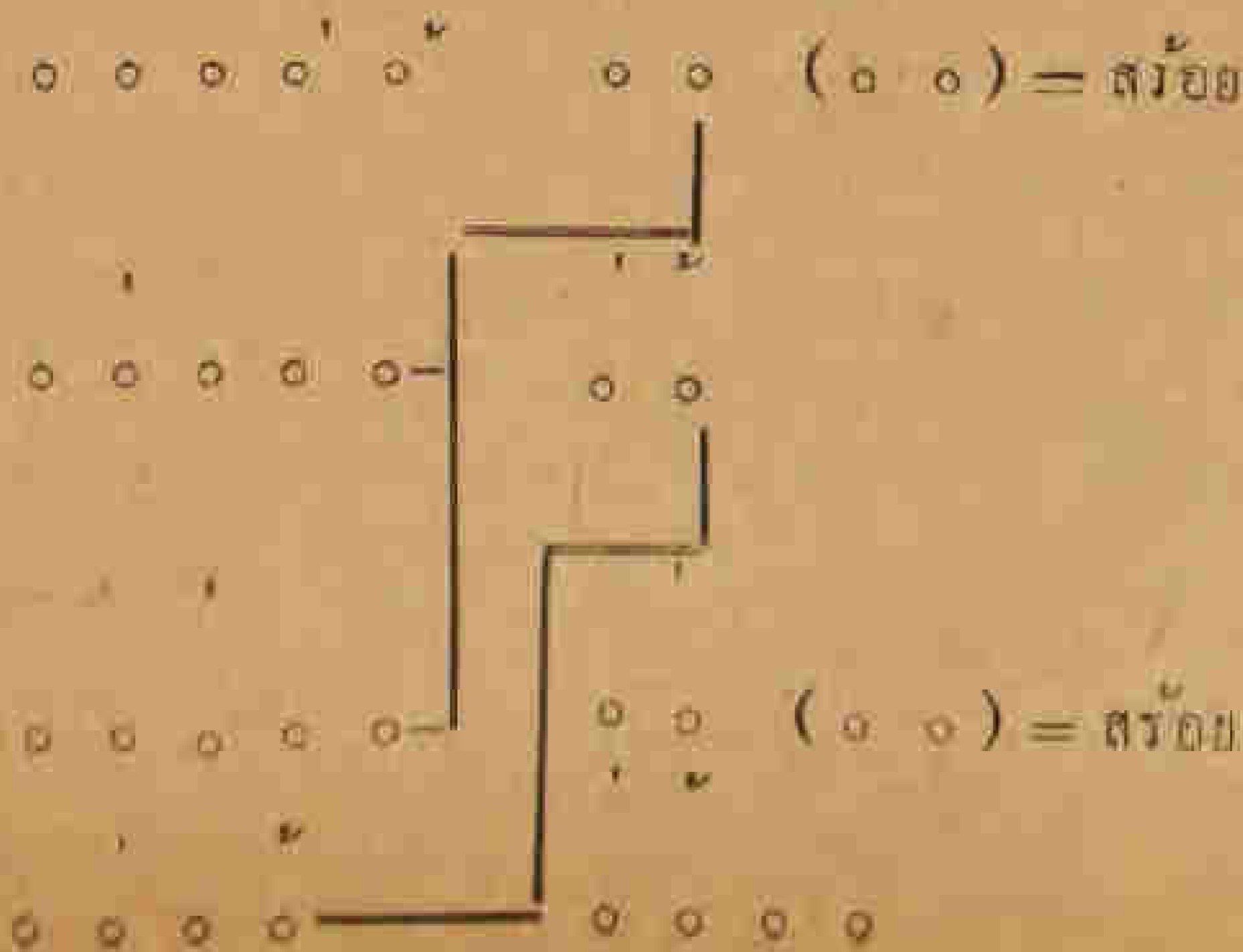
สิริเสร็จ สारแฮ

ผิวชาคความควรให้

ใส่สร้อยเสริมลง”

(ประถมมาลา)

แผนโคลง ๔ สุภาพ

ตัวอย่าง

นางมยุร่า ^๕ เยื้อง	พายหาง
บิก ^๗ อ่อน ^๑ ร่า ^๒ ราง ^๓ ซาง	แค้น ^๖ ช้อย
นิก ^๘ นุ ^๔ ช ^๖ ย ^๕ าง ^๓ บา ^๒ ทา ^๑ ง ^๗ ค ^๖	งาม ^๖ ย ^๕ ิ่ง ^๓ ย ^๖ ุง ^๕ นา
โฌ ^๖ ม ^๕ แม่ ^๓ ย ^๒ าร ^๑ ยา ^๔ ตรา ^๖ ค ^๕ ล ^๓ ้อย	อยู่ ^๖ ค ^๕ ล ^๓ ้าย ^๒ อ ^๑ ป ^๔ ส ^๖ ร
	(นิราศเขาคันทนา)

บาทที่ ๑ คำที่ ๔ ให้ลงเอก คำที่ ๕ ให้ลงโท

บาทที่ ๒ คำที่ ๒ และคำที่ ๖ ให้ลงเอก คำที่ ๗ ให้

ลงโท

บาทที่ ๓ คำที่ ๓ และคำที่ ๗ ให้ลงเอก

บาทที่ ๔ คำที่ ๒ และคำที่ ๖ ให้ลงเอก คำที่ ๕ และ

คำที่ ๗ ให้ลงโท นอกนั้นเป็นคำสุภาพก็ไม่กำหนดเอก โท

ถ้าขัดข้องด้วยคำไม้เอก ให้ใช้คำตายแทนได้ คำตาย

นั้นคือคำในแม่ กก กต กข ทั้งหมด และคำในแม่ ก กา

ที่เป็นเสียงสระสั้น เช่น อะ อี อี อุ กับสระผสมด้วยวิสรรชนีย์

คือ เอียะ เอือะ อัวะ เอะ แอะ โอะ เอาะ โคลงท้าวๆ

ไปใช้คำตายแทนคำไม้เอกได้ทั้งหมด โท ๔ ต้องมีครบตาม

แบบ ห้ามใช้คำอื่นแทนนอกจากคำไม้โทเท่านั้น

“เอกเจ็ดหายากแท้	สุดแสน เข็ญเขย
เอออักขรตายแทน	เทียบได้
โทสี่ประหยัดแทน	หวงเปลี่ยน
ท่อนจกหาอื่นใช้	ต่างน่น ไบมี

(จินตมณี)

ยังมีข้อผ่อนผันให้ใช้ เอกโทษ โทโทษ ได้อีกเอกโทษ
 น่น คือคำที่ไม่ควรใช้เอกก็ใช้เอก เช่น หน้าคนหน้าสัตว์ เขียน
 “หน้า” แต่ต้องการเอกเขียนเป็น “นา” เส้นตายเส้นผม
 เขียน “เส้น” แต่ต้องการเอกเขียนเป็น “เซิน” ตอสูสศกเขียน
 “สู” แต่ต้องการเอกเขียนเป็น “ซู” ชมน โดยปรกติเขียน
 “ชมน” แต่ต้องการเอกเขียนเป็น “ชมน” ดังนั้นเป็นต้น เรียก
 ว่า “เอกโทษ” ใช้ได้ในโคลงและร่ายทั่วไป โทโทษนั้น คือ
 คำที่ไม่ควรใช้โทก็ใช้โท เช่น เล่น ต้องการโทเขียนเป็น
 “เหล่น” ไล่ ต้องการโทเขียนเป็น “ไหล” ช่อน ต้องการโท
 เขียนเป็น “ส่อน” รือต้องการโทเขียนเป็น “รือ” เรื่องต้อง
 การโทเขียนเป็น “เรื่อง” เพียง ต้องการโทเขียนเป็น “เพียง”
 ดังนั้นเป็นต้น เรียกว่า “โทโทษ” ใช้ได้ในโคลงและร่ายทั่วไป

สร้อย คือคำทลงท้ายบทท้ายบาทของโคลงและร่ายทั่วไป
 มีอยู่หลายคำ คำที่เป็นนามคือ พ่อ แม่ พี่ เพื่อน ที่เป็น
 วิเศษณ์คือ เลย บารมี ที่เป็นคำช่วยกิริยาคือ เทอญ นา นอ
 เนอ รา ที่เป็นสันธาน (คำต่อ) คือ ฤา แล ก็ดี ที่เป็น
 อุทาน (เสียงที่หลุดลอยออกมา) คือ เออ ออ ฮา ฮือ แฮ
 เฮย เวย คำเหล่านี้วางไว้ท้ายคำหน้าที่มีความหมาย เช่น สิริ
 เสรีจ สารแฮ สาร มีความหมาย แฮ เป็นแต่สร้อยเสียงไม่
 มีความหมาย งามยิ่ง ยงนา ยงมีความหมาย นา เป็นแต่คำ
 ช่วยกิริยาให้เด่นขึ้นเท่านั้น ไม่มีความหมาย

สัมผัส คำที่ ๗ ในบาทที่ ๑ รั้งกับคำที่ ๕ ในบาทที่ ๒
 และที่ ๓ คำที่ ๗ ในบาทที่ ๒ รั้งกับคำที่ ๕ ในบาทที่ ๔^(๑)

บาทที่ ๑ ของโคลง ๔ ทุก ๆ บท เอกโทแลกเปลี่ยนกัน
 ได้ คือเอาเอกพยางค์ที่ ๔ มาไว้ที่ ๕ เอาโทพยางค์ที่ ๕ มา
 ไว้ที่ ๔ (กลับกัน)

“บเป็นโตเจ้าพ

อย่าแกลน

รักแม่สุดดินแดน

กว่าฟ้า

เรียงสงวนพระนุชแสน

สงวนยิ่ง ตัวนา

ยามหนึ่งบเห็นหน้า

อ่อนท้าวเริ่มตาย”

(ลิลิตพระลอ)

(๑) คุณแผนโคลงสี่สุภาพและร่ายอย่างประกอบ

จงตรวจดูโคลงเหล่านี้ต่อไป

“โอ้ดวงกาเรศน้อย

เดือนดับ

ดับทั้งดวงอจกดับ

พร้อย

ชวลาจะลาดับ

นุชพี แพงเอ๋ย

หลับถันทรอมละห้อย

อยู่ห้องหนหลัง

เรือมารุ่งบุรี

คืนวัน

คืนแต่ตาใจฝัน

กลับคล้าย

แปดยามย่ำเคียน

แทนท่อม โมงแม่

นอนนั่งลุกยืนย้าย

ยังร้อนเรียมวี

แม่กลองกลองบ่ได้

ย็นคัง

รั้วแต่กรประหนึ่ง

หนึ่งค้อน

ทรวงพีแต่เพียงหนึ่ง

ซึ่งขอบ กลองเอ๋ย

กลองบ่ช้อนเรียมช้อน

อกแก่นกระหนึ่งโถม

ออกจากปากน้ำน่าน

นองพราย

อรอดพิพิศาลสาย

กว้างกว้าง

จากนางยั้งตนตาย

ที่หนึ่ง นะแม่

เทียนจ๊กทอดตัวขวาง

ชีพไว้กลางวน” ฯลฯ

รอยโถมนุชเปลี่ยนบน

เบนทรวง พิญา

ญาแม่เป็นมณเฑียร

เนตรตัว

จับจิตพิงดวง

ดับชีพเกิดใหม่ม้วย

ขวงเทพทุกเดือนถ้ำ

ยกแต่สองหัตถ์ถน

ขอคืนร่วมวิมล

แสงดวงสดับไสตเหียง

พันเนตรภูวนาถตั้ง

พักตร์สี่แปดไสตพั่ง

กฤษณนันทรเลอหลัง

สองพิโยครารอ

เต็มทวช รักแม่

แผ่นหล้าฤลิม

มณฑล ทวีปเอย

ต่างเบย

มาโนช เรียมนา

เงียบสนสุทสวรรค

คาระวัง ไคยา

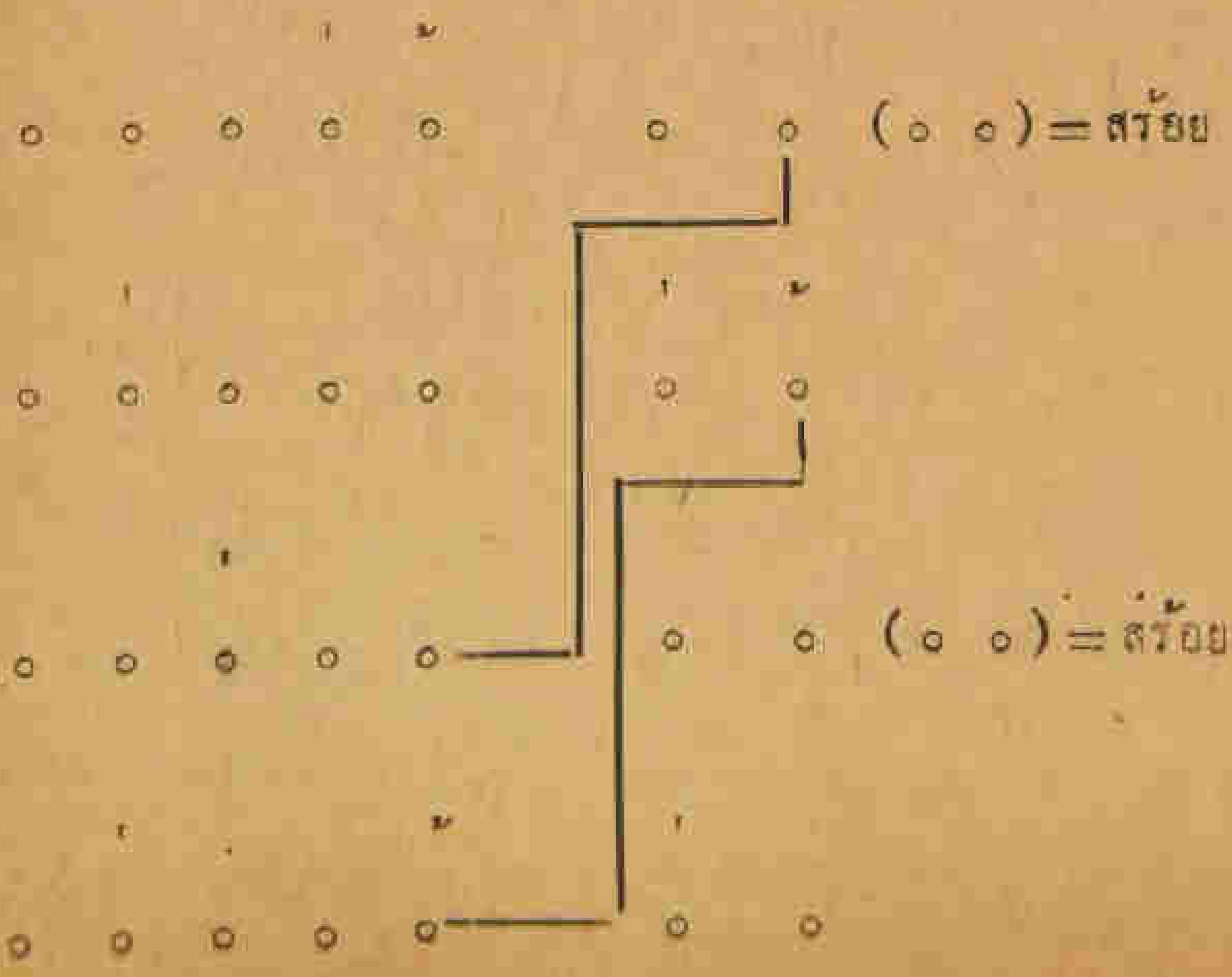
อินออย

นากหลับ ฤพื่อ

เทพท้าวทำเมิน

(นิราศนรินทร์)

แผนโคลง ๔ ดัน

ตัวอย่าง

“อุรุธยายศิยังฟ้า	ลงคิน แลฤา
อำนาจบุญเพรงพระ	ก้อเก้อ
เจตย์ละอออินทร์	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกโสม”

(กวีสารวาลศรีปราชญ์)

เอก โท วางเหมือนโคลง ๔ สุภาพ (คำตายแทนเอก)
 ต่างแต่บาทที่ ๔ มี ๗ คำ และคำที่ ๗ ไม่ต้องวางโท สัมผัส
 คำที่ ๗ ในบาทที่ ๑ (คิน) รั้งกับคำที่ ๕ (อินทร์) ในบาท
 ที่ ๓ รวดเดียว คำที่ ๗ ในบาทที่ ๒ (เก้อ) รั้งกับคำที่ ๕
 (เนื้อ) ในบาทที่ ๔ ถ้าไม่ไหวความพอ ให้เติมสร้อยในบาท
 ที่ ๑ และบาทที่ ๓ ได้ เอก โท ในบาทที่ ๑ แลกเปลี่ยน
 กันได้

“รสใดคว้าวหน้าคจ	รสผม แม่เลย
ผมเทพสาวอัปสร	รูปแพ้ว
พระเอยเมื่อสองสม	ลเกศ นางนา
บนชอคกกลางเกล้าแก้	จำเลย”

(กวีสารวาลศรีปราชญ์)

โคลง ๔ จะเป็นโคลงสุภาพหรือโคลงตันก็ตามโบราณ
ท่านแต่งเป็นบท ๆ ไป^(๑) แต่ในชั้นหลัง ๆ กำหนดตั้งแต่ ๒
บทขึ้นไปมักแต่งเป็นโคลงพวง คือคำปลายบาทที่ ๔ ของโคลง
บทต้น ต้องส่งสัมผัสให้แก่คำที่ ๑-๒-๓ ในบาทที่ ๑ ของบท
ที่ขึ้นมาใหม่

“พิศสถานธาเรศเวียง	เขาคิน
คูคังสระมุจลินท์	ยี่ม่น้ำ
กระชอกฉ่ำชลาสินธุ์	ละลอกเกลื่อน กลิ้งแซ
ฝูงมัจฉากลสะกิด	ว้ายเกล้ากลอดคดอง
เทพโพทองเที่ยวท่อง	สินธุ์
กะตึกหางถึงหู	ไบก่น้ำ
หางแดงแจ็กหางคู	แดงคัง ชาคณา
สวายวิงชยอกย้า	เหยื่อแว้งจวกเจวียน
เพียนขาวพิศผ่องแพ	ผิวนาง พี่เขย
ผิวแม่สาวเตือนสวาง	สร้างเกล้า
นวลจันทร์เปรียบนวลปราง	ปลาปลั่ง เสมอตา
เนื้ออ่อนอายเนื้อเจ้า	อ่อนเกล้าโลมสมร”

(นิราศเขาคินวนา)

(๑) กุณิราคนรินทร์

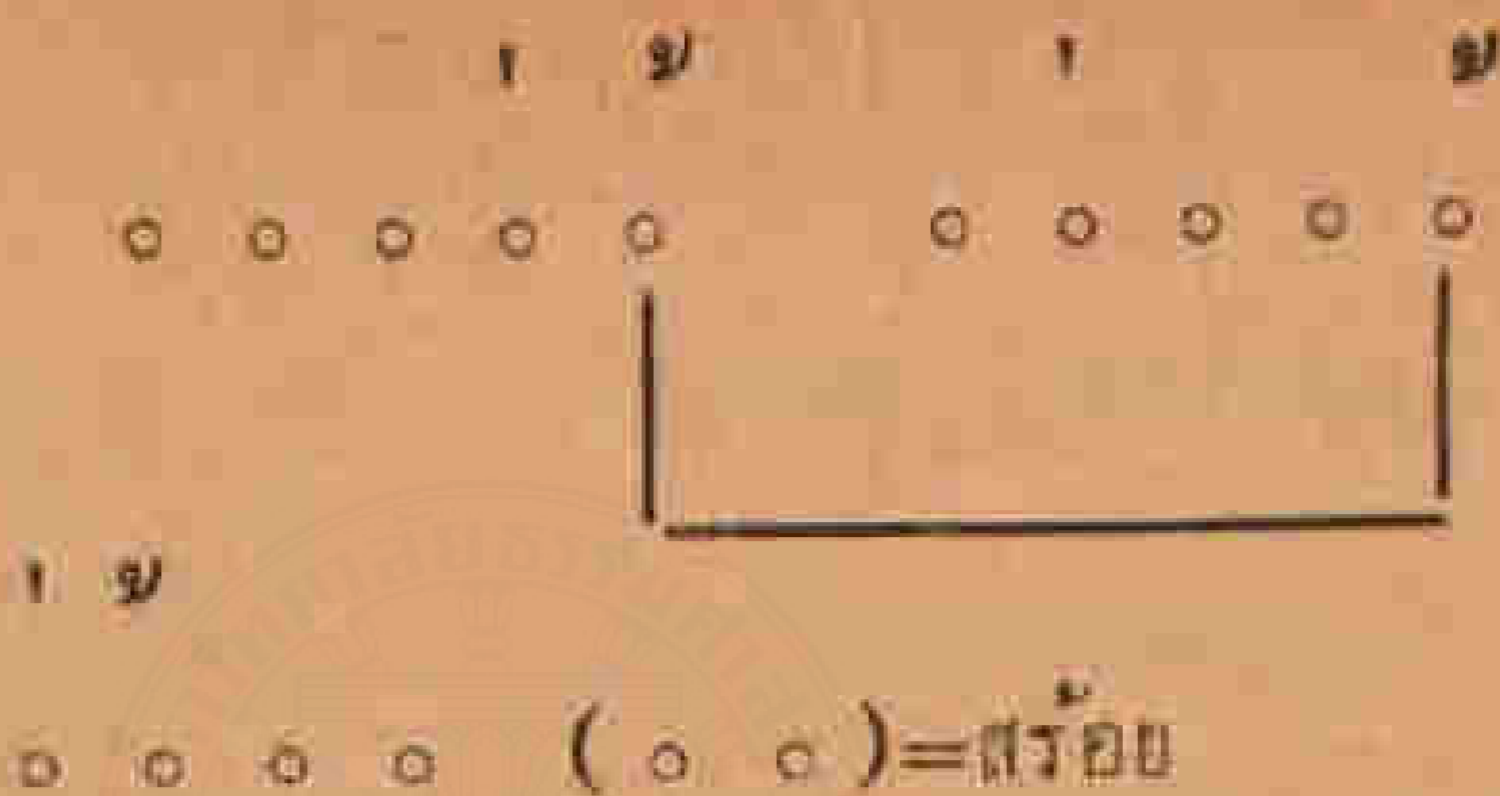
“ภูมินทร์ ^๖ จงหมั่นตั้ง ^๕	หยุดยั้ง
สอนเหล่าประชาชน	ลูกท้าว
ให้คงมั่นอยู่ใน	ธรรมะ
บาราบความก้าวร้าว	แก่กัน
อันสันตสุข ^๖ ชน ^๕	อยู่ดี
โดยรักษาสัตย์ธรรม	เที่ยงแท้
อีกสามัคคี ^๖	ใจรัก กันนา
อาจปลอดพิบัติ ^๖ แม่	อริราญ
การกุศลอย่าเว้น	บำเพ็ญ
กรณีปวง	อย่าอ้าง
ถึงแม่จะลำบาก	คับจิต
ก็อย่าได้ร่ำร้อง	เร็ดงาน”

(ลิลิตนารายณ์สิบปาง)

โคลง ๒ สุภาพ

โคลง ๒ สุภาพ บทหนึ่งมี ๓ วรรค วรรคที่ ๑-๒ มี

๕ คำ วรรคที่ ๓ มี ๕ คำ และเติมสร้อยได้อีก ๒ คำ

“เปรมใจจักใคร่^๕เชอ
 เชิญท่านจรต^๕เมื่อ
 สู่บ้านเรือนเรา
 หน้อยเทอญ”
 (ลิลิตนิทราชาคริต)

วรรคที่ ๑ คำที่ ๔ ลงเอก (หรือคำตายแทนเอก)
 คำที่ ๕ ลงโท วรรคที่ ๒ คำที่ ๒ ลงเอก คำที่ ๕ ลงโท
 วรรคที่ ๓ คำที่ ๑ ลงเอก คำที่ ๒ ลงโท

สัมผัสคำที่ ๕ (เชื้อ) ในวรรคที่ ๑ รับกับคำที่ ๕ (เมื่อ)
 ในวรรคที่ ๒ จะแต่งสัมผัสกับทุก ๆ ก็ได้ แต่คำที่ ๔ ในวรรค
 ที่ ๓ ต้องส่งสัมผัสให้แก่คำที่ ๑-๒-๓ ในวรรคที่ ๑ ของบทที่
 ขึ้นมาใหม่

“ลูกตายก็ตายแล้ว	เจ็บบเห็นหน้าแก้ว
เกิดกล้ากมา	
น้ำตาไหลหลังให้	เป็นเลือดตกอกใหม่
ออกท้าวฤาเห็น	ลูกเลย

นางเชษฐเห็นแห่งนา

ออกลูกเพียงผกขัว

ออกท้าวใจบุญ

ลูกเอย

เป็นชนนยศยงฟ้า

ฤาบาปจำวายหล้า

หล่มหล่มตนเคียว

จะเหลียวเหลียวบ่ได้

เหยียบแผ่นดินผิดไ้

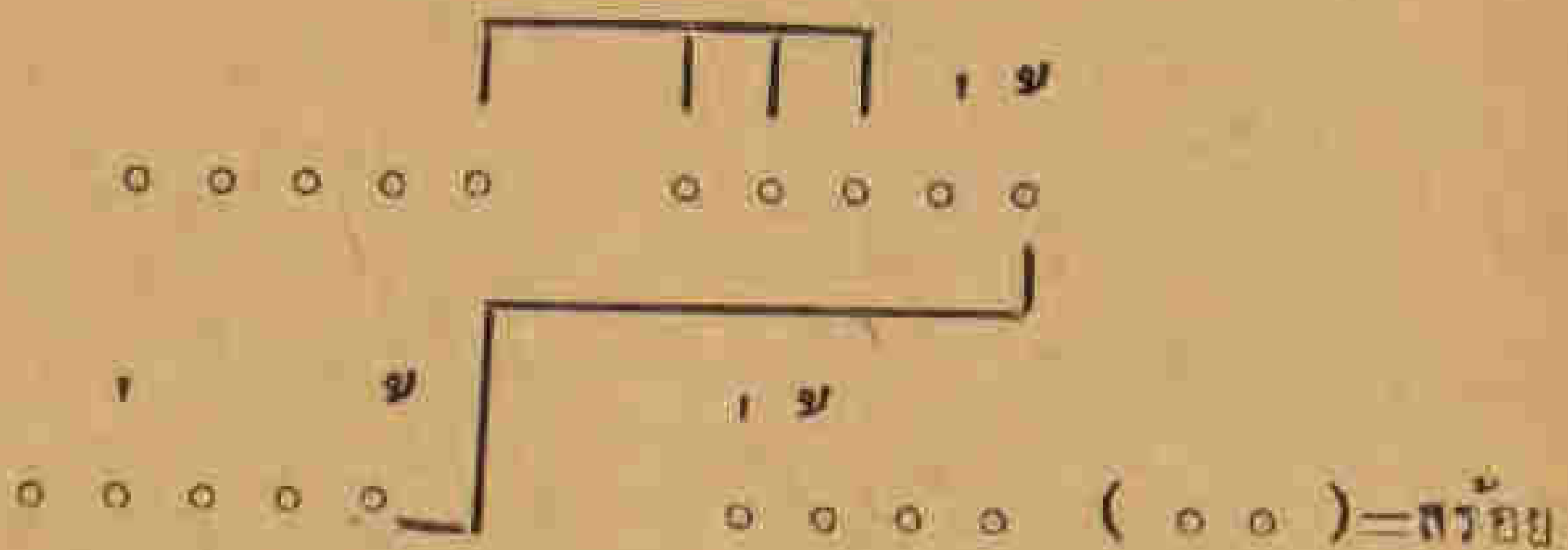
อยู่ไ้บาทา

พระเอย”(๑)

(ลิลิตพระลอ)

โคลง ๓ สุภาพ

โคลง ๓ สุภาพ บทหนึ่งมี ๔ วรรค วรรคที่ ๑-๒-๓ มี ๕ คำ วรรคที่ ๔ มี ๔ คำ เดิมสร้อยไ้อีก ๒ คำ

“ คใจกรันสมหมาย

บกลับกลายเปลี่ยนไ้

สมดังคำท่านไ้

ถ้วนทุกประการ”

(ลิลิตนิทราชากริต)

(๑) ตอนพระลอทรงเสียดน้ำในแม่น้ำกาหลง เห็นเป็นดวงรัยคือน้ำไหลวนอยู่กับที่และมีสีแกมเหมือนเสียด ทรงกำสรคคร่ำคิดถึงพระมารดา

วรรคที่ ๒ คำที่ ๔ ลงเอก คำที่ ๕ ลงโท วรรคที่ ๔
 คำที่ ๑ ลงเอก คำที่ ๒ ลงโท (คำตายแทนเอกได้) ถ้า
 ขาดความให้ใส่สร้อย

สัมผัสคำที่ ๕ ในวรรคที่ ๑ รับกับคำที่ ๑-๒-๓ ใน
 วรรคที่ ๒ และคำที่ ๕ ในวรรคที่ ๒ รับกับคำที่ ๕ ในวรรค
 ที่(๑) คำที่ ๔ ในวรรคที่ ๔ ต้องส่งสัมผัสให้แก่คำที่ ๑-๒-๓
 ในวรรคที่ ๑ ของบทต่อไป

“กรรมออกชกหัว	ท่อมทอจตัวสะอิน
เสียงสะท้อนสะทอน	พางเหยาเรือนพัง
ผารุงรังฉกขาด	วิวแรงแกลดตัดท้อย
เป็นทอนเล็กทอนน้อย	ยับทั้งกายา
เปลือยเกศายิ่งเหยียง	ประปรกเชิงตั้งบ้า
ทูปอกชกเกศรา	แย่งยอผมตน
อัสสุชลอาบพักตร์	สู่คำหนักหนุ่มเหน้า
โซบิเตเป็นเจ้า	ร่าร้องเสียงคัง
พระนางพังประหลาด	ตรัสใช้ทาสหนึ่งให้
มาสอบสืบเหตุได้	ทราบสิ้นคือไกร

ทาสกลับไปกราบทุก ^๒ มุขเหตุซึ่งโคกสร้อย

คือแม่อ้วนท่อน้อย

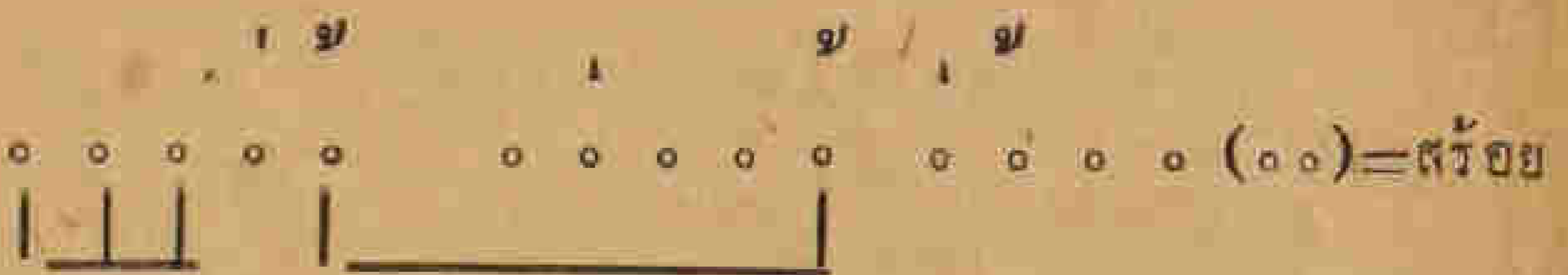
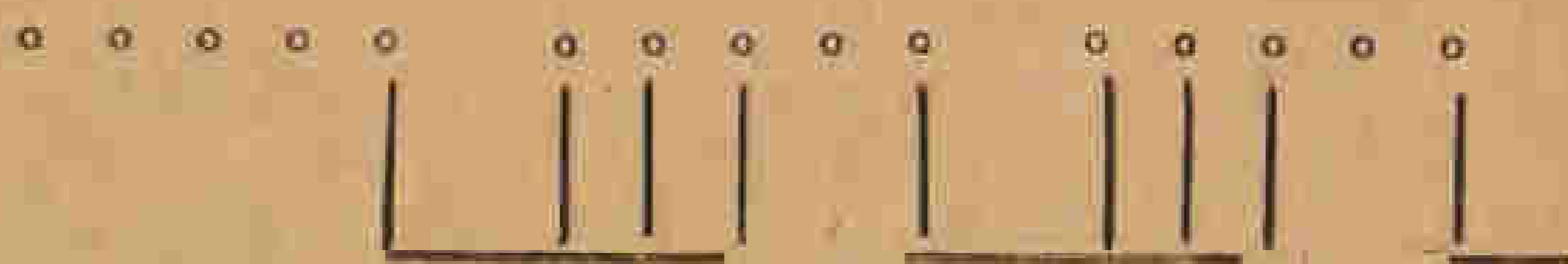
รำร้องเหลือประมาณแดนา”(๑)

(ลิลิตนันทราชากริต)

รำ

รำ คือกลอนที่จดล้อยคำเข้ากันเป็นวรรค ๆ เช่น

รำสุภาพ

“สรวมสวัสตีวิชัย

เกริกกรุงไกรเกรียงยศ

เกียรติปรากฏจรขจาย

สบายท้าวแหล่งหล้า

ฝนฟ้าฉ่ำชุ่มชล

ไพศรพณ์ผลพูนเพิ่ม

เต็มใจราษฎร์บำเพ็ญ

รื่นเริงรัฐมณฑล

(๑) ตอนอ้วนทักทำมาฮาไปทสสงพธธนางไซมิเคว่า ฮายหะชันคาย

สกندرราชอาณาเขต ประเทศสยามชั้นช้อย

ทุกซทุกเข็ญใหญ่ไหญ่ นาคไว้แรงเกษม โสจเทอญ"
(ลลิตนิทราชาคริต)

“ศรียุทธสุนทรวิโรจาท ประกาศกวีวิเศษ

บุเรศรัฐอโยธยา

ล้วนปรีชาเฉลงอรรถ

แห่งชินวัจนวราภย

นาเนกพากยภาษา

ทุกประการทงมวด

การสรรเสริญเยนยศ

จรตเจริญคุณท้าว

ผดุงพระเกียรติไทยท้าว

ธราชผู้มานมไห

ศรียุทธ

(จินตมานุ)

วรรค ๑ มีคำหนัก ๕ คำเป็นพอดี แต่อาจถึง ๖-๗

หรือ ๘ คำบ้าง (ถ้าเป็นคำหลายพยางค์)

คำท้ายวรรคหน้า รับกับคำที่ ๑-๒ หรือที่ ๓ ในวรรค

ต่อไป ถ้าคำสั่งเป็นเอก คำรับต้องเป็นเอก คำส่งเป็นโท คำ

รับต้องเป็นโท คำส่งเป็นคำเป็นหรือคำตาย คำรับต้องเป็นคำ

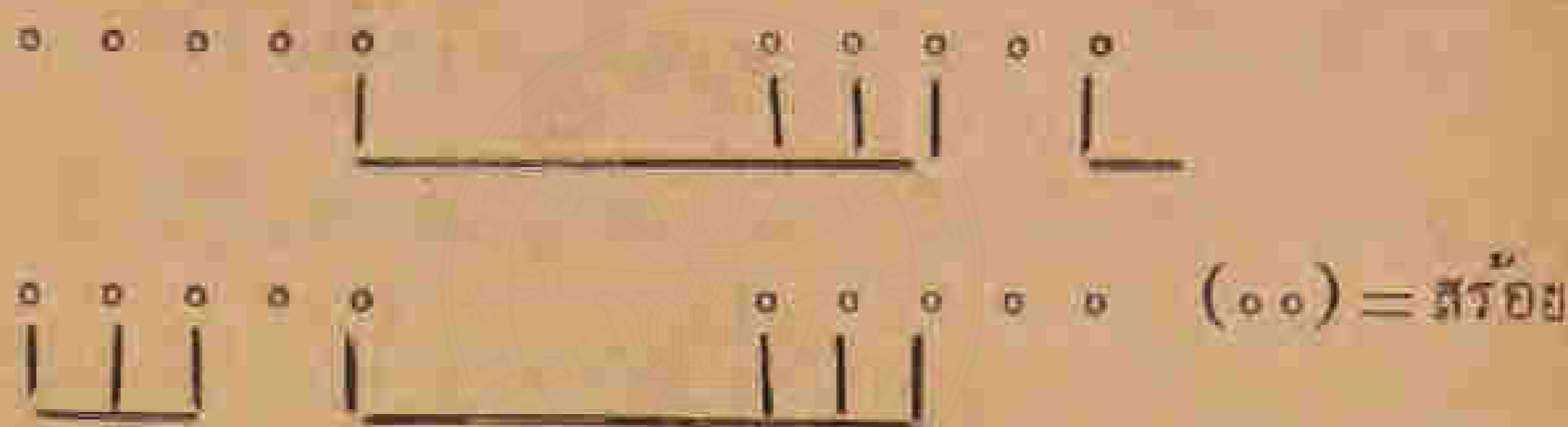
เป็นหรือคำตายตามกันสุดแต่คำสั่งเสียงชนิดใด คำรับต้องเป็น

เสียงชนิดนั้น (แต่ห้ามสัมผัสโดนกัน เช่น ศรียุทธ) จะแต่ง

สักกัวรรค ๆ ก็ได้ เมื่อจบต้องจบด้วยโคลง ๒ สุภาพ^(๑)

(๑) กแผนกลอน ๓ วรรคตอนท้าย สร้อยไม้แนบ

ร่ายโบราณ

“พระมิ่งแม่จงจำ

ยาคำแม่อย่าคลา

รื๒ท้าวพระยาอย่าคลาต

อย่าประมาทล๒มทน

อย่าระคนคนเท็จ

รู๒รอบเล๒รจ๒งทำ

กิดทุกคำจึงออกปาก

อย่าให้ยากแก่ใจไพร่

ไต่ความเมืองจงตรง

คำร๒งพิภพให้เย็น

ดับเข๒ญนอกเข๒ญใน

ส๒องใจ๒ทุกกรรม

อย่างม๒ชมความเท็จ

รู๒รอบเล๒รจ๒งเก๒อทางธรรม

ท๒จะกัน๒กัน๒งหม๒น

ท๒จะค๒นค๒น๒งเบ๒นกล

ส๒อง๒ัน๒หน๒คนใช้

เล๒อกหาใจอันสัตย์

ค๒ดมน๒ตร๒ไต่๒ยุ๒ก๒ดี

ปล๒ุกใจ๒คนให้หาญ

ผลาญเพรียงไพร่เพรียงเมือง

อา๒ชญา๒เร๒องเร๒ือ๒ราช๒ฏ๒ร์

ก๒น๒น๒กร๒กา๒งเก๒อไพร่

ด๒บ๒กล๒ือ๒อย่าให้ล๒ก

อย่าชิงสุกก่อนห่าม

อย่าล๒้า๒ม๒น้ำ๒สอง๒ปาก

อย่าลาภพิชชามหลัง

แต่งตนให้คนรัก

เบื่องหน้าเทพยดอยศ

อย่าได้แคล้วรำพึง

จงอย่าหายยศพ่อ

กลับไปประดัยอย่ารู้ลาญ

ตามคำแม่โอวาท

อย่าให้คนชังลักแซง

ชักชวนคนสู่ฟ้า

จงปรากฏชอบแล้ว

คำนึงอย่ารู้มลาย

ต่อม้วยฟ้าหล้าสวรรค์

ภูบาลเจ้าจงจำ

พ่อสุตสวาทยอดชีวิต แม่เฮย"^(๑)

(ลิลิตพระลอ)

สัมผัสและข้อบังคับอื่น ๆ เหมือนร้อยสุภาพ ต่างแต่ ๓
วรรคท้ายที่เดียว (ภูบาลเจ้าจงจำ ตามคำแม่โอวาท พ่อสุต
สวาทยอดชีวิต) ผิดกับร้อยสุภาพที่ไม่เป็นโคลง^(๒) และคำท้าย
ร้อยที่เดียว ห้ามไม่ให้เป็นคำเอกคำโทคำตรีหรือคำจตุรา แม้
แต่อย่างใด

สัมผัสรับ ถ้าคำในวรรคมากไปกว่า ๕ คำก็เลื่อนออกไป
ถึงคำที่ ๔-๕ ได้

เอกโท ร่ายโบราณดูเหมือนไม่สู้จะเคร่งครัดนัก เช่น
ใช้ รับ ใจ เมื่อรับเรื่องเป็นต้นเอาเป็นไปด้วยกันได้

(๑) ทอนนางบุญเหลือสอนพระลอราชโอรส

(๒) ศแผนกลอน

ลิลิต

ลิลิต คือกลอนสั้นลาที่แต่งรายกับโคลงสลับกัน คำ
ท้ายบทรายหรือโคลงทุก ๆ บท ต้องคล้องกับคำที่ ๑-๒-๓
ในวรรคต้นของบทต่อไป โคลงและรายที่แต่งเข้าลิลิตนั้น คือ
รายสุภาพหรือรายโบราณเข้ากับพวกโคลงสุภาพ รายคั้นเข้ากับ
พวกโคลงคั้น^(๑)

ราย

“เดือนฉันใดกับมิพร้อม ต้องฉันใดกับมิถึง
ย่นอิงกันอยู่กระต่าง ลอบพิตรเจ้าข้าง
บให้สองขาน แม่ฤๅ”

โคลง ๒

“พระภูบาลปิ่นเกล้า บิดุราชพระเสด็จเต้า
แซกท้าวฤๅแล พ่อเอย
บแปรพักตร์ต่อไท่ บสั่งสีกคำไว้
(แก่) แม่เสยสุดใจ แม่เอย”

(๑) โคลงคั้นและรายคั้นกในฉันทลักษณ์

โคลง ๔

“ <u>เยย</u> <u>โต</u> <u>แก้</u> <u>ชีพ</u> <u>พน</u> ”	นิศผล
นับว่าตัวเป็นคน	คู่บ้า
บเห็นลูกกับตน	ตนอย่า เป็นเลย
ตายจึงพลันเห็นหน้า	ลูกแก้วทั้งสอง
สบกษัตริย์พระญาติให้	อิงอค อยู่เนา
สบสำสวสนมทรุต	ท่าวให้
ปวงนางกำนัลสุด	ถึงไพร่ เมืองนา
คนหนึ่งฤาอคให้	เกดอกรกลางถิ่น
เสียงให้ทุกราชฎีให้	ทุกเรือน
อกแผ่นดินดูเหมือน	จักขวิ
บเห็นตะวันเดือน	ดาวมืด ม้วนนา
แลแห่งโตเห็นน้ำ	ยอมหน้า <u>ตาก</u> คน”

โคลง ๒

“ <u>สว</u> <u>สน</u> <u>ม</u> <u>จน</u> <u>แก่น</u> <u>ไท</u> ”	ให้เจ็บให้แลบให้
เลือนน้ำ <u>ตา</u> ไหล	แลนา
ปรีชา <u>ไว</u> แวนแท้	ใจแก่นกษัตริย์กล้าแล้
จึง <u>ตง</u> <u>ใจ</u> <u>ตรง</u>	

สองพระองค์สว่างให้ สองบพิตรท้าวให้

จึงห้ามทงหลาย

ครนวายเสียงให้แล้ว สองราชชมใจแก่แล้ว

แก่ไท้ทั้งสาม

ยืนตายงามเลิศแล้ว รู้ว่าใจกษัตริย์แท้

บให้ใครปน

ทงสองชนพีเลี้ยง นางรินนางโรยเพียง

เทพใส่ใบปาน

ใจหาญตายก่อนเจ้า เป็นเพื่อนตายคลงเกล้า

คู่หน้ารักใจ บารนี้

ทุกคนในแหล่งหล้า เสียงสรรเสริญถ้วนหน้า

ทวทงเมืองมี มีแล

ธรรณดอลนหมอง เสียงเสนาะฟ้าร้อง

เรียกท้าวยงสวรรคต (๑)

(ลิลิตพระลอ)

(๑) ตอนนางศรารวก็โคกร้าฟันถึงพระลอและลูกสาว (คือพระเพื่อนพระแพง) ซึ่งถูกฝ่ายศัตรูล้อมปราสาท ลาคตรชนเข้าทำร้ายจนสิ้นพระชนม์ สว่างโคกแล้วสองกษัตริย์ (นางศรารวก็และพระพิชัยพิฆเณศกรกษัตริย์พ่อ) กรัสชมพระลอและลูกสาวของพระองค์ว่า มีน้ำใจเป็นกษัตริย์แท้ก็ได้ คอสูรกรรมเสกกำลังถึงกับต้องยืนตาย สามพระศพยังกันอยู่ แล้วทรงชมเชยสองพระพี่เลี้ยง (นายแก้วนายขวัญ) และนางรินนางโรยว่าเป็นผู้กตัญญูสู่เอาตัวออกตายก่อนเจ้า ทาผู้เสมอไต่ยาก

ฉันท

ฉันท คือกลอนที่มีครุหลุตามคณะนิยม ครุเสียงหนัก
 หลุเสียงเบา คำประสมด้วยสระอิ อี อุ อะ ฤ ฦ และ เอะ แอะ
 โอะ เออะ เอียะ เอือะ อัวะ เป็นหลุ นอกนั้นเป็นครุทั้งหมด
 ก็ บ นับเข้าในพวกหลุ เครื่องหมายครุมีรูปเหมือนพระจันทร์
 ครึ่งซีกเขียนเครื่องหมายหลุมีรูปเหมือนไม้กลัดเขียน

คณะ แปลว่า "หมุ" คือรวมคำที่เป็นครุและหลุเข้ากัน
 เป็นหมุ หมุละ ๓ พยางค์ มี ๘ คณะ คือ

ม คณะมีครุล้วน = ๐ ๐ ๐ (คตินางควาญ)

น คณะมีหลุล้วน = ๑ ๑ ๑ (จะเตาะเตะ)

ภ คณะมีครุอยู่ต้น กลางและปลาย เป็นหลุ = ๑ ๑ ๑

(ลาแหลนะ)

ย คณะมีหลุอยู่ต้น กลางและปลายเป็นครุ = ๑ ๐ ๐

(จะจากนาง)

ช คณะมีครุอยู่กลาง ต้นและปลายเป็นหลุ = ๑ ๐ ๑

(ประสบพระ)

กวีเวท-บทกลอนต่าง ๆ

๓๔๗

ส คณะมีครุอยู่ปลาย ต้นและกลางเป็นลหุ = ๑ ๑ ๐

(ประหลาดนาง)

ร คณะมีลหุอยู่กลาง ต้นและปลายเป็นครุ = ๐ ๑ ๐

(ลาละน้อง)

ค คณะมีลหุอยู่ปลาย ต้นและกลางเป็นครุ = ๐ ๐ ๑

(อย่าไปนะ) เขียนเป็นรูปเรียงกันดังนี้

ม	น	ภ	ย	ช	ส	ร	ค
๐๐๐	๑ ๑ ๑	๐ ๑ ๑	๑ ๐๐	๑ ๐ ๑	๑ ๑ ๐	๐ ๑ ๐	๐๐ ๑

อินทวิเชียร ฉันท ๑๑

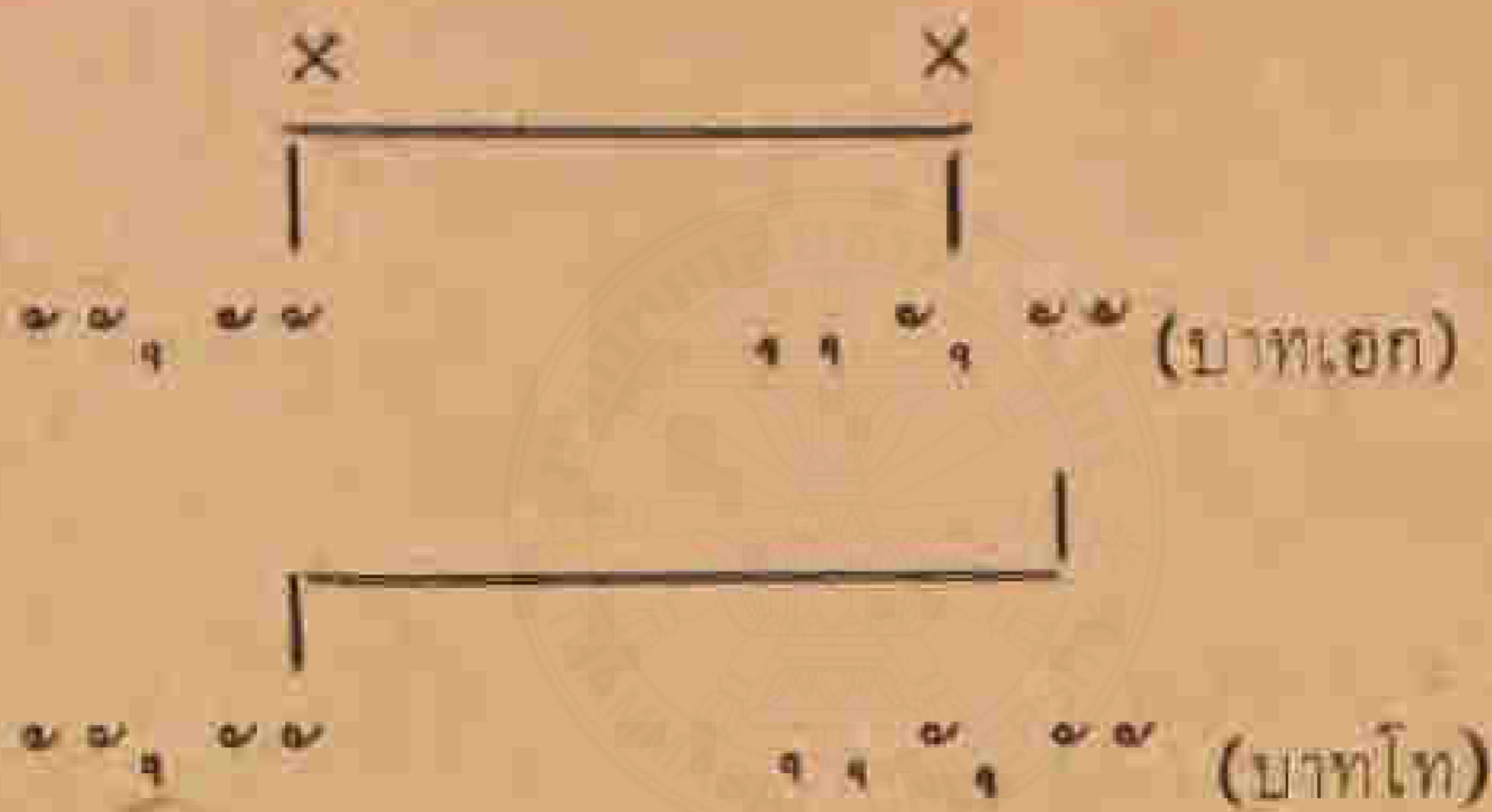
ใช้ตกคณะ = ๐๐, ตกคณะ = ๐๐, ชตกคณะ = ๑, รวม ๓ คณะ

๘ คำ เต็มสร้อยครุอีก ๒ คำ จึงเป็นฉันท ๑๑ บทหนึ่งมี

๒ บาท บาทที่ ๑ เรียกบาทเอกเขียนวรรคหน้า ๕ วรรคหลัง

๖ คำ บาทที่ ๒ เรียกบาทโท เขียนเหมือนกัน ต้องแต่งให้

จบลงในบาทโท

“ไบโพนหกพร้อย ระยะเวลาย่อยเรียงวัน
 วาตชายกระตึงผ่น เสนาะศัพทสำเนียง
 คล้ายเทพสุรางค์นาง คุรียงคจำเรียง
 ขับทอถวายเสียง และบ้ำเรอคุลีไกร”
 (นิราศนครศรีธรรมราช)

สัมผัสเฉพาะบาทเอก คำที่ ๕ ในวรรคที่ ๑ (พร้อย)
 รั้งกับคำที่ ๓ ในวรรคที่ ๒ (ห้อย) ที่ตกตากบาทไว้^๕ หมาย
 ความว่า มีหรือไม่มีก็ได้ แล้วแต่เหมาะ แต่คำที่ ๖ ปลาย
 วรรคที่ ๒ (วัน) ของบาทเอกรับกับคำที่ ๕ ปลายวรรคที่ ๑
 (ผ่น) ของบาทโท และคำที่ ๖ ปลายวรรคที่ ๒ ของบาทโท
 (เรียง) ในบทต่อไปนั้นต้องมี^(๑) จะแต่งสักกับบท ๆ ก็ได้

(๑) คุแผนกลอนและคำกลอนท้าวฮ้าง

คำไทยได้มูลจากบาลีหรือสันสกฤตเช่น บท บรรพต ไอรส
สาทร สุข เป็นต้น ถ้าต้องการตัวลหุในที่ ๆ เป็นลหุ อ่าน
แยกพยางค์เป็น บทะ บรรพตะ ไอรสะ สาทรสะ สุขะได้

คำไทยที่ได้มูลจากกัมพูชพากย์ (คำเขมรโบราณ) บาง
คำเช่น กล ยล พิศ เป็นต้น เมื่อต้องการตัวลหุจะอ่าน
แยกพยางค์เป็น กละ ยลสะ พิศะ ก็ได้เหมือนกัน อ่าน
อินทวิเชียรฉันท์ ๑๑ ต่อไป

“ พิศไเหนบมัทราภ

วธุงามสง่าหมต

จนสุดจะหาพจน์

สรเสวีญเสมอใจ

องควศวรรมนัน

นะสิบนพฐุไซร์

พอเสร็จก็เทพไท

พิศรูปสุรางค์เพดิน

ยืนเพ่งและนั่งพิศ

วรพักตร์บหมางเมิน

งามไต่บงามเกิน

มทนา ณ โลกสาม

แลวิศวรรมนัน

ผิจะบนวธูตาม

แบบอื่กก็ไม่งาม

คจโฉมอหงกัน

เทศนสนงกราญ

ณ สถานพิภพจวี

จึงไม่ประสพที่

สิริรูปเทียมทัน

งามเกินมนุษย์จริง	กลหญิงนิมิตฝัน
จนแรกประสบนัน	คนจวนจะปลุกตัว
นึกว่าสนิทมิตร	หยนาก็แน่นัว
แต่หนักก็ออกกลัว	จะผวาและไม่เห็น
ครันเมื่อสลับศัพ	ทส่าเนียงก็เยือกเย็น
ราวต้มอุทกเพ็ญ	รสวันระรวยใจ
เสียงเจ้าสีเพราะกว่า	ศรียางคคีตใน
พาทฟ้าสุราลัย	สุรศัพทเวียงรมย์
ยามเดินบเขินซัด	กลนัจจหน้าชม
กรายกรกัเรารม	ยประหนึ่งระบำสาย

(มีทนะพารา ตอนท้าวชัยเสนว่าฟังถึงนางมัทนา)

(๑) องค์วิศวกกรรมัน คือพระวิศวกกรรมหรือพระวิสสุ

กรรม เทวดานายช่างของพระอินทร์ เทพบุตรเบนนางช่างบน

ช่างเขียน ช่างสลัก และช่างก่อสร้างวิมานปราสาทต่าง ๆ

ประจำเมืองฟ้ามีความชำนาญในการออกแบบและถ่ายแบบ อีก

ด้วย มีสมอวิจิตรพิสดารเหนือช่างใด ๆ ทั้งหมด พระ

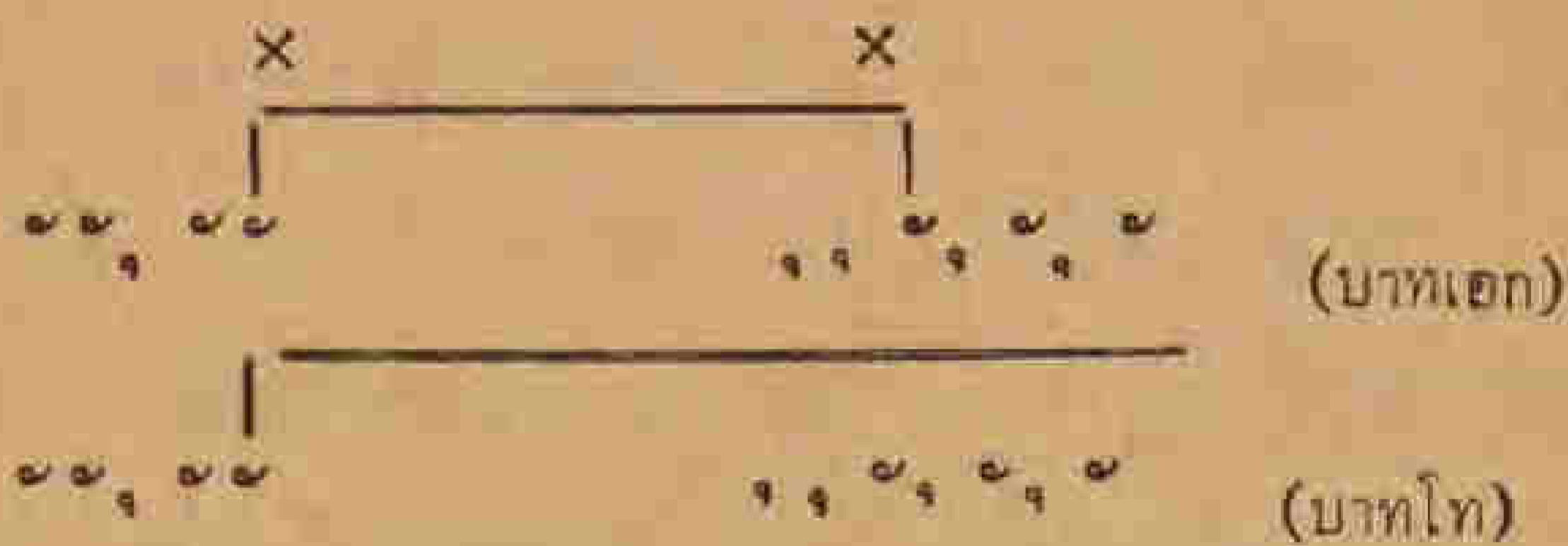
วิศกรรม โบราณมักจะเรียกกันว่า "พระเพชฌัญญุกรรม" หรือ "พระพิชฌัญญุกรรม"

อินทรวงศ์ ฉันท์ ๑๒

ฉันท์ ๕๕ ใช้ศกณะ = ๐๐, ศกณะ = ๐๐, ชกณะ = ๐, ๐

และ ร ศกณะ = ๐, ๐ ศกณะรวม ๑๒ คำ บทหนึ่งมี ๒ บาท

เหมือนอินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ แต่เขียนวรรคหน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๗ คำ จึงเป็นฉันท์ ๑๒

“จกัณฐ์เป็น
เหมห้องคทาสน์บรร
พักเพื่อนผลาสา
จกพากันนรตม

พิศเช่นสรวงศ์สวรรค
พตสังสราญภีรมย์
ทราชอำนาจวยอคม
สุขร่วมฤดีประคอง”

(อิสรราชคำฉันท์)

สัมผัสคำที่ ๗ ปลายวรรคที่ ๒ ของบาทเอก (สวรรค)

รับกับคำที่ ๕ ปลายวรรคที่ ๑ ของบาทโท (บรร) นอกนั้นมี

อธิบายเหมือนในอินทรวินิจฉัยรฉันท ๑๑

อ่านอินทรวงศ์

ฉันท ๑๒ ต่อไป

“โอ้อวดนาถใจ	ละโฉนนะเป็นฉะนี
แต่ไรก็ไม่มี	มหนักระเทระทน
ไม่เคยจะเชื่อว่า	รตินั้นจะสัประคน
มาสู่ต.ใจตน	และจะต้องระทมระทวย
เมื่อก่อนเสิชายรัก	ก็มีพักจะเออจะอวย
อวคคี่และอวคคั่วย	บมิเคยจะลุ่มจะหลง
หงเคยเยาะเย้ยหยัน	นรผู้พระว่าพะวง
ว่าเขานะเขลาคง	จะบพันระอิครระอา
เคยว่าบุรุษกล้าว	วจะลวงยุพาและพา
ไปร่วมสนเนหา	บมิช้ำก็ทอคกัทง
คังนนสแม่ชาย	อภิปรายและอ้อยและอิ่ง
เวาจึงมีสูงสิง	และบรักสมักรสมาน
ครานลพบชาย	วรรูปวิเศษวิศาล
ใจวาบและทวามปาน	ฤตินั้นจะโลศจะลอย
เธอนั้นถเจียมตัว	กิริยากี่เรียบกัร้อย
ไม่มีละตักน้อย	จะแสดง ๓ ท่วง ๓ กี่

สำแดงดวงคำรุเด่น

ประทับเบญจพิศพรรณ

พิโคจรกรรมระงมกัน

ธรรพ์นบ้ำเรอฆาน

ภมรมัวประทุมมาศ

มีรัชาศสถานธาร

ชะลยเอาดะอองมาล

ยเมอม่งอำรุงวาง

สถาบโรยก็หล่นลอย

กระแเสสร้อยสลายพวง

สะพราศพันรูปลาปวง

ประเนืองน่านเฉนิยหนอง

จวักว้ายเฉวียนวน

กระโตคพันละอองฟอง

ระเมียรมัจฉะกลอกกลอง

บคลาคคู้กระไลลอย

ชะโตคกกระตีโตค

สลาตโตคยะหยอยหยอย

กระเพ็อมน้ำพะพรั้าพรอย

กระฉอกฉานกระฉ่อนชล

กระสร้อยซ่าสวายชีว

ระวีร์วละวาควน

ประมวลมัจฉะแปมปน

ประหลาดเหลือจะรำพรรณ

(อิศราชาติฉันท์)

สัมผัสคำที่ ๖ ปลายวรรคที่ ๒ ของบาทเอก (มี) รับกับ
คำที่ ๖ ปลายวรรคที่ ๑ ของบาทโท (ลี) อธิบาย นอกนั้น
เหมือนในอินทรวีเชียร ฉันท์ ๑๑

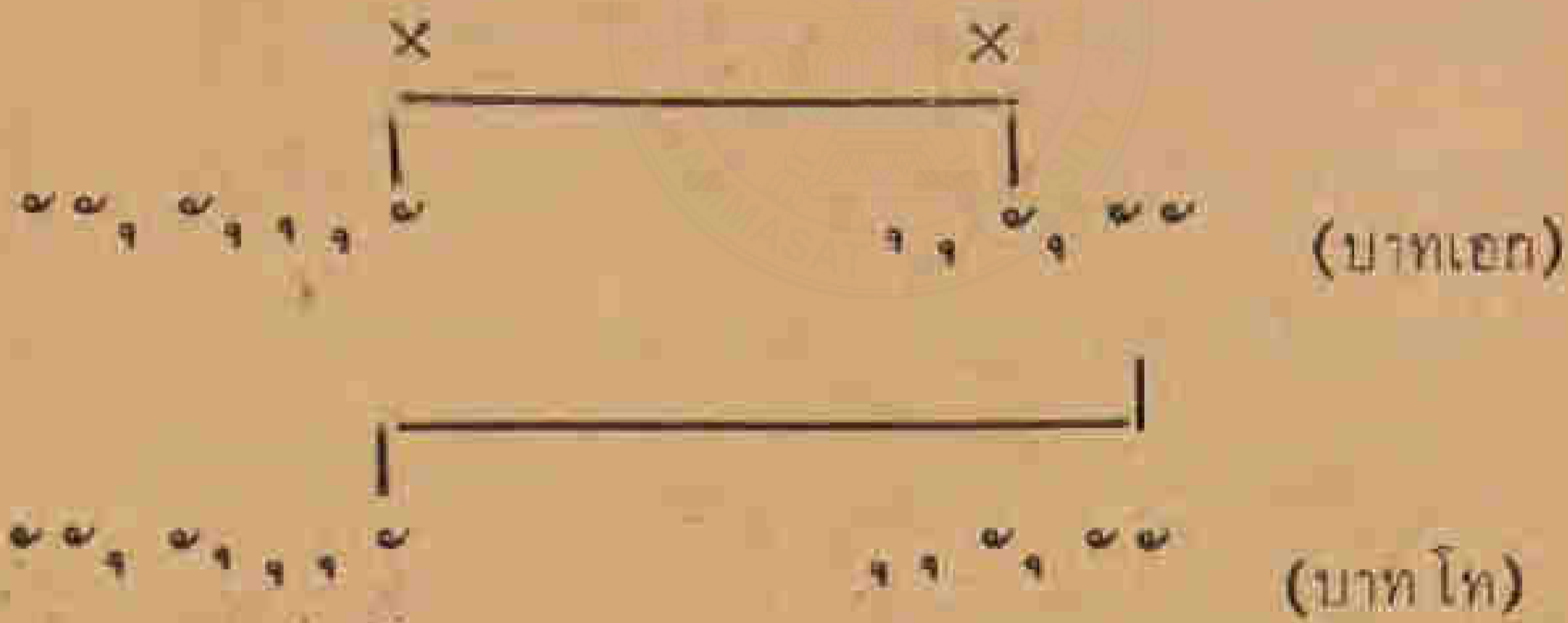
วสันตคิลก ฉันท์ ๑๔

ฉันท์กัน ใช้ทศคณะ = ๑๑ , ภาคณะ = ๑๑ , ชกณะ = ๑๑ ,
ชู คณะ = ๑๑ , สกณะรวม ๑๒ คำ เต็มสร้อยคู่อีก ๒ คำ

จึงเป็นฉันท์ ๑๔ บทหนึ่งมี ๒ บาท บาทหนึ่งมี ๒ วรรค

เหมือนอินทราวิเชียรฉันท์ แต่เขียนวรรคหน้า ๘ คำ วรรค

หลัง ๖ คำ

“ปางคลวสันตอตุแสน	จะเกษมณแดนคง
คาชรุกข์ระคินคฤณบง	ระบุบัตร์ขจิงาม
แถวธารละหานคีขรหลาก	ชลหลังละลุ่มหลาม
ม้วมวลระมั่งมฤคตาม	วนสนท่้สะเร้งไพโร
ราชาพระปรารภประพาส	พิศเพื่อภิรมย์ใน
แห่งห้องพระหาวนพิไล	มิกลาประลองกร
โองการประกาศนิกรเส	วกโดยเสด็จอน
มवलหม่อมมาตยสลอน	พลถ้วนทหารหาญ
ตรวจเตรียมพลากรพหล	ตะละตันทก็เชียวชาญ
ม้าวรณและคชวรยาน	ระแทะเทียบสะเทอนคิน

ผลชกัก็อสูรคเสน
 ชำนนชำนาญชำนาญอริน

พดมาพลาหกผยของ
 พดรดกัถวณรณสพวรรณ

พดราบกัร่นทหรวอง
 ล้วนโล่ห์โตมรกัทาย

ทรไอยราอินทร์

ทรล้วนชะโลมมัน

คจุล่องจะดลยสวรรค

ระแทะรุชปลิวปลาย

วยคดองทะกอกกาย

ชนแล่งกำแหงรณ

(ยิลราชคำฉันท)

สัมผัสคำที่ ๖ ปลายวรรคที่ ๒ ของบาทเอก (คง) รั้งกับ
 คำที่ ๘ ปลายวรรคที่ ๑ ของบาทโท (บง) อธิบายนอกนั้น
 เหมือนในอินทรวีเชียร ฉันท ๑๑

การแต่งฉันทชั้นแรกๆ เรื่องครุ ลหุ ลุไม่สู้จะกวัดขັນกันนัก
 มุ่งเอาแต่รสไพเราะอย่างไทยๆ ข้อสำคัญอยู่ที่การจัดวรรคตอน
 และวางสัมผัสให้ไ้ระเบียบตามข้อบังคับ ครุ ลหุเราเพิ่งจะมา
 เข้มงวดกันขึ้นในชั้นหลัง หนังสือสมุทรโฆษกัฉันทและ
 ปุณโณวาทคำฉันท ทั้งสองเรื่องซึ่งนับถือกันว่าแต่งดีมาแต่ครั้ง
 กรุงศรีอยุธยาครุ ลหุไม่สู้จะเคร่งครัดนัก เป็นแต่ได้กัเอา เมื่อ
 ไม่ได้ก็ผ่านไป ขอให้ดูอินทรวีเชียร ฉันท ๑๑ ในสมุทรโฆษ
 คำฉันท ตอนพระสมุทรโฆษประพาสไพรว่า

สุดซมทุกซอไม้	เพี้ยไกลเมื่อสายฉันท
พระสุริยรังเวียงรัน	และจะลับพระเมรุ
พระสรยคล้ายลับ	สรสตาพวงาก
บ้านนี้จะค่อมดู	และบเห็นกเห็นตรอม
บ้านนี้รูปรอยให้	อกอรใหม่ตนเคียวค่อม
หนหาก่าไกรถนอม	นุชน้องและโลมลา
อาสุรแก่ใจเจ้า	ผู้ปราพร้องจะวอนมา
อาสุรอาจใจสา	หัตห้ามบโดยใจ
กมุคมาคิตพลั้ง	รอยบาปกึ่งถกลใจ
บเอาอรมาใน	พนเพื่อพเนจร

บทกลอนต่าง ๆ ที่ได้อธิบายมานั้นเป็นแต่ส่วนน้อย ผู้
 ปราบถนาจะรู้ โดยพิศดาร พึงดูหนังสือซมนมตำรากลอน จินตนา
 มณี จินตคามณี อันลลิกษณะ หรือหนังสืออันที่ว่าด้วยกาพย์
 กลอนโคลงฉันท การที่ข้าพเจ้าพยายามอธิบายกฎเกณฑ์แห่ง
 บทกลอนต่าง ๆ ไว้ในหนังสือเล่มนี้ จุดประสงค์ก็เพื่อจะกล่าว
 แก่กวีเวท (วิชากวี) เพื่อให้ผู้อ่านรู้จักลักษณะแห่งบทกลอน
 ต่าง ๆ ไว้บ้างเท่านั้น จึงหาได้กล่าวโดยสิ้นเชิงไม่แต่ถึงกระนั้น
 ก็มากพอ และพอที่จะทำให้อ่านเข้าใจอ่านจนเบื่ออ่าน ก็
 เป็นได้

ชอบเที่ยวกลางคืนมากกว่ากลางวัน จึงได้นามว่าราตรีจร แปล
ว่า "ผู้เที่ยวกลางคืน"

คนบางพวกเห็นว่า บิศาจ คือพราयวิญญาณของคนตาย
เที่ยวระบาคอยู่ในที่ต่าง ๆ ผู้ตายถ้าเป็นคนซึ่งตายร้าย เช่น
ตายทงกลม ยิ่งพินกันตายหรือบันศาลโทษะตาย เป็นต้น ถือ
กันว่าบิศาจของผู้นั้นร้ายนัก เหมือนนุศเรนโอรสเจ้าลังกาใน
เรื่องพระอภัยมณี ทรงบันศาลโทษะถึงแก่รากลือตตาย เพราะ
นางวาตีพศย์ว บิศาจออกเที่ยวรังควานนางวาตีทำให้คลั่งเป็น
ไข้ตาย

“ผายวาตีบิศาจเข้ากราทเกรียว

มันยุดเหนียวหน้าหลังนั่งสลอน

สะตังตันสนแรงตะแกงนอน

สะอนอ่อนอ่อนอ่อนอารมณ์ค่อยสมประดี

แลเห็นองค์พระอภัยวิไลลักษณ์

ทงองค์อัครชายามารศรี

มาพร้อมพรังทงสนความยินดี

ค่อยพาทีกลลนาตาตนเอง

ชันษาซาบาทนชาตแล้ว

จะกลากเกล้าว่ามีไต่อยู่ชุลลอง

ขอขับบุญคุณลาเฝ้าระออง

กษัตริย์สองพระองค์อยู่จงก

ซึ่งผิดพลงตงแต่มาเป็นช่าบาท

อย่ากรวดกราดไปรดเกล้าช่วยเผาผี

พอชาคำว่านางวาลี

ร้องหวัดที่เดียวตันทักสิ้นใจ”

ลัทธิไสยศาสตร์ว่า ปีสาง เป็นอมนุษย์ซึ่งต่ำกว่ารากษส
และอสูรอื่น ๆ พระพรหมสร้างขึ้นพร้อมด้วยพวกอสูร แต่
ปุราณะคัมภีร์ไสยศาสตร์ชั้นหลังว่า ปีสางเป็นเหล่ากอของพระ
กสปประจำบดักขันนางโกรธวศา แต่นางโกรธวศาเป็นหญิงมัก
โกรธ ลูกหลานของนางจึงมีนิสัยร้ายและกักขละ ดังนั้น ชน
บางพวกจึงหาอาถรรพ์คือของขลัง (เลขยันต์และเวทมนต์) ไว้
ป้องกันปีสาง พวกปีสางมีแดน ๆ หนึ่งเรียกว่า “ปีสางโลก”
แปลว่า “โลกปีสาง” เป็นภุมซึ่งต่ำที่สุด

ทางประวัติศาสตร์ว่า ปีสาง เป็นชื่อชนชาวแคว้นทริทศ
สถานซึ่งตั้งอยู่เหนือแคว้นกษมระ ภาษาที่พูดกันเรียกว่าภาษา
ปีสาง เถิมที่เกี่ยวน่าจะเป็นชื่อชาติของคนพวกหนึ่ง เรียกว่า
“ชาติปีสาง” ภายหลังขยายศัพท์ปีสางออกไปให้กินความ
ถึงพวกผิดถ้อยกันว่าชอบกินเนื้อเน่าและเนื้อดิบ ชนชาติ

บิศาจน่าจะมีความเป็นอยู่สูงกว่าชนชาติอื่น ๆ ที่อยู่ใต้อินเดียด้วยกัน
 ชนชาติอริยกะซึ่งถือตัวว่าเป็นมนุษย์จึงเหยียดชนชาติบิศาจว่าเป็นนอมมนุษย์ผู้ ไม่ใช่คน แม้แต่ภาษาที่เขา (ชนชาติบิศาจ) พูดกัน ก็ว่าผิด ๆ เพี้ยน ๆ ไม่ใช่ภาษากน ภาษาผี (ไปศาจ)

รวมความว่า ชนชาติบิศาจ เห็นจะไม่มีวัฒนธรรมทางกายและทางใจดีเหมือนชนชาติอื่น ๆ จึงถูกเขาเหยียดลงเป็นผี หนังสือวรรณคดีสันสกฤตรวมบิศาจไว้ในพวกนอมมนุษย์ ความก็ตรงกับคำที่ว่าชนชาติอริยกะเหยียดชนชาติบิศาจลงเป็นผี หนังสือบิศาจปกรณ์มาแล้วเรื่องบิศาจไว้ว่า

พระยากลับประลัย เจ้าแห่งบิศาจครองเมืองภูตาลัยนคร
 มิมนตรีสนาย วันหนึ่งพาบริวารไปเที่ยวที่ริมฝั่งสมุทร เห็น
 เรือขนานลำหนึ่งจอดเกยอยู่ก้นน้ำ รับสั่งให้มนตรีคนที่สองไปดู
 เขากลับมาทูลว่า ข้าพเจ้าไปดูเห็นนางมนุษย์รูปสวยงามั่งอยู่ใน
 ห้องเรือขนาน มีวานรตัวหนึ่งถือลูกกุญแจอยู่รักษา พระยา
 กลับประลัยตรัสว่า ท่านจงไปรับนางมาไว้ ๆ เราจะภิเษกนาง
 ให้เป็นมเหสี เขาทูลขจัดกันว่า กษัตริย์ชาติบิศาจไม่เคยได้นาง
 มนุษย์เป็นมเหสีเลย ถ้าพระองค์ไต่นางนั้นเป็นมเหสีจะเจือกร้อน
 เมื่อภายหลัง พระยากลับประลัยไม่ทรงฟังเสียง รีบเสด็จไป

หานางที่เรือขนาน ได้ลুকกุญแจจากวานรไขประตูเข้าไปเห็น
นางกำลังนั่งอยู่

ผ่ายนางจิริประภาผู้รูปสวย ชายกมลเนตรเห็นพระยา
ปีศาจก็ตกใจกลัว ตรัสถามด้วยเสียงสั่นระรัว่า "ท่านชื่อไร
เป็นอะไร และเข้ามาในห้องของเราเพื่ออะไร"

พระยาตอบว่า "ข้าชื่อกิลบประลัยเป็นกษัตริย์ชาติบิศาจ
เข้ามาเพื่อจะรับนางไปเป็นใหญ่กว่านางทั้งหลายในภูตาลัยนคร
ทราบบลัดศุกุณลักษณนารี ข้าปรารถนาจะเป็นพี่ของนางในฐานะ
ที่นางเคารพเป็นตาม"

นางทูลว่า "ท่านเป็นพระยาปีศาจ เนื่องในพวกอมมนุษย์
ข้าพเจ้าเป็นนางมนุษย์ต่างชาติต่างตระกูลกัน จะเป็นสามีภรรยา
กันได้อย่างไร"

พระยาตอบว่า "ความเป็นพี่เมียในระหว่างชายหญิงซึ่ง
ต่างชาติต่างตระกูลกันเคยมีมาแล้ว" แล้วทรงชักนันทานทำเนียบ
ให้นางฟังว่า

"ท้าวพรหมทัตราชาผู้ครองโกศยันนคร มีพระชายาเอก
ชื่อสุขกุมารี นางนั้นคบชู้ทำให้เสียพระเกียรติยศจึงรับสั่งให้ฆ่า
เสีย แต่ขึ้นมา พระราชาไม่ทรงสำราญพระราชหฤทัย จึง
เสกจ้อออกประพาสป่าเพื่อหาความเพลิน ทอดพระเนตรเห็น

ไทรใหญ่มีร่มใบหนาสนิท ก็พาบริวารเข้าไปอาศัย สุตรมิตร
 ยักษ์ผู้รักษาพระไทรเห็นพระราชามาตั้งหน้าก็โกรธ ร้อง
 ทวาดด้วยเสียงอันดังว่า เหม ! กษัตริย์ถอย บังอาจพาผู้คน
 เข้ามาเหยียบย่ำที่อยู่ของเราได้ ท่านดูหมิ่นเรา เราจะทำโทษ
 ที่ควรทำแก่ท่าน พระราชาตรัสว่าขอโทษเถอ อสุรพักตร์ เรา
 ไม่รู้ว่าเป็นสถานที่พักของท่าน การที่เราล่วงล้ำเข้ามาถึงที่
 นี้เป็นความผิดของเรา จะรีบออกไปเดี๋ยวนี้ สุตรมิตรยักษ์
 กล่าววาท่านยังออกไปไม่ได้ ต้องอยู่แก้ปริศนาของเราก่อน
 ถ้าแก้ไม่ได้เราจะกินท่านและพวกของท่านเสียให้หมด แล้ว
 บอกปริศนาให้ว่า รกส ทพงหนึ่งหน คืออะไร พระราชาทรง
 แก้ว่า รกส คือรกกัทรกมารดาบิตารวมเป็น ๑ รกเมย ๑ รก
 ลูก ๑ และรกกัทรพยสมบต ๑ ทพงหนึ่งหน คือตัวของตัว
 แผลจะเป็นทพงอันหนึ่งแน่ ผอนถึงแม่จะเป็นทพังกไม่หนึ่งแน่
 เหมือนหนึ่งตัวของตัว สุตรมิตรยักษ์รับว่า ถูกแล้วราชะ ท่าน
 เป็นบุรุษประเสริฐ ข้าพเจ้าจะยกลูกสาวให้ท่านเพื่อบูชาคุณ
 ท่านจงรับลูกสาวของข้าพเจ้าไปเป็นชายนาคแล้วถวายนาง
 สุนันทาบุตรแก่พระราช้า”

พระยากลับประลัยเล่าเรื่องจบแล้ว กล่าวสรุปความว่า
 “ท้าวพรหมทัตกับนางสุนันทาลูกสาวสุตรมิตร ยักษ์ต่างชาติ

ต่างตระกูลกัน แต่กระนั้นเธอก็ยังมีจิตสเนหาอยู่กันด้วยกันเป็น
 สุข ชาติตระกูลไม่เป็นสิ่งสำคัญอะไรหรือภักษรา สิ่งสำคัญอยู่
 ที่ความรัก ถ้าเรามีใจสมัครรักใคร่กันดีแล้ว อยู่กันด้วยกันก็
 เป็นสุข ไปตรวับไมตรีเด็กพฤษ์ข่อยตรวัก

นางจิรประภาได้ฟังดังนั้นก็ตกกลงปลงใจ แต่นางจะตกกลง
 ปลงใจด้วยความสมัครใจหรือด้วยความจำใจนั้น ยังรู้ด้วยไม่ได้
 เพราะหญิงอยู่คนเดียวมักเศร้าใจ การมอบชีวิตให้แก่ชายจึง
 อาจเป็นได้ทั้งสองทาง พระยากลับประลัยพานางมาไว้ที่ปราสาท
 สุวรรณในป่าไถ่คนคร มีบริวารอยู่รักษา

วันหนึ่ง ท้าวภฤชณรชาผู้ครองนครเสด็จประพาสป่า
 ด้วยเสนาหมู่ใหญ่ พบปราสาทสุวรรณแสงสุกอร่ามโรจน์ก็เสด็จ
 เข้าไปดู เห็นนางรูปสวยมีรัศมีกายเหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น
 อ่อน ๆ ทวงหน้ารูปใช้ถามละม้ายทวงหน้านางอัปสร จึงตรัส
 ถาพว่า "เธอคือใคร เหตุไรจึงมาอยู่ในแดนบีตาคงแต่ผู้เดียว"

นางทูลว่า "ข้าพเจ้าคือจิรประภา เป็นธิดาของพระยา
 พาลราชกษัตริย์ครองเมืองจักรพรรดินคร เหตุที่เข้ามาอยู่ในที่นี้
 ก็วันหนึ่งพระบิดาของข้าพเจ้าฝันร้าย โหรทายว่าอีก ๗ วัน

ฝนจะตกหนัก น้ำจะหลากมาท่วมเมือง คนทั้งหลายรูเรื่องต่าง
 ก็ตกแต่งเรือแพไว้หวังจะเอาตัวรอด พระบิดาจัดให้ข้าพเจ้า
 อยู่ในห้องเรือขนาน มีวานรตัวหนึ่งพูดภาษาคคน ได้ถือลูก
 กุญแจอยู่รักษา ครั้นถึงวันที่ ๗ ฝนตกหนักทั่วราชอาณาจักร น้ำป่า
 หลากมาท่วมพระราชวังลกลเลยพ่นปราสาท เรือข้าพเจ้าขาดด้วย
 กำลังลมลอยมาเกยอยู่ริมฝั่งสมุทร ใกล้ภูตาลัยนคร พระยา
 กัลปประลัยเจ้าแห่งบิศาจรบข้าพเจ้ามาไว้เป็นชายน บัดนี้เธอ
 ไปเที่ยวยังไม่กลับ”

พระกฤษณบุตรว่า “ฉันสงสารเธอ เธอจงทราบว่า
 ฉันคือกฤษณราชาผู้ครองตรีนคร เธออย่าอยู่ในเงอมนมือบิศาจ
 ต่อไปอีกเลย ไปเสียกับฉันเถิด ฉันจะอภิเษกให้เป็นใหญ่กว่า
 นางทั้งหลายในตรีนคร”

นางจिरประภาไม่ทรงตอบว่าอะไร เป็นแต่ชายนิลเนตร
 เป็นประกายเหมือนแสงพลอยสีฉกตบ ไปต้อนเนตรพระราช
 เพื่อแสดงว่านางพอใจในพระคำรัสที่เชิญชวน พระราชาทรง
 รู้เชิง ก็เข้าจงพระกรนางลงจากปราสาทสุวรรณมีหมู่เสนาแวง
 ต่อมเสด็จเข้าสู่ตรีนคร ทรงสถาปนานางไว้ในตำแหน่งพระ-

พิมพ์ที่ ร.พ. เลียงเชียงจวงเจริญ เลขที่ ๒๕๓ สี่แยกตำบาราษฎร์ ถนนบำรุงเมือง
พระนคร นายเตียวซ้อย แซ่เตียว ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๓ โทร. ๒๓๗๘๘